

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**VPLYV RODINNÉHO ZÁZEMIA NA
ROZVOJ OSOBNOSTI SO SKLONOM
K RIZIKOVÉMU CHO VANIU V OBDOBÍ
DOSPIEVANIA**

**THE INFLUENCE OF FAMILY ENVIRONMENT ON THE
DEVELOPMENT OF PERSONALITY PRONE TO RISKY
BEHAVIOUR IN ADOLESCENCE**

Bakalárska diplomová práca

Autor: **Ing. Vanda Gomolčáková**

Vedúci práce: **PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.**

Olomouc

2023

PodĎakovanie

Na tomto mieste by som rada poĎakovala PhDr. Martinovi Dolejšovi, PhD. za vedenie bakalárskej diplomovej práce, podnetné vstupy k realizácii výskumu a jeho spracovaniu a v neposlednom rade za trpezlivé a podrobné čítanie a kontrolu jednotlivých kapitol tejto práce.

Miestoprísazne prehlasujem, že som bakalársku diplomovú prácu na tému „Vplyv rodinného zázemia na rozvoj osobnosti so sklonom k rizikovému chovaniu v období dospievania“ vypracovala samostatne, pod odborným dohľadom vedúceho diplomovej práce, a uviedla som všetky použité podklady a literatúru.

V Olomouci dňa 21.11.2023

Podpis

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
	ÚVOD.....	5
	TEORETICKÁ ČASŤ.....	7
1	RODINNÉ ZÁZEMIE.....	8
	1.1 Rodina a jej funkcie.....	8
	1.2 Premeny rodiny v modernej spoločnosti.....	10
	1.3 Výchovné štýly v rodine.....	13
	1.4 Rizikové rodinné faktory.....	16
2	VZŤAHOVÁ VÄZBA.....	20
	2.1 História skúmania attachmentu.....	20
	2.2 Počiatky práce Johna Bowlbyho a Mary Ainsworthovej.....	23
	2.3 Vznik teórie väzby.....	25
	2.4 Typy väzieb.....	29
3	OSOBNOSTNÉ RYSY SÚVISIACE S RIZIKOVÝM CHOVANÍM.....	33
	3.1 Negatívne myslenie.....	33
	3.2 Precitlivosť.....	37
	3.3 Impulzivita.....	41
	3.4 Vyhľadávanie vzrušenia.....	43
4	RIZIKOVÉ CHOVANIE V DOSPIEVANÍ.....	47
	4.1 Adolescencia.....	47
	4.1.1 Obdobie „búrky a vzdoru“.....	48
	4.1.2 Hľadanie identity.....	49
	4.1.3 Od rodičov k rovesníkom.....	51
	4.1.4 Adolescentné vzťahy a prvé sexuálne zážitky.....	52
	4.2 Rizikové chovanie v období dospievania.....	54
	4.2.1 Rizikové aktivity.....	55
	4.2.2 Niektorí podľahnú, niektorí odolajú.....	60
	4.2.3 Možnosti prevencie a nápravy.....	64
	VÝSKUMNÁ ČASŤ.....	67
5	VÝSKUMNÝ PROBLÉM.....	68
	5.1 Vymedzenie výskumného problému.....	68
	5.2 Výskumné ciele a otázky.....	70
	5.3 Výskumné hypotézy.....	71

6	TYP VÝSKUMU A POUŽITÉ METÓDY	73
6.1	Typ výskumu	73
6.2	Testové metódy	73
6.2.1	Dotazník vlastnej konštrukcie	74
6.2.2	Výskyt rizikového chováni u adolescentů (VRCHA)	75
6.2.3	Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS)	76
6.2.4	Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA)	78
7	TECHNICKÝ PLÁN VÝSKUMU A ZBER DÁT	82
7.1	Technický plán výskumu	82
7.2	Zber dát	85
7.3	Etické aspekty výskumu a ochrana súkromia	86
8	POPIS VÝSKUMNÉHO SÚBORU	88
9	ŠTATISTICKÉ SPRACOVANIE DÁT A POUŽITÉ METÓDY	91
10	POPIS A INTERPRETÁCIA VÝSLEDKOV	97
10.1	Analýza výsledkov použitých metód	97
10.1.1	VRCHA	97
10.1.2	SURPS	102
10.1.3	IPPA – matka	105
10.1.4	IPPA – otec	109
10.2	Výsledky z testovania stanovených hypotéz	113
10.2.1	IPPA a SURPS	113
10.2.2	IPPA a VRCHA	116
10.2.3	Rekapitulácia hypotéz	118
10.3	Zodpovedanie výskumných otázok	120
11	DISKUSIA	134
12	ZÁVERY	153
	SÚHRN	155
	LITERATÚRA	161
	PRÍLOHY	188

ÚVOD

Obdobie dospievania je bezpochyby jedno z tých náročnejších v živote každého človeka, je to obdobie plné vonkajších i vnútorných zmien, obdobie koncov a nových začiatkov. Končí obdobie detstva, „dieťa“ stráca záujem o detské hry, stráca ideálne predstavy o rodičoch, dočasne sa od nich vzdáľuje, aby sa priblížilo k svojim rovesníkom, skúša „zakázané ovocie“, hľadá „pravdy“ mimo domov a vstupuje do obdobia, za ktorým už je „dospelácky“ svet. Prejsť týmto obdobím si žiada veľa psychických síl, kladie totiž na mladého človeka mnoho nárokov, ktoré k nemu prichádzajú z vonku (od rodičov, učiteľov, rovesníkov, spoločnosti) i z jeho vlastného vnútra. A čím viac sa tieto nároky hlásia o slovo, tým je vnútorné pnutie silnejšie.

Niektorí adolescenti týmto obdobím prechádzajú takmer nepozorovane, s inými je to náročnejšie; nielen pre jeho okolie, ale aj pre neho samotného. Už dlhšiu dobu sa k nám dostávajú príbehy z blízkeho i vzdialenejšieho okolia o „problematických pubertákoch“. Bohužiaľ, v mnohých z týchto príbehoch sa objavuje sebapoškodzovanie, pokusy o samovraždu a pobyty na psychiatrii. Nešlo sa ubrániť rýchlejšej a jednoduchejšej štatistike – vždy šlo o dievčatá a vždy z nekompletných (alebo práve sa rozpadajúcich) rodín. Táto štatistika je na veľmi malom súbore a len z nášho okolia, na základe nej nevyvodzujeme žiadne závery, napriek tomu nás tieto smutné príbehy priviedli k myšlienke preskúmať ich súvislosť s rodinným prostredím.

V živote nás formuje veľa faktorov, myslíme si ale, že tým kľúčovým je práve rodina a vzťahy s rodičmi, alebo väzbovými osobami, keď sa opriem o teóriu väzby, ktorá je jednou z teoretických východísk tejto práce. Neexistuje dokonalý rodič, každý občas spraví „prešľap“, pred dokonalosťou dokonca Winnicott (1953) varoval; podľa neho dieťa musí zažiť aj frustráciu, aby sa naučilo riešiť problémy, ale zároveň považoval za dôležité mať vo svojom živote skúsenosť s „dost' dobrou“ matkou. Dost' dobrá matka poskytuje bezpečnú „náruč“, domov, kde dieťa môže rásť a zároveň skúmať svet i mimo domov. A ak sa to podarí, bezpečná základňa funguje aj v období adolescencie. To nevyklučuje, že adolescent z funkčnej rodiny nebude robiť „vylomeniny“, ale je veľká šanca, že takéto chovanie bude u neho dočasné, primerané tomuto búrlivému obdobiu, a nie trvalé.

Napriek tomu, že v práci sa nevenujeme vplyvu spoločenského/svetového diania na chovanie adolescenta, domnievame sa, že aj obdobie, v ktorom momentálne žijeme – 2 roky pandémie vystriedali vojnové konflikty – malo (a stále má) nemalé dopady na prežívanie mladého človeka. Článkov o zvýšenom počte depresí a úzkostí je neúrekom

a netýka sa to len dospeljej populácie, bohužiaľ to v nemalej miere zasiahlo aj deti a dospievajúcich. V životnom úseku mladých ľudí, kedy je dôležité byť v živom kontakte so svojou rovesníckou skupinou, toto im bolo upreté a boli odkázaní na sociálne siete a samotu. Už tak náročné obdobie dospievania bolo ešte skomplikované dianím v spoločnosti a vo svete, čo sa podpísalo na ich duševnom zdraví a chovaní.

Obdobie dospievania má, rovnako ako rané detstvo, zásadný vplyv na ďalší život. Považujeme za dôležité, aby sa viac hovorilo o tom, aký vplyv má rodina na vývoj dieťaťa a aká je podpora rodičov dôležitá v období dospievania – a v kontexte doby možno ešte viac ako v minulosti. Preto sme sa rozhodli preskúmať rodinné zázemie a jeho rôzne aspekty v súvislosti s osobnosťou mladého človeka a jeho rizikovým chovaním. Dôležitosť témy, ktorej sa predkladaná práca venuje, zodpovedá aj jej rozsah. Sme si vedomí, že táto práca, napriek snahám o jej skrátenie, významne presahuje štandardný rozsah bakalárskych prác. Je to dané šírkou skúmanej problematiky; rodinu charakterizuje mnoho faktorov, nechceli sme výskum ochudobniť a skúmať napríklad len jeden z nich. Okrem už spomínanej väzby k rodičom, sme v dotazníku vlastnej konštrukcie zbierali dáta o kompletnosti rodiny, konfliktoch medzi rodičmi (i s rodičmi), závislostiach rodičov, prítomnosti nastavených pravidiel doma, spoločne strávenom čase a pod. V práci sme spracovali len časť týchto dát, hoci sa domnievame, že aj tie ostatné by mohli priniesť zaujímavé poznanie, ak by to rozsah práce dovoľoval.

Pri designe výskumného zámeru tejto práce sme si kládli otázky, ako súvisí sila väzby k matke/otcovi s výskytom rizikového chovania alebo či nejako súvisí s rizikovými osobnostnými rysmi adolescenta. Súvislosť s rizikovým chovaním sme hľadali aj v štruktúre rodiny, závislostnom chovaní rodičov, v konfliktoch a pod. Okrem vlastného dotazníka sme pri zbere dát využili inventáre Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA; Dolejš & Skopal, 2015), Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS; Dolejš et al., 2012) a Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987; upravená verzia).

Dúfame, že čitateľ tejto práce, napriek rozsahu, bude zaujatý jej obsahom – teoretickými konceptami väzby, popisom rizikových osobnostných rysov a rizikového chovania v adolescencii a rozborom rodinných „konštelácií“ a v neposlednom rade výsledkami nášho výskumu.

TEORETICKÁ ČASŤ

1 RODINNÉ ZÁZEMIE

Pojem rodinné zázemie je nepochybne veľmi široký a pokiaľ by to rozsah práce dovoľoval, mohli by sme mu venovať niekoľko hutných kapitol. Keďže v našom výskume je kľúčovým konceptom sila väzby medzi dieťaťom a rodičom, považujeme za prínosné aspoň v krátkosti priblížiť čitateľovi koncept rodiny, jej funkcie, či jej súčasnú podobu, pretože, ako uvidíme v ďalšom texte, primárna rodina má nezastupiteľnú úlohu pri formovaní väzby medzi dieťaťom a matkou, resp. rodičom.

Do nejakej formy rodiny sa rodí väčšina z nás a prežijeme v nej významnú časť svojho života. Podľa Krausa (2008, s. 79) je rodina „nezastupiteľná pri odovzdávaní hodnôt z generácie na generáciu, funguje ako najvýznamnejší socializačný činiteľ. Stojí na počiatku rozvoja osobnosti a má možnosť ho v rozhodujúcej fáze ovplyvňovať“. To, ako naša primárna rodina fungovala, kto boli členovia základnej i širšej rodiny, aké v nej panovali vzťahy, aký výchovný štýl rodičia pri našej výchove zvolili, aké zvyky a hodnoty rodina ctíla, prípadne čomu sa jej členovia venovali vo voľnom čase, nepochybne formovalo našu osobnosť a ovplyvnilo naše smerovanie v dospelom veku.

1.1 Rodina a jej funkcie

„Rodina je primárnym kontextom ľudskej skúsenosti od kolísky až po hrob“ – jednoducho, a zároveň výstižne, Sobotková (2012, s. 11) definuje konštrukt rodiny. Podobne aj Dunovský (1999) píše, že rodina je najdôležitejšou z primárnych spoločenských skupín, okrem iného preto, že sa človeka dotýka vo všetkých fázach jeho života. Podľa Hudecovej a jej kolektívu (2009) je rodina sociálnou skupinou, ktorá svojim členom poskytuje bezvýhradnú akceptáciu ich ľudskej existencie, ochraňujúce prostredie, podporu autonómie, zaistenie životných potrieb, vzájomnú podporu a funguje ako sprostredkujúci článok pri prenikaní do spoločnosti. Prostredníctvom rodinných rolí, t. j. role manžela, manželky, otca, matky, syna, dcéry, brata, sestry sa uskutočňujú rodinné vzťahy. Z uvedených rolí vyplýva i základná štruktúra rodiny, ktorú tvorí dyadický pár muža a ženy, vzťahy rodičovstva a súrodenectva. Takúto rodinu nazývame nukleárnou a sociológia ju popisuje ako malú, intímnu a pomerne uzatvorenú skupinu, v ktorej je prítomná vzájomná solidarita

a prevažujú v nej dôverné osobné kontakty, silne pudovo i citovo motivované (Fišerová, 2018).

Hlavnou funkciou rodiny podľa Fišerovej (2018) je reprodukcia a výchova, resp. socializácia potomkov a s tým súvisiaci prenos kultúrnych vzorov a zachovanie kontinuity kultúrneho vývoja. Biologicko-reprodukčná funkcia rodiny sa označuje aj ako sexuálna funkcia, čo zahŕňa tiež sexuálny vzťah bez primárneho cieľa splodiť potomka (Dunovský, 1999).

Ďalšou funkciou rodiny podľa Dunovského (1999) je ekonomicko-zabezpečovacia, ktorá sa vzťahuje na všetkých jej členov, nielen na deti, a okrem materiálnej zložky do nej patrí aj zabezpečenie v sociálnej, duševnej a duchovnej oblasti. V rámci ekonomickej funkcie je podstatné, že rodina ako celok je významným spotrebiteľom na trhu statkov a služieb a trh sa stáva na nej závislý. Prerozdeľovanie statkov má významný sociálny charakter; poruchy ekonomickej funkcie sa prejavujú v hmotnom nedostatku a tá má za následok zvýšenú nezamestnanosť (Kraus, n.d.).

Emocionálna funkcia napomáha vytvoreniu citového zázemia, pocitu lásky, bezpečia a istoty, vzájomnej dôvery, podpory a pomoci (Kraus, n.d.). Nadobúda na význame najmä v modernej rodine, ktorá je typická zvýšenou labilitou (Dunovský, 1999). Od 90. rokov pozorujeme, že pribúda rodín, ktoré túto funkciu plnia len s veľkými problémami alebo vôbec, dôsledkom čoho narastá počet citovo deprivovaných detí, bohužiaľ nie sú výnimkou ani deti týrané. Chýbajúce citové zázemie má za následok rozvoj rôznych psychických porúch, ktoré môžu viesť k sociálne deviantnému chovaniu (Kraus, n.d.).

Za najvýznamnejšiu funkciu rodiny Dunovský (1999) považuje zabezpečenie spoločenskej kontinuity, teda výchovu a kvalitnú starostlivosť o dieťa, jeho prijatie takého, aké je, porozumenie jeho potrebám, ktoré je potrebné náležite a primerane uspokojovať, rozvíjať jeho schopnosti a ochraňovať ho pred nepriaznivými situáciami a učiť ho samostatnosti. Socializačne-výchovná funkcia spočíva hlavne v tom, že napomáha v socializačnom procese dieťaťa. Dieťa od narodenia prijíma od okolia široké spektrum informácií a v súlade so svojimi predispozíciami, potrebami a skúsenosťami ich spracováva, v čom mu pomáhajú aj hodnotové orientácie a vzory sprostredkované hlavne rodičmi a staršími súrodencami (Kraus, n.d.).

Ak rodina nedokáže plniť svoje funkcie, hovoríme o poruchách funkcií rodiny. Dunovský (1999) podľa tohoto faktoru rodiny delí na štyri typy:

(1) funkčná rodina – dokáže zabezpečiť dobrý vývoj dieťaťa; v spoločnosti prevláda,

- (2) problémová rodina – vyskytujú sa v nej vážnejšie poruchy v niektorej z funkcií, ale zásadne neovplyvňujú rodinný systém a vývoj dieťaťa,
- (3) dysfunkčná rodina – vyskytujú sa vážne poruchy niektorých alebo všetkých funkcií, ktoré bezprostredne ohrozujú rodinu ako celok a obzvlášť vývoj dieťaťa,
- (4) afunkčná rodina – poruchy funkcií sú tak rozsiahle, že rodina prestáva plniť svoju základnú úlohu a dieťaťu závažným spôsobom škodí, či ho dokonca ohrozuje na živote, jediným riešením je odobratie dieťaťa z rodiny.

1.2 Premeny rodiny v modernej spoločnosti

Dnešná rodina sa nachádza v novej a zložitej situácii – rysy modernej spoločnosti nijako neposilňujú význam rodiny – dochádza k stále väčšej individualizácii, odosobneniu vzťahov, racionalizácii a nárastu požiadaviek na výkon (Kraus, 2013). Na českú rodinu vplyvajú zmeny celospoločenských noriem, ktoré sú odrazom ekonomického vývoja, situácie na trhu práce, premien gendrových rolí i narastajúcej globalizácie (Kuchařová et al., 2020). Zároveň je ale význam rodiny v našej spoločnosti vyzdvihovaný ako útočisko pred verejným zložitým svetom a pre jej členov je jedným z mála oporných miest, kam sa môžu uchýliť (Kraus, 2013).

Európska spoločnosť, a teda i rodina, prechádza z industriálneho obdobia do obdobia postindustriálneho. Ženy sa emancipujú, veľká väčšina z nich pracuje, čo má dopad na ich vôľu a možnosti angažovať sa v tradičnej ženskej roli – gazdinej a vychovávateľky detí. To zas má dopad na potreby dieťaťa a väčšinovú neochotu mužov participovať na výchove detí a prác v domácnosti (Matoušek & Matoušková, 2011). Tento trend sa ale v posledných rokoch postupne mení. V prieskume z roku 2021 sa ukázalo, že až 81 % mužov by šlo na rodičovskú dovolenku alebo aspoň na jej časť. Hlavným dôvodom, prečo skutočný počet mužov na rodičovskej dovolenke je o poznanie nižší ako deklarovaný záujem, je podľa sociologičky Hany Maříkovej zo Sociologického ústavu AV ČR ten, že muži majú vyššie príjmy ako ženy, ide teda hlavne o pragmatický postoj k tejto otázke. Druhým menovaným dôvodom je, že muži rodičovskú dovolenku považujú za ženské poslanie (Česko v datech, 2021).

Dnešná rodina je stále monogamná – tak ako bola aj v minulosti – ale hovoríme už o sériovej monogamii, kedy jedinec za život vystrieda niekoľko partnerov, pričom nówum je tiež to, že hovoríme viac o partnerstvách ako manželstvách (Matoušek & Matoušková, 2011). Legitímne založených rodín v posledných rokoch ubúda, silnie trend partnerského

spolužitia; kým ešte v 60. rokoch sa len 5 % detí narodilo mimo manželstva, v posledných rokoch je to takmer 50 % (Český statistický úrad [ČSÚ], n.d.a). Navyše, stále viac mladých ľudí žije osamote a predstava založenia rodiny je pre nich obmedzujúca; hovoríme o „singles“ (Matoušek & Matoušková, 2011). V roku 2021 z celkového počtu domácností v ČR bolo až 40,0 % domácnosti s jedným členom, kým v roku 2011 bolo takýchto domácnosti 32,5 % a v 2001 30,3 % (Sčítání 2021, n.d.). Väčšinou ide o slobodných ľudí, vo vyšších vekových kategóriách pribúdajú rozvedení. Častejšie sami žijú muži a u oboch pohlaví prevláda vyššia úroveň vzdelania. Najväčšie zastúpenie „singles“ je vo veľkých mestách (Habartová, 2014). Podľa Tomáška (2006) „singles“ predstavujú pre spoločnosť ohrozenie práve preto, že nemajú deti a tým neprispievajú ku konceptu trvalo udržateľného rozvoja spoločnosti. Tento trend posledných dekád je viditeľný aj v štatistikách sobášov a pôrodov, ktoré majú klesajúcu tendenciu, naopak štatistiky rozvodov stúpajú (ČSÚ, n.d.b).

Na zmenu rodiny majú vplyv aj demografické zmeny v spoločnosti, napríklad starnutie populácie, či prirodzený úbytok obyvateľstva (ČSÚ, n.d.b). Nezanedbateľný dopad má aj odsúvanie sobáša do vyššieho veku – muži sa najčastejšie ženú vo veku 29, ženy vo veku 27 rokov (ČSÚ, n.d.c), s čím súvisí aj odsúvanie rodičovstva – priemerný vek žien pri narodení prvého dieťaťa vzrástol z 27,5 v roku 2001 na 30,2 v roku 2020 (ČSÚ, n.d.b). Nemálo „singles“ (prípadne párov) sa rozhodlo deti nemať vôbec. Na toto rozhodnutie podľa Krausa (2013) často vplýva nevláda vzdať sa slobodného života, čeliť starostiam pri výchove dieťaťa a vzdať sa sebarealizácie, dôvodom môže byť aj ekonomická situácia rodiny a obavy z návratu do práce (Macháčková, 2008).

Inštitút tradične vnímanej rodiny poznamenala aj emancipácia žien spojená s ich vyššou vzdelanosťou a kvalifikovanosťou. To malo za následok posun v roliach mužov i žien a v nemalej miere aj pokles autority mužov – otcov (Kraus, 2013). Fekete (2010) ako jeden z faktorov krízy autority vo výchove uvádza zmenu identity žien, ktorá prestáva byť odvodená od muža, ale vychádza z jej vlastných záujmov a jej práce; ženy sú podľa nej častejšie ako predtým nespokojné s tým, že by ich hlavnou úlohou malo byť udržiavanie rodinného krbu, chcú v živote dosiahnuť viac. S tým súvisí aj egalitárnosť v rodine, ktorá nahrádza ešte nedávny patriarchálny model, kedy bola žiaduca podriadenosť matky a dieťaťa a muž ako hlava rodiny mal prirodzenú autoritu (Fekete, 2010). Podľa Kovářovej (2018) skutočný otec chýba hlavne chlapcom a tak majú dnes dve matky a ani jedného otca. V spoločnosti bez otcov sa slabším pohlavím stávajú chlapci, pretože im chýba identifikácia s mužskou autoritou a ohrozené je aj vytvorenie vlastnej identity (Suchý, 2008).

O súčasnom modeli rodiny hovoríme stále častejšie ako dvojkariérovom, čo je ďalší následok vyššie spomínanej emancipácie žien. Obaja rodičia sú veľmi pracovne vyťažení a teda často pre seba navzájom a i pre svoje deti nedostupní. To sa im snažia kompenzovať nadmerným zabezpečovaním materiálnych statkov i príliš vysokým vreckovým. Hodnotový systém dospievajúceho mladého človeka je tým samozrejme do značnej miery ovplyvnený a niet divu, že u neho môže prekvitať sebeckosť, povýšenosť a neskromnosť. Značný vplyv to môže mať aj na rozvoj deviantného chovania (Kraus, 2008).

Moderné rodiny trávia spolu čím ďalej tým menej času, v mnohých rodinách ubudlo času, kedy jej členovia spolu sedia pri stole a vzájomne si zdieľajú zážitky z celého dňa, radosti i starosti, častejšie sa „len“ stretnú a vymenia si správy (Kraus, n.d.). Podľa výskumu Pipovej a jej kolegov (2021) len cca 5 % adolescentov raňajkuje spolu s rodičmi každý deň, pri spoločnej večeri sa denne s rodičmi stretne necelých 12 % z opýtaných. Členovia dnešnej rodiny podľa Krausa (n.d.) žijú viac vedľa seba ako spolu. Dezintegrácia rodinného života má najväčší dopad na deti, ktoré pociťujú absenciu pevného zázemia. Keď sa im ho nedostáva v rodine, vyhľadávajú ho inde, predovšetkým v rôznych rovesníckych skupinách, čo je často živnou pôdou pre delikventné chovanie (Kraus, n.d.).

Mnohé rodiny žijú izolované od vonkajšieho sveta, čo je odrazom oddeleného nažívania generácií v celej spoločnosti (Kraus, 2008). Nažívanie dvoch generácií, typické pre industriálne obdobie mestskej spoločnosti, je na ústupe (Matoušek & Matoušková, 2011). Najmä v mestách sa nepestujú susedské vzťahy tak ako v minulosti. Typickým pre dnešné rodiny je aj jej postupné zmenšovanie – narastá počet rodín bez detí a matiek-samoživiteliek, ktoré vychovávajú dieťa bez otca. Spolu s izolovanosťou rodiny to má za následok menšiu stabilitu rodiny a jej väčšiu zraniteľnosť voči rôznym vnútorným otrasom. Chýba vonkajšie ukotvenie širších spoločenských väzbách (Kraus, 2008).

V kapitole o premenách rodiny v súčasnosti nemôžeme opomenúť ani homosexuálne partnerstvá a medzi nimi tie, ktoré sa rozhodnú založiť rodinu a vychovávať dieťa a nezastaví ich ani fakt, že adopcia ani osvojenie detí rodičmi rovnakého pohlavia toho času u nás zákony nedovoľujú. Hoci spoločnosť je čím ďalej tým viac tolerantná voči partnerstvám medzi ľuďmi rovnakého pohlavia, už menej je ochotná akceptovať, keď homosexuálni partneri chcú byť rodičmi; domnievame sa však, že príčinou nedôvery je hlavne strach z neznámeho. Binger a Brook (2020) na základe svojich zistení píšú, že homosexuálni otcovia sa významne nelíšia od heterosexuálnych otcov v miere angažovanosti, ani v miere intimity vo vzťahu k deťom. Autori ďalej uvádzajú, že homosexuálni otcovia oproti heterosexuálnym majú tendenciu byť prísnejší, viac reagovať

na potreby detí a dôslednejšie deťom vysvetľovať dôvody adekvátneho správania. Mnohým homosexuálnym partnerstvám, v ktorých vyrastajú deti, predchádzalo heterosexuálne manželstvo, v ktorých sa tieto deti narodili (Sobotková, 2012).

Podľa Macháčkovej (2008) napriek všetkým zmenám, ktorými inštitút rodiny prešiel a stále prechádza, zostáva stále najvhodnejším prostredím pre zdravý vývoj dieťaťa.

1.3 Výchovné štýly v rodine

Rodičovský výchovný štýl vo veľkej miere ovplyvňuje formovanie osobnosti už od útleho detstva a prvky výchovy môžu byť významným podporným alebo rizikovým faktorom pre dospelujúceho jedinca (Tomšík & Čerešník, 2017). Najznámejší koncept výchovných štýlov v rodine pochádza od Diany Baumrindovej, ktorá rozlišuje tri štýly rodičovskej výchovy (Sekot, 2019), pričom posudzuje štyri faktory, ktoré sa vo výchove môžu uplatniť (Řehan, 2007):

- (1) nurturancia – prejavovanie citov k dieťaťu, dôležité je nekonfliktné prostredie,
- (2) kontrola – počet pravidiel a sledovanie ich prijatia,
- (3) komunikácia – uvoľnenosť versus uzavretosť vzájomnej rodinnej komunikácie, otvorenosť diskusie o rodinných pravidlách, prirodzený dialóg medzi rodičmi a dieťaťom a
- (4) požiadavky na adekvátnu úroveň zrelosti – vedenie detí k tomu, aby sa chovali a cítili primerane k svojmu veku a svojej sociálnej roli.

Každý z troch nižšie popísaných výchovných štýlov v rôznej miere kombinuje uvedené prvky výchovy a má ako celok na dieťa určitý vplyv (Řehan, 2007). K trom pôvodne popísaným pridali ďalší výskumníci štvrtý výchovný štýl (Sekot, 2019), všetky bližšie popisujeme v nasledujúcich odstavcoch.

Autoritatívny (prípadne demokratický, či integratívny, napr. Tomšík & Čerešník, 2017) štýl kombinuje vysokú úroveň nurturancie vrátane vysokej úrovne komunikácie, zároveň je ale prítomná vysoká kontrola a adekvátne požiadavky na úroveň zrelosti (Řehan, 2007). Tento výchovný štýl usiluje o vytváranie pozitívnych vzťahov medzi rodičmi a dieťaťom pri súčasnom dodržiavaním pravidiel (Sekot, 2019). Autoritatívni rodičia stanovujú pravidlá a odmeňujú resp. sankcionujú ich dodržanie resp. nedodržanie (Řehan, 2007), ale keď uznajú za vhodné, neváhajú uvoľniť svoje požiadavky na poslušnosť, disciplínu a tresty využívajú len vtedy, keď sa dieťa chová nezmyselne a nerozumne. Dôležité je, že rodičia svoje rozhodnutia zdôvodňujú (Tomšík & Čerešník, 2017).

Očakávajú, že dieťa bude dodržiavať domáci režim, ale povzbudzujú ho, aby vyjadrilo svoj názor (Jedlička, 2015) a vo vyššom veku sa dieťa podieľa na stanovovaní pravidiel. Dôležité je nepodmienené prejavovanie citov: „Teraz ťa trestám, ale to neznamená, že ťa nemá rada“ (Řehan, 2007). Trest je potrebné ukladať láskavo, ale s pevnou rukou. Dôležitá je konzistentnosť – ak jeden rodič za niečo dieťa potrestá a druhý rovnaký skutok prejde mávnutím ruky, dieťa z toho „nebude múdre“. Na ukladanie trestov by nemalo mať vplyv aktuálne emočné rozpoloženie (Vápeniková, n.d.). Deti vyrastajúce v takomto prostredí sú v dospelosti nezávislé, priateľské, spolupracujúce (Jedlička, 2015), majú zdravé sebavedomie, usilujú o čo najlepší výkon a úspech a sú v živote spokojné (Tomšík & Čerešník, 2017). Tento výchovný štýl je považovaný za optimálnu cestu k výchove zodpovedných dospelých jedincov, ktorí slobodne vyjadrujú svoje názory a k živote, jeho výzvam a povinnostiam pristupujú aktívne (Sekot, 2019).

Autoritársky štýl reprezentuje nízku úroveň nurturancie spolu s nízkou úrovňou komunikácie, pričom sa nadmieru vyžaduje plnenie pravidiel (Řehan, 2007) a to i užitím trestov, ktoré sú pri výchove uprednostňované pred vnútorným osvojením disciplíny (Sekot, 2019). Autoritárski rodičia sú si sami v tejto roli neistí a zakrývajú to tým, že vyžadujú absolútne podriadenie sa pravidlám, o ktorých sa nediskutuje. Emocionálne prejavy smerom k dieťaťu sú podmienené poslušnosťou alebo vykonaním nejakého „dobrého skutku“, napríklad uprataním izby (Řehan, 2007). Rodičia sú často nepriateľskí až agresívni, v dieťati neustále prehlbujú pocity viny a nízke sebavedomie (Sekot, 2019). Títo rodičia sú presvedčení, že poslušnosť je najväčšou cnosťou dieťaťa a očakávajú, že dieťa spraví to, čo po ňom žiadajú bez zbytočných diskusií (Jedlička, 2015). Komunikácia je v takejto domácnosti obmedzená na príkazy, požiadavky a kontrolu. Rodičia na dieťa nekladú zreteľné požiadavky na zrelosť vzhľadom k veku. Deti z autoritárskych rodín sú „veľmi dobré“ a poslušné, neisté pri rozhodovaní a bez základov „ja“ (Řehan, 2007), často trpia depresiami, sebaobviňovaním a sú nešťastné (Sekot, 2019). V dospelosti majú sklon k sociálnej izolácii, osamelosti, chýba im spontánnosť, u dievčat je časté závislostné chovanie, chlapci bývajú agresívni (Tomšík & Čerešník, 2017).

Permisívny (liberálny) štýl je charakteristický vysokou mierou prejavovania citov (nurturancie), vysokou mierou komunikácie, ale zároveň je neprítomná kontrola spolu s jasnými požiadavkami na adekvátnu úroveň zrelosti. Dieťa od rodičov nedostáva žiadne „mantinely“, je vo svojich prejavoch slobodné, ale neučí sa primeranosti vzhľadom k svojmu veku a sociálnej pozícii (Řehan, 2007). Pravidlá síce môžu byť nastavené a môžu byť aj pomerne prísne, ale nie sú dôsledne kontrolované (Sekot, 2019). Liberálni rodičia sa

k potomkovi chovajú stále ako k dieťaťu a nezvyšujú nároky na jeho zrelosť primeranú jeho veku (Řehan, 2007), dokonca sami sa voči dieťaťu stavajú do role jeho kamarátov, čo má za následok absenciu autority a „názorového vodcovstva“ (Sekot, 2019). Často sa vyhýbajú konfrontáciám a disciplíne. Potreby a želenia dieťaťa sú pre nich na prvom mieste (Jedlička, 2015). Tento rodičovský štýl devaluje systematickú prípravu dieťaťa na budúce povolanie a celkovo aktívny a zodpovedný prístup k životu (Sekot, 2019). Takto vychovávané deti majú problémy s porozumením sociálnym normám, v škole sa ťažko prispôbujú. Je u nich zrejмый problém s ujasňovaním si samého seba, často hľadajú seba medzi druhými (Řehan, 2007). Výsledkom je nezrelý jedinec, ktorý má nedostatok sociálnej zodpovednosti a ťažko ovláda svoje impulzívne, prípadne agresívne, chovanie. Často sa nemôže sám na seba spoľahnúť (Fontana, 2014).

Veľká časť deviantných detí a mladistvých pochádza z rodín, v ktorých prevládal tento výchovný štýl, kde si dieťa nezvyklo na dodržiavanie pravidiel a rešpektovanie hraníc. Dospievajúci, ktorý nedokáže rešpektovať spoločenské normy, vyrastal pravdepodobne v domácnosti, kde sa od rodičov nenaučil vnútornej disciplíny. Rodičia neapelovali na vytvorenie zábran v asociálnom chovaní dieťaťa, prípadne ich výchovný štýl bol nekonzistentný – raz dieťa za priestupok potrestali, inokedy za to isté vyviazol bez trestu (Matoušek & Matoušková, 2011). Takouto nedôslednou výchovou dieťa máme, nekonzistentný súbor príkazov a dovoľení vyúsťuje v chaos a nepredvídateľnosť (Čechová, 2011). Nedôslednosť vo výchove a obmedzovanie potrieb môže byť prejavom psychickej nepohody rodičov, prítomnosti určitých osobnostných charakteristík a niekedy býva dôsledkom účelového vymedzovania hraníc či manipulácie pre získanie rodičovských hraníc (Míčková & Blatný, 2019).

Posledným štýlom je štýl ľahostajný alebo zanedbávajúci, pri ktorom nedochádza k vstúpaniu základných životných hodnôt, chýba záujem o potreby dieťaťa, zanedbáva sa vzdelávanie a profesijná príprava, rodičia ignorujú zásady zdravého stravovania a aktívneho životného štýlu. Rodičia sa dieťaťu na nič nevyptujú, nepotrebujú byť informovaní o tom, ako, kde a s kým dieťa trávi čas. Nedostáva sa mu impulzov a podnetov pre vytváranie zmysluplného a zodpovedného života v dospelosti (Sekot, 2019). Takéto dieťa často nedokáže ovládať svoje pocity, impulzy a nezaujíma sa o školské povinnosti. Časté je záškoláctvo a užívanie drog či iných návykových látok (Šturák, 2005).

Adlerovská psychológia za najnevhodnejšie výchovné štýly považuje rozmaznávanie a autoritatívnu výchovu, tiež výchovu nekonzistentnú, chladnú až odmietajúcu, príliš liberálnu a výchovu s nadmernými očakávaniami na výkon (Shulman, 1981). Naopak,

za najlepší výchovný štýl sa dnes považuje autoritatívno-demokratický štýl rodičovstva charakteristický vrúcnosťou a spojením, vedením a reguláciou či psychologickou autonómiou a zodpovednosťou (Nicoll, 2008). Ukazuje sa, že tento štýl pozitívne koreluje s lepšími akademickými výsledkami a vyššími sociálnymi kompetenciami, jedinci takto vychovávaní sa častejšie spoliehajú sami na seba (Čechová, 2011). Výsledky výskumu Tomšíka a Čerešníka z roku 2017 ukazujú, že liberálny výchovný štýl spolu s autoritatívno-demokratickým podporujú u jedincov rozvoj pozitívnych osobnostných charakteristík, ako je priateľnosť, svedomie a emočná stabilita. Na rozvoj osobnosti má podľa týchto autorov najnepriaznivejší vplyv zanedbávajúci, resp. ľahostajný štýl výchovy. Jedinci takto vychovávaní sa vyznačujú najvyššou mierou neuroticizmu a zároveň najnižšími priemernými hodnotami všetkých ostatných osobnostných dimenzií meraných NEO FFI. Vyššia miera neuroticizmu sa vyskytuje tiež u jedincov vychovávaných autokratickými rodičmi pri súčasne zníženej emocionálnej stabilite. Najvyššie priemerné hodnoty v dimenzii svedomitosť a tiež v dimenzii priateľnosť boli namerané u jedincov vychovávaných liberálnymi rodičmi. Dospievajúci vychovávaní autoritatívno-demokratickým a liberálnym výchovným štýlom sa vyznačujú vyššou emocionálnou stabilitou (resp. nižším neuroticizmom). Sú zmyselnejší, priateľskejší a extravertnejší (Tomšík & Čerešník, 2017).

U nás sa výchovnými štýlmi zaoberal profesor Čáp, ktorý vo výchove zdôrazňoval najmä citový rozmer k dieťaťu bez ohľadu na uplatňovaný výchovný štýl, pretože „dobré potrebať môže len ten, kto má dieťa rád“ (Matějček, 1999).

1.4 Rizikové rodinné faktory

V rámci rodinného prostredia pôsobia na rozvoj osobnosti, obzvlášť na rozvoj rizikového chovania, aj ďalšie rizikové faktory; vybraným z nich sa budeme venovať v tejto kapitole, ide napríklad o rodičovské konflikty a zaťahovanie potomkov do ich priebehu, nekompletné rodiny, rodičia s deviantnými rysmi, závislosti v rodine a pod.

Rodičovský konflikt môžeme na jednej strane vnímať ako bežnú súčasť partnerského súžitia, ktorá zásadne neznižuje jeho kvalitu a ani deti sa ním necítia ohrozené; na druhej strane môže konflikt predstavovať udalosť, ktorá má – pre zúčastnených i pre prítomné deti – za následok životnú traumu. Z internalizovaných problémov sa môže prejaviť vo forme zvýšenej úzkostnosti a depresívnej symptomatológie, v rámci externalizovaných prejavov je

častá hostilita, agresivita a tiež prejavy rizikového chovania, nevynímajúc znížený školský prospech, či poškodené vzťahy s rovesníkmi (Grych et al., 2000).

Na deti a dospievajúcich pôsobí konflikt medzi rodičmi ako stresor, ktorý môže významne zvýšiť mieru prežívanej psychickej záťaže a môže mať vplyv na ich ďalší vývoj. Pre dieťa je účasť v konflikte ohrozujúca; jej následkom si pripisuje vinu za vznik konfliktu, čím vzniká emočný distress a vyúsťuje v maladaptáciu (Fosco & Grych, 2008). V období adolescencie, oproti deťom v nižšom veku, sú mladí ľudia, vďaka rozvinutému abstraktnému mysleniu, schopní lepšie odhadnúť, či konflikt medzi rodičmi môže reálne ohroziť spoločnú budúcnosť rodiny. Na druhej strane je toto obdobie typické zvýšenou citlivosťou podmienenou rýchlymi telesnými a hormonálnymi zmenami, čo má za následok menej stabilné emočné prežívanie a nižšiu odolnosť voči prežívanej záťaži (Lacinová & Michalčáková, 2012). Mladé adolescentky majú tendenciu emočný stres internalizovať, čo sa u nich môže prejaviť vo forme depresie, psychosomatických porúch alebo úzkosti. Naproti tomu, dospievajúci chlapci problémy externalizujú; chovajú sa agresívne, prekračujú normy a pravidlá, častejšie sa uchylujú k užívaniu návykových látok (Davies & Lindsay, 2004).

Podľa Buehlerovej a Welshovej (2010) má na rozvoj úzkosti a depresie u mladistvých priamy vplyv aj triangulácia, t. j. zaťahovanie tretej osoby do dyadického konfliktu. Bowen (1978, citované v Trampotová & Lacinová, 2015), ktorý rozpracoval teoretický koncept triangulácie, je toho názoru, že triády sú základnou stavebnou jednotkou ľudskej vzťahovej siete; dyády sú podľa neho z princípu nestabilné. Ľudia v párovom vzťahu majú v tenzii spôsobenej konfliktnou situáciou snahu zatiahnuť do konfliktu tretiu osobu a tým svoju úzkosť znížiť. Cieľom je, aby sa tretia osoba priklonila na jednu stranu alebo aby konflikt urovnala. Ak je však táto osoba vťahnutá do konfliktu trvale, trojuholník sa stáva vzťahovým rysom a poškodzuje fungovanie pôvodného dyadického vzťahu (Guerin et al., 1996). Davies a jeho kolektív (2016) v longitudinálnej štúdií naznačili, že u adolescentov, ktorí vnímajú konflikty medzi rodičmi, sa o 3 roky neskôr prejavili problémy externalizujúceho charakteru, vrátane rizikového chovania (napríklad krádeže a agresia). Vzťah medzi konfliktným domácim prostredím a delikventným chovaním adolescentov uvádza aj van Dijk a jeho kolektív (2020). Zapojenie sa mladistvých do rizikového chovania, nepriamo „podporujú“ aj samotní rodičia, ktorí sú príliš zamestnaní a rozptýlení konfliktami medzi sebou a neostáva im priestor na dohľad a kontrolu nad svojimi dospievajúcimi deťmi (Martin et al., 2019). Podľa Steinberga a jeho kolektívu

(2006) konflikty medzi rodičmi môžu prispieť aj negatívnym predstavám o ich vlastných budúcich partnerských vzťahoch.

Rozvod alebo rozchod rodičov býva obvykle pre deti veľmi bolestný, zraňujúci a zneisťujúci. Reakcia detí sa líši podľa štádia ich vývoja, temperamentu i puta, ktoré s rodičmi majú. Zároveň je ich schopnosť vyrovnat' sa s rozpadom rodiny daná aj tým, ako sa s tým vyrovnávajú samotní rodičia (Kuchařová et al., 2020). Aký vplyv bude mať rozvod či rozchod rodičov na dieťa závisí od viacerých faktorov – od veku dieťaťa v čase rozchodu, pohlavia, intenzity konfliktu medzi rodičmi, novom vzťahu jedného, či oboch z nich, sťahovaní, podpore rodičov a ekonomických pomeroch (Kreider & Fields, 2005). Podľa štatistík o zverení dieťaťa do starostlivosti v ČR do roku 2006 zhruba 90 % rozhodnutí bolo v prospech matky, v ďalších rokoch tento podiel klesal (a naďalej klesá) a pribúdajú rozhodnutia o striedavej alebo spoločnej starostlivosti oboch rodičov. V roku 2018 už o striedavej starostlivosti bolo rozhodnuté v 13 % a o spoločnej starostlivosti v 6 % prípadov. Stále však ostáva viac ako 70 % detí vo výlučnej starostlivosti matky (Kuchařová et al., 2020). Neprítomnosť otca v rodine ako následok rozvodu alebo preto, že s matkou nikdy ani nezačal žiť, je výrazným rizikovým faktorom hlavne pre chlapcov, ktorým (pri výraznej feminizácii nášho školstva) chýbajú akékoľvek vzory mužského jednanja (Kraus, 2013). Podľa Matouška a Matouškovéj (2011) je prítomnosť otca jasným faktorom, ktorý eliminuje delikventné chovania syna. Otec je – hlavne pre chlapcov – vzorom nielen tým, čo sám robí, ale i vzorom spolupráce s matkou. Avšak ovplyvnená je i rozvíjajúca sa osobnosť dievčat, ktoré si len ťažko vytvárajú model svojho budúceho partnera. Dievčatá, ktoré vyrastali bez otca majú v dospelosti sklony k extrémnejším postojom k mužom – buď k nekritickému obdivu alebo k ich úplnému odmietaniu (Matoušek, 2003). V rodinách, kde chýba otec, je týmto zasiahnutá aj matka detí, je viac zaťažovaná ich výchovou a chýba jej zdroj opory pri zvládaní nárokov na výchovu i chod domácnosti (Matoušek & Matoušková, 2011).

Dávidovej (2018) výskum ukázal, že úplné rodiny sú oproti tým neúplným stabilnejšie a emocionálne vreľšie. Ukazuje sa tiež, že rodičia z neúplných rodín sú voči svojim potomkom viac odmietaví, pričom markantnejšie je to u otcov z týchto rodín. Destunis (1957, citované v Langmeier & Matějček, 2011) zdôrazňoval vplyv neúplnej rodiny na vznik porúch chovania, hlavne typ „neviazanosti“ s typickou príznakovou triádou (potulovanie, klamanie, krádeže) vyplývajúcej z nedokonalnej väzby dieťaťa k jeho rodičom. Deti, ktoré vychováva len jeden rodič, majú častokrát horšie výsledky v škole, viac psychických problémov a tiež viac priestupkov voči zákonu (Kraus, 2013; Chavda & Nisarga, 2023). Podľa Andersonovej (2014) majú deti z rozvedených rodín menšiu jazykovú

stimuláciu, majú v škole horšie známky a častejšie je u nich diagnostikovaná porucha učenia. Nedávny výskum vplyv na školský prospech potvrdzuje; vyššia angažovanosť otcov v kompletných rodinách prispieva k lepším študijným výsledkom, vrátane menšieho počtu absencií a pozitívneho vzťahu k škole (Jain & Mahmoodi, 2022).

Delikventný rodič, ktorý nadmerne užíva alkohol a drogy, je často nezamestnaný alebo má iné prejavy „sociálnej neprispôsobivosti“, často „vychová“ potomka, ktorý sa bude počas dospievania tiež chovať delikventne a stretať sa s medzami zákona. V rodinách delikventných adolescentov sa podľa výskumov rodičia menej starajú o vytvorenie zábran voči asociálnemu chovaniu detí. Rodinné prostredie je popisované ako chladné, s minimálnym záujmom rodičovského záujmu o dieťa. Deti v týchto rodinách rodičov vnímajú ako pasívnych až odmietavých, bez záujmu o ich potreby (Matoušek & Matoušková, 2011). Podľa Jacoba a Johnsona (1997) sú hlavnými príčinami vzniku rizika zneužívania alkoholu a iných drog u mladých ľudí nedostatok rodičovskej náklonnosti a neistá kontrola dieťaťa. K podobným záverom prišli aj holandskí autori (Creemers et al., 2015) a to, že s poklesom rodičovskej kontroly u adolescentov rastie pravdepodobnosť raného začiatku užívania marihuany. Malý rodičovský dohľad a nedostatok vrelosti a starostlivosti je aj jednou z príčin vzniku patologického hráčstva u mladých ľudí (Nešpor & Csémy, 2011). Významný vplyv na zneužívanie kanabisu v mladom veku majú aj zlé vzťahy medzi rodičmi, fajčenie a pitie matky a tiež matkine depresívne stavy v období do piatich rokov života dieťaťa (Hayatbakhsh et al., 2013). Väčšina rodín mladistvých delikventov je menej súdržných a panuje v nich konfliktnejšia atmosféra v porovnaní s rodinami s normálne vyvíjajúcimi sa deťmi (Matoušek, 2003). Matoušek (2003) ďalej hovorí, že emocionálna väzba s rodičmi u delikventných detí je narušovaná neustálym komandovaním, vyžadovaním a kritizovaním.

Záverom vyššie uvedených zistení, že nevyhnutnou podmienkou optimálneho vývoja mladého človeka, s čím súvisí aj jeho schopnosť vyhýbať sa rizikovému správaniu, je pozitívny vzťah s rodičom. Rodičovská emocionálna podpora, vrelosť a spoločne strávený čas sú pozitívnymi faktormi, ktoré znižujú riziko pravidelného fajčenia a užívania alkoholu a iných drog (Brown & Rinelli, 2010).

Dobry vzťah, resp. kvalitné pripútanie, k rodičom bude témou ďalšej kapitoly. V nej sa budeme venovať teoretickému konceptu väzby, ako ho popísali Bowlby a Ainsworthová, ale aj iní autori. Okrem historického vývoja tejto teórie v podkapitolách nasledujúcej kapitoly popíšeme aj typy väzieb, ktoré u detí môžu vzniknúť a väzbové chovanie, ktoré má podklad v konštelovanom type väzby.

2 VZŤAHOVÁ VÄZBA

Teória väzby (*Attachment theory*), ktorá je jednou z východiskových teórií pre našu prácu, je výsledkom spolupráce detského psychiatra Johna Bowlbyho a vývojovej psychologičky Mary Ainsworthovej. Spočiatku na výskumoch zaoberajúcich sa vzťahom matky a dieťaťa pracovali nezávisle na sebe, až neskôr, v roku 1950, začali spolupracovať na výskume, ktorý Bowlby v Londýne viedol. Bowlby významne obohatil obor psychológie dieťaťa svojimi revolučnými myšlienkami o dôležitosti ranej väzby matky a dieťaťa a upozornil tiež na dôsledky narušenia tejto väzby. Ainsworthovej, toho času veľmi pokrokový, výskum umožnil priamo v rodinách overiť mnohé Bowlbyho hypotézy. Sama na základe pozorovaní obohatila teoretické základy väzbovej teórie pomenovaním a popisom konceptov „bezpečná základňa“, či „väzbová postava“ (Bretherton, 1992).

2.1 História skúmania attachmentu

Hoci je práca a postulovaná teória na tému väzby týchto dvoch autorov najznámejšia, neboli Bowlby a Ainsworthová jediní, ktorí sa vedecky zaujímali o to, ako dieťa reaguje na odlúčenie od matky, respektíve, prečo sú niektoré deti plačlivejšie a úzkostlivejšie ako iné. Niektoré z prác iných bádateľov na poli psychológie dieťaťa boli inšpiráciou aj pre Bowlbyho a Ainsworthovú, preto sa im krátko budeme venovať v nasledujúcom texte.

Sigmund Freud vo svojej praxi pracoval s dospelými jedincami, len zriedkakedy pre podporu svojich teórií pôvodu neuróz pozoroval deti. Pomocou analýzy snov a symptomatických prejavov neurotických pacientov sa dostával k udalostiam ich raného detstva retrospektívne, väčšina psychoanalytických konceptov o ranom detstve teda vznikala procesom historickej rekonštrukcie (Bowlby, 2010). Podľa Freudovej teórie vznikajú pri pôrode strastiplné pocity, motorické impulzy a telesné vnemy, ktoré sa stali vzorovými pre reakciu vyvolanú ohrozením života a odvtedy sa prejavujú ako stavy úzkosti. Úzkosť (*angustiae*) zdôrazňuje moment zúženého dýchania – pri pôrode následkom skutočnej situácie a neskôr v stavoch úzkosti sa opakuje. Za zaujímavú súvislosť považoval, že pri pôrode k stavom úzkosti dochádza následkom odlúčenia od matky. Detské stavy úzkosti sa pri odlúčení od matky prejavujú sklamaním z toho, že namiesto matky sa objaví iná osoba a zároveň túžbou po nej (Freud, 2020).

Freudova dcéra, Anna Freudová, pri pozorovaní malých detí využila svoje skúsenosti učiteľky, ktoré nadobudla na základnej škole vo Viedni. Založila psychoanalytickú škôlku, kde mohla systematicky pozorovať dojčatá, hlavne okolo druhého roku života, ktorý považovala za obzvlášť dôležitý pre prechod od primárnych k sekundárnym procesom a tiež pre vývoj super-ega, kontrolu pudov a rozvoj objektných vzťahov. Oproti Spitzovi, ktorý deti pozoroval hlavne v experimentálnej laboratórnej situácii, ona za základ svojho skúmania považovala náhodné udalosti tak, ako sa vyskytujú v každodennom živote. Pritom využívala terapeutickú analýzu malých detí, ktorá odhalila mnoho detailov a zistení o ranom detstve (Ludwig-Körner, 2017). Počas druhej svetovej vojny založila v Londýne vojnové škôlky Hampstead, kde mohla pokračovať vo svojej práci. Zamerala sa hlavne na to, aký vplyv majú vojnové zážitky na deti a ako na deti pôsobí odlúčenie od matky. Všimla si, že reakciu dieťaťa určovala hlavne citová odozva matky, samotné bombardovanie na dieťa významne nepôsobilo. Ak bola kľudná matka, bolo kľudné aj dieťa. V neprítomnosti matky úzkosť dieťaťa dramaticky vzrastala. Freudová tak ako jedna z prvých odhalila význam ranej afektívnej väzby medzi matkou a dieťaťom (Plháková, 2006). Po vojne Anna založila materskú škôlku (Hampstead Nursery School), kde pokračovala vo svojej práci. Kládla veľký dôraz na presné pozorovanie detí, ako reagovali na odlúčenie od matky a/alebo otca, ako sa chovali k sebe navzájom, aká bola úroveň ich vývoja, atď. To boli počiatky výskumu attachmentu, pri ktorom si výskumníci začali uvedomovať, že deti si vytvárajú väzby k tým ľuďom, ktorí sa o nich starajú a že iní ľudia ich nedokážu ukládať, keď sú rozrušené (Ludwig-Körner, 2017).

Melanie Kleinová, zakladateľka školy objektných vzťahov, a tiež veľká rivalka Anny Freudovej, bola ovplyvnená prácou Sigmunda Freuda. Za kľúčové obdobie pre normálny vývoj dieťaťa i pre vznik psychopatologických porúch považovala obdobie do troch rokov života. Predpokladala, že dieťa vníma objekt, alebo jeho časti, už od narodenia (Plháková, 2006). Kleinová tvrdila, že spôsob, akým dojčatá a malé deti reagujú v tomto období na stratu blízkej osoby (matky), predurčuje spôsob, ako budú na straty reagovať v neskoršom živote. Strata, ktorú Kleinová považuje za patogénnu, sa objavuje v prvom roku života a súvisí s kŕmením a odstavovaním (Bowlby, 2013). Kleinová matkin prs konceptualizovala ako zdroj prvého potešenia i frustrácie dojčaťa. Malé dieťa je tak postavené pred problém, ktorý nazvala dvojitým vzťahom k prsu, s ktorým sa dieťa musí vyrovnáť pomocou veľmi primitívne vyvinutých mentálnych schopností (Aguayo & Salomonsson, 2017). Agresivitu považovala za prejav inštinktu smrti a úzkosť za výsledok jeho projekcie (Bowlby, 2013).

Hoci Donald W. Winnicott naviazal na dielo Melanie Kleinovej, ktorej teórie neboli medzi psychoanalytikmi všeobecne prijaté, jeho originálne myšlienky sa dočkali širokého prijatia, čomu prispel fakt, že ako detský lekár vychádzal z priameho pozorovania interakcií medzi matkou a dieťaťom (Plháková, 2006). V článku *Pozorovanie dojčiat v nastavenej situácii* z roku 1941 Winnicott vychádzal z postulátov M. Kleinovej o ranom pôvode matersky riadeného superega. Vychádzal pritom z pozorovania dyády matky s dieťaťom v situácii, v ktorej bol ošetrojúcim pediatrom. Deti vo veku 5 až 13 mesiacov sedeli matke na kolenách a pritom položil na stôl nový predmet. Zaujímala ho reakcia dojčťa – priblížilo sa a uchopilo predmet do ruky alebo váhalo a obracalo sa k matke, či to schváli? Tzv. váhavú úzkosť tých dojčiat, ktoré sa bez schválenia matky k predmetu nepriblížili, spjoval s ranými prejavmi superega, ktoré mohli byť vygenerované nimi samotnými alebo reakciou na nesúhlas rodičov (Aguayo & Salomonsson, 2017). Podľa Winnicotta sa pravé self u dieťaťa vyvíja vtedy, keď matka citlivo reaguje na jeho iniciatívu a potreby a tým ich „pravdivosť“. Ak ale matka na prejavy dieťaťa reaguje necitlivo, vzniká u neho nepravé (falošné) self. Takéto dieťa sa neriadi svojimi autentickými potrebami a pocitmi, ale snaží sa vychádzať v ústrety potrebám a chovaniu objektu (rodiča). Potlačovanie autentického prežívania potlačuje aj tvorivosť (Plháková, 2006). V roku 1953 Winnicott publikoval koncept „dostatočne dobrej“ matky. V článku varoval pred snahou stať sa perfektným superrodičom, čo dieťaťu viac škodí ako prospieva. Dieťa podľa neho potrebuje zažiť aj frustráciu, aby sa naučilo riešiť problémy. Jeho vlastné skúsenosti ho dovedú k poznaniu, že nie všetky prania sa splnia, že ľudia okolo neho chybujú a že hoci život nie je úplne spravodlivý, problémy sa dajú riešiť (Winnicott, 1953). Prítomnosť dost' dobrej matky je potrebná, aby sa u dieťaťa rozvinulo vrodené vzťahovanie sa k ľuďom. Dost' dobrá matka primerane a empaticky reaguje na telesné a psychické potreby dieťaťa a tak pre neho vytvára podporné prostredie, ktoré je bezpečné a príjemné (Plháková, 2006).

René Spitz, lekár a psychoanalytik sa vo svojich výskumoch sa zamerl na poruchy, ktoré boli podľa neho zapríčinené narušenou interakčnou väzbou medzi matkou a dieťaťom, bližšie sa rozhodol preskúmať fenomén emočnej deprivácie (Thorová, 2015). V dlhodobej štúdiu chovania malých detí v ústavoch pre dojčatá Spitz vypozeroval, že v druhej polovici prvého roka sa u niektorých detí objavila plačlivosť, ktorá bola vo výraznom kontraste s ich predošlým veselým a spoločenským chovaním. Po čase plačlivosť ustúpila a deti sa stiahli do seba – ležali v postielke s odvrátenou tvárou a ignorovali akýkoľvek pokus o kontakt zo strany personálu. Takéto chovanie trvalo dva až tri mesiace. Počas tohto obdobia deti chudli, horšie spávali, boli náchylnejšie k ekzémom a celkovo bol pozorovaný postupný pokles

vývojového kvocientu. Spitz skúmal rôzne faktory, ktoré by mohli mať na rozvoj takéhoto chovania vplyv, napríklad pohlavie, rasu, inteligenciu – všetky sa ukázali ako nevýznamné. Všetky prípady, u ktorých sa syndróm rozvinul, mali ale jeden spoločný faktor – medzi šiestym a ôsmym mesiacom bola od dieťaťa odlúčená matka na nepretržité obdobie troch mesiacov. Pred odlúčením sa matka o dieťa plne starala a trávila s ním veľa času. Štyri až šesť týždňov po odlúčení matky sa nápadne zmenilo chovania dieťaťa a postupne sa rozvinul popísaný syndróm. Syndróm sa nerozvinul ani u jedného dieťaťa, od ktorého matka odlúčená nebola. Na druhej strane, syndróm sa nerozvinul u všetkých detí, od ktorých matky odlúčené boli. Odlúčenie od matky je teda nutnou, ale nie postačujúcou príčinou vzniku syndrómu. Spitz svoje pozorovanie uzatvára poznáním, že tento syndróm sa rozvinul len u detí, ktoré boli počas prvého roku svojho života po významne dlhú dobu zbavené svojho objektu lásky. Na základe toho nazval prvú fázu emočnej deprivácie, pri ktorom dochádza k strate emočného puta s matkou, anaklitickou depresiou, čiže depresiou zo straty opory (Spitz, 1946). Stav anaklitickej depresie je zvrätný. Ak dieťa s matkou obnoví vzťah v priebehu troch až piatich mesiacov, dochádza k rýchlemu zotaveniu. Ak deprivácia trvá dlhšie ako päť mesiacov, stav dieťaťa sa zhoršuje a dochádza k neschopnosti nadväzovať sociálny kontakt a emočne reagovať (Thorová, 2015). U deprivovaných detí je pozorovateľná zaostalosť duševného vývoja v porovnaní s normálnymi deťmi vo veku dvoch až štyroch rokov, ktoré sa celý deň pohybujú, lezú a „blabotajú“. Retardácia je zjavná aj v zníženej váhe a výške dieťaťa. Okrem nedostatočného psychického a fyzického vývoja vykazovali všetky deti, od ktorých bola nenávratne odlúčená matka, významne zníženú odolnosť voči chorobám a hrozivú úmrtnosť. Druhú fázu separačného syndrómu Spitz nazval hospitalizmus (Spitz, 1945).

2.2 Počiatky práce Johna Bowlbyho a Mary Ainsworthovej

John Bowlby pochádzal zo zámožnej anglickej rodiny a vzhľadom k tomu, že jeho otec, veľavážený chirurg, bol pracovne veľmi vyťažený, trávili on a jeho súrodenci čas prevažne s domácim personálom. Ich kontakt s matkou bol obmedzený na niekoľko hodín denne. Z biografického hľadiska a vzhľadom k jeho budúcemu profesijnému zameraniu tak neostáva bezvýznamný fakt, že k matke mal skôr dištancovaný vzťah a vo veku troch rokov stratil svoju najdôležitejšiu primárnu osobu, domácu vychovávateľku. Tento jeho životný

príbeh pravdepodobne predznamenal jeho silný záujem o otázky vzťahovej väzby, odlúčenia a straty (Brisch, 2011).

Bowlby popri štúdiu medicíny a psychiatrie absolvoval výcvik v Britskom psychoanalytickom inštitúte. V tomto období na neho mala veľký vplyv Melanie Kleinová, a síce uznával, že práve ona ho ukotvila v koncepte objektných vzťahov s ich dôležitosťou na rané vzťahy a patogénny potenciál straty, mal vážne výhrady k aspektom jej prístupu k detskej psychoanalýze. V jednom z jeho prvých článkov z roku 1940 naštrbil Kleinovej prístup, keď naznačil, že u matiek s výchovnými problémami je niekedy pozoruhodne účinný rozhovor, v ktorom sa analyticky dostáva k jej vlastnému detstvu a prežívaniu. Už v tomto článku sa ukazuje jeho teoretický i klinický záujem o medzigeneračný prenos vzťahov pripútania (Bretherton, 1992).

Na konci druhej svetovej vojny sa Bowlby stal vedúcim detského oddelenia na Tavistockej klinike. V súlade so svojimi myšlienkami ho premenoval na oddelenie pre deti a rodičov. Keďže sa mu nepozdávalo, že väčšinu klinickej práce na oddelení vykonávali ľudia s kleiniánskou orientáciou, ktorí vzorce rodinnej interakcie nepovažovali za dôležité, rozhodol sa založiť vlastné výskumné oddelenie, ktoré sa zameriavalo na výskum separácie matky a dieťaťa (Bretherton, 1992). K jednej z novo založených výskumných skupín sa k nemu pripojili aj James Robertson a Mary Ainsworthová (Brisch, 2011).

Vo svojej prvej štúdii z roku 1946 sledoval 44 prípadov mladistvých zlodejov, ktorej závery publikoval v stati *Forty-four juvenile thieves: Their character and home life*. Už vtedy bol Bowlby presvedčený, že zážitky z útleho detstva a ich prežívanie vo vzťahu k rodičom môžu zásadne určiť vývoj dieťaťa. Bowlby svoje prvé formálne predstavenie teórie pripútania, založené na konceptoch etológie a vývojovej psychológie, prezentoval Britskej psychoanalytickej spoločnosti v Londýne v troch príspevkoch, ktoré publikoval v rokoch 1958, 1959 a 1960 (Bretherton, 1992). Reakcie na jeho teórie neboli úplne priaznivé, najčastejšie mu bol vytýkaný jeho odklon od psychoanalytickej koncepcie pudov (Brisch, 2011).

K opätovnému získaniu dobrej reputácie medzi psychoanalytikmi mu pomohlo zadanie od WHO, ktoré ho požiadalo o vypracovanie správy o situácii mnohých detí povojnového obdobia. Chopil sa tejto príležitosti a využil ju k výskumnej práci v teréne, pričom bol v kontakte s vývojovými psychológmi, keďže v tejto oblasti sám nemal vzdelanie (Brisch, 2011). Správa, ktorú Bowlby napísal za šesť mesiacov, bola potom preložená do 14 jazykov. V roku 1951 ju WHO vydalo pod názvom *Maternal Care and Mental Health*. Druhé

vydanie pod názvom *Child Care and the Growth of Love* s recenznými kapitolami Mary Ainsworthovej vydalo nakladateľstvo Penguin Books v roku 1965 (Bretherton, 1992).

Mary Ainsworthová dokončila svoje postgraduálne štúdium na Torontskej univerzite tesne pred druhou svetovou vojnou. V roku 1950 sa Mary vydala a odišla s manželom do Londýna. Tam sa cez inzerát dozvedela o Bowlbyho výskume zameranom na odlúčenie matky od dieťaťa v útlom veku a jeho vplyv na vývoj osobnosti (Bretherton, 1992). Mary o pracovnom pohovore s Bowlbom hovorí: „...páčili sme sa jeden druhému! Obom sa nám páčili rovnakí výskumníci, klinickí lekári, ktorí sa v tej dobe zaoberali rovnakou problematikou a zistili sme, že uvažujeme v podobnom duchu. Tú prácu som dostala a ako to už v rozprávkach býva „žili spolu šťastne až do smrti“! Počas troch rokov, kedy som tam pracovala, ma stále udivovalo, ako veľmi sa Bowlbyho a moje myslenie uberalo rovnakým smerom“ (Marvin, 1995, s. 4). Účasť vo výskume zmenila celé jej kariérne smerovanie (Bretherton, 1992).

Kvôli manželovým pracovným povinnostiam sa viackrát sťahovali – najprv do Ugandy a potom do Baltimore. Známe sú jej terénne výskumy, ako z Ugandy, tak z Baltimore, v rámci ktorých pozorovala malé deti v interakciách so svojimi matkami (Brisch, 2011). Oba výskumy priblížime v nasledujúcej kapitole, v ktorej popisujeme genézu vzniku teórie attachmentu.

2.3 Vznik teórie väzby

V roku 1948, dva roky predtým, ako do Londýna prišla Ainsworthová, najal Bowlby Jamesa Robertsona, aby mu pomohol pozorovať deti v nemocniciach a detských domovoch, deti oddelené od svojich rodičov. Mal k tomu výborný „výcvik“ v naturalistickom pozorovaní, ktorý sa mu dostal v Hampsteadskej škôlke u Anny Freudovej. Po dvoch rokoch zberania dát, Robertson natočil veľmi dojemný film *A Two-Year-Old Goes to Hospital* (Bretherton, 1992). Bowlby využil tento film k tomu, aby spoločne s Robertsonom zmenil pravidlá návštev na detských klinikách v Londýne a neskôr dokonca aj v iných krajinách (Brisch, 2011).

V troch príspevkoch: *The Nature of Child's Tie to His Mother* (1958), *Separation Anxiety* (1960) a *Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood* (1960) Bowlby prezentoval svoju teóriu pripútania založenú na konceptoch etológie a vývojovej psychológie. Spolu s ďalšími dvomi prácami o obranných mechanizmoch súvisiacich

s trúchlením, ktoré nikdy neboli publikované, predstavujú tieto práce prvý základ teórie attachmentu (Bretherton, 1992).

V článku *The Nature of Child's Tie to His Mother* (Povaha väzby dieťaťa k matke) skúma a následne odmieta pôvodné psychoanalytické vysvetlenie libidálnej väzby dieťaťa k matke, podľa ktorého je uspokojovanie potrieb považované za primárne a väzba za sekundárne odvodenú. Podľa Bowlbyho sa nezameniteľné chovanie ročných detí v oblasti väzby skladá z mnohých čiastkových inštinktívnych reakcií, ktorých hlavnou funkciou je pripútať dieťa k matke a matku k dieťaťu. Tieto reakcie (napríklad cucanie, príľnutie, úsmev a plač) dozrievajú počas prvého roku života a v ďalšom pol roku sa stále viac integrujú a zameriavajú na matku (Bowlby, 1958). Inšpirovaný Lorenzovým článkom o imprintingu *The companion in the bird's world* sa Bowlby chytil konceptu kritických období vo vývoji a hľadal podobné javy v chovaní u detí. Obzvlášť ho zaujal popis imprintingu u husí a iných vtákov, pretože naznačoval vytvorenie sociálnych väzieb bez nutnosti spojitosti s kŕmením (Bretherton, 1992).

V článku venovanom separačnej úzkosti, ako by sa dal jednoducho preložiť anglický názov *Separation Anxiety*, Bowlby postuluje, že deti zažívajú separačnú úzkosť, keď situácia aktivuje chovanie pripútania, ale väzbová osoba nie je k dispozícii. Nadmernú separačnú úzkosť spôsobujú nepriaznivé rodinné skúsenosti – napríklad opakované hrozby opustenia alebo odmietanie zo strany rodičov alebo choroba, či smrť rodiča, za čo sa dieťa cíti zodpovedné. Upozornil, že niekedy sa separačná úzkosť nemusí objaviť alebo je slabá, čo vyvoláva mylný dojem vyspelosti, Bowlby to prisudzuje obranným mechanizmom. Podľa neho dobre milované dieťa bude pri odlúčení protestovať, ale neskôr sa u neho vyvinie väčšia samostatnosť (Bowlby, 1960a).

V treťom článku *Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood* (Smútok a trúchlenie v dojčenskom a ranom období) Bowlby spochybnil tvrdenie Anny Freudovej, že pozostalé dojčatá nemôžu trúchliť kvôli nedostatočne vyvinutému egu. Naproti tomu tvrdil, že proces trúchlenia sa u detí i dospelých objavuje vždy, keď sa aktivuje chovanie pripútania, ale väzbová osoba je naďalej nedostupná. Ďalej naznačil, že neschopnosť vytvoriť si hlboký vzťah s druhými môže vzniknúť, keď sa náhradné väzbové osoby striedajú príliš často (Bowlby, 1960b).

Na konci roku 1953 Mary Ainsworthová opustila Tavistockú kliniku a odišla s manželom do Ugandy. Tam sa jej podarilo získať prostriedky na realizovanie terénneho výskumu. Inšpirovaná analýzami Robertsonových dát chcela pôvodne skúmať separačné reakcie batoliat počas odstavovania, ale ukázalo sa, že stará tradícia posielania dieťaťa preč,

aby „zabudlo na prs“, sa rozpadla. Rozhodla sa preto sledovať vývoj väzby medzi dojčaťom a matkou. Ainsworthová do výskumu získala 26 rodín s malými deťmi (vo veku 1–24 mesiacov), ktoré pozorovala na pravidelných návštevách počas deviatich mesiacov. Už od začiatku, pri prvých kontaktoch s rodinami, ju zarazila relevantnosť Bowlbyho myšlienok. Dáta získané z pozorovaní ugandských rodín boli bohatým zdrojom pre štúdium individuálnych rozdielov v kvalite interakcie medzi matkou a dieťaťom (Bretherton, 1992). Významným sa stalo hodnotenie citlivosti matiek na signály dojčiat získané z rozhovorov s matkami. Matky, ktoré v rozhovoroch spontánne poskytli mnoho podrobností, boli hodnotené ako vysoko citlivé, na rozdiel od iných matiek, ktoré sa zdali byť nevnímavé k drobným prejavom chovania svojich detí. Z interakcií boli odpozorované tri vzorce väzby: bezpečne pripútané deti – málo plakali a v prítomnosti matky preskúmavali svoje okolie, neisto pripútané deti – plakali často, aj keď ich matka držala v náručí, preskúmavali málo a zatiaľ nepripútané deti – neprejavovali voči matke žiadne špecifické chovanie. Ukázalo sa, že bezpečná väzba významne súvisí s citlivosťou matky. Deti citlivých matiek boli bezpečne pripútané, deti menej citlivých matiek boli častejšie neisto pripútané. Tieto závery, ktoré Ainsworthová prezentovala na stretnutiach Tavistockej študijnej skupiny v 60. rokoch, podnietili medzi zúčastnenými živé diskusie a v nemalej miere ovplyvnili Bowlbyho rozpracovanú teóriu attachmentu (Ainsworth, 1967).

V Baltimore, kam sa po odchode z Ugandy Ainsworthová presťahovala, začala pracovať ako diagnostička v nemocnici Sheppard and Enoch Pratt Hospital. V roku 1963 zahájila druhý pozorovací projekt a opäť sa rozhodla pre naturalistické pozorovanie (Bretherton, 1992). V interakčnej situácii, keď matky prepojili svoje hravé chovanie s chovaním svojich detí, tie reagovali radostným poskakovaním, úsmevom a vokalizáciou. Keď však matky zahajovali interakciu s dieťaťom mlčky a bez úsmevu, boli následné reakcie dieťaťa tlmené a krátke. Citlivosť matky v prvom štvrtroku implikovala harmonickejšie vzťahy medzi ňou a dieťaťom v štvrtom štvrtroku. V tomto období deti, ktorých matky v prvých mesiacoch citlivo reagovali na ich plač, plakali menej, spoliehali sa viac na mimiku, gestá a vokalizáciu. Rovnako dojčatá, ktorým matka v prvom štvrtroku poskytovala veľa nežného držania, vyhľadávali v štvrtom štvrtroku kontakt menej často, ale zato bol hodnotený ako uspokojivejší a láskyplný. Uvedené pozorovania zachytené v prvom štvrtroku života dieťaťa pozorovala Ainsworthová v laboratórnom prostredí. Závery tohto pozorovania sú známe ako *Strange Situation* (Neznáma situácia; Ainsworth & Bell, 1970).

Ako Ainsworthová očakávala, deti preskúmavali hračky a herňu intenzívnejšie v prítomnosti matky oproti tomu, keď bola v herni aj cudzia žena, respektíve keď matka bola

neprítomná. Čo ju ale zaujalo ešte viac, boli neočakávané vzorce chovania malých detí pri opätovnom stretnutí s matkou. Niektoré deti boli prekvapivo rozhnevané, keď sa matka vrátila – plakali a vyžadovali kontakt, ale neboli schopné sa pritulieť, keď ich matka vzala do náruče, kopali do nej alebo sa po nej oháňali. Iné deti sa matke po jej návrate vyhýbali, hoci ju v jej neprítomnosti hľadali. Analýza domácich dát z Baltimorskej štúdie ukázala, že deti z oboch týchto skupín mali s matkou menej harmonický vzťah ako deti, ktoré pri opätovnom stretnutí s matkou vyhľadávali jej blízkosť a kontakt (Bretherton, 1992). Inými slovami, deti citlivo starajúcich sa matiek prejavovali v neznámej situácii častejšie istý vzorec pripútania, neistý vzťahový vzorec bol častejší u detí, ktoré mali menej citlivé matky (Brisch, 2011). Výsledky tejto štúdie Ainsworthová publikovala v knihe *Patterns of Attachment*, ktorá vyšla v roku 1978 (Bretherton, 1992).

V čase, keď Ainsworthová zbierala dáta pre svoj Baltimorský projekt, Bowlby pracoval na prvom diele trilógie *Attachment* (Väzba; Bretherton, 1992). V prvej časti popisuje odlišný uhol pohľadu v porovnaní s tým, ktorý zvolil Freud pri analýze a to, že k udalostiam z detstva sa dostával retrospektívne z dát získaných od dospelých jedincov. Naproti tomu Bowlby považoval za dôležité pozorovanie detí v období útleho detstva. Vychádzal z empirických pozorovaní malých detí v rôznych situáciách, pričom sa snažil popísať rané fáze fungovania osobnosti a z nich extrapolovať ďalší vývoj. Jeho cieľom bolo popísať určité vzorce reakcií, ktoré sa pravidelne objavujú v ranom detstve a následne vystopovať, ako je možné podobné vzorce reagovania rozlíšiť vo fungovaní dospelého človeka (Bowlby, 2010). Bowlby tvrdil, že deti sa rodia s repertoárom chovania (*attachment behaviors*), ktorého cieľom je vyhľadávať a udržiavať blízkosť podporujúcich osôb (*attachment figures*). Vyhľadávanie blízkosti je podľa neho vrodenným prostriedkom regulácie afektu (*primary attachment strategy*), ktorým si malé dieťa zabezpečuje ochranu pred fyzickým a psychickým ohrozením. Úspešné plnenie týchto funkcií regulácie afektu vedie u jedinca k pocitu bezpečného pripútania, pocitu, že svet je bezpečné miesto, že sa môže spoľahnúť na druhých, že môže bez strachu skúmať okolie a zapojiť sa do kontaktu s ostatnými ľuďmi (Mikulincer et al., 2003).

Druhý a tretí zväzok trilógie sa na poli vývojovej psychológie presadzovali o niečo pozvoľnejšie ako prvý zväzok a to najmä preto, že v tom čase neboli známe výsledky príslušných empirických štúdií. V knihe *Separation, Anxiety and Anger* (Odlúčenie, úzkosť a hnev) Bowlby rozširuje myšlienky navrhnuté v prvom zväzku a naznačuje, že v rámci vnútorného pracovného modelu sveta jedinca sú obzvlášť dôležité modely samého seba a vzťahovej osoby. Ak táto osoba uznáva u dieťaťa a jeho potrebu útechy a ochrany a pritom

rešpektuje jeho potrebu nezávislého skúmania prostredia, pravdepodobne si vytvorí vnútorný pracovný model samého seba ako hodnotného a samostatného. Ak ale táto osoba často odmieta požiadavky dieťaťa na útechu či skúmanie, je možné, že si vytvorí vnútorný pracovný model samého seba ako nehodnotného alebo neschopného (Bowlby, 2012).

V treťom diele s názvom *Attachment and Loss. Sadness and Depression* (Väzba a strata, smútok a depresia) Bowlby vysvetľuje rastúcu stabilitu pracovných modelov. Adekvátnosť vnútorných pracovných modelov môže byť vážne narušená, keď obranné vylúčenia informácií z vedomia bránia ich aktualizácii v reakcii na vývojové zmeny a zmeny prostredia. Podľa Bowlbyho obranné vylučovanie informácií vychádza z rovnakých procesov ako selektívne vylučovanie, aj keď motivácia je iná. Domnieva sa, že deti sú obzvlášť náchylné k obrannému vylučovaniu v troch situáciách: keď si rodičia neželajú, aby sa o niečom dozvedeli, keď považujú chovanie rodičov za príliš neznesiteľné na to, aby o tom premýšľali a keď urobili alebo premýšľali o niečom, za čo sa hanbia (Bowlby, 2013).

2.4 Typy väzieb

V predošlej kapitole, v ktorej sme sa zaoberali vznikom teórie väzby a s nimi súvisiacimi výskumami, sme popísali aj najznámejší Ainsworthovej výskum *Strange Situation*. Na základe pozorovaní detí v takto nastavenej situácii a tiež s využitím dát z domáceho pozorovania detí v Baltimorských rodinách vznikla klasifikácia typov väzieb, ktoré vznikajú medzi matkou a jej dieťaťom: „Hoci bola klasifikácia vytvorená na základe chovania v neznámej situácii, odôvodnenie pre priradenie konkrétnych významov týmto špecifickým vzorcom chovania vychádzalo z významu rôznych interakčných vzorcov, ktoré sme pozorovali v domácnosti – takže v zásade je klasifikácia založená na tom, čo sme sa naučili v domácnosti“ hovorí Ainsworthová (Marvin, 1995, s. 12).

Ainsworthová definovala tri základné typy emočného pripútania, štvrtú popísala Mary Mainová v 80. rokoch minulého storočia. Štyri základné typy väzieb (v zátvorke uvádzame výskyt v detskej populácii) sú: bezpečná (65–70 %), úzkostne vyhýbavá (10–20 %), úzkostne vzdorujúca (10–20 %) a dezorganizovaná, respektíve dezorientovaná (10–15 %) (van IJzendoorn & Kroonenberg, 1988).

Bezpečné pripútanie sa vyznačuje dobrou komunikáciou medzi dieťaťom a väzbovými osobami, absenciou úzkosti a frustrácie a normálnym vývojom fyzických, akademických a sociálnych zručností (Shaver et al., 2009). Bezpečne pripútané dieťa je v matkinej prítomnosti zvedavé, nadväzuje kontakt s cudzími osobami, pričom matku

využíva ako bezpečnú základňu, aby získalo pocit istoty. Keď matka odíde, prejavuje nespokojnosť, keď sa vráti, raduje sa. V neprítomnosti matky s cudzími osobami kontakt nenadväzuje. Matka na dieťa adekvátne reaguje a konzistentne uspokojuje jeho potreby. V dospelosti tento jedinec vyhľadáva intimitu a emočne blízke vzťahy, ale zároveň dáva najavo potrebu nezávislosti, pričom tieto potreby sú u neho v rovnováhe. K vzťahom pristupuje pozitívne, cíti sa v nich spokojne (Thorová, 2015).

V období adolescencie a v dospelosti je bezpečná väzba spojená so zdravým vyjadrovaním emócií, ľahkým prístupom k spomienkam na emočné zážitky, primeraným sebaodhaľovaním, sebavedomím a optimistickým hodnotením potenciálne ohrozujúcich situácií a používaním účinných stratégií pri riešení problémov. Podľa výsledkov výskumov títo ľudia menej často trpia poruchami nálady a inými psychopatológiami ako sú poruchy príjmu potravy, zneužívanie návykových látok a antisociálne poruchy chovania. Majú stabilnejšie milostné a manželské vzťahy, väčšiu imunitu a zažívajú vyššiu spokojnosť vo vzťahoch. Sú viac zvedaví, kreatívnejší, menej dogmatickí a tolerantnejší k ľuďom s odlišnými hodnotami, empatickejší a súcitnejší k druhým (Shaver et al., 2009).

Vo výskume Jude Casidy sa ukázalo, že bezpečne pripútané deti disponovali jasným pocitom vlastnej hodnoty a kompetencií, keď boli „dotlačené“ priznali aj svoje nedokonalosti. Naproti tomu deti s úzkostne-vyhýbavou väzbou sa vo všetkých sebahodnoteniach prezentovali ako dokonalé a vytrvalo popierali možnosť akýchkoľvek nedostatkov. Ich chovanie pri iných zadaniach však prezradzovalo značnú úzkosť a narušenie (Salter Ainsworth, 1985).

Dieťa s úzkostne-vyhýbavou väzbou matku ignoruje alebo sa jej vyhýba, pri jej odchode, či príchode nedáva najavo žiadne emócie. Keď sa k nemu matka priblíži, uteká preč, keď ho vezme do náruče, neprivinie sa k nej (Ainsworth & Bell, 1970). Postupne sa od matky nenápadne vzdáľuje, tvárou i telom je natočené smerom od nej. Na konverzačné iniciatívy rodiča reaguje veľmi povrchne, takže konverzácia ustane. Skúmaniu prostredia sa príliš nevenuje. Medzi blízkou a cudzou osobou v kvalite interakcií veľmi nerozlišuje (Salter Ainsworth, 1985). Matka tohto dieťaťa je menej zúčastnená, na potreby dieťaťa často nereaguje a dieťa tak dostáva signály, že jeho snaha o komunikáciu s matkou neprináša žiadny efekt (Thorová, 2015).

Dospelý jedinec s úzkostne vyhýbavým pripútaním svojim partnerom nedôveruje a nespolieha sa na nich, svoje potreby a emócie potlačuje, je našťvaný a pomstychtivý, ale neprizná to. Neistota a hnev čiastočne pramenia z toho, že ostatných ľudí považuje za

neschopných, nespoľahlivých alebo nezaujímavých a preto sa spolieha len sám na seba. Potreby druhých vníma minimálne (Shaver et al., 2009).

Dieťa, u ktorého sa rozvinul úzkostne vzdorujúci typ neistého pripútania, je pasívne, bojí sa objavovať, aj keď je matka prítomná. Keď matka odchádza, dieťa je extrémne nervózne a nespokojné. Keď sa vráti, chová sa ambivalentne – snaží sa byť blízko matky, ale zároveň je podráždené a reaguje negatívne, keď sa matka snaží o interakciu, nepritúli sa. Niekedy matku napadne (Ainsworth & Bell, 1970). Matka interakcie riadi podľa svojho rozhodnutia, potreby dieťaťa uspokojuje veľmi nekonzistentne. Raz je vrelá a chápujúca, inokedy ignorujúca alebo odmietajúca. Svoje emócie nezriedka dáva najavo demonštratívne (Thorová, 2015). Samotné matky úzkostne pripútaných detí sú často úzkostlivé, nespoľahlivé, bojovné a niekedy natoľko zamestnané vlastnými negatívnymi emóciami, že strácajú prehľad o potrebách svojich detí (Shaver et al., 2009).

V dospelosti tento jedinec intímne a emočné vzťahy vyhľadáva, túži po ocenení druhých, ale vo vzťahoch prežíva neistotu, pochybuje o sebe samom. Môže byť na vzťahu závislý (Thorová, 2015). U úzkostne pripútaných jedincov je častá neistota, úzkosť a bojzlivé, zlostné alebo vzdorovité chovanie, vrátane častého plaču a záchvatov hnevu. Neistota a hnev môže prameniť z toho, že vníma ostatných ľudí ako tých, ktorí nie sú spoľahliví a k dispozícii, keď práve on/ona potrebuje podporu alebo pomoc. Naučili sa vyžadovať viac pozornosti, podpory a istoty a to až do tej miery, že vyvíjajú emočný nátlak, čo ľahko môže viesť k poškodeniu ich vzťahov. Bývajú žiarliví, vo vzťahoch s blízkymi robia nesprávne rozhodnutia. V krajnom prípade sa môže vyskytnúť domáce násilie (Shaver et al., 2009).

Posledný typ pripútania z kategórie neistých je dezorganizovaný alebo dezorientovaný, pretože sa u jedinca nevyvinul ani jeden z troch vyššie menovaných. Zo všetkých troch neistých väzieb ide o najviac neisté pripútanie (Shaver et al., 2009). V chovaní dieťaťa s dezorganizovanou väzbou sú prítomné vyhýbavé i vzdorovité prejavy, v popredí je zmätenosť a úzkosť. Pôsobí ustrašene, bojzливо, občas sa chová agresívne. S matkou to má takéto dieťa zložitú, nemá šancu sa zorientovať v jej prejavoch, jej chovanie je pre neho nečitateľné a nepredvídateľné. Matka používa zstrašujúce stratégie alebo je sama ustrašená (Thorová, 2015), keď dieťa potrebuje uistenie alebo utešenie (Shaver et al., 2009). Podľa Hermanovej (2018) sa s dezorganizovaným pripútaním stretávame, keď je primárna pripútaná osoba zdrojom strachu a/alebo neustálej hanby. V tomto prípade je dieťa rozpoltené medzi potrebou citového naladenia a strachom z odmietnutia alebo výsmechu.

Dieťa s dezorganizovanou väzbou túži po intímnom vzťahu, ale je pre neho náročné druhým ľuďom veriť, objavuje sa strach z odmietnutia, zo zranenia a zvýšená snaha po kontrole. Vo vývoji sú zjavné poruchy chovania a horšie zvládanie stresu. Tento typ je považovaný za rizikový faktor vzniku porúch chovania a problémov vo vývoji (Thorová, 2015). Častejšie sa objavuje v problémových, sociálne znevýhodnených a príliš stresovaných rodinách (Shaver et al., 2009).

Táto kapitola mala za cieľ čitateľa oboznámiť s teóriou citovej väzby, jej vznikom, ale najmä jej dopadom na rozvoj osobnosti. Keďže ide o nosnú teóriu našej práce, venovali sme jej pomerne rozsiahlu časť. V ďalších kapitolách sa budeme s konceptom väzby stretávať v súvislosti s osobnostnými rysmi a tiež s prejavmi rizikového chovania, na ktoré má podľa rôznych autorov kvalita pripútania k rodičom významný vplyv.

3 OSOBNOSTNÉ RYSY SÚVISIACE S RIZIKOVÝM CHOVANÍM

V našej výskumnej práci sme ako jednu z psychodiagnostických metód zvolili metódu SURPS, ktorá, ako budeme popisovať vo výskumnej časti práce, na štyroch škálach meria určité osobnostné rysy. Tieto rysy – negatívne myslenie, precitlivosť, impulzivita a vyhľadávanie vzrušenia – sú, podľa autorov metódy SURPS, vlastnosti, ktoré pomerne spoľahlivo predikujú produkciu rizikového chovania v adolescencii. V tejto kapitole každý z týchto rysov popíšeme viac do hĺbky s cieľom objasniť chovanie nositeľov týchto vlastností a ich spojitosť s rizikovým chovaním.

3.1 Negatívne myslenie

Pojem negatívne myslenie vychádza z anglického „hopelessness“, súvisí teda s pocitmi beznádeje a skleslosti (Dolejš et al., 2012). Stav beznádeje znamená neprítomnosť nádeje, pocit, že nádej bola zničená. Keď pociťujeme beznádej, máme subjektívne negatívny pohľad na budúcnosť, cítime, že strácame kontrolu, sebadôveru, odvahu i energiu potrebnú k dosiahnutiu cieľa. Ohrozuje našu fyzickú i psychickú pohodu (Pan & Chiou, 2004). Beznádej je silná emócia, ktorá prispieva k pochmúrnym náladám a môže mať negatívny vplyv na to, akým spôsobom človek vníma sám seba, svoje osobné záležitosti, ľudí okolo a celkovo svet. Beznádej silne determinuje správanie jednotlivca, ktorý potom často stráca záujem o veci, činnosti a ľudí vo svojom živote. Súčasne sú prítomné aj pocity bezmocnosti, bezradnosti, opustenosti, zajatia, útlaku a izolácie (GoodTherapy, 2018).

Podľa slovníka APA (American Psychological Association [APA], n.d.) je beznádej bežná pri ťažkých depresívnych stavoch a často sa pripisuje samovraždám a samovražedným pokusom. To potvrdzujú aj výsledky Beckových štúdií (napr. 1963, 1974, 1993, 2006), ktorý je autorom Beckovej škály depresivity (*Beck Depression Inventory*, Beck et al., 1961) a Beckovej škály beznádeje (*Beck Hopelessness scale*, Beck et al., 1974).

Na vznik depresie pôsobí viacero rizikových faktorov, avšak určiť ich vplyv izolovane nie je jednoduché, pretože mnohé individuálne, rodinné a sociálne riziká sú silne prepojené a odvíjajú sa od nich nepriaznivé vplyvy aj v ďalších oblastiach života (Thapar et

al., 2012). Rizikové faktory možno kategorizovať ako biologické (napr. depresia v rodine, pohlavie, hormonálne zmeny počas puberty, problémy so spánkom alebo stravovaním), psychologické (napr. neisté alebo dezorganizované pripútanie, sebavedomie, negatívny štýl myslenia alebo sebahodnotenia), environmentálne (napr. trauma, rodičovský konflikt, zlé súrodenecké alebo rovesnícke vzťahy; Brenning et al., 2011; Clark et al., 2012) a kognitívne (Dudová, 2007).

Z hľadiska teórie vzťahovej väzby je depresívna symptomatika výsledkom neistého pripútania k hlavnej väzbovej osobe, najčastejšie k matke (Bowlby, 2013). Vznik depresie Bowlby (2013) interpretuje ako dôsledok nemožnosti nadviazať istý a stabilný vzťah s väzbovou postavou v ranom veku. Depresívni ľudia boli často v ranom detstve zanedbávaní. Ich potreby lásky a bezpečia neboli dostatočne uspokojené, ich túžby boli prehliadané (Röhr, 2015). U väčšiny foriem depresívnych porúch človek pociťuje beznádej hlavne z toho, že nedokáže nadviazať a udržať citové vzťahy. Podľa Bowlbyho (2013) to má pôvod v prežívaní v pôvodnej rodine. Popisuje tri možné scenáre v detstve, ktoré môžu byť príčinou depresívnych stavov v dospelosti: (1) jedinec nikdy nenaviazal stabilný a istý vzťah s rodičmi, hoci sa o to opakovane pokúšal, napríklad sa maximálne snažil plniť ich požiadavky a nerealistické očakávania alebo (2) opakovane počúval, že ho nikto nemôže mať rád alebo že sa chová nevhodne alebo že je neschopný alebo (3) prežil v detstve skutočnú stratu rodiča (Bowlby, 2013). Bowlbyho teória pripútania predpokladá, že deti si vytvárajú vnútorné pracovné modely o sebe a sociálnom svete na základe prostredia, v ktorom vyrastajú. U detí, u ktorých potreby pripútania nie sú naplnené v dôsledku nedôslednej alebo nedostupnej starostlivosti, sa vyvinú menej flexibilné a sebakritickejšie pracovné modely (Mikulincer & Shaver, 2012). Tieto dysfunkčné pracovné modely vedú k pokriveným kognitívnym schémam o sebe („Som bezcenný.“) a o druhých („Nikomú na mne nezáleží.“; Dozois & Beck, 2008) a tiež vplyvajú na interpretáciu negatívnych udalostí a reakciu dieťaťa na neúspech, čo môže vyústiť do pocitu bezmocnosti a neschopnosti (Morley & Moran, 2011) a následne zvyšuje riziko depresie (Madigan et al., 2016).

Vplyv nejstej väzby na rozvoj depresívnych symptómov ukazujú aj výsledky nedávnych štúdií. Cortés-García s kolektívom (2019) sledovali deti a adolescentov vo veku 10 až 16 rokov, pričom hodnotenie prebiehalo každé dva roky. Autori výskumom potvrdili svoje hypotézy a to, že lepšia pripútanosť koreluje s menšou mierou depresívnych symptómov a zároveň depresívne symptómy znižujú kvalitu pripútania k väzbovým osobám. Druhý uvedený záver sa týka najmä adolescentov vo veku 12 až 16 rokov. Dospievajúci jedinec má potrebu väčšej autonómie a v súlade s tým sa mení aj potreba jeho

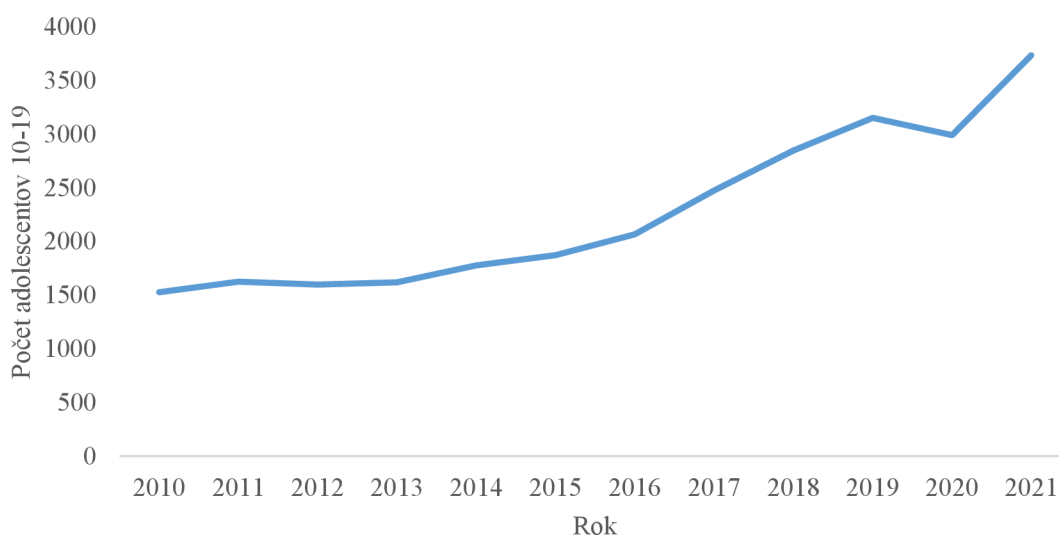
závislosti na rodičoch (Allen & Tan, 2016). Je teda pravdepodobné, že tieto zmeny vo vzťahu sú počas adolescencie sprevádzané depresívnou symptomatikou. Tieto zistenia potvrdzujú domnienku autorov a to, že súvislosť medzi kvalitou pripútania a rozvojom depresivity v strednom detstve a adolescencii je dynamický a recipročný proces. Z výsledkov tiež vyplynulo, že depresívne symptómy adolescenta viac narušujú vzťah k matke ako k otcovi. Postava matky ako väzbovej osoby je dôležitejšia aj v opačnom sledovanom vzťahu; slabá väzba medzi matkou a dieťaťom je silnejším prediktorom depresívnych symptómov ako slabá väzba medzi otcom a dieťaťom, čo platí hlavne u dospievajúcich vo veku 12 až 14 rokov. Čo sa týka pohlavia, výsledky štúdie ukazujú, že depresívne symptómy dievčat sú viac ovplyvnené nekvalitnou väzbou ako depresívne symptómy chlapcov. Na tento rozdiel môže vplyvať aj pohlavie rodiča; horšie vzťahy s matkou lepšie predikujú depresívnu symptomatiku u dievčat (Allen et al., 2007; Lewis et al., 2015), nekvalitný vzťah s otcom predpovedá viac depresívnych symptómov u chlapcov (Branje et al., 2010). Sarracino a jeho kolegovia (2011) sa domnievajú, že kvalita vzťahovej väzby k matke môže mať iný dopad na budúce problémy v prispôsobovaní sa u adolescentných chlapcov a dievčat. U dievčat sa vzťahová väzba javí ako signifikantný prediktor všetkých symptómov depresivity, zatiaľ čo u chlapcov predikuje iba problematiku sebahodnotenie, zníženú výkonnosť a ťažkosti v interpersonálnej oblasti (Sarracino, 2011). V rozvoji depresívnej symptomatológie u chlapcov môže mať veľký význam aj väzbový vzťah k otcovi, čo potvrdzuje výskum Roelofsa a jeho kolegov (2006). Celkovo tieto výsledky zdôrazňujú významnú úlohu pripútanosti k matke pri rozvoji depresívnych symptómov, ale aj dôležitosť väzby k otcovi. Zdá sa, že pripútanosť otca k dieťaťu má vplyv na vývoj depresívnych symptómov, ktorý sa môže líšiť podľa pohlavia a veku dieťaťa (Cortés-García et al., 2019).

Robustná metaanalýza Spruita a jeho kolektívu (2020; 124 štúdií z rokov 1978 až 2017 s celkovým počtom 54 598 účastníkov), ktorá zahŕňala prierezové i longitudinálne štúdie, potvrdzuje vplyv pripútania na vznik depresíí. Súvislosť medzi narušenou väzbou a depresiou je stredne významná v prierezových dátach ($r = 0,35; p < 0,001$), slabú koreláciu ukazujú aj longitudinálne štúdie ($r = 0,20; p < 0,001$), čo naznačuje, že neistá väzba sa vyskytuje spolu s depresiou a zároveň jej predchádza. Z tejto metaanalýzy možno vyvodit' záver, že pripútanosť a depresia sú koreláty (t.j. že medzi týmito dvoma premennými existuje závislosť) a že neisté pripútanie predchádza depresívnym symptómom (t.j. neisté pripútanie je rizikovým faktorom depresie; Spruit et al., 2020).

Depresívna porucha u dospievajúcich je v celosvetovom meradle častým javom, bohužiaľ je často nerozpoznaná. Depresia v tomto veku je hlavným rizikovým faktorom samovrážd, viac ako polovica obetí v tomto veku mala v čase samovraždy depresívnu poruchu (Windfuhr et al., 2008). Depresia vedie aj k závažným sociálnym a vzdelávacím poruchám (Fletcher, 2010) a k zvýšenej miere fajčenia, či zneužívaniu návykových látok (Keenan-Miller et al., 2007). Adolescenti s vyššou mierou negatívneho myslenia, resp. so známami depresívnej symptomatiky, užívajú návykové látky a farmaká ako formu automedikácie; z liekov ide najčastejšie o analgetiká (Woicik et al., 2009).

Podľa viacerých autorov sa depresia vyskytuje u 4–8 % adolescentov (napr. Costello et al., 2006; Dudová, 2007; Thapar et al., 2012; Medical Tribune, 2022), ale čísla, bohužiaľ, rastú. Podľa dostupných údajov z Ministerstva zdravotníctví ČR (MZČR, n.d.) narástol počet adolescentov vo veku 10 až 19 rokov, ktorým boli predpísané antidepresíva na depresívne príznaky, až o 18 % pri porovnaní rokov 2019 a 2021; keď porovnáme roky 2010 a 2021, dostávame sa až na viac ako dvojnásobný nárast (obrázok 1). Podľa Červenku (2023) až 40 % žiakov základných škôl v ČR vykazuje známky strednej až ťažkej depresie. Nárast počtu depresívnych detí a adolescentov v posledných rokoch má z veľkej časti na svedomí covidové obdobie, ktoré sa nieslo v duchu izolácie od rovesníkov a strachu o blízkych. Po nástupe do školy sa objavili školské fobie, strach zo skúšania, závislosti na hrách a internete, u dievčat poruchy príjmu potravy, atď. (Medical Tribune, 2022).

Obrázok 1: Počet adolescentov vo veku 10–19 rokov, ktorým boli predpísané antidepresíva po diagnostikovaní depresívnych príznakov v rokoch 2010–2021

Zdroj: Ministerstvo zdravotníctví ČR. Katalog otvorených dat.

Pomer chlapcov a dievčat vo výskyte depresie je až do puberty vyrovnaný, neskôr je prevalencia dvojnásobne vyššia u žien (Dudová, 2007; Hyde et al., 2008). Vyššiu mieru depresivity u dievčat zistili aj Suchá s Dolejšom (2016); na Škále depresivity Dolejše, Skopala, Suché (SDDSS) namerali signifikantne u dievčat o 2 body viac ako u chlapcov.

3.2 Precitlivosť

Osobnostný rys precitlivosť do angličtiny prekladáme ako „anxiety sensitivity“ (Dolejš et al., 2012), čo by sme voľným prekladom naspäť do slovenčiny mohli pomenovať ako „citlivosť na úzkosť“, niektorí autori hovoria aj o „strachu zo strachu“ (napr. Reiss, 2008). Citlivosť na úzkosť alebo strach jedinca, že jeho telesné pocity súvisiace s úzkosťou sú nebezpečné, je konštrukt, ktorý bol prvýkrát popísaný v 80. rokoch (Reiss et al., 1986). Podľa Reissa a jeho kolegov (1986) sa jedinca s týmto osobnostným rysom obávajú, že zažívaná úzkosť bude mať za následok ochorenie, zahanbenie alebo ďalšiu úzkosť. Napríklad môžu byť presvedčení, že úzkosť a s ňou spojené fyziologické príznaky môžu mať za následok negatívne fyzické (napr. mŕtvica, infarkt), kognitívne (napr. šialenstvo) alebo sociálne (napr. zahanbenie) ťažkosti (Huppert, 2022). Navyše citlivosť na úzkosť zvyšuje ostražitosť voči podnetom signalizujúcim možnosť vzniku úzkosti, čo má za následok vyhýbanie sa podnetom vyvolávajúcim úzkosť (Reiss et al., 1986).

Existuje čoraz viac dôkazov, že precitlivosť je rizikovým faktorom úzkostných porúch. Ukazuje sa súvislosť s panickou poruchou, ako aj s inými úzkostnými poruchami. Štúdie ukázali, že citlivosť na úzkosť predpovedá budúci výskyt záchvatov paniky (napr. Reiss & Maller, 1992; Schmidt et al., 1999; Mantar et al., 2011). V štúdiu Reissa a Mallerovej (1992) namerané ASI skóre (Anxiety Sensitivity Index) dobre predpovedalo počet, frekvenciu a intenzitu záchvatov paniky o 3 roky neskôr. Okrem toho u osôb s vysokým skóre ASI bola päťkrát vyššia pravdepodobnosť, že budú mať úzkostnú poruchu do 3 rokov po meraní, ako u osôb s nízkym skóre ASI. Podobné výsledky potvrdil aj výskum Schmidta a jeho kolegov (1999). Longitudálne štúdie tiež potvrdili, že miera citlivosti jedinca na úzkosť je v priebehu času stabilná, preto sa dá považovať za osobnostnú črtu (Reiss & Maller, 1992; Hovenkamp-Hermelink et al., 2019). Iné štúdie dávajú vznik neurotických porúch v adolescencii a dospelosti do súvislosti s nadmernou hanblivosťou a útlmom chovania (inhibíciou) v detstve, pričom táto inhibícia je povahovo stálou črtou (Malá, 2012).

Reiss vo svojej publikácii *The normal personality: A New Way of Thinking About People* (2008) vymenúva 16 základných túžob v súvislosti s intenzitou motivácie, ktorú v danej oblasti jedinec pociťuje. Podľa neho sú tieto základné túžby pre všetkých ľudí univerzálne, poháňané vnútornou motiváciou, psychologicky významné a individuálne hodnotné. Medzi základné túžby Reiss radí napríklad prijatie, zvedavosť, moc, fyzickú aktivitu a sociálny kontakt. Jednou z túžob je aj „tranquility“, čo by sme mohli preložiť ako túžbu po pokoji, či klude. V závislosti na úrovni motivácie vyhľadávať pokoj potom rozlišuje osobnostné rysy: „Fearless“ (nebojácny) s nedostatočnou motiváciou – „Risktaker“ (dobrodružný) s nízkou motiváciou – bez výrazného rysu v oblasti tejto túžby – „Cautious“ (opatrný) s vysokou motiváciou a nakoniec – „Coward“ (zbabelec) s nadmernou motiváciou zažívať klud. Tieto osobnostné rysy sa vyznačujú i rôznou úrovňou citlivosti na strach. U ľudí so silnou túžbou po klude štúdie potvrdili výskyt panických aták v budúcnosti. Títo jedinci si veľmi cenia bezpečie, majú veľa strachov a sú vysoko senzitívni voči fyzickej bolesti. Robia si starosti ohľadom peňazí, romantických vzťahov, práce, zdravia či budúcnosti. Často sa vyhýbajú riskovaniu. Mohli by sme ich popísať ako bojzdlivých, úzkostlivých a opatrných (Reiss, 2008).

Koreň slova „úzkosť“ v češtine, nemčine, latinčine, gréčtine a ďalších jazykoch popisuje to, čo skutočne v stavoch úzkosti vnímame – zúženie, súženie, tieseň, stiesnenosť. Tieseň, ktorú somaticky pociťujeme, spájame najčastejšie s oblasťou hrudníka – ťažko sa nám dýcha, máme stiahnuté hrdlo, pociťujeme tlak na prsiach (Kast, 2012). Podľa Orla (2020) je úzkosť prežívaná ako subjektívne nepríjemný pocit vnútorného napätia, nepokoja, ohrozenia, obáv, či „bezmenného strachu“ bez reálneho nebezpečia. Prežívanie týchto emócií je v stresových situáciách v poriadku, ba priam žiaduce, vďaka nim si uvedomujeme vlastné potenciálne ohrozenie. Ak sa však úzkosť objavuje v situáciách, ktoré bežne za nebezpečné nepovažujeme, alebo sú stavy úzkosti bežným naladením človeka, hovoríme o úzkostnej poruche (Probstová & Pěč, 2014). Tú je možné diagnostikovať vtedy, keď strach ovládne našu myseľ natolko, že nám významnejšie naruší našu životnú slobodu a postupne nás núti k izolácii. Úzkostné myšlienky sú vtieravé a sme tak nútení im venovať nadmernú časť našej pozornosti, takže nás neokráda len o slobodu v oblasti vonkajších aktivít, ale i v oblasti vnútorného, duševného života. Obsesívne myšlienky sú veľmi energeticky náročné, je preto prirodzené, že vyčerpaná psychika stráca kapacitu na prežívanie radosti, motivácie, nadšenia, kreativity a pod. (hroch, 2019). Pretrvávajúce a nadmerné obavy nezminú ani keď pomínie zjavná príčina, vonkajší stresor, napríklad termíny v práci, či hádka s partnerom. Dôsledky úzkosti sú podobné ako pri dlhodobom strese – nespavosť,

problémy s koncentráciou, únava, svalové napätie a podráždenosť (American Psychological Association, 2022).

Na etiológii vzniku úzkostných porúch sa podieľa viac faktorov, medzi nimi je dôležitý vplyv osobnostnej senzitivity a zraniteľnosti, uplatňujú sa i genetické vplyvy i celkový vývoj osobnosti jedinca. Významné je tiež dlhodobé pôsobenie nepriaznivých vonkajších faktorov ako napríklad vzťahy s rodičmi a rovesníkmi (Koutek & Kocourková, 2019).

Generalizovaná tendencia reagovať strachom a intenzívne a chronické anxiózne prežívanie v bežných situáciách sú podľa Bowlbyho (2010) spôsobené internalizovaním nedôvery v dostupnosť väzbovej postavy v dôsledku raných skúseností s jej nekonzistentnými alebo ambivalentnými reakciami. Žiaľ a úzkosť sa podľa Bowlbyho (2012) u detí aktivuje, keď sú odlúčené od postavy, na ktorú majú vzťahovú väzbu a keď sú medzi cudzími. V prítomnosti vzťahovej osoby sa strach a úzkosť mierni aj v situáciách, ktoré inak tieto emócie vyvolávajú. Vzťahová osoba musí byť nielen prítomná, ale musí byť aj pripravená konať ako utešiteľ a ochranca. Popri samote strach a úzkosť u detí môžu vyvolať i náhle zvuky, pohyby, neznáme objekty a osoby, zvieratá, výška, tma a ďalšie okolnosti, ktoré podľa skúsenosti môže vyvolať bolesť (Bowlby, 2012).

Psychoanalytici vysvetľujú vznik úzkostných porúch v súvislosti s vývojom osobnosti. Freud rozlišoval tri druhy úzkosti; realistickú, ktorá je podľa neho primeranou reakciou na skutočné ohrozenie, neurotickú, ktorú považoval naopak za neúmernú objektívnemu nebezpečeniu a morálnu úzkosť, ktorá sa objavuje, keď porušíme vnútorné rodičovské normy. Aby jedinec znížil prežívanú úzkosť, používa obranné mechanizmy, ktorých funkciou je prekrútenie reality. Tým najzákladnejším je vytesnenie, kedy ego vytlačí ohrozujúce myšlienky, spomienky a zakázané impulzy z vedomia do nevedomia. Vytesnenie konfliktu je predpokladom vzniku neurózy. Neurotická úzkosť podľa Freuda pramení zo skúseností v ranom detstve, v ktorom rodičovské chovanie bolo tvrdé alebo bezohľadné. Podľa Karen Horneyovej je úzkostné chovanie podmienené poruchami v ľudských vzťahoch v detstve a tiež sociálnymi i kultúrnymi faktormi. Lásku a „teplo domova“ považovala za ochranný faktor pred neurotickými konfliktami a úzkosťou. Ak sa dieťaťu nedostáva optimálne množstvo lásky, uznania a vrelosti, objavujú sa u neho agresívne pocity, ktoré vedú k pocitom viny. Ľudia s neurotickými rysmi sa pokúšajú zvládať bazálnu úzkosť a hostilitu rôznymi stratégiami, napríklad rozvinutím idealizovaného sebaobrazu, pričom jedinec opovrhuje svojim skutočným self, pretože to zlyháva pri plnení požiadaviek idealizovaného obrazu. S cieľom podporiť svoj idealizovaný

sebaobraz si títo jedinci vytvárajú potrebu „mal by som“, teda mnoho prehnaných požiadaviek na svoju osobu. Nezávládanie týchto požiadaviek ďalej zvyšuje ich frustráciu a posilňuje úzkosť. Harry Stack Sullivan chápe vznik úzkosti v kontexte vzťahov medzi ľuďmi. Napätie podľa neho aktivuje energiu k získaniu základných potrieb, ku ktorým patrí biologická potreba uspokojenia a potreba bezpečia, ktorú naplňajú vzťahové osoby. Ak sa dostanú tieto potreby do konfliktu, vzniká úzkosť. Tá sa prenáša na dieťa z matky. Ak je ona sama úzkostná, dieťa sa pokúša vyhýbať všetkému, čo úzkosť u matky vyvoláva – uniká do spánku, prispôsobuje sa želaniam a požiadavkám rodičov alebo sa úzkosti snaží zbaviť selektívnou nepozornosťou, čo môže mať za následok stratu schopnosti učiť sa zo skúsenosti a tým dieťa stráca schopnosť predvídať a smerovať svoje chovania adaptívnym spôsobom (Praško, 2005).

Súvislosť medzi vznikom úzkosti a väzbou k primárnej vzťahovej osobe potvrdzujú aj súčasní autori. Prierezová štúdia Lama a jeho kolektívu (2019) poukazuje na významný a možný kauzálny vzťah medzi neistotou pripútania v dojčenskom veku alebo ranom detstve a rozvojom úzkosti v dospelosti. Podobne vo výskume Halamovej s Popelkovej (2015) jedinci s neistou vzťahovou väzbou k matke meranou v ranom veku uvádzajú významne vyšší výskyt chronického anxiózneho prežívania, depresívnych symptómov aj osamelosti v strednom detstve a adolescencii. Vnímaný bezpečný vzťah s matkou sa najvýznamnejšie podieľa na vysvetlení symptómov súvisiacich s negatívnym hodnotením Self. Deti, ktoré vnímajú väzbu s matkou ako neistú, sa hodnotili negatívne, zatiaľ čo bezpečná väzba súvisí s primeraným sebahodnotením (Halamová & Popelková, 2015). Podľa Hašta (2005) frustrácia vo vzťahovej väzbe, neistoty a odlúčenia sú živou pôdou pre úzkosť, nepokoj, nedôveru a agresiu. Podľa Kaločaiovej (2019) platí, že čím je silnejšia väzba k rodičom, s čím súvisí i kvalita komunikácie, tým je pociťovaná úzkosť u adolescenta nižšia. Opačný vzťah uvádza medzi odcudzením od rodičov a úzkosťou, medzi ktorými je priama úmera. Závěry o tom, že porušená väzba s matkou (rodičmi) má za následok rozvoj úzkosti v strednom detstve a v období adolescencie potvrdili aj ďalšie výskumnícke kolektívy, napríklad Dalairre a Weinraub (2007), či Lecompte s kolegami (2014) a ďalší.

Podľa WHO v roku 2019 nejakou úzkostnou poruchou trpelo 301 miliónov ľudí vo svete, pričom častejšie sa týka žien (World Health Organization [WHO], 2023). Rozsiahle populačné štúdie ukazujú, že v priebehu života úzkostnou poruchou ochorie každý tretí človek, pričom vysoké percento nie je diagnostikované a liečené. Sú v častej komorbidite s inými úzkostnými poruchami, depresívnou poruchou a závislosťami na návykových látkach, čo zvyšuje riziko chronického priebehu a v krajných prípadoch i suicidálneho

chovania (Bandelow & Michaelis, 2015). Súvislosť bola zistená aj s výskytom porúch príjmu potravy (napr. Hudson et al., 2007; Bazo Perez et al., 2023). U adolescentov úzkostné poruchy zvyšujú riziko zneužívania drog a alkoholu, depresie a sebevražedných tendencií (Malá, 2012). Adolescenti s vysokou mierou precitlivenosti, podobne ako tí s negatívnym myslením, užívajú alkohol a iné návykové lieky s cieľom „liečiť sa“, resp. eliminovať nepríjemné úzkostné stavy (Woicik et al., 2009).

Odborníci z Národného ústavu duševného zdravia (NÚDZ) v spolupráci s Českou školní inspekcí v rámci pilotného monitoringu duševného zdravia žiakov v ČR zistili, že až u 30 % žiakov sa vyskytujú známky stredne ťažkej až ťažkej úzkosti (Červenka, 2023). Trend narastajúceho počtu dospelých i detí s úzkosťami je zrejмый, presné čísla ale k dispozícii nie sú. Vzhľadom k častej komorbidite s inými závažnými diagnózami, je úzkosť väčšinou udávaná ako tretia v poradí (Suchá, 2019).

3.3 Impulzivita

Impulzivitu považujeme za relatívne stálu osobnostnú črtu (Dolejš & Orel, 2017), pre ktorú je typický sklon k rýchlym, neplánovaným reakciám na vnútorné alebo vonkajšie podnety bez ohľadu na negatívne dôsledky týchto reakcií pre jednotlivca samotného alebo pre iných v jeho okolí (Moeller et al., 2001). Podľa Kalinu (2015) impulzivita súvisí s uprednostňovaním malej okamžitej odmeny pred neskoršou väčšou odmenou a neschopnosťou odmenu odložiť. V DSM-5 je impulzivita, spolu s hyperaktivitou, aspektom chovania pri diagnóze ADHD, pričom môže odrážať túžbu po okamžitej odmene alebo neschopnosť odložiť uspokojenie. Impulzívne správanie sa môže prejavovať ako sociálna dotieravosť (napr. nadmerné vyrušovanie ľudí v okolí) a/alebo ako prijímanie dôležitých rozhodnutí bez zváženia dlhodobých dôsledkov. Vysoká miera impulzivnosti je nielen spoločensky neprijateľná, ale je aj kľúčovým príznakom celého radu psychiatrických porúch vrátane poruchy pozornosti s hyperaktivitou (ADHD), bipolárnej poruchy a porúch osobnosti (American Psychiatric Association, 2013). V NEO-FFI je impulzivita jednou z piatich subškál Neuroticizmu a je popísaná neschopnosťou kontrolovať túžby a nutkania: „Túžba po jedle, cigaretách, majetku je tak silná, že jedinec nemôže odolať, aj keď toho neskôr môže ľutovať.“ (Hřebíčková, 2011, s. 100). Pokiaľ ide o psychologické vlastnosti, impulzivita negatívne súvisí s odolnosťou (Ran et al., 2022), racionálnym štýlom rozhodovania (Jelihovschi et al., 2018), zvládaním problémov (Li et al., 2019) a reguláciou emócií (Hasking & Claes, 2020).

Impulzivita má podľa Dolejša a Orla (2017) biologické korene a je do určitej miery dedičná, pretože ide o osobnostný rys, je teda pomerne stála v čase, aj keď vrcholu dosahuje v období adolescencie (Steinberg et al., 2008; Inuggi et al., 2014). Zuckerman (1995) popisuje súvislosť impulzivity s nižšou úrovňou enzýmu MAO a niektorých ďalších hormónov. Súvislosť bola potvrdená aj medzi hladinou serotonínu a impulzívnym chovaním (Grigoryan, 2012). Niektoré poruchy sú typické impulzivitou; samotnej aktivite predchádza napätie, počas aktivity sa objavuje vzrušenie a uspokojenie a po jej ukončení prichádzajú výčitky. Príkladom môže byť kleptománia, oniománia či pyrománia (Orel, 2020).

Assari a jeho kolektív (2018) uvádzajú, že nižšie známky impulzivity v chovaní vykazujú mladiství z vyšších socio-ekonomických pomerov, k tomuto záveru prišiel aj Lynam s kolektívom (2000). Je zrejmé, že vplyv má aj chovanie rodičov, čo potvrdzuje Bolgerova štúdia, konkrétne, že vyššia sebakontrola u matky predpovedá tiež vyššiu sebakontrolu u jej adolescentného potomka (Bolger et al., 2022). K podobnému záveru prišli aj Turiuc a Pojoga (2018), podľa ktorých nižšia impulzivita u rodičov súvisí s vyššou mierou sebakontroly u ich dospievajúceho dieťaťa.

Zaujímavé sú pre nás výsledky nedávnej štúdie Carvalhovho kolektívu (2023), v ktorej sa autori pokúsili identifikovať psychosociálne premenné (t. j. skoré spomienky na teplo a bezpečie, racionálny štýl rozhodovania, odolnosť, reguláciu emócií, zvládanie, pripútanosť k rodičom, pripútanosť k sociálnej skupine, spokojnosť so školou a ďalšie premenné súvisiace s rodinou), ktoré negatívne korelujú s impulzivitou. Ich výskumný súbor tvorilo 6 894 adolescentov v dvoch vekových skupinách: mladší adolescenti vo veku 13 až 15 rokov a starší adolescenti vo veku 16 až 19 rokov. V oboch skupinách sa v miere impulzivity ukazuje rozdiel medzi dievčatami a chlapcami, čo súhlasí s výsledkami iných štúdií (napr. Perez et al., 2016). Významnú spojitosť s impulzivitou majú všetky skúmané psychosociálne premenné, pričom napríklad u náklonnosti k rodičom mal korelačný koeficient hodnotu $r = -0,22$ pri $p < 0,001$. Všetky tieto premenné autori zaradili do lineárnej regresie, ktorou sa pokúsili modelovať impulzivitu v adolescencii. Výsledné modely (pre každú vekovú skupinu zvlášť) zahŕňajú už len tri z týchto premenných a to: emočnú reguláciu, väzbu k rodičom a väzbu k sociálnej skupine. Štvrtá premenná – spokojnosť s učiteľmi – sa uplatnila len v modeli pre mladších adolescentov. Finálny model pre starších adolescentov vysvetľuje celkovú variabilitu na úrovni 10,2 % (Carvalho et al., 2023). Väzbu medzi rodičmi a chovaním detí dáva do súvislosti aj Hašto (2005), ktorý tvrdí, že deti s úzkostne-ambivalentnou väzbou sa javia okoliu ako napäté, impulzívne, s nízkou frustračnou toleranciou, či ako pasívne a bezmocné.

Vysoká miera impulzivita súvisí aj s rizikovým chovaním v období adolescencie. Tento fakt potvrdzujú mnohí autori a mnohé štúdie, menujeme aspoň zopár z nich. Dolejš a Skopal (2016) zistili, že impulzivita úzko súvisí s rizikovými aktivitami mládeže ako napríklad vandalizmus, či krádeže a tiež s užívaním drog. Laštůvková (2015) potvrdila vplyv impulzivita na výskyt všetkých foriem rizikového chovania meraných metódou VRCHA na žiakoch základných škôl v 8. a 9. ročníku, najsilnejšiu koreláciu uvádza s delikvenciou ($r = 0,40$). Quinn a jeho kolektív (2011) potvrdzujú súvislosť medzi návykovým užívaním látok a impulzivitou, podobne ako Khodarahimi a kolektív (2022), ktorí uvádzajú medzi impulzivitou a tendenciou k užívaniu návykových látok pomerne silný a významný vzťah ($r = 0,62$). Impulzívni adolescenti podľa Woicikovej a jej kolektívu (2009) užívajú alkohol alebo iné návykové látky, pretože nie sú schopní dostať pod kontrolu svoju silnú reakciu na nejaký podnet.

Čerešník s kolegami (2018) vo svojej štúdií formulovali 3 hypotézy, ktorými dali do vzťahu impulzivitu s (1) abúzm, (2) šikanou a (3) delikventným chovaním. Na výskumnom súbore o veľkosti 4 098 študentov osem-, šesť- a štvorročných gymnázií v ČR uvedené hypotézy overili použitím jednoduchých lineárnych regresí a prišli k záverom, ktoré potvrdzujú vyššie uvedené vzťahy. Všetky tri modely sú štatisticky významné na úrovni významnosti 0,001 a vysvetľujú variabilitu medzi 6 až 12 %, pričom najsilnejšie vyšiel model, kde vo vzťahu stoja impulzivita a delikvencia (Čerešník et al., 2018). Signifikantný vzťah medzi impulzivitou a delikventným chovaním uvádza aj Meier a jeho kolektív (2008) na vzorke 85 426 adolescentov vo veku 10 až 19 rokov. Vo výskume Suchej a jej kolektívu (2016) dosahujú dievčatá i chlapci z rizikovej skupiny (5–7 bodov vo VRCHA) vyšších priemerných hodnôt impulzivita ako tí z nerizikovej skupiny (0–4 body vo VRCHA). Dolejš a Orel (2017) ponúkajú opačný pohľad – autori výskumný súbor rozdelili podľa dosiahnutého skóre impulzivita (SURPS) a zisťovali, ako sa líšia hodnoty na škále rizikového chovania (VRCHA) medzi málo a veľmi impulzívnymi adolescentmi. Veľmi impulzívni jedinci skórovali na úrovni 6,25 bodov, zatiaľ čo u menej impulzívných bola táto hodnota v priemere o 3,85 bodu menšia, čo je štatisticky významný rozdiel (Dolejš & Orel, 2017).

3.4 Vyhládávanie vzrušenia

Posledným zo štvorice osobnostných rysov, ktoré predikujú rizikové chovanie mladistvých, je „Sensation Seeking“, ktorý sa do češtiny prekladá ako „vyhládávanie

vzrušenia“ (Dolejš et al., 2012), prípadne ako „vyhľadávanie mimoriadnych zážitkov“ (Krásová, 2008). Ide o „vlastnosť definovanú vyhľadávaním rozmanitých, nových, komplexných a intenzívnych pocitov a zážitkov a ochotu kvôli takýmto zážitkom podstúpiť fyzické, sociálne, právne a finančné riziko“ (Zuckerman, 1994, citované v Zuckerman & Kuhlman, 2000, s. 1000). Zvýšená tendencia vyhľadávať vzrušenie je reprezentovaná neopatrným výstredným chovaním, vyššou dráždivosťou a potrebou zažiť viac vzruchov k dosiahnutiu uspokojenia. Disinhibovanosť ako jeden zo štyroch faktorov tohoto osobnostného rysu vyjadruje tendenciu k uvoľnenosti a strate sociálnych zábran, má silný hedonický rozmer (Zuckerman, 2007). Jedinci s vysokou potrebou vyhľadávať vzrušujúce zážitky majú silnú averziu voči rutine a majú tendencie užívať si zážitky, ktoré sú intenzívne, nepredvídateľné, prípadne až nebezpečné. Vo všeobecnosti k takýmto zážitkom a pocitom viac tiahnu muži ako ženy, ale s vekom táto potreba klesá (Zuckerman et al., 1978). Potreba vyhľadávania vzrušenia sa zvyšuje v ranom dospievaní, vrcholí v polovici dospievania (~15 rokov) a klesá v neskorom dospievaní (Harden & Tucker-Drob, 2011; Steinberg et al., 2008). Podobného názoru je aj Romer a jeho kolegovia (2010), ktorí tvrdia, že v období raného až stredného dospievania dochádza k rýchlemu nárastu vyhľadávania vzrušenia, rizikovní adolescenti môžu byť viac impulzívni a preto môžu byť menej kompetentní korigovať svoje pohnútky vyhľadávať vzrušujúce zážitky.

Vyhľadávanie vzrušenia je jednou z najspoľahlivejších osobnostných črt korelujúcich s rizikovým správaním adolescentov (Crawford et al., 2003; Quinn et al., 2013). Zuckerman vo svojich štúdiách zistil, že táto črta sa spája s mnohými rizikovými formami chovania, medzi nimi napríklad rizikovými športami a profesiami, spôsobom šoférovania, šoférovaním pod vplyvom alkoholu, hazardnými hrami, sexuálnou aktivitou a užívaním alkoholu a iných drog (Zuckerman, 1979, 1994, citované v Zuckerman & Kuhlman, 2000). Arnett (1990, 1996) uvádza vysokú koreláciu medzi tendenciou vyhľadávať vzrušenie a nerozvážnym chovaním pri šoférovaní, sexe, vandalizme a užívaní návykových látok. Rovnako aj Woiciková s kolektívom (2009) potrebu vyhľadávania vzrušenia spája s experimentálnym, excesívnym a nekontrolovaným užívaním návykových látok. Na rozdiel od adolescentov so zvýšenou precitlivosťou a zvýšeným negatívnym myslením, ktorí alkohol a drogy užívajú, aby si uľavili od nepríjemného emočného stavu, „vyhľadávači vzrušenia“ inklinujú k užívaniu alkoholu a drog, aby zážitkové skúsenosti boli ešte intenzívnejšie (Woicik et al., 2009). Tento rozdiel v dôvodoch (nad)užívania alkoholu objasnili vo svojej štúdii Forsyth a Hundleby (1987), ktorí uvádzajú, že na túžbu piť (alkohol) pôsobí kombinácia osobnosti, resp. osobnostných črt, a situácie. Úzkostlivejšia

osoba má tendenciu viac piť v situáciách sociálneho stresu alebo tlaku, zatiaľ čo osoby s vysokou mierou vyhľadávania vzrušenia prejavujú väčšiu chuť piť v situáciách s prvkami nudy alebo pri spoločenských, či priateľských, stretnutiach (Forsyth & Hundleby, 1987). Zaujímavá v tejto súvislosti je Cloningerova (1987) klasifikácia alkoholikov. Podľa neho u typu 1 – týka sa mužov i žien – sa alkoholizmus rozvinie následkom veľkého stresu alebo strát v živote, zatiaľ čo typ 2 – týka sa najmä mužov – začína nadmerne piť alkohol už v mladšom veku. U druhej menovanej skupiny sa často vyskytuje asociálne chovanie v súvislosti s užívaním alkoholu, alkoholizmus nachádzame aj v ich primárnej rodine. S typom 2 sa spája tendencia k vyhľadávaniu vzrušenia, pri type 1 môže byť zvýraznený neuroticizmus (Cloninger, 1987).

Osoby s vysokou mierou vyhľadávania vzrušenia majú tendenciu hodnotiť riziko ako nižšie oproti osobám s nízkou mierou vyhľadávania vzrušenia, a to aj v prípade činností, ktoré nikdy nevyskúšali. Tiež predpokladajú, že budú prežívať menej úzkosti ako osoby s nízkou mierou vyhľadávania pocitov, ak by sa v týchto situáciách ocitli (Horvath & Zuckerman, 1993). Tieto očakávania zvyšujú pravdepodobnosť, že osoby s vysokou mierou vyhľadávania vzrušenia sa do takýchto činností zapoja, ak majú na to príležitosť (Zuckerman & Kuhlman, 2000). Podľa Dolejša a Orla (2017) tendencia k vyhľadávaniu vzrušenia súvisí s impulzívnou jedíncou, Zuckerman tieto dva rysy v roku 1994 skombinoval v ryse, ktorý pomenoval ako „impulzívne vyhľadávanie vzrušenia“ (*impulsive sensation seeking*; Zuckerman & Kuhlman, 2000).

Zaujímavý pohľad na súvislosť medzi tendenciou vyhľadávať vzrušenie a túžbou zúčastňovať sa rizikových aktivít ponúkajú štúdie, ktoré rozlišujú medzi dvomi typmi rizikového chovania – uváženým, resp. odôvodneným a reaktívnym (Gibbons et al., 2009; Romer et al., 2017; Maslowsky et al., 2019). Uvážené rizikové správanie je vopred premyslené; adolescenti sa zámerne zúčastňujú aktivít, ktorých rizikovosť je im zrejmá, ale zároveň sa domnievajú, že tým získajú určité výhody s týmito aktivitami spojené. Takéto správanie môže podporovať rozvoj nezávislosti a sebestačnosti, čím sa stáva exploratívnym a adaptívnym. Naproti tomu reaktívne rizikové správanie sa vyskytuje v danom okamihu; je impulzívne, poháňané vývojovým alebo individuálnym deficitom v inhibícii reakcie. Napríklad užívanie alkoholu môže byť uvážené (dospievajúci sa zúčastní večierku s vedomím, že tam bude alkohol, a s úmyslom piť) alebo reaktívne (dospievajúci sa impulzívne zapoja do užívania alkoholu, keď sa mu naskytne príležitosť, ale alkohol cielene nevyhľadal ani vopred neplánoval piť; Romer et al., 2017). Jedným z dôvodov, prečo sa adolescenti s vysokou tendenciou vyhľadávať vzrušenie zapájajú do rizikovejšieho

správania, môže byť to, že viac vnímajú výhody rizikového správania ako jeho riziká (Maslowsky et al., 2011). Gibbons a jeho kolektív (2009) odhadujú, že uvážené rizikové správanie vo vyššom veku prevažuje, čo súvisí s rozvojom exekutívnych funkcií a adolescent časom získava skúsenosti s rôznym rizikovým správaním, ktoré mu umožňuje predvídať potenciálne dôsledky a účelnejšie sa zapájať do správania v snahe dosiahnuť vnímané výhody. Maslowsky a jeho kolektív (2019) uvádzajú, že vyššia úroveň vyhľadávania vzrušenia bola spojená so zvýšenou pravdepodobnosťou zapojenia sa do uvážených rizikových aktivít, menej do tých reaktívnych. Zdá sa, že potreba vyhľadávať vzrušenie súvisí s tým, že sa adolescent dostáva do väčšieho počtu situácií, ktoré ponúkajú možnosť rizikového správania, ale nemusí sa nevyhnutne zapojiť do každej rizikovej príležitosti (Boyer & Byrnes, 2009). Maslowsky so svojimi kolegami (2019) ďalej potvrdili aj zistenia Romera a jeho kolektívu (2017), že lepšia výkonnosť pracovnej pamäte sa spája s vyššou pravdepodobnosťou uváženého rizikového správania. Fakt, že vyhľadávanie vzrušenia i pracovná pamäť pozitívne korelujú s uváženým rizikovým správaním, je v súlade s tvrdením, že relatívne vyspelá pracovná pamäť umožňuje cieľavedomejšie riskovanie a jedinec si tak môže vyberať formy správania, i tie "rizikové", ktoré ho približujú k jeho cieľom (Khurana et al., 2012). Podľa Maslowskeho a jeho kolegov (2019) aj orientácia jedinca na budúcnosť súvisí so zvýšenou pravdepodobnosťou, že rizikové správanie, do ktorého sa adolescent zapojí, bude skôr uvážené ako reaktívne.

V tejto kapitole sme popísali rizikové osobnostné rysy typické pre adolescentov, ktorí inklinujú k rizikovému správaniu. Ako sme videli, mnohé uvedené výskumy potvrdzujú súvislosť medzi týmito vlastnosťami a rôznymi formami takéhoto jednanja. V ďalšej kapitole prevedieme čitateľa náročným obdobím adolescencie a opäť sa vrátíme k rizikovému chovaniu, ktoré i bez ohľadu na osobnosť mladého človeka, k tomuto obdobiu patrí.

4 RIZIKOVÉ CHOVANIE V DOSPIEVANÍ

4.1 Adolescencia

Adolescencia, respektíve dospievanie (z lat. *adolescere* = dorastať, dospievať), je významným obdobím celoživotného utvárania človeka. Dnes je fáza dospievania považovaná za rovnako dôležitú ako prvé tri roky života, pretože v oboch fázach sa utvárajú základné aspekty osobnosti, ktoré dávajú vzniknúť ucelenému a stabilnému „ja“. Zatiaľ čo v skorších vývojových fázach sa vývoj sústreďuje na obecnéjšie tendencie, v adolescencii vystupujú do popredia individuálne charakteristiky, čím sa rozdiely medzi jednotlivými dospievajúcimi ešte zväčšujú (Diem-Wille, 2021).

Časové vymedzenie tohoto obdobia sa rôzni autor od autora. V európskej psychológii je časté delenie na pubescenciu (dospievanie) a adolescenciu (mladosť), pričom pubescencia sa obvykle ohraničuje vekom 11 až 15 rokov a adolescencia vekom 15 až 20/22 rokov (Macek, 2003). Podobne aj Dolejš a Orel (2017) rozdeľujú toto zhruba desaťročné obdobie na dve na seba nadväzujúce fáze; pubescenciu od 11/12.roku do 15.roku a adolescenciu od 15.roku do 20/22.roku života. V našej práci preberieme uvedené delenie a budeme pracovať s termínom adolescencia, prípadne dospievanie, ktoré budeme používať ako synonymá.

Dôležitejšie ako vekové ohraničenia sa nám zdá ohraničenie biologické, sociálne a psychologické. V biologickom zmysle Langmeier a Krejčířová (2006) obdobie dospievania vymedzujú ako životný úsek na jednej strane ohraničený prvými známkami pohlavného zrenia a urýchlením rastu a na opačnej strane dosiahnutím plnej pohlavnej zrelosti a dokončením telesného rastu. Zároveň prebiehajú mnohé psychické zmeny, ktoré sú charakteristické novými pudovými tendenciami, hľadaním spôsobov ich uspokojovania a kontroly, emočnou labilitou a postupným nástupom vyspelého spôsobu myslenia. Dochádza tiež k novému sociálnemu zaradeniu jedinca, spoločnosť od dospievajúceho človeka očakáva určité chovanie a výkony. Biologické, psychické i sociálne zmeny prebiehajú viac-menej súbežne a sú na sebe závislé, hoci táto závislosť neznamená príčinnú podmienenosť, ako predpokladali staršie vývojové teórie. U mnohých dospievajúcich pozorujeme značné diskrepancie medzi telesnými, psychickými a sociálnymi zmenami (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Adolescencia ako životné obdobie je do určitej miery dané aj kultúrou a zvykmi. U nás ešte v nedávnej minulosti dosiahnutie pohlavnej a sociálnej zrelosti do istej miery splývalo – dievča bolo súce na vydaj, chlapec preberal hospodárstvo alebo sa začal sám živiť. Dnes sa dosiahnutie plnej sociálnej zrelosti posúva stále do vyššieho veku, napríklad aj preto, že rastie počet vysokoškolákov, ktorí sú závislí na rodičoch až do svojej promócie, zatiaľ čo sexuálna aktivizácia sa urýchľuje. Tak sa v našom sociokultúrnom okruhu postupne vytvorila adolescencia ako samostatné životné obdobie medzi detstvom a dospelosťou. Na jednej strane je teda posun daný kultúrou na druhej strane sú to samotní adolescenti, ktorí dospelosť odsúvajú na neskôr, či už vedome alebo nevedome. Úloha je príliš veľa, nároky sa zvyšujú, tak hľadajú nejaký dočasný spôsob existencie, aby získali čas k skrytému dozrievaniu. Erikson pre tento fenomén zaviedol termín „adolescentné moratórium“ (Řičan, 2014).

4.1.1 Obdobie „búrky a vzdoru“

Ako obdobie „búrky a vzdoru“ („*Sturm und Drang*“) symbolicky označil obdobie adolescencie americký psychológ a pedagóg Granville Stanley Hall, ktorý je pre svoj záujem o toto vývojové obdobie známy ako „otec adolescencie“ (Macek, 2003). Rok 1904, kedy Hall vydal svoje 1300-stránkové dielo *Adolescence*, je považovaný za počiatok oboru adolescencie podložený vedeckým a odborným výskumom (Arnett, 2006).

Podľa Halla je dospievajúci jedinec napoly necivilizovaný divoch s nekontrolovateľnými impulzami, civilizuje sa spravidla až po dvadsiatom roku života, kedy sa mení na zodpovedného člena modernej spoločnosti. Hall popisuje adolescenciu ako nevyhnutný a dramatický stret protikladných tendencií v človeku (Hall, 1904, citované v Macek, 2003). Mladému dospievajúcemu, ktorý pátra po svojej identite, obvykle chýba náhľad na vlastné motivácie a často sa cíti nepochopený zo strany autorít. V interakciách s ostatnými môže kolísať medzi energickým, impulzívnym prístupom a znudeným, uzavretým, či samotárskym postojom. Môže mať sklony k nesprávnemu sociálnemu úsudku, môže byť priechy a nepriateľský voči rodičom a iným autoritám, ktorých obviňuje zo svojich problémov. Naopak, nadmerne sa môže prispôbovať tlaku rovesníkov (Stein & Graham, 2001).

Impulzivnosť, časté zmeny nálad, emočná nestabilita, nestálosť a nepredvídanosť reakcií a postojov sú len niektoré z typických prejavov dospievania. Emočná nestálosť má často za následok neschopnosť sústrediť sa na učenie, čo môže viesť k zhoršenému

školskému prospechu, na ktorý je kladený dôraz zo strany rodičov i pedagógov. Nepomáha ani zvýšená unaviteľnosť, ani apatia striedaná vystupňovanou aktivitou, občasné poruchy spánku, či nechúť do jedla (Langmeier & Krejčířová, 2006). Emočná labilita sa výraznejšie prejavuje najmä v počiatoch dospievania, zhruba od 11. do 13. roku, čo súvisí s hormonálnymi zmenami, zvýšenou mierou sebareflexie a egocentrickosti, s vysokou potrebou sebahodnotenia, obrovským nadšením pre určité ideály, či osoby. Sebahodnotenie je v tomto období kolísavé. Zvýšená náladovosť a labilita postupne v neskorších adolescentných rokoch odznievajú (Macek, 2003).

4.1.2 Hľadanie identity

Trošku romanticky Řičan popisuje obdobie adolescencie ako obdobie, keď je človek najkrajší, telesne i duševne najsviežejší, najdychtivejší a najbystrejší, zároveň ale dodáva, že je to obdobie plné rozporov. Adolescent sa má vyznať sám v sebe a nájsť si svoje miesto vo svete. Čakajú ho mnohé náročné úlohy a chvíle, a niet tak divu, že má v sebe mnoho zmätku a nejasností. Výnimočné nie sú ani vážne osobné krízy, kotrmelce, či „vylomeniny“ (Řičan, 2014).

Podľa Eriksonovej teórie psychosociálneho vývoja prebieha vývoj jedinca v ôsmich štádiách životného cyklu, obdobie dospievania je piatym z nich – obdobím konfliktu medzi identitou a zmätenosťou rolí (Thorová, 2015). Vývojová úloha je formulovaná ako vytvorenie identity vlastného ja (ego-identity; Macek, 2003). V tomto období dieťa dospieva, stojí na prahu dospelosti a samostatného života. Mnohokrát dochádza k veľmi búrlivému vývoju identity, jedinec objavuje sám seba, robí si plány a ciele do budúcnosti. Musí sa vysporiadať s pojmami vlastnej osoby, svojho miesta v živote a v spoločnosti, so zmyslom života (Thorová, 2015). Nová identita znamená rozchod s menej uvedomovanou, naivnou, identitou dieťaťa. Opúšťanie starých istôt býva spojené so zmätkom, ktorý je pravým opakom identity, ide tak o prerušenie vývojovej kontinuity, často vo veľmi základných veciach (Řičan, 2014).

Nutnou podmienkou získania identity je podľa Eriksona exploračný proces, ktorú považoval za jadro prechodu z detstva do dospelosti. Bol toho názoru, že dospievajúci, ktorí sa aktívne zaoberali skúmaním svojej identity, o sebe častejšie pochybovali, boli viac zmätení, impulzívnejší, mali viac konfliktov s rodičmi, či inými autoritami, pociťovali zníženú silu ega a zvýšené fyzické a somatické symptómy (Erikson, 1956). Toto prežívanie popísal ako „temnú a negatívnu stránku utvárania identity“ (Erikson, 1982). Kidwell a Dunham (1995)

uvedené Eriksonove predpoklady o vytváraní identity potvrdzujú svojim výskumom: u adolescentov, ktorí sa aktívne zapájajú do procesu explorácie, sa častejšie ako u ich málo explorujúcich rovesníkov, objavuje vnútorný zmätok, rozrušenie, nespokojnosť, pocity nešťastia, kolísanie medzi negatívnym sebapojatím a grandióznosťou, či občasné epizódy depresie (Kidwell & Dunham, 1995). O častejších depresívnych náladách v období dospievania sa zmieňoval už Hall (1904, vol. 2, citované v Arnett, 2006). Podľa niektorých štúdií, ktoré uvádzal vo svojom diele, krivka frustrácie začína rásť vo veku 11 rokov, do 15. roku prudko rastie a potom do 23. narodenín klesá. K rovnakému zisteniu prišiel aj Larson a jeho kolektív (2002), ktorý uvádza, že mladí dospievajúci prežívajú viac negatívnych a menej extrémne pozitívnych emócií, pričom takéto emočné prežívanie je typické pre skorú adolescenciu a v neskoršej adolescencii sa vyrovnáva. Zároveň ale nejde paušalizovať na všetkých adolescentov. Ďuricová a Stenová (2019) konštatujú, že frekvencia prežívania pozitívnych emócií rastie s pozitívnym self-konceptom, podľa Mónaco a kolektívu (2019) so zvýšenou pozitívnou afektivitou súvisí aj bezpečné pripútanie k matke a k otcovi.

„Mať identitu znamená mať odpoveď na otázku, kto som, poznať sám seba, rozumieť svojim citom, vedieť, kam patrí, kam smerujem, čomu skutočne verím, v čom je zmysel môjho života“ (Říčan, 2014, s. 217). Jedinec so získanou identitou pociťuje zodpovednosť za svoje konanie, je si istý sám sebou, má realistické sebavedomie, pozná svoje schopnosti, možnosti a obmedzenia. Kladením si otázok by mal mladý dospievajúci dôjsť k poznaniu svojich základných osobných motívov a hodnôt, osvojiť si mravné zásady a chovať sa podľa nich, pretože sa tak sám slobodne rozhodne. Významnú časť identity tvorí sexuálna identita – istota vlastným ženstvom, resp. vlastným mužstvom. Spirituálna identita je pre niektorých adolescentov základom celej životnej orientácie, prípadne jadrom osobnosti. Podľa C. G. Junga je potreba vzťahovať sa k niečomu, čo človeka presahuje, čo ho svojim tajomstvom fascinuje i desí, čomu sa môže slobodne i s radosťou totálne odovzdať, človeku vlastná a jej nenaplnenie môže byť príčinou neuróz v druhej polovici života (Říčan, 2014).

Erikson (1968) v tomto náročnom období hľadania identity zdôrazňoval potrebu podporných reakcií zo strany blízkych osôb, ktoré by dodávali dospievajúcemu jedincovi silu vo fázach deštrukcie ega. Podobe aj Thorová (2015) píše, že deti, ktorým rodičia umožnili hľadať svoju identitu, sú menej ohrozené zmätenosťou rolí ako deti rodičov, ktorým toto rodičia neumožnili. Zmätenosť rolí môže vyústiť v nejasnosti v oblasti sexuálnej identity, delikventnom chovaní, rizikové je toto obdobie aj pre možný nástup psychotických stavov (Thorová, 2015).

Ak proces sebvymedzenia neprebehne úspešne, teda ak sa adolescentovi nepodari zjednotiť svoje skúsenosti z predchádzajúcich vývojových štádií do zmysluplného celku, vzniká tzv. difúzna identita, čiže neprítomnosť alebo aktívne odmietanie vymedzenia seba samého ako jedinečného subjektu, odlišného od ostatných. Tá sa prejaví až v ďalšom vývojovom štádiu – mladšej dospelosti, kedy jedinec má vytvoriť intímny vzťah (Erikson, 1968).

4.1.3 Od rodičov k rovesníkom

Jednou z vývojových úloh adolescencie na ceste k identite je zmena vzťahu k dospelým, to znamená nadobudnutie autonómie, kedy vzájomný rešpekt a spolupráca nahradzuje citovú závislosť (Macek, 2003). Řičan (2014) tento emancipačný proces prirovnáva k rozchodu, ktorý je, čo do závažnosti a citovej ujmy, podobný rozchodu dvoch milencov po dlhoročnom vzťahu. Ide o nové štádium separačného procesu, ktorý započal už v dojčiacom veku. Vzťahy k rodičom musia ochladnúť a uvoľniť sa, ak sa má mladý dospelávajúci pripraviť na partnerskú lásku (Řičan, 2014). Tento vývojový krok vyžaduje od rodičov emočne náročné balansovanie – musia byť schopní svoje dieťa uvoľniť a zároveň s ním udržať väzby. Čím lepšie sa rodičom podari rozpoznať a prežiť tieto nové výzvy ako nutnú súčasť emočnej transformácie, tým viac svojim deťom uľahčia proces osamostatnenia (Diem-Wille, 2021).

Dospelávajúci potrebuje nahlas demonštrovať svoju autonómiu a vôľu odtrhnúť sa a tak odmieta akúkoľvek kontrolu a podporu zo strany dospelých. Adolescent spochybňuje úplne všetko, ale hlavne rodičov (Carr-Gregg & Shale, 2010), neustále ich kritizuje, jeho pochybnosti sú už ale konkrétnejšie a naliehavejšie ako tomu bolo v počiatkoch dospelovania. Život rodičov sa mu javí ako prázdny, zmarený, ich záujmy ako nudné a starosti malicherné, ich životné kompromisy úbohé, morálne názory zastaralé, inteligencia pochybná, vzťahy neúprimné, atď. (Řičan, 2014).

Hoci to na prvý pohľad nemusí byť zrejmé, adolescent práve v tomto búrlivom období plnom vnútorných zmätkov rodičov veľmi potrebuje. Dôležité je povzbudzovanie k školskému úspechu, vysvetľovanie hraníc, zdieľanie hodnôt, či podpora pri rozhodovaní (Thorová, 2015). Ani v konfliktoch by rodičia nemali byť pasívni a čakať, kým „to mladého prejde“. Podľa Řičana (2014) mladý adolescent potrebuje rodičov, ktorí budú proti jeho názorom hájiť svoj život i svoje postoje, ktorí sa budú vážne hádať i rozčuľovať, pretože tak mu dávajú najavo, že ho berú vážne a to je základom výchovy adolescenta.

Adolescent potrebuje podporu rodičov, ale rovnako túži aj po uznaní rovesníkov, zaujíma sa o to, ako ho druhí hodnotia a podľa ich spätnej väzby koriguje svoje chovanie. S rovesníkmi na jednej strane súperí, ale zároveň sa ich snaží lepšie chápať (Thorová, 2015). V žiadnej inej životnej etape nepocituje človek tak silnú túžbu patriť medzi rovesníkov – ako píše Carr-Gregg a Shale (2010) – je to ako závislosť. Podľa Halla (1904, vol. 1, s. 84, citované v Arnett, 2006) sa „niektorí dospievajúci po určitú dobu zdajú byť bez vlastných vnútorných zdrojov, ich šťastie je úplne závislé na ich kamarátoch“. Sociálne-emočné vzťahy s priateľmi nadobúdajú u dospievajúceho na dôležitosť a významne ovplyvňujú jeho chovanie. Vo zvýšenej miere podlieha vplyvu rovesníckej skupiny a je veľmi precitlivý, keď ho odmieta (Thorová, 2015).

Podľa Seltzerovej (1989) ide vo vzťahoch medzi dospievajúcimi viac o stretávanie a konfrontáciu ako o priateľstvo a blízkosť. Tento fenomén pomenovala ako „vrstovnícka aréna“, ktorá napomáha vzniku rôznych skupín a zoskupení. Vrstovnícka aréna poskytuje dospievajúcemu priestor a vzťahový rámec, ktorý potrebuje pre formovanie svojej identity. V tomto období získava skupinová identita významnejšiu rolu a pomáha adolescentovi preklenúť obdobie neistej a nerozhodnej osobnej identity. V skupine rovesníkov si dospievajúci porovnávajú svoje názory, skúšajú si rôzne identity a hľadajú vlastné postoje a hodnotové rámce (Thorová, 2015). Vzťahy medzi mladými dospievajúcimi sú tak viac prostriedkom ako cieľom (Macek, 2003). Rovesníci v „aréne“ fungujú ako testovacie publikum, dospievajúcemu poskytujú spätnú väzbu, emočnú podporu, pričom mu rozširujú možnosti sebareflexie a pomáhajú mu lepšie odhadnúť svoj potenciál (Thorová, 2015).

4.1.4 Adolescentné vzťahy a prvé sexuálne zážitky

Okrem priateľstiev a vrstovníckych skupín začína byť v tomto období dôležité aj experimentovanie s partnerskými vzťahmi. Telesné dozrievanie je spojené s erotickými pocitmi. Príťažlivosť k opačnému, i rovnakému, pohlaviu obvykle súvisí s atraktivitou a chovaním, čo stimuluje tendenciu nadviazať bližší kontakt a začať s niekým chodiť. V tomto období nejde ešte o hlbší vzťah, viac ide o potvrdenie účinnosti použitých stratégií a vlastnej hodnoty. Romantické vzťahy sú pre adolescentov citlivé aj vzhľadom k želaní popularity v skupine. Subjektívne adolescent záujem o druhého prežíva ako zamilovanosť, čo sa prejavuje emočnými výkyvmi, rozpakmi, striedaním pocitov povznesenosti a trápnosti, či prežívaním pocitov vysokej hodnoty tejto osoby a túžbou byť v jej blízkosti. Mladí

dospievajúci v týchto vzťahoch prežívajú prvé pocity intimity – dávajú si vzájomnú emočnú podporu, zdieľajú si pocity a vzájomne sa oceňujú (Vágnerová & Lisá, 2021).

Podľa psychoanalytičky Gertraud Diem-Wille má psychosexuálny vývoji v čase dospievania zvláštny význam, pretože v tomto období sa detská sexualita vyvíja do svojej definitívnej podoby. Počas tejto fázy vývoja je potrebné zvládnuť tri úlohy: (1) znova spracovať infantilné sexuálne pudy so zmyslovými pudmi, (2) vybrať si objekt lásky, ku ktorej tieto pudy budú nasmerované a (3) vytvoriť si stabilnú sexuálnu identitu (Diem-Wille, 2021).

Sexuálne záujmy mladších dospievajúcich sú hnané predovšetkým zvedavosťou, mnoho rozhovorov s kamarátmi sa týka práve tejto témy. Vo vyššom veku adolescenti smerujú k naplneniu svojich sexuálnych túžob v prvom partnerskom vzťahu. Potreba partnera v tomto období už má viac rozmerov, nie len potrebu uznania zo strany vrstovníkov ako tomu bolo v období puberty; ide o potrebu psychickú, sexuálnu i sociálnu. Napriek tomu má väčšina adolescentných vzťahov len experimentálny charakter, čo je dané nedokončeným, respektíve prebiehajúcim, psychickým zrením. Adolescentný vzťah je ale dôležitou súčasťou experimentovania, je zdrojom sebapoznania a teda formovania identity (Vágnerová & Lisá, 2021). Homosexuálne skúsenosti s chlapcami i dievčatami môžu byť prechodnou fázou, ale tiež počiatkom vytvárania homosexuálnej identity (Diem-Wille, 2021).

Prvá sexuálna skúsenosť je veľmi dôležitým medzníkom v živote adolescenta a to ako po biologickej stránke, tak i po psychosociálnej. Subjektívne prvý pohlavný styk mladý človek prežíva ako jeden zo symbolov prechodu do dospelosti. Má však i sociálny rozmer; posilňuje prestíž medzi rovesníkmi (Vágnerová & Lisá, 2021). Pred sedemnástymi narodeninami uvádza prvý pohlavný styk 24,4 % chlapcov a 22,0 % dievčat. Málokedy však ide začiatok pravidelného sexuálneho života. V tomto veku adolescenti často striedajú partnerov pre milostné experimenty, ide o tzv. polygamné štádium sexuálneho vývoja. Vzťahy sa často nadväzujú hlavne pre pocit vzrušenia a zo zvedavosti. Ale aj v tomto vývojovom období sa nájde dost' dospievajúcich, ktorí svoje vzťahy berú vážne a niektoré z nich trvajú dlhé mesiace i roky. V takýchto vzťahoch prevažuje erotika nad sexualitou a oddanosť a vernosť nad flitrom a hrou (Říčan, 2014).

4.2 Rizikové chovanie v období dospievania

Rizikové chovanie v adolescencii je široko skúmaným pojmom vývojovej a sociálnej psychológie, venuje sa jej i kriminológia, sociálna pedagogika a ďalšie vedy o človeku a spoločnosti (Nielsen Sobotková, 2014).

U mladých dospievajúcich nie je rizikové, či riskantné chovanie nič výnimočné. Častokrát sa nevyznajú sami v sebe, sú plní rozporov, na jednej strane hľadajú do budúcnosti s optimizmom, majú veľké očakávania, ale zároveň často prežívajú stavy smútku a strachu, ktoré sa striedajú s hnevom a odmietaním. Ako sme už citovali vyššie, podľa Eriksona (1956) i na základe zistení výskumníkov Kidwella a Dunhama (1995), dospievajúci, ktorí sa aktívne zaoberajú skúmaním svojej identity, o sebe často pochybujú, sú zmätení, impulzívnejší, majú viac konfliktov s rodičmi, pociťujú zníženú silu ega a zvýšené fyzické a somatické symptómy. Prechádzajú búrlivým obdobím, kedy sa potrebujú identifikovať, zžiť sa so svojou vlastnou identitou a oddeliť sa od identity rodičov, ktorú ako deti prirodzene preberali (Erikson, 1956).

Rizikové chovanie nemusí byť mať len negatívne dopady, naopak, niektoré formy mierneho riskovania majú pre adolescenta aj nespornú hodnotu, napríklad šport, diskutovanie, dobrovoľnícke práce, hudba alebo tvorivá činnosť. „To všetko môže mať priaznivý dopad nielen na hľadanie identity, ale pomáha tiež zvyšovať sebavedomie. Adolescent sa tak navyše môže pozvoľna zbavovať citovej závislosti na dospelých, ktorí mu pritom pomáhajú budovať zmysluplné vzťahy s rovesníkmi“ (Carr-Gregg & Shale, 2010, s. 45).

Mládež sa ale realizuje aj pri nebezpečných a rizikových činnostiach a aktivitách, akými sú napríklad experimentovanie s drogami, vandalizmus, či nebezpečná jazda na motorových vozidlách (Dolejš & Orel, 2017). Podľa Dolejša (2010) za rizikové aktivity považujeme tie, ktoré spôsobujú nárast sociálnych, psychologických, zdravotných, vývojových, fyziologických a ďalších rizík pre jedinca, pre jeho okolie a/alebo pre spoločnosť. Macek (2003) píše o dvojakom rizikovom a problémovom chovaní; jednak ide o poškodzovanie telesného, či psychického zdravia samotného adolescenta, jednak je takéto chovanie spojené s ohrozením spoločnosti, teda môže spôsobiť ujmu druhým ľuďom. Podobne aj Miovský (2015) je toho názoru, že rizikové chovanie má dopad na jedinca samotného i na jeho sociálne okolie, „pričom ohrozenie môže byť reálne alebo predpokladané“ (Miovský et al., 2015, s. 161).

4.2.1 Rizikové aktivity

V tejto podkapitole uvedieme podrobnejšie, akým rizikovým aktivitám mladí ľudia najčastejšie podliehajú. Rôzni autori vymenúvajú rôzne formy rizikového chovania, niekoľko z nich uvedieme v nasledujúcom texte.

Macek (2003) uvádza oblasti problémového chovania podľa Durkina (1995) a Schulenberga, Maggsa a Hurrelmana (1997): predelikventné chovanie a páchanie trestnej činnosti, agresia, násilie, šikana a týranie, užívanie drog (vrátane alkoholu a fajčenia), sexuálne rizikové chovanie, poruchy príjmu potravy a sebevražedné pokusy a dokonané sebevraždy. Miovský a jeho kolektív (2015) k rizikovému chovaniu radí „rizikové zdravotné návyky, rizikové sexuálne chovanie, agresívne chovanie, delikventné chovanie, rizikové chovanie k spoločenským inštitúciám, hráčstvo a rizikové športové aktivity“ (Miovský, 2015, s. 161), pričom za spoločného menovateľa považuje kritérium prepatologickej úrovne sledovaného javu, to znamená, že v teoretickej rovine nejde ešte o patologické chovanie, napríklad závislosť.

Dolejš (2010) rizikové chovanie delí do 7 skupín rizikových aktivít. Do prvej skupiny radí užívanie a zneužívanie legálnych a nelegálnych látok. Dolejš, Zemanová a Vavrysová (nepublikované, citované v Dolejš & Orel, 2017) na súbore 11–15 ročných uvádzajú 2,5 % dospelých, ktorí vyfajčia viac ako 5 cigariet denne a 3,1 %, ktorí v poslednom mesiaci zažili stav opitosti. Pozitívny trend užívania legálnych drog (cigariet a alkoholu) medzi mladistvými ukázalo šetrenie ESPAD z roku 2019. Skúsenosť s fajčením cigariet aspoň raz v živote uviedlo 54,0 % šestnásťročných (53,9 % chlapcov a 54,2 % dievčat). Za posledných 30 dní fajčilo 23,6 % študentov, v porovnaní s rokom 2015 (29,8 %) a rokom 1995 (34,3 %) ide o výrazný pokles. Prvú cigaretu si najčastejšie dospelí zapália vo veku 14 alebo 15 rokov. Klasické cigarety ale postupne nahrádzajú elektronické, skúsenosť s týmto typom cigariet uviedlo 60,4 % študentov. Štatistiky týkajúce sa užívania alkoholu vykazujú v porovnaní s minulými rokmi tiež pozitívny trend. V roku 2019 uviedlo požitie alkoholu 95,1 % šestnásťročných adolescentov, pričom 42,0 % z nich je pravidelnými konzumentami alkoholu. V posledných 30 dňoch pilo alkohol 62,7 % študentov, čo je oproti štatistike z roku 2015 pokles o 5,8 percentného bodu. Medzi dievčatami a chlapcami v tomto veku nebol v požívaní alkoholu výrazný rozdiel, dievčatá o niečo častejšie uvádzali jednorazovú skúsenosť s pitím alkoholu. K prvej skúsenosti s alkoholom dochádza najčastejšie vo veku 14 rokov. S nelegálnymi drogami malo aspoň jednu skúsenosť 29,3 % šestnásťročných študentov, najčastejšie šlo o produkty z konope. Iné ako konopné látky aspoň raz užilo 7,6 %

dopýtaných študentov, v odpovediach sa vyskytovali (v poradí od najvyššieho zastúpenia): extáza, LSD, halucinogénne huby, pervitín, kokaín, heroín a iné opiáty. Hranie počítačových hier a trávenie času na sociálnych sieťach sú ďalšími formami závislostného chovania. Denné hranie hier uvádza 21,9 % študentov (36,9 % chlapcov a 6,3 % dievčat) a 74,2 % (76,4 % dievčat a 72 % chlapcov) uvádza, že každý deň aktívne trávi voľný čas na Youtube, Facebooku, Instagrame a iných sociálnych sieťach (Chomynová et al., 2020).

Druhá skupina v Dolejšovom (2010) zozname patrí kriminalite, kam spadajú rôzne typy aktivít, ktoré prekračujú zákonné normy. Oficiálne štatistiky medzi najčastejšími trestnými činnosťami mladistvých uvádzajú násilie proti jednotlivcovi či skupine, opilstvo a výtržníctvo, neoprávnené užívanie motorového vozidla, rozkrádanie a vandalizmus, toxikomániu, prostitúciu, gamblerstvo a trestnú činnosť páchanú prostredníctvom internetu (Nielsen Sobotková, 2014). Dobrou správou je, že podľa „Zprávy o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2021“, ktorú vydalo ministerstvo vnútra ČR (ďalej „Zpráva MVČR“) počet spáchaných trestných činov deťmi a mládežou medziročne klesol o 12,3 %, u mladistvých bol tento pokles ešte výraznejší – 13,9 %. Najvýraznejší pokles bol zaznamenaný v hospodárskej kriminalite, v ostatnej majetkovej kriminalite bol naopak zaznamenaný nárast, rovnako ako v mravnostnej a násilnej kriminalite. O 19,8 % narástol počet činov týkajúcich sa pohlavného zneužitia, u úmyselného ublíženia na zdraví bol nárast o 17,8 %. Na celkovom počte kriminálnych činov sa najviac v minulom roku podieľala ostatná kriminalita, konkrétne marenie výkonu úradného rozhodnutia, poškodenie cudzej veci – sprejerstvo, výtržníctvo a nedovolená výroba a iné nakladanie s omamnými a psychotropnými látkami a jedmi pre iného (Zpráva MVČR, 2022). Dospievajúci často páchajú trestnú činnosť v skupinách, pričom častokrát je impulz podporený alkoholom alebo inou omamnou látkou, ktorá neprimerane zvyšuje agresivitu páchatel'ov (Nielsen Sobotková, 2014).

Treťou kategóriou v Dolejšovom (2010) zozname je šikana, hostilita a agresívne chovanie. Odborníci pri definovaní školskej šikany berú do úvahy tri kritériá: (1) zámerné, respektíve agresívne jednanie voči druhému, (2) jeho opakovanosť a (3) nerovnováha sily medzi jednajúcim a tým, kto je agresívnemu jednaniu vystavovaný (napr. Hawkins et al., 2001). Ttofi'ová a Farrington (2011) definujú šikanu nasledovne: ide o „fyzický, verbálny alebo psychický útok alebo vyhrážanie, ktorého cieľom je zastrašiť, znepokojiť alebo ublížiť obeť; nerovnováha telesnej či psychickej sily, kedy silnejšie dieťa (alebo deti) utlačuje slabšie; a opakovanie incidentov medzi tými istými deťmi dlhšiu dobu“ (Ttofi' & Farrington, 2011, s. 28). Řičan a Janošová (2010) šikanou označujú chovanie, kedy je ubližované

niekomu, kto sa nemôže alebo nedokáže brániť. Aj podľa týchto autorov ide o opakované jednanie, výnimočne za šikanu možno označiť chovanie jednorazové s hrozbou opakovania. Dopĺňajú, že o šikanu ide len medzi rovnako postavenými jedincami, ale zároveň je prítomný osobný asymetrický vzťah moci. Šikana môže byť priama alebo nepriama. Priama šikana je veľmi rôznorodá a zahŕňa pôsobenie bolesti, ponižujúcu telesnú manipuláciu, poškodzovanie osobných vecí, slovné útoky, či zotročovanie. Nepriama šikana spočíva v sociálnej izolácii spolužiaka, ktorého druhí neberú na vedomie, je vylučovaný z činnosti skupiny a pod., čo na obeť častokrát pôsobí trýznivejšie ako priama šikana (Říčan & Janošová, 2010). Tento fenomén si všimol už Hall, dnes sa pre neho používa označenie „vzťahová agresia“ a rozumieme ňou agresiu prejavujúcu sa ohováraním, šírením klebiet a vylučovaním ostatných zo skupiny. Na rozdiel od fyzickej agresie, ktorá je častejšia u chlapcov, je táto forma agresia častejšie pozorovaná u dospievajúcich dievčat (Arnett, 2006). Medzi deťmi v škole pozorujeme aj chovanie, ktoré je násilné, ale za šikanu ho neoznačujeme, napríklad bitky medzi rovnako silnými protivníkmi, rasové násilie a najmä „škádlenie“, čo je medzi spolužiakmi bežné a môžeme ho považovať za formu zábavy. Medzi najčastejšie motívy šikanujúceho chovania patrí pobavenie triedy, chlapci sa radi predvádzajú pred dievčatami. Často je však motivované sadistickým uspokojením z týrania inej ľudskej bytosti, pocitom moci a nadradenosti (Říčan & Janošová, 2010). Podľa výskumu PISA z roku 2015 v českých školách zažilo nejakú formu šikany až 25,4 % pätnásťročných študentov, čo je oproti OECD priemeru (18,7 %) alarmujúce číslo (OECD, 2017). S príchodom sociálnych médií a elektronickej komunikácie sa objavil nový typ šikanovania: kyberšikana. Kyberšikana môže mať rôzne podoby vrátane posielania nepríjemných textových správ, chatov alebo komentárov, šírenia klebiet prostredníctvom online príspevkov alebo vylučovania niekoho z online skupín (Salmivalli et al., 2013). Zatiaľ čo tradičné formy šikany sa viac týkajú chlapcov, v kyberšikane hrajú hlavnú rolu dievčatá – aj ako obeť, aj ako agresorky (napr. Mishna et al., 2012).

Štvrtú kategóriu tvoria problémové sexuálne aktivity (Dolejš, 2010). Mladí dospievajúci sa popri objavovaní svojej sexuality vystavujú aj mnohým rizikám. Skoré začiatky sexuálnej aktivity, nechránený sex, sex za peniaze alebo iné výhody, sex s viacerými partnermi alebo sex so staršími partnermi predstavujú rizikové sexuálne správanie (Eaton et al., 2003; Fetene & Mekonnen, 2018). Podobne Kirby a jeho kolektív (2007) za rizikové sexuálne chovanie označuje skorý začiatok pohlavného života, neprimerané používanie antikoncepcie, časté striedanie sexuálnych partnerov (promiskuita) a nadväzovanie sexuálnych kontaktov s neznámymi partnermi. Finer a Philbin (2013)

skúmali vzťah medzi vekom, v ktorom sa americkí adolescenti stali sexuálne aktívnymi, a používaním antikoncepcie. Ich analýza odhalila, že u dievčat, ktoré mali prvý pohlavný styk vo veku 14 rokov alebo skôr, bola menšia pravdepodobnosť, že pri prvom pohlavnom styku použili akúkoľvek antikoncepciu. Tieto dievčatá tiež začali používať antikoncepciu neskôr oproti dievčatám, ktoré so sexuálnym životom začali vo vyššom veku (Finer & Philbin, 2013). Petřík (2021) za alarmujúce považuje zistenie, že k prvému pohlavnému styku dochádza v priemere už vo veku 15,79 roku, rovnako ako aj zistenie, že až 21,2 % mladistvých prvý pohlavný styk uskutočnilo s náhodným partnerom/partnerkou. Za pozitívny faktor autor výskumu považuje fakt, že až 63,3 % respondentov použilo pri prvom pohlavnom styku prezervatív. Súčasne však zistil, že až 20,3 % mladistvých nepoužíva pri prvom pohlavnom styku žiadnu antikoncepčnú metódu, čím sa vystavujú nielen riziku nechcenej gravidity, ale aj možnému šíreniu sexuálne prenosných chorôb. Prekvapujúce na tom je, že v porovnaní s nedávnou minulosťou je antikoncepcia dostupnejšia a zároveň je často prezentovaná v médiách ako prostriedok bezpečného pohlavného styku (Petřík, 2021). Podľa Lukšíkovho (2003) súhrnu sa veľmi často rizikové sexuálne chovanie spája s užívaním marihuany a alkoholu. Tieto formy rizikového sexuálneho chovania už na počiatku sexuálneho života nesú so sebou riziko, že pretrvávajú aj v dospelosti ako naučené sexuálne chovanie.

Do piatej skupiny Dolejš (2010) zaradil školské problémy a priestupky. Za zástupný problém z tejto kategórie môžeme považovať záškoláctvo, ktoré je častým sprievodným javom rizikového chovania. Podľa autorského kolektívu Miovského (2010) je záškoláctvo neospravedlnená neprítomnosť žiaka základnej či strednej školy na vyučovaní. Ide tak o úmyselné zanedbávanie školskej dochádzky a porušovanie školského poriadku. Dolejš a jeho kolektív v roku 2014 zistili, že 8,3 % adolescentov vo veku 11–15 rokov bolo aspoň jedenkrát za školou, v roku 2017 to bolo 8,7 % adolescentov v tomto veku (Dolejš et al., n.d., citované v Dolejš & Orel, 2017).

Šiestou skupinou rizikového chovania sú podľa Dolejša (2010) extrémistické, hazardné a sektárske aktivity. Negatívne pôsobenie siekt má svoje miesto aj v zozname Miovského a jeho kolektívu (2010), pričom pod sektou v tomto kontexte rozumie „určitú ohraničenú skupinu, ktorej členovia zdieľajú ideologický koncept, ktorého prostredníctvom sa skupina vymedzuje voči svojmu okoliu, pričom dochádza k postupnej sociálnej izolácii, manipulácii a ďalším extrémnym zásahom do súkromia participujúcich osôb“ (Miovský et al., 2010, s. 76). Pravicový a ľavicový extrémizmus ako formu rizikového chovania mládeže približuje vo svojej publikácii Nielsen Sobotková (2014). Politická ideológia krajnej pravice

vychádza z autoritárstva, krajného nacionalizmu, rasizmu a xenofóbie. V ČR existuje mnoho extrémne pravicových subjektov, ktorých vedenie je tvorené hlavne veteránmi neonacistickej scény, ku ktorým mladí ľudia často vzhliadajú, no tieto skupiny sú pre nich uzavreté vzhľadom ku generačnému rozdielu. Naopak, pre mladých neonacistov je ľahké sa dostať medzi *hooligans*, radikálnych, hlavne futbalových fanúšikov. Sú medzi nimi vítaní najmä kvôli svojej sile, agresivite a fyzickej prevahe. Často sa venujú bojovým športom, napríklad boxu. Krajná ľavica, ktorá smeruje k vytvoreniu úplnej rovnosti, zrušeniu akejkoľvek hierarchie v spoločnosti a vytvoreniu „nového človeka“, nemá medzi mladými zďaleka takú podporu ako krajná pravica. Ide prevažne o revoltujúci životný štýl, mladí „revolucionári“ sa snažia na prvý pohľad oddeliť od zbytku spoločnosti, napríklad účesom, zanedbaným zjavom, tetovaním a pod. Stretávajú sa na koncertoch, či festivaloch, ktoré bývajú otvorené pre širokú verejnosť (Sobotka, 2011, citované v Nielsen Sobotková, 2014). Hazard je rozšírený hlavne u mladých chlapcov. Výsledky posledného šetrenia ESPAD uvádzajú, že 10,5 % 16-ročných študentov (16,5 % chlapcov a 4,4 % dievčat) hralo v posledných 12 mesiacoch o peniaze, z nich 2,9 % hralo s frekvenciou 2–4krát mesačne alebo častejšie. Medzi najčastejšie hry (mimo internet), ktoré mladých lákajú, patrí lotéria a stieracie losy (10,0 %) a kartové hry a kocky (6,2 %). Kartové hry a kocky sú medzi adolescentami aj najčastejšie hrané hazardné hry na internete (6,7 %). Najviac hráčov hazardných hier nájdeme medzi študentami odborných učilíšť a žiakmi 9. triedy základných škôl (Chomynová et al., 2020).

Poslednou kategóriou rizikového chovania, ktorú Dolejš (2010) uvádza, sú ostatné formy rizikového chovania. Do nej radí mentálnu anorexiu, mentálnu bulímiu, adrenalínové športy, patologické nakupovanie a pod. Nezdravými stravovacími návykmi, ku ktorým mentálnu anorexiu a bulímiu radíme, trpia väčšinou dievčatá. Okrem samotného zdravotného rizika, ktoré poruchy príjmu potravy so sebou nesú, je nebezpečie aj v tom, že sú často spojené so sebapoškodzovaním, sebevražednosťou, užívaním drog a alkoholu a tiež s depresiami (Nielsen Sobotková, 2014). Sekalová (2009) zistila, že už vo veku 13–15 rokov je 59,4 % dospievajúcich dievčat a 17,9 % chlapcov nespokojných so svojím telom, pričom nespokojné dievčatá chceli chudnúť, chlapci naopak priať. Podľa Macka (2003) však „nejde len o ideál štíhlosti a zdravia, poruchy vzťahu k vlastnému telu sú determinované poruchami celkového sebahodnotenia, ambivalentným hodnotením vlastného výkonu a silnou potrebou sebakontroly. Poruchy príjmu potravy tak súvisia s problémami s identitou, s nechúťou či neschopnosťou zvládnuť vývojové úlohy adolescencie a tiež so strachom z dospelosti“ (Macek, 2003, s. 113).

Zoznam aktivít rizikového chovania podľa Nielsen Sobotkovej (2014) navyše oproti vyššie uvedeným vymenúva: klamanie, rizikové chovanie na internete, rizikové chovanie v doprave, užívanie anabolík a steroidov, xenofóbiu, rasizmus, intoleranciu a antisemitizmus.

4.2.2 Niektorí podľahnú, niektorí odolajú

Mnoho adolescentov sa rizikovému chovaniu úspešne vyhýba. Čo odlišuje tých, ktorí sa do rizika vrhajú menej oproti tým, ktorí majú na konte mnoho skúseností, ktoré môžeme označiť ako vysoko rizikové? Túto otázku si vo svojich štúdiách o adolescentoch kládol aj Jessor (1991, 2014). Na základe komplexných psychosociálnych štúdií a svojich výskumov pomenoval päť skupín rizikových a protektívnych faktorov, ktoré ovplyvňujú potenciál pre problémové chovanie adolescenta; zatiaľ čo rizikové faktory predznamenávajú väčšiu pravdepodobnosť výskytu problémového chovania, ochranné faktory túto pravdepodobnosť znižujú a to buď priamo alebo nepriamo tým, že tlmia účinok vystavenia riziku (Jessor, 2014). Piatimi oblastami oboch týchto faktorov sú (v zátvorke uvádzame niektoré príklady protektívnych (+) a rizikových (–) faktorov z Jessorovho modelu):

- (1) genetika (napr.: + inteligencia, – alkoholizmus v rodine),
- (2) sociálne prostredie (napr.: + súdržná rodina, – chudoba),
- (3) vnímané prostredie (napr.: + vrstovnicke vzory konvenčného chovania, – vzory deviantného chovania),
- (4) osobnosť (napr.: + cenený úspech a zdravie, – nízka sebahodnota) a
- (5) iné chovanie (napr.: + dobrovoľnícka práca, – nadmerné užívanie alkoholu; Jessor, 1991).

Podobne aj Dolejš a Skopal (2015) menujú rizikové a protektívne faktory, ktoré úzko súvisia s rizikovým chovaním. Rizikovo podľa nich môžu pôsobiť niektoré osobnostné rysy (hlavne impulzivita, úzkosť, či agresivita), biologické faktory (napr. pohlavie a odolnosť voči bolesti), samotné správanie jedinca (napr. (ne)dodržiavanie pravidiel), vplyv sociálneho prostredia, v ktorom adolescent žije, výchova (autoritatívna i liberálna výchova podporujú rizikové chovanie), vplyv rovesníkov a celkovo spoločnosti (napr. chudoba). K protektívnym faktorom autori radia vyššiu inteligenciu jedinca, sebaúctu, sebadôveru, rozvážnosť či priateľnosť (Dolejš & Skopal, 2015). Či sa bude jedinec chovať rizikovo alebo nie, záleží aj od miery podpory adolescenta zo strany rodičov, od pozitívne orientovanej výchovy a tiež od toho, či v rodine prebieha otvorená komunikácia (Crosnoe et al., 2002).

Abrinková s kolegami (2021) uvádza, že mladší adolescenti, ktorí majú vyššiu úroveň sebaúcty, dostáva sa im podpory od rodičov, sú silnejšie prepojení s navštevovanou školou a jej dianím a majú okolo seba (podľa ich hodnotenia) prosociálnych kamarátov, je vyššia pravdepodobnosť, že v posledných 30 dňoch neužili ani alkohol, ani cigarety. Tieto prediktory sa vzťahovali viac k dievčatám ako ku chlapcom (Abrinková et al., 2021).

V našej štúdii sme si dali za cieľ vysvetliť rizikové chovanie adolescentov v závislosti od rodinného zázemia a aspektov s ním súvisiacich. V kapitolách o vzťahovej väzbe sme popísali, ako sa dobré pripútanie k väzbovej osobe v detskom veku môže prejavovať v období dospievania a neskôr v dospelosti. Tiež sme popísali chovanie dospelých jedincov, ak je táto väzba v detstve narušená. Nasledujúce odstavce venujeme práve tomuto faktoru a jeho vplyvu na rizikové chovanie v adolescencii.

Vzťahy medzi rodičmi a dospievajúcimi môžu mať rôzne podoby vrátane blízkosti, komunikácie, konfliktov a autonómie. Keďže dospievajúci sú schopní samostatného myslenia, ale ešte musia žiť podľa pravidiel a očakávaní svojich rodičov, dochádza ku konfliktom medzi nezávislosťou a rodičovským vplyvom. Adolescenti nemusia mať rovnaké názory a hodnoty ako ich rodičia, čo môže viesť k častým konfliktom medzi nimi (Mayra et al., 2023). Hlavnou príčinou konfliktov medzi rodičmi a dospievajúcimi je rozpor medzi ich očakávaniami týkajúcimi sa vhodného správania a vhodného momentu k prechodu k vlastnej nezávislosti (Branje et al., 2009). V tomto prechodnom období, ktorým adolescencia bezpochyby je, sa typ väzby k rodičom odráža nielen v aktuálnych vzťahoch, teda v „sociálnej hodnotovej orientácii“ mladého dospievajúceho, ale má dopad aj na jeho rizikové správanie. Jedinci, ktorí sa môžu spoľahnúť na bezpečnú väzbu so svojimi rodičmi, sú často sebavedomejší (Andretta et al., 2017) a istejší i vo svojich nových vzťahoch, čo im umožňuje skúmať vonkajšiu realitu, zvládať neočakávané udalosti a čeliť vzniknutým problémom (Bassani, 2012). Treba však poznamenať, že vyššia kvalita pripútania nemusí nevyhnutne znamenať neprítomnosť konfliktu s rodičmi; ale skôr to, že dospievajúci môže vyjadrovať a udržiavať odlišné názory bez strachu, že bude odmietnutý alebo menej milovaný (Allen & Tan, 2016).

Vzťah medzi väzbou k rodičom a výskytom rizikového chovania skúmali vo svojej štúdii Čerešník a jeho kolektív (2017). Formulovanými hypotézami si dali za cieľ na mladších adolescentoch (priemerný vek 12,32 rokov) popísať vzťah medzi atribútmi pripútania (dôvera, komunikácia a odcudzenie) k obom rodičom a výskytom rizikového chovania. Ukázalo sa, že v skupine najviac rizikových žiakov bola dôvera a komunikácia k obom rodičom hodnotená najnižšie a odcudzenie najvyššie; rozdiely boli štatisticky

významné. Podľa autorov je vzťah s rodičmi kľúčový pre reguláciu chovania detí a adolescentov. Deti, ktorým rodičia od útleho detstva vytvárajú láskyplné prostredie a podporujú ich individuálny rozvoj, uprednostňujú rovesnícke vzťahy, ktoré nebudú založené na násilí, asociálnych, či antisociálnych aktivitách. Naopak, deti, ktoré nevyrastajú v takýchto podmienkach, vyhľadávajú alternatívne láskyplné vzťahy, ktoré by im poskytli prijatie a lásku. Vzniká riziko, že vstúpi do rovesníckej skupiny, ktoré si ako dôkaz lojality žiada činy spojené s porušením pravidiel (Čerešník et al., 2017). K podobným záverom dospel autor aj v štúdiu z roku 2019, kde na základe výsledkov tvrdí, že ako vzťah s najväčším vplyvom sa javí vzťah s matkou – ovplyvňuje prejavy rizikového správania vo všetkých meraných kategóriách dotazníka QRB (Questionnaire of Risk Behavior), najmä rodinné vzťahy a rituály a delikventné správanie (Čerešník, 2019).

Podľa Mikulincera a Shavera (2007) ľudia s bezpečnou väzbou v stresových situáciách vyhľadávajú sociálnu oporu, kým ľudia s neistou väzbou majú tendenciu vyhľadávať iné zdroje, napríklad alkohol a drogy. Podľa tejto dvojice autorov ľudia s vyhýbavou vzťahovou väzbou, ktorí sa snažia uniknúť pred psychickou nepohodou, môžu zneužívať alkohol a drogy ako prostriedok vyhnúť sa nepríjemným pocitom. Ľudia s úzkostnou vzťahovou väzbou, ktorí majú problémy s emocionálnou kontrolou, môžu zneužívať alkohol a drogy na uľahčenie od prežívanej nepohody a blokovanie nekontrolovateľného toku nepríjemných myšlienok a pocitov (Mikulincer & Shaver, 2007). Medzi bezpečnou väzbou a užívaním drog existuje inverzný vzťah, keďže neisté blízke vzťahy môžu zvyšovať zraniteľnosť voči neskorším problémom s užívaním návykových látok (Fairbairn et al., 2018). Užívanie alkoholu ako aj iných návykových látok u týchto jedincov funguje ako prostriedok zvládania stresu a emocionálnej nepohody. Podobný vzorec sa ukázal aj na vo výskumnom súbore vysokoškolákov, u ktorých autori štúdie zisťovali užívanie tabakových výrobkov, marihuany a alkoholu vo vzťahu k typu väzby. Ukazuje sa, že strach z opustenia (pri úzkostnej vzťahovej väzbe) je dôležitým aspektom neistého vzťahového správania sa v zmysle predikcie užívania návykových látok (Kassel et al., 2007).

Zaujímavý koncept skúmania súvislosti medzi vzťahovými väzbami adolescentov a ich psychosociálnym prispôbením ponúka štúdia Flyktovho kolektívu autorov (2021). Väzbové profily zahŕňali väzbu k rodičom, rovesníkom i partnerom a ich kombináciou autori zaradili respondentov (priemerný vek 17,73 rokov) do piatich skupín: (1) „všetky isté“, (2) „rodičia neistá + kamaráti istá“, (3) „rodičia istá + partner neistá“, (4) „všetky neisté“ a (5) „rodičia istá + kamaráti neistá“. Adolescenti zo skupiny (1) vykazovali

najvyššiu mieru psychosociálneho prispôsobenia, na opačnom póle v tejto škále boli adolescenti zo skupiny (4). Najviac problémov s ovládaním hnevu a užívaním návykových látok výskumníci zistili u skupiny s neistým pripútaním k rodičom, ale zároveň s istým pripútaním ku kamarátom (Flykt et al., 2021). Tieto zistenia sú aj v súlade s vyššie popísaným záverom štúdie Čerešníka a jeho kolektívu (2017). Banárová a Čerešník (n.d.) uvádzajú silný vzťah medzi neistou väzbou a zvýšenou mierou rizikového chovania, medzi pripútanosťou k rovesníkom a rizikovým chovaním tento vzťah nenašli. Podľa autorov je kvalita vzťahu s rovesníkmi odvodená od skúsenosti, ktorú si dospievajúci vytvorili v primárnej sociálnej skupine, t. j. vo vzťahu k matke a otcovi. Túto skúsenosť potom prenášajú do všetkých vzťahov s inými ľuďmi. Ak má teda adolescent kvalitný vzťah s rodičmi, pravdepodobne má kvalitný vzťah aj s rovesníkmi a správa sa nerizikovo alebo len málo rizikovo. Ak má ale s rodičmi menej kvalitný vzťah, potom má pravdepodobne aj menej kvalitný vzťah s rovesníkmi a správa sa rizikovo, čo sa najčastejšie prejavuje užívaním psychoaktívnych látok (alkohol, tabak, lieky), ubližovaním (šikana), krádežami v domácom prostredí i mimo neho (Banárová & Čerešník, n.d.). Iný pohľad uvádzajú autori tureckej štúdie, ktorí modelovali rizikové chovanie adolescentov v závislosti od typu pripútania k rodičom a tlaku rovesníckej skupiny. Tlak rovesníkov v modeli vysvetľuje až 16 % rizikového správania, bezpečný štýl pripútania vysvetľuje 3 % a úzkostný štýl pripútania vysvetľuje len 2 % tohoto skúmaného fenoménu. Podľa autorov teda rizikové správanie viac vysvetľuje premenná tlak rovesníkov ako ostatné skúmané premenné (Satan & Kaplaner, 2022).

Autori Wolt a Hamala (2014) sa zamerali na skúmanie vzťahu medzi vzťahovou väzbou a rizikovým užívaním psychoaktívnych látok. Svoju štúdiu realizovali na výskumnom súbore 184 vysokoškolských študentov (priemerný vek 20,96 roka). Výsledky ukázali, že bezpečná väzba u mužov predikuje nižšiu mieru zneužívania nelegálnych drog i alkoholu a naopak vyhýbavá väzba predznamenávala vyšší abúzus. Podobne aj u žien sa neistá vzťahová väzba spája s vyšším užívaním drog, čo sa týka alkoholu, škodlivé užívanie sa potvrdilo len u zaoberajúceho sa štýlu väzby (Wolt & Hamala, 2014).

Závislostnému chovaniu na internete a sociálnych sietiach sa venovala štúdia Blackwella a jeho kolegov (2017). Podľa autorov neisté pripútanie, najmä úzkostné, významne súvisí so strachom z chýbajúcich online vzťahov, čo má za následok častejšie používanie sociálnych sietí. Významný vzťah medzi závislosťou na internete a neistým štýlom pripútania potvrdili aj ďalší autori (napr. Lin et al., 2011; Monacis et al., 2017a, 2017b; Kim & Kim, 2015). Rozdiely v miere pripútania k rodičom boli zistené aj medzi

skupinami patologických hráčov a nehráčov (napr. Macía et al., 2023; Maierová, 2015). Podľa Maierovej (2015) môže byť vzťahová väzba významným prediktorom pre vznik závislosti, resp. v jej etiológii môže vzťahová väzba zohrávať významnú rolu.

Rizikové chovanie v období adolescencie sa týka aj oblasti sexuálneho života. Dospievajúci s bezpečným štýlom pripútania môžu byť menej náchylní k rizikovému sexuálnemu správaniu, pretože majú pozitívny sebaobraz a nachádzajú sebaoprotvrdenie u samých seba. Ich sebahodnota nezávisí od prijatia alebo schválenia inými ľuďmi. Zároveň sa neobávajú odmietnutia alebo opustenia zo strany svojich romantických partnerov, pretože majú nízku úroveň úzkosti z pripútania (Mikulincer & Shaver, 2012). V dôsledku tejto dispozície sú adolescenti s bezpečným štýlom pripútanosti menej náchylní akceptovať požiadavky svojich partnerov, aby sa zapojili do rizikových sexuálnych aktivít s cieľom získať partnerovo prijatie alebo aby si udržali vzťah (Olmstead, 2020). Podľa Owina a jeho kolegov (2021) čím istejší štýl pripútanosti adolescent k rodičom má, tým nižšia je pravdepodobnosť, že sa zapojí do rizikového sexuálneho správania. V štúdiu týchto autorov vyhýbavá väzba predpovedala väčšiu účasť na rizikovom sexuálnom správaní, zatiaľ čo bezpečná väzba predpovedala nižšiu mieru rizikového sexuálneho správania (Owino et al., 2021).

Výsledky citovaných nedávnych štúdií potvrdzujú závery výskumov z polovice minulého storočia, i staršie, a to že základným kameňom pre zdravý rozvoj osobnosti v jeho psycho-sociálnom kontexte, je „dosť dobrá“ väzba k rodičom.

4.2.3 Možnosti prevencie a nápravy

Pod pojmom prevencia rozumieme „všetky opatrenia, ktoré smerujú k predchádzaniu a minimalizovaniu javov spojených s rizikovým chovaním a jeho dôsledkov[...]. Môže ísť o akýkoľvek typ výchovnej, vzdelávacej, zdravotnej, sociálnej či inej intervencie smerujúcej k predchádzaniu výskytu rizikového chovania, zamedzujúcej jeho ďalšiu progresiu, zmierňujúcej už existujúce formy a prejavy rizikového chovania alebo pomáhajúcej riešiť jeho dôsledky“ (Miovský, 2015, s. 143). Prevencia má tri stupne – primárna, sekundárna a terciárna. V užšom zmysle prevenciou mienime najmä prevenciu primárnu, ktorá je nasmerovaná k ochrane jednotlivca i spoločnosti. Kľúčovú rolu tu zohrávajú hlavne rodina a škola, ale tiež voľnočasové zriadenia, prípadne lokálne prostredie, pričom svoju úlohu plnia prostredníctvom sociálnej kontroly (Miovský, 2015).

V období adolescencie patria rodičia a ich vlastné chovanie k významným faktorom, ktoré napomáhajú eliminovaniu rizikového chovania. Zabezpečiť, aby sa ich dospelujúce dieťa vyhlo rizikovému správaniu, prípadne aby dôsledky takéhoto správania boli pre neho čo najmenšie, patrí k základným výchovným cieľom. K tomu rodičom môžu slúžiť viaceré spôsoby (Bačíková et al., 2019). Jedným z nich je monitoring dospelujúceho, ktorým sa rodičia zameriavajú na sledovanie jeho aktivít v ich neprítomnosti. To sa môže diať prostredníctvom stanovenia pravidiel, aktívnym kladením otázok a vyjadrovaním záujmu o jeho osobu a trávenie voľného času, ale aj systematickou kontrolou neho samotného i jeho priateľov (Dishion & McMahon, 1998). Ukazuje sa, že takýto monitoring súvisí s nižšou mierou rizikového a problémového chovania, konkrétne sa ukazuje v nižšej pravdepodobnosti fajčenia u dospelujúcich (Wellman et al., 2016) a nižšou mierou užívania alkoholu (Bačíková-Slesková, 2009, citované v Bačíková et al., 2019). Na druhej strane, príliš intenzívny monitoring si môže adolescent interpretovať ako zdôrazňovanie jeho nekompetentnosti, zasahovanie do osobnej slobody či vyjadrovanie nedôvery, čo môže pôsobiť kontraproduktívne a zvyšovať mieru výskytu rizikového a problémového chovania (van Petegem et al., 2017). Iným spôsobom prevencie je kontrola zameraná špecificky na rizikové chovanie, čo spočíva v stanovovaní konkrétnych, vývinovo primeraných pravidiel ohľadom fajčenia a užívania alkoholu, a tiež v komunikácii o možných rizikách a negatívnych dôsledkoch takéhoto chovania. Stanovovanie pravidiel ohľadom rizikového chovania súvisí s nižšou pravdepodobnosťou užívania alkoholu v adolescencii (Janssen et al., 2014) a s nižšou pravdepodobnosťou fajčenia (Hiemstra et al., 2017). Dôležitou preventívnou stratégiou zo strany rodičov je vlastný príklad. Fajčenie i užívanie alkoholu u rodičov úzko súvisí s fajčením a užívaním alkoholu dospelujúcich (Kandel et al., 2015).

Popri rodine i škola má svoje významné miesto v prevencii rizikového chovania u svojich zriadencov. Okrem primárneho poslania školského systému, ktorým je efektívne vzdelávanie – vedenie žiaka/študenta k získavaniu informácií, ich kritickému posudzovaniu a triedeniu – nemenej dôležitým cieľom je aj podpora sociálneho a osobnostného rozvoja jedinca. Ideálne je, ak sa tieto ciele spoja v stratégii školy, ktorá je zameraná na prevenciu spoločensky nežiadúcich javov, ku ktorým patrí hlavne užívanie návykových látok, agresia a šikana. Hlavným cieľom prevencie rizikového chovania v školskom prostredí je dosiahnuť, aby mladý človek, primerane svojmu veku, usiloval o nerizikové chovanie a zdravie neohrozujúci spôsob života (Národný inštitút vzdelávania a mládeže, n.d.). Primárna prevencia v školách má byť poskytovaná ako intervencia predtým, ako sa nežiadúce chovanie objaví, napríklad formou prednášok a workshopov rôznych odborníkov

z oblasti sociálnej práce, psychológie a medicíny (Lichner et al., 2021). Vhodné je vytvoriť pozitívnu atmosféru, podporovať aktívne trávenie voľného času, poskytnúť pomoc i prípadné sprevádzanie (Orosová, 2003, citované v Lichner et al., 2021). V rámci sekundárnej prevencie sú vhodné napríklad špeciálne sociálnovýchovné aktivity, ktoré ovplyvňujú a usmerňujú sociálnu komunikáciu, interakciu a majú dopad na sociálnu vybavenosť jednotlivca. Cieľom terciárnej prevencie je znižovanie rizík, ktoré plynú zo sociálno-patologických javov a zlepšujú kvalitu života jedincov. Vhodnou formou je modifikovaný sociálno-psychologický tréning vychádzajúci z vývojovej úrovne a vývojových potrieb dospelých (Vallová & Božik, 2011). Koning a jeho kolegovia (2009) sú toho názoru, že ak sú rôzne preventívne stratégie uplatňované na začiatku tohto kritického vývojového obdobia dospelosti, môžu mať pomerne vysokú efektivitu.

Podkapitola o možnostiach prevencie rizikového chovania u mladistvých uzatvára kapitolu o rizikovom chovaní a zároveň celú teoretickú časť našej práce. Čitateľa sme oboznámili s teoretickými východiskami pre naše výskumné ciele a hypotézy, ktoré predstavíme v nasledujúcich kapitolách spolu s ich výsledkami.

VÝSKUMNÁ ČASŤ

5 VÝSKUMNÝ PROBLÉM

5.1 Vymedzenie výskumného problému

Dnešná moderná spoločnosť utvára prostredie, v ktorom nie je pre adolescentov ľahké sa zorientovať. Už tak náročné vývojové úlohy, ktoré má adolescent pred sebou (napr. prijatie svojho tela, zmena vzťahu k dospelým, separácia od rodičov, rozvoj intelektu, či stanovenie si hierarchie hodnôt; Macek, 2003) sú skomplikované výkonovým zameraním spoločnosti a s tým súvisiacou absenciou fyzickej a emočnej prítomnosti rodičov, množstvom informácií z rôznych zdrojov, ktorých dôveryhodnosť je ťažké zhodnotiť aj pre mnohých vzdelaných dospelých, či zníženou mierou socializácie, ktorá je nahradená internetovými sociálnymi sieťami, aby sme menovali aspoň niektoré zo súčasných fenoménov spoločnosti, ktoré majú vplyv na každého z nás, o to viac na dospelujúceho človeka. Ako píše Dolejš a Orel (2017) je to zároveň obdobie, s ktorým sú spojené mnohé veľmi dynamické a výrazné zmeny v ľudskom živote. Pre formovanie dospelého jedinca je to nepochybne významné a zároveň krehké obdobie, náročné pre samotného dospelujúceho i pre jeho okolie.

Čerešník (2016, s. 132–133) tvrdí, že „nátlak spoločenských a kultúrnych zmien na človeka v podobe oslabenia funkcií rodiny, oslabenia kvality vzťahov, zmien na trhu práce, digitalizácie a automatizácie, boja za technologickú singularitu atď. spôsobuje chaos a absenciu stabilného zázemia, v ktorom je náročné odlišiť, čo je želané a neželané správanie“. Dospievanie sa teda javí ako prechodné obdobie vývinu, v ktorom je možné evidovať aj zhoršenie fungovania vo vzťahu k novým úlohám a výzvam. Z tohto hľadiska je výchovná podpora jedným z kľúčových prostriedkov ako dospelujúcich viesť k žiadaným formám správania a rozvoja pozitívnych osobnostných črt (Lenghart et al., 2020).

Na jednej strane na adolescenta pôsobí spoločnosť, na druhej strane ho veľmi významne ovplyvňuje rodina, v ktorej vyrastá. A tá sa vplyvom spoločnosti za posledné dekády zmenila tiež. Spoločnosť podnecuje ku konzumnému spôsobu života a to si žiada dva slušné príjmy v rodine – muž i žena „robí kariéru“, na domácnosť, rodinu a deti ostáva menej času. V niektorých rodinách sa za dobrú výchovu považuje, keď je dieťa čisté, najedené a má hotové úlohy do školy, o emočnej stránke výchovy nemôže byť ani reči. Mnoho detí vyrastá v nekompletnej rodine, najčastejšie s matkou, a tento trend stále rastie

(Sobotková, 2012). Sice počet rozvodov v posledných rokoch klesá, tento trend je len zdanlivo pozitívny; stojí za ním menej sobášov a čiastočne aj predlžujúca sa životnosť manželstva. Ľudia sa rozchádzajú aj mimo manželstva, nevynímajúc páry, ktoré majú deti. A počet detí z rozpadnutých rodín každým rokom rastie (Höhne & Paloncyová, 2021). V horších prípadoch deti vyrastajú v dysfunkčných rodinách, prípadne v rodinách delikventov alebo patologických konzumentov alkoholu či drog. „Dysfunkčný rodinný systém môže (ale nemusí) produkovať individuálnu psychopatológiu, napr. užívanie návykových látok, asociálne chovanie či neurotické obsesie. Psychopatológia jednotlivých členov rodiny spätne zložitým spôsobom pôsobí na fungovanie rodiny ako celku“ (Sobotková, 2012, s. 35).

Dolejš (2019) poukazuje na to, že rizikové správanie v populácii dospelých predstavuje výrazne negatívne a nebezpečné správanie, ktoré nepoškodzuje len jeho/ju samého/samú, ale zároveň jeho/jej okolie. Toto nebezpečné správanie, „zapríčiňuje preukázateľný nárast sociálnych, psychologických, zdravotných, vývinových, fyziologických a ďalších rizík pre jednotlivca, pre jeho okolie a/alebo pre spoločnosť“ (Dolejš, 2010, s. 9).

Prezentovaný výskum si kladie za cieľ podtrhnúť dôležitosť rodiny a jej „dost dobrého“ fungovania – najmä po stránke emočnej účasti, podpory a empatie rodičov – v náročnom období vstupu do dospelosti. Mnohé výskumy a teórie potvrdzujú dôležitosť väzby medzi rodičom a dieťaťom a jej vplyv na ďalší vývoj jedinca. Predpokladáme, že subjektívne hodnotený dobrý vzťah s rodičom zmierni riziko výskytu rizikového chovania v čase dospievania a pomôže tak mladému dospelému zvládnuť náročné obdobie dospievania. Zvládnutie vývojových úloh mladého človeka predznamenáva jeho ďalšiu budúcnosť, obdobie dospelosti a rovnako ako detstvo i toto obdobie silne vplyvajú na to, ako sa jedinec začlení do spoločnosti. Splnenie vývojových úloh má teda význam pre samotného jedinca na individuálnej úrovni, ale je nemenej dôležité pre spoločnosť ako celok. Dobre etablovaný jedinec môže byť úspešný v produktívnej časti svojho života a tak prospešný pre svoju budúcu rodinu i celú spoločnosť.

Zistenia z výskumných hypotéz a otázok budú slúžiť pre prípravu odborných i popularizačných článkov a tiež ako podklad pre prevenciu. Domnievame sa, že poznatky z vývojovej psychológie sú dôležitou oblasťou psychológie človeka práve pre jej možnosti vplyvu na výchovu a rozvoj jedincov. Preto je dôležité výsledky z týchto a obdobných výskumov sprostredkovať širokej verejnosti. V odbornej sfére môžu byť výsledky tohto

výskumu použité ako vstup do ďalších odborných prác, napríklad ako prediktory rizikového chovania adolescenta.

5.2 Výskumné ciele a otázky

Vzhľadom k problematike výskumu sme si vytýčili nasledovné výskumné ciele:

- (1) preskúmať vplyv rodinného prostredia (štruktúry rodiny, štýlu výchovy, konfliktnosti prostredia a najmä sily väzieb medzi dospievajúcim a matkou, resp. otcom) na osobnostné rysy – negatívne myslenie, precitlivosť, impulzivitu a vyhľadávanie vzrušenia – ako prediktorov rizikového chovania,
- (2) overiť vzťah medzi silou väzby adolescenta k matke a k otcovi a výskytom rizikového chovania (abúzus návykových látok, delikvencia, šikana) adolescenta,
- (3) zistiť, aký je vzťah medzi subjektívnym pocitom spokojnosti (spokojnosť so životom, výzorom, úspechmi v škole a pod.) a deklarovaným vzťahom k matke, resp. k otcovi,
- (4) overiť, či závislostné chovanie u rodičov súvisí s tendenciou k užívaniu návykových látok aj u ich potomkov v adolescentom veku a
- (5) zistiť rozdiely medzi pohlaviami a vekovými kategóriami vo výskyte rizikového chovania v závislosti od prostredia, v akom vyrastajú.

Z uvedených cieľov výskumu vyplynuli konkrétne výskumné otázky:

- (1) Existuje závislosť medzi štruktúrou rodiny a rizikovým chovaním adolescenta? Majú adolescenti, ktorí v útlom detstve, t. j. pred 6. rokom svojho života, zažili rozpad rodiny, väčší sklon k rizikovému chovaniu?
- (2) Sú adolescenti, ktorí sú z rozpadnutej rodiny, prípadne žijú len s jedným rodičom, ale zároveň majú s rodičmi kvalitný vzťah, odolnejší voči rizikovému chovaniu? Inými slovami; má na rozvoj rizikového chovania väčší vplyv kompletnosť rodiny (prítomnosť oboch rodičov) alebo silná väzba k rodičom?
- (3) Existuje vzťah medzi užívaním návykových látok u rodičov a užívaním týchto látok u ich detí v adolescentnom veku? Užívajú alkohol/fajčia potomkovia rodičov, ktorí pravidelne užívajú alkohol/fajčia vo väčšej miere ako adolescenti, ktorých rodičia nemajú závislostné chovanie?

- (4) Je mladý dospelávajúci, ktorý je vystavený častým konfliktom svojich rodičov, náchylnejší k rizikovému chovaniu? Dominuje niektorý z osobnostných rysov u adolescenta, ktorý sa častejšie háda s rodičmi?
- (5) Podlieha jedno alebo druhé pohlavie viac vplyvu rodinného prostredia? T. j. ak napríklad chlapci vyrastajú v nefunkčnej rodine, vyskytuje sa u nich viac alebo menej rizikové chovanie ako u dievčat z takýchto rodín?
- (6) Ktoré osobnostné rysy merané inštrumentom SURPS majú najväčší vplyv na výskyt rizikového chovania v adolescencii?
- (7) Ktorá zložka vzťahovej väzby podľa IPPA (dôvera, komunikácia, odcudzenie) má najsilnejší vzťah k výskytu rizikového chovania u adolescentov?
- (8) Ako sa líši pocit spokojnosti (dotazník vlastnej konštrukcie; časť E: spokojnosť a sebahodnotenie) u adolescentov so silnou väzbou k matke (resp. otcovi) oproti tým, čo majú slabú väzbu k matke (resp. otcovi)?

5.3 Výskumné hypotézy

Pre inštrumenty IPPA a SURPS:

H1: Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále negatívneho myslenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.

H2: Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále precitlivosti v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.

H3: Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále impulzivity v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.

H4: Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále vyhľadávania vzrušenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.

H5: Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále negatívneho myslenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.

H6: Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále precitlivosti v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.

H7: Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále impulzivity v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.

H8: Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále vyhľadávania vzrušenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.

Pre inštrumenty IPPA a VRCHA:

H9: U adolescentov so slabou väzbou na matku (podľa IPPA) sa vyskytuje abúzus (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na matku silnú väzbu.

H10: U adolescentov so slabou väzbou na matku (podľa IPPA) sa vyskytuje delikventné chovanie (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na matku silnú väzbu.

H11: Adolescenti so slabou väzbou na matku (podľa IPPA) sú častejšie obeťami šikany (podľa VRCHA) ako adolescenti, ktorí majú na matku silnú väzbu.

H12: U adolescentov so slabou väzbou na otca (podľa IPPA) sa vyskytuje abúzus (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na otca silnú väzbu.

H13: U adolescentov so slabou väzbou na otca (podľa IPPA) sa vyskytuje delikventné chovanie (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na otca silnú väzbu.

H14: Adolescenti so slabou väzbou na otca (podľa IPPA) sú častejšie obeťami šikany (podľa VRCHA) ako adolescenti, ktorí majú na otca silnú väzbu.

6 TYP VÝSKUMU A POUŽITÉ METÓDY

6.1 Typ výskumu

Pre náš výskum sme zvolili kvantitatívny výskumný design, ktorý je vhodný k testovaniu postulovaných teórií. Podkladom je dedukcia založená na falzifikácii, t. j. vyvrátení vedeckej teórie, k čomu sa formulujú predpoklady vychádzajúce z teoretického rámca – deduktívne odvodené hypotézy (Ferjenčík, 2010).

Sformulované hypotézy a výskumné otázky musia byť merateľné, to znamená, že veličiny, ktoré uvažujeme v hypotézach, je potrebné najprv operacionalizovať, až následne môžeme pristúpiť k meraniu, resp. k zberu dát (Hendl, 2004). Kvantitatívny výskum pracuje s numerickými údajmi, prípadne nominálne hodnoty sa kódujú do číselnej podoby (Ferjenčík, 2010). Získané údaje zo šetrenia sú štatisticky spracované, výsledkom čoho je prijatie alebo zamietnutie štatistických hypotéz (Hendl, 2004).

Overiť, prípadne vyvrátiť teóriu na celej dotknutej populácii by bolo časovo, finančne a organizačne veľmi náročné, častokrát až nemožné. V kvantitatívnom výskume je preto dôležitý výber participantov; cieľom je, aby výber čo najlepšie reprezentoval populáciu, ku ktorej sa popísaná teória vzťahuje. K tomu je najvhodnejší prostý náhodný výber, čo je typ pravdepodobnostného výberu, kedy má každý prvok základného súboru rovnakú pravdepodobnosť, že bude vybraný do výberového súboru (Hendl, 2004).

6.2 Testové metódy

Vzhľadom k výskumným cieľom a možnosti operacionalizovať jednotlivé skúmané fenomény sme v našom výskume využili tieto psychodiagnostické metódy:

- (1) Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA; Dolejš & Skopal, 2015),
- (2) Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS; Dolejš et al., 2012) a
- (3) Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987).

Na začiatok dotazníkovej batérie sme zaradili dotazník vlastnej konštrukcie, ktorým sme zisťovali informácie o respondentoch nad rámec uvedených psychodiagnostických metód. V nasledujúcich podkapitolách jednotlivé metódy popíšeme bližšie.

6.2.1 Dotazník vlastnej konštrukcie

Kompletná dotazníková batéria bola respondentom predstavená na úvodnej stránke, kde sme uviedli informácie o autorke výskumnej štúdie, jej cieľoch a zamýšľaných prínosoch. Nasledoval odsek, v ktorom sme študentov ubezpečili o anonymite výskumného šetrenia a o účele použitia získaných informácií. Stručne sme tiež popísali jednotlivé metódy, ktoré celá batéria obsahuje a predpokladanú časovú náročnosť pre vyplnenie každého dotazníka. Pre prípad, že by účastníci výskumu mali i po vyplnení a odovzdaní batérie akékoľvek pochybnosti alebo otázky, bol uvedený kontakt na realizátorku štúdie. Na koniec úvodnej časti sme umiestnili priestor pre doplnenie kódu respondenta s návodom na jeho vytvorenie. Samozrejmosťou boli tiež inštrukcie pre označenie, prípadne opravu, odpovedí v úvodnom dotazníku.

Úvodný dotazník sme rozdelili do niekoľkých častí, ktoré boli označené písmenom abecedy nasledovne:

- A. socio-demografické údaje,
- B. tvoja rodina,
- C. tvoj vzťah s rodičmi,
- D. niečo o tebe a tvojich záujmoch a
- E. spokojnosť a sebahodnotenie.

V časti A sme zisťovali základné socio-demografické údaje – pohlavie, vek, typ školy, ročník a veľkosť v obce, v ktorej študent aktuálne žije. Časť B obsahovala otázky dopytujúce sa na štruktúru rodiny, súrodencov, vzdelanie rodičov a ich závislosti (konkrétne fajčenie a užívanie alkoholu). Vzťah s rodičmi sme sa venovali v časti C, konkrétne sme sa pýtali na reakcie rodičov pri úspechoch a neúspechoch adolescenta, frekvenciu konfliktov medzi ním a rodičmi i na hádky medzi rodičmi, prísnosť zavedených domácich pravidiel a trávenie voľného času s rodičmi. Otázkam na záľuby sme dali priestor v časti D. Do tejto časti sme zaradili aj otázky, ktoré zisťovali skúsenosti s konfliktami na pôde školy – s učiteľmi i spolužiakmi. A nakoniec, v časti E mal respondent priestor na subjektívne zhodnotenie samého seba – ako je spokojný/á so životom, s tým, ako vyzerá, ako sa mu darí v škole a pod.

Celkom úvodný dotazník obsahoval 37 otázok (A: 5, B: 10, C: 9, D: 8, E: 5). Otázky boli uzatvorené, resp. s predpísanými možnosťami odpovede, v niektorých bola možnosť doplniť inú odpoveď. Kompletný úvodný dotazník, vrátane úvodnej informatívnej stránky, je čitateľovi k nahliadnutiu v prílohe 7.

6.2.2 Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

Dotazník Výskyt rizikového chování u adolescentů (ďalej len VRCHA) je psychodiagnostický nástroj, ktorý jeho autori, Dolejš a Skopal, vytvorili s cieľom merať výskyt rizikového chovania u adolescentov. Konkrétne poskytuje informácie o tom, či adolescent v posledných 30 dňoch užil alkohol alebo cigarety, či niekedy niečo ukradol, bol za školou alebo rozbil nejakú vec len tak pre zábavu a tiež o ďalších aktivitách. Dotazník sa tiež pýta na to, či sa dotyčný stal obeťou šikany (Dolejš & Skopal, 2015).

Dotazník VRCHA obsahuje celkom 18 položiek, z ktorých 7 sýtia faktor abúzus, ďalších 7 faktor delikvencie a 4 faktor šikany. V tabuľke 1 uvádzame položky sýtiace jednotlivé faktory. Korelácie položiek k celkovému skóre sa pohybujú v intervale od 0,28 do 0,57; pre jednotlivé faktory dosahujú korelácie takéto hodnoty: 0,33–0,84 (abúzus), 0,37–0,64 (delikvencia) a 0,45–0,73 (šikana). Autori v metodickéj príručke uvádzajú namerané hodnoty Cronbach alfa vo viacerých realizovaných štúdiách. Celková vnútorná reliabilita metódy VRCHA sa v týchto štúdiách pohybuje v rozmedzí 0,73 po 0,83, u jednotlivých subškál sú namerané hodnoty Cronbach alfa v intervaloch: 0,64–0,78 pre abúzus, 0,60–0,73 pre delikvenciu a 0,40–0,56 pre šikanu (Dolejš & Skopal, 2015).

Vyhodnotením dotazníka získame skóre pre každú subškálu a tiež celkové skóre rizika. Všetky získané hodnoty skóre umožňujú zaradiť respondenta do jedného zo 4 stupňov rizikovosti, ktoré autori navrhli nasledovne:

- (1) nerizikovosť – často dosahujú mladší adolescenti a adolescenti z výberových škôl (predovšetkým z gymnázií). Takýto adolescent sa nechová rizikovo. V každej subškále i v celkovom skóre je ako nerizikový hodnotený adolescent so skóre rovné 0;
- (2) bežná rizikovosť – ide o bežnú mieru experimentovania primeranú tomuto veku, napríklad s alkoholom. V celkovom skóre takýto adolescent dosahuje min 1 a max 3 body, v každej subškále potom max 1 bod;
- (3) zvýšená rizikovosť – v chovaní adolescenta sa dajú pozorovať známky rizikového chovania. Tento stupeň je priradený hodnotám 4 až 6 v celkovom skóre, resp. 2–3 v subškálach abúzu a delikvencie a 2 v subškále šikany;
- (4) vysoká rizikovosť – často sa vyskytuje u adolescentov z rizikových rodín, kde sa často objavujú závislosti, častejšie u chlapcov. Na celkovom rizikovom skóre dosahujú hodnôt 7–18, z toho v abúze i delikvencii skórujú nad 3 body, v šikane nad 2.

Tabuľka 1: Prehľad položiek v jednotlivých faktoroch metódy VRCHA

Číslo položky	Presné znenie položky
faktor: ABÚZUS	
1	Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?
5	Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?
8	Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašiš?
9	Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?
10	Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?
13	Vykouříš denně více než 5 cigaret?
14	Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?
faktor: DELIKVENCE	
2	Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?
3	Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?
4	Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?
6	Ukradl/a jsi někdy něco někomu?
12	Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?
15	Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?
18	Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?
faktor: ŠIKANA	
7	Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?
11	Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?
16	Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?
17	Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?

Zdroj: Dolejš & Skopal, 2015

6.2.3 Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS)

Diagnostický nástroj SURPS (Substance Use Risk Profile Scale) slouží k meraniu osobnostných rysov, ktoré korelujú s rôznymi formami rizikového chovania. Konkrétne ide o 4 rizikové faktory osobnosti, ktoré sa objavujú u ľudí s abúzom:

- negatívne myslenie (Hopelessness),
- precitlivenosť (Anxiety Sensitivity),
- impulzivita (IMPulsivity) a
- vyhľadávanie vzrušenia (Sensation Seeking; Dolejš et al., 2012; Woicik et al., 2009).

Autori škálu SURPS postavili na teoretických predpokladoch, že uvedené štyri dimenzie osobnosti sa vzťahujú k špecifickým vzorcom abúzu a zároveň každá odlišným spôsobom; pozitívnym alebo negatívnym posilňovaním. Subškála H úzko súvisí s hodnotami nameranými v nástrojoch pre meranie depresivity (napr. úzkosť a beznádej), zároveň asociuje s užívaním drog odrážajúcim procesy negatívneho posilňovania, čo je typické pre depresiu a beznádej; prítomná je túžba užívaním alkoholu, drog a analgetík znížiť depresívne prežívanie. Subškála AS úzko súvisí s nameranými hodnotami neuroticizmu v iných psychodiagnostických nástrojoch. Užívanie drog, alkoholu, prípadne anxiolytík, je u tejto škály odrazom pokusov o samoliečbu úzkostných symptómov. V subškále IMP tento nástroj meria špecificky zameraný aspekt impulzivity, ktorý odráža nedostatočnosť inhibície reakcií v chovaní, čo sa prejavuje hlavne vtedy, keď jedinec vníma okamžité odmeny, napriek zrejším dlhodobým negatívnym dôsledkom. IMP sa spája s náchylnosťou k užívaniu stimulačných drog. Od IMP v SURPS je odlišená škála SS, ktorá je spojená s extravertiou, otvorenosťou voči skúsenosti a vyhľadávaním vzrušenia. Abúzus je tu významne spojený so sebahodnotiacimi motívmi, ktoré odrážajú túžbu po stimulácii a zlepšení nálady (Woicik et al., 2009).

Dotazník SURPS je stručný; je určený predovšetkým na použitie vo veľkých epidemiologických a longitudinálnych štúdiách. Pôvodne navrhované znenie obsahovalo 28 položiek, po ďalších štatistických analýzach ostalo 23 položiek, pričom 7 položiek sýti faktor negatívneho myslenia, 5 precitlivenosť, 5 impulzivitú a 6 vyhľadávanie vzrušenia (Woicik et al., 2009). V českej adaptácii dotazníka sa korelácie jednotlivých položiek k faktorom pohybujú v hodnotách od 0,44 do 0,66 (H: 0,50–0,64; AS: 0,58–0,66; IMP: 0,44–0,63 a SS: 0,46–0,66). Namerané hodnoty Cronbach alfa pre jednotlivé subškály dosahujú hodnôt 0,66–0,76 (Dolejš et al., 2012). V tabuľke 2 uvádzame prehľad 23 položiek zaradených do jednotlivých faktorov (Dolejš et al., 2012; Woicik et al., 2009):

Tabuľka 2: Prehľad položiek v jednotlivých faktoroch metódy SURPS

Číslo položky	Presné znenie položky
faktor: NEGATIVNÍ MYŠLENÍ	
1	Jsem spokojený/á.*
4	Jsem šťastný/á.*
7	Věřím, že mám před sebou slibnou budoucnost.*
13	Jsem hrdý/á na to, co jsem dokázal/a.*
17	Mám pocit, že nejsem úspěšný/á.
20	Cítím se příjemně.*
23	Do budoucna hledím s velkým nadšením.*
faktor: PŘECITLIVĚLOST	
8	Pocit závratí či omdlení mi nahání hrůzu.
10	Děsí mě, když cítím, že se mi mění srdeční tep.
14	Když jsem hodně nervózní, dostávám strach.
18	Dostávám strach, když zažívám neobvyklé tělesné pocity a vjemy.
21	Děsí mě, když nejsem schopen/schopna se soustředit na to, co mám dělat.
faktor: IMPULZIVITA	
2	Často něco řeknu dřív, než si to rozmyslím.
5	Castp se dostávám do situací, kterých později lituji.
11	Obvykle jednám, aniž bych se předtím zamyslel/a.
15	Jsem celkově impulzivní člověk.
22	Mám pocit, že se musím chovat manipulativně, abych dosáhl/a toho, co chci.
faktor: VYHLEDÁVÁNÍ VZRUŠENÍ	
3	Chtěl/a bych skákat padákem.
6	Užívám si nové a vzrušující zážitky, i když jsou nekonvenční.
9	Rád/a dělám věci, které mi trochu nahánějí hrůzu.
12	Rád/a bych se naučil/a řídit motocykl.
16	Jde mi o zážitek jako takový, i když je to něco nezákonného.
19	Líbilo by sme mi dělat dlouhé túry v drsné a neobydlené krajině.

Zdroj: Dolejš et al., 2012; Woicik et al., 2009

Pozn.: položky označené * sa skórujú reverzne

Autormi tohoto diagnostického nástroja v originálnom znení sú Woicik, Stewart, Phil a Conrod (Woicik et al., 2009), do českého prostredia ho previedli Dolejš, Miovský a Řehan (Dolejš et al., 2012).

6.2.4 Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA)

Dotazník Inventory of Parent and Peer Attachment (voľne preložené ako „Dotazník pripútanosti k rodičom a k rovesníkom“; ďalej len „IPPA“) navrhli a v roku 1987

publikovali Armsdenová a Greenberg. Ako už z názvu vyplýva, ide o inštrument, ktorý meria silu väzby jedinca k rodičom a jeho rovesníkom. IPPA bol vytvorený s cieľom posúdiť, ako dospievajúci vnímajú pozitívny a negatívny afektívny/kognitívny rozmer vzťahov s rodičmi a blízkymi priateľmi – najmä to, do akej miery im tieto postavy slúžia ako zdroj psychickej istoty. Východiskovým teoretickým rámcom je Bowlbyho teória pripútanosti. Dotazník hodnotí silu väzby na troch subškálach:

- (1) stupeň vzájomnej dôvery (*Trust*),
- (2) kvalita komunikácie (*Communication*) a
- (3) miera hnevu a odcudzenia (*Alienation*; Greenberg, 2017).

IPPA pozostáva z 28 položiek pre rodičov a z 25 položiek pre rovesníkov, výsledkom čoho sú dve skóre pripútanosti. Dotazník zároveň poskytuje skóre aj pre jednotlivé subškály. Korelácie položiek k jednotlivým subškálam sa pohybujú od 0,40 po 0,80 (komunikácia: 0,53–0,80; dôvera: 0,55–0,76 a odcudzenie: 0,57–0,74) (Greenberg, 2017). V tabuľke 3 uvádzame presné znenie položiek pre rodičov zoradené tak, aby sme zvýraznili príslušný faktor, ktorý položka sýti.

Otázky sú kladené formou výrokov a respondenti hodnotia ich platnosť na päťbodovej stupnici: neplatí takmer nikdy alebo nikdy (*almost never or never true*) – platí zriedka (*seldom true*) – platí niekedy (*sometimes true*) – platí často (*often true*) – platí takmer vždy alebo vždy (*almost always or always true*; Armsden & Greenberg, 1987).

Neskôr, Armsdenová z pôvodnej autorskej dvojice, vo svojej dizertačnej práci, zrevidovala pôvodnú verziu dotazníka IPPA: Inventory of Parent and Peer Attachment - Revised (IPPA-R), bohužiaľ túto prácu nepublikovala. Hlavnou zmenou v zrevidovanej verzii je meranie sily pripútania zvlášť k matke a zvlášť k otcovi; pôvodný inštrument meral pripútanie k rodičom spolu. V revidovanej verzii bolo počet otázok pre rodičov zredukovaných na 25 (resp. 25 pre otca a 25 pre matku), počet položiek pre rovesníkov ostal nezmenený (Greenberg, 2017). Z porovnania originálnej a revidovanej verzie vyplýva, že autorka z časti merania väzby k rodičom vynechala otázky č. 5, 22 a 27

Tabuľka 3: Prehľad položiek v jednotlivých faktoroch metódy IPPA

Číslo položky	Presné znenie položky (preložené metódou spätného prekladu (Sinaiko & Brislin, 1973))
faktor: KOMUNIKACE	
5	Nemůžu se spolehnout na svoji mámu, když mám nějaký problém.*
6	Zajímá mě mámin pohled na věci, které mě trápí.
7	Když mě něco štve, ničemu nepomůž, projevím-li své city před mámou.*
8	Moje máma pozná, když mě něco štve.
15	Moje máma má své vlastní problémy, tudíž ji nezatěžuji těmi svými.*
16	Moje máma mi pomáhá lépe porozumět sobě samé/mu.
17	Říkám mámě o svých problémech a starostech.
20	Moje máma mě podporuje v tom, abych mluvil/a o svých obavách.
26	Můžu se spolehnout na svojí mamu, když si potřebuji promluvit o nějakém problému.
28	Když moje máma ví, že mě něco štve, zeptá se mě na to.
faktor: DŮVĚRA	
1	Moje máma respektuje moje pocity.
2	Moje máma je dobrá máma.
3	Přál/a bych si mít jinou mámu.*
4	Moje máma mě přijímá takového/takovou, jaký/á jsem.
10	Moje máma ode mne očekává příliš mnoho.*
13	Když o něčem mluvím se svojí mámou, naslouchá tomu, co si myslím.
14	Moje máma naslouchá mým názorům.
21	Moje máma mi rozumí.
23	Když mě něco štve, moje máma se mě snaží pochopit.
24	Důvěřuji svojí mámě.
faktor: ODCIZENÍ	
9	Cítím se hloupě nebo zahanbeně, když mluvím s mámou o svých problémech.*
11	Snadno se rozčilím v přítomnosti svojí mámy.*
12	Rozčiluji se mnohem víc, než moje máma ví.*
18	Jsem naštvaný/á na svojí mámu.*
19	Nedostává se mi moc pozornosti od mojí mámy.*
22	Nevím, mohu-li se na svojí mámu spolehnout.*
25	Moje máma nerozumí mým problémům.*
27	Nikdo mi nerozumí.*

Zdroj: Armsden & Greenberg, 1987

Pozn.: položky označené * sa skórujú reverzne

Napriek tomu, že autorka odporúča použiť novú, revidovanú, verziu (Greenberg, 2017), v našej práci sme sa rozhodli použiť pôvodný inštrument IPPA a mierne ho upraviť. Dôvodom bol aj fakt, že k novej verzii neboli publikované štatistiky o validite a reliabilite, ani korelácie jednotlivých položiek k subškálam a celkovému skóre pripútania. Navyše, na základe publikovaných výsledkov pôvodnej štúdie (Armsden & Greenberg, 1987),

vynechané otázky vykazujú dost' silnú koreláciu k celkovému skóre pripútania i k jednotlivým faktorom.

V našej verzii dotazníka IPPA (čitateľovi k nahliadnutiu v prílohe 8) sme spravili nasledovné úpravy:

- (1) otázky pôvodne formulované pre rodičov sme preformulovali pre matku a otca zvlášť, t. j. vznikli nám 2 sady otázok,
- (2) z pôvodných 28 otázok pre rodičov sme použili 27; vyradili sme otázku č. 27, pretože sa nevzťahovala ku konkrétnej osobe („No one understands me.“) a po preklade a vzťahnutiu k matke a k otcovi by bola rovnaká (len opačne formulovaná) ako otázka č.21 („My mother/father understands me.“),
- (3) hodnotiacu škálu sme zjednodušili na 3-stupňovú (podobne ako Gullone & Robinson, 2005),
- (4) poradie odpovedí v škále sme upravili od pozitívnej odpovede po negatívnu nasledovne: platí vždy – platí niekedy – neplatí nikdy a
- (5) bodové hodnotenie sme upravili na stupnicu 1-2-3, resp. 3-2-1 podľa toho, či šlo o reverznú položku alebo nie,
- (6) dôležité je tiež spomenúť, že vzhľadom k cieľu štúdie sme merali len väzbu k matke a k otcovi, časť merajúcu silu pripútania k rovesníkom sme preto vynechali.

7 TECHNICKÝ PLÁN VÝSKUMU A ZBER DÁT

V tejto kapitole popíšeme kroky, ktoré viedli k zberu dát na českých stredných školách a tiež samotný priebeh zberu dát. Výskum bol realizovaný ako súčasť bakalárskej diplomovej práce, ktorej cieľom bolo overiť teóriu väzby; konkrétne zistiť vplyv štýlu pripútania na rozvoj osobnostných charakteristík, ktoré súvisia s rizikovým chovaním v adolescencii a na samotný výskyt rizikového chovania.

7.1 Technický plán výskumu

Pred samotným započatím príprav na zber dát sme si spravili dôkladnú rešerš literatúry týkajúcej sa východiskových teórií a publikovaných výskumov v českom, slovenskom i zahraničnom prostredí. To nám bolo nápomocné v ďalších fázach výskumu, napríklad pri rozhodovaní sa o cieľovej skupine, výbere metód na meranie sledovaných fenoménov i pri konštrukcii vlastného dotazníka. Následne sme vypracovali technický plán výskumu, ktorý obsahoval teoretické východiská pre plánovaný výskum, výskumné ciele a hypotézy, zamýšľaný výskumný design i návrh cieľovej skupiny. Do technického plánu sme zahrnuli aj predpokladaný časový harmonogram a odhadované finančné náklady na realizáciu výskumu.

V ďalšej fáze sme sa zamerali na prípravu testovej batérie a sprievodných dokumentov pre vedenie škôl. Pripraviť sme museli aj informovaný súhlas pre zákonných zástupcov. Súčasťou prípravy dotazníkovej batérie bol aj preklad inštrumentu IPPA (Armsden & Greenberg, 1987), ktorý toho času nebol adaptovaný do českého prostredia. Preklad bol zhotovený metódou spätného prekladu (*back translation*; Sinaiko & Brislin, 1973), ktorá spočíva v porovnaní pôvodnej angličtiny a angličtiny po spätnom preklade z cieľového jazyka, v našom prípade po preklade z češtiny. Dotazník z angličtiny do češtiny preložili nezávisle na sebe šiesti ľudia, autorka následne z prekladov vytvorila „priemerný“ preklad a ten bol potom ďalším prekladateľom preložený späť do angličtiny. Porovnaním oboch verzií sme sa ubezpečili o kvalitnom, zrozumiteľnom a čo najvernejšom preklade metódy IPPA do českého jazyka, t. j. každá položka v pôvodnom znení musela zisťovať to

isté ako jej preklad. Kompletnú testovú batériu sme otestovali v pilotnej štúdií, konkrétne na 5 študentoch strednej školy. Na základe ich pripomienok a doplňujúcich otázok k niektorým položkám sme spravili malé úpravy, napríklad:

- v IPPA sme škálu otočili a usporiadali od pozitívnej odpovede po negatívnu (platí vždy – platí často – neplatí nikdy), t. j. opačne ako v originálnej verzii. V našej pilotnej štúdií sa ukázalo pôvodné radenie škály ako mätúce, respondenti očakávali opačné radenie, tiež sme trochu upravili znenie 2 otázok, ktoré neboli po preklade celkom zrozumiteľné,
- v dotazníku vlastnej konštrukcie sme u niektorých položiek upravili pokyny k vyplneniu a u 2 otázok sme zmenili možnosť jednej odpovede na viac možností.

Testovú batériu sme tlačili na papier veľkosti A4 a nechali zviazať do zošitovej väzby, aby sa respondentom s ňou ľahko manipulovalo.

Následne sme pristúpili k náhodnému výberu škôl vhodných pre náš výskumný zámer. Aby sme naplnili kritérium štatistickej reprezentatívnosti nášho súboru oproti populácii, dali sme si za cieľ z každého kraja navštíviť jednu školu. Pri plánovaní oslošovania škôl sme vychádzali z vlastného expertného odhadu veľkosti výskumného súboru na základe počtu študentov stredných škôl v jednotlivých krajoch; naše odhady sú uvedené v tabuľke 4.

Na tomto mieste ešte objasníme rozhodnutie o veľkosti výskumného súboru. Využili sme k tomu vzorec pre odhad rozsahu výskumného súboru $n = \frac{t_{\alpha}^2 \cdot p \cdot (1-p)}{d^2}$, kde n je požadovaný rozsah súboru, t_{α} je koeficient spoľahlivosti pre zvolenú spoľahlivosť α , p je odhad relatívnej početnosti skúmaného znaku v základnom súbore a d je požadovaná relatívna presnosť (väčšinou sa požaduje presnosť 3–4 %; Chráska, 2016). Za nominálny znak sme zvolili relatívnu početnosť dievčat v populácii stredných škôl (49,55 % – pozn. štatistiky uvádzame v 8.kapitole v tabuľke 6). Potom pri hladine významnosti $\alpha = 0,05$ sme vypočítali minimálny počet respondentov vo výberovom súbore: $n = \frac{1,96^2 \cdot 0,4955 \cdot (1-0,4955)}{0,04^2} = 597 \cong 600$.

Tabuľka 4: Expertný odhad počtu respondentov v krajoch na základe počtu študentov na stredných odborných školách v ČR v školskom roku 2020/2021

Kraj	Základný súbor (ZS)		Výskumný súbor (VS)	
	Počet SŠ študentov (v dennom vzdelávaní)	Podiel študentov v kraji (%)	Pomerný počet respondentov	Plánovaný počet respondentov
Hlavní město Praha	37 506	13,67	82	80 (4 triedy á 20)
Středočeský kraj	24 545	8,95	54	60 (3 triedy á 20)
Jihočeský kraj	18 081	6,59	40	40 (2 triedy á 20)
Plzeňský kraj	15 136	5,52	33	40 (2 triedy á 20)
Karlovarský kraj	6 956	2,54	15	20 (1 trieda á 20)
Ústecký kraj	22 829	8,32	50	60 (3 triedy á 20)
Liberecký kraj	11 462	4,18	25	20 (1 trieda á 20)
Královéhradecký kraj	15 429	5,62	34	40 (2 triedy á 20)
Pardubický kraj	15 052	5,49	33	20 (1 trieda á 20)
Kraj Vysočina	13 625	4,97	30	20 (1 trieda á 20)
Jihomoravský kraj	28 889	10,53	63	60 (3 triedy á 20)
Olomoucký kraj	17 355	6,33	38	40 (2 triedy á 20)
Zlínský kraj	15 984	5,83	35	40 (2 triedy á 20)
Moravskoslezský kraj	31 536	11,49	69	60 (3 triedy á 20)
Spolu	274 385	100,00	600	600 (29 tried)

Zdroj: ČSÚ Tab. 3.1.29: Střední školy podle druhu středního vzdělávání v krajském srovnání – školy a žáci, ve školním roce 2020/21

Z celkového zoznamu stredných škôl <https://rejstriky.msmt.cz/rejskol/> sme vyradili gymnáziá a školy pre študentov so špeciálnymi potrebami. Zo zvyšných škôl sme potom náhodne vybrali 3 školy v každom kraji, jednu na oslovenie a dve ako rezervu pre prípad, že by prvé oslovenie nebolo úspešné. Postup náhodného výberu 3 škôl v každom kraji bol nasledovný:

- (1) súbor škôl sme zoradili podľa kraja, názvu ulice a popisného čísla, čím sme zabezpečili náhodnosť výberu v každom kraji,
- (2) v každom kraji sme potom označili 5. riadok ako školu č. 1, 7. riadok ako školu č. 2 a 11. riadok ako školu č. 3. Výnimkou bola Praha, kde sme ako školu č. 1 označili aj 10. riadok, ako školu č. 2 aj 14. riadok a ako školu č. 3 aj 22. riadok; vzhľadom k počtu obyvateľov a škôl sme v Prahe chceli spraviť šetrenie na 2 stredných školách.

Po výbere škôl a dohľadani kontaktných údajov sme oslovili riaditeľov škôl najprv prostredníctvom poštovej zásielky, v nasledujúcom týždni elektronickou poštou a po ďalších 3 dňoch sme ich kontaktovali telefonicky. Do obálky sme vložili žiadosť o spoluprácu spolu s informáciami o výskumnom zámere a tiež informovaný súhlas pre rodičov. Rovnaké dokumenty sme prikladali aj do emailu. Tieto dokumenty prikladáme do prílohovej časti našej práce (prílohy 4, 5 a 6). Prvé štyri školy v rámci telefonického kontaktu spoluprácu odmietli, z ich argumentácie boli zrejmé obavy o časovú náročnosť zberu na ich strane a zapojenie učiteľského zboru do celého procesu. Pri kontaktovaní ďalších škôl sme preto zdôrazňovali, že administrácia dotazníkov bude výlučne v rukách výskumníka a od nikoho z pedagógov sa neočakáva žiadna súčinnosť. Väčšina ďalších kontaktov bola úspešná, resp. ako dôvody pre neúčast' uvádzali nedostatok času kvôli blížiacemu sa koncu školského roka. Celkovo sme oslovili 24 škôl, z ktorých 11 súhlasilo a na ktorých zber úspešne prebehol. V nasledujúcej kapitole priebeh administrácie popíšeme.

7.2 Zber dát

Ako sme uviedli v predchádzajúcej kapitole zber dát prebehol na 11 stredných školách v 10 krajoch ČR (2 stredné školy boli v Prahe) v čase od novembra 2022 do polovice júna 2023. Administrácia prebiehala osobne v školách za prítomnosti výskumníka, v niekoľkých prípadoch bol prítomný aj pedagóg, ale do priebehu nijako nezasahoval. S riaditeľom, alebo jeho zástupcom, sme si vopred dohodli konkrétne triedy a vyučovacie hodiny. Na niektorých školách to boli len 1–2 triedy, na niektorých 5. Výber tried sme nechali v rukách vedenia školy, vopred sme len upresnili našu cieľovú skupinu, t. j. študentov vo veku 15–18 rokov. Administrácia v jednej triede trvala jednu vyučovaciu hodinu, teda 45 minút; nebolo ale výnimočné, že sme využili aj prestávku.

Zber dát bol realizovaný metódou pero-papier; rozhodli sme sa pre osobný kontakt, pretože samotná téma výskumu môže pre mnohých mladých ľudí byť veľmi citlivá a tak sme chceli hneď od začiatku vzbudiť dôveru a motivovať tak k úprimnému vyplneniu dotazníkov. Pred samotným zahájením vyplňania dotazníkov sme študentom predstavili seba, výskumnú štúdiu a zamýšľané výstupy z výskumu. Ubezpečili sme ich o úplnej anonymite výskumu a že výstupy zo štúdie budú prezentované súhrnne a nie pre jednotlivých respondentov. Potom sme v krátkosti prešli testovú batériu, pričom sme sa zamerali na problémovejšie otázky a nakoniec sme vysvetlili, ako správne zaznamenávať,

prípadne opravovať odpovede na otázky. Pred začiatkom sme stihli odpovedať aj na doplňujúce otázky.

Celkovo môžeme konštatovať, že administrácie prebiehali v príjemnej atmosfére, mnohí študenti prejavili skutočný záujem o tému. V triedach sa dala pozorovať veľká zaujatosť aj samotnou testovou batériou, len výnimočne sme museli niektorých študentov napomínať, aby pracovali samostatne.

7.3 Etické aspekty výskumu a ochrana súkromia

Pri výskumnom šetrení boli dodržiavané etické štandardy podľa Etického metakodexu EFPA z roku 2005 (European Federation of Psychologists' Association [EFPA], 2005). Na dodržiavanie etických princípov sme dbali najmä s ohľadom na nízky vek respondentov a na predmet skúmania, ktorý môže byť pre mnohých jedincov veľmi citlivou témou. Podľa autorov publikácie *Etika pro evropské psychology* „pokiaľ ide o výskum, etické otázky sa vždy týkajú témy, príprav k vedeniu výskumu, zverejňovania a šírenia výsledkov a interakčných efektov“ (Lindsay et al., 2010, s. 17).

Princípy, ktoré sme najmä voči respondentom, ale i voči experimentátorom a ostatným zúčastneným a tiež voči získaným údajom dodržiavali, zahrňovali:

- (1) rešpekt a ohľad voči respondentom – vedecká hodnota výskumu by nemala byť v konflikte so záujmami a hodnotami skúmaných osôb,
- (2) právo na informácie – účastníci psychologického výskumu majú právo vedieť, čoho sa zúčastňujú, aké sú ciele a zmysel výskumu,
- (3) právo na súkromie a dôvernosť informácií o účastníkoch,
- (4) právo odstúpiť z výskumu (Ferjenčík, 2010),
- (5) presná, pravdivá a zrozumiteľná prezentácia výsledkov výskumu a
- (6) nezaujatosť výskumníkov voči skúmanej problematike (Lindsay et al., 2010).

Prítomná experimentátorka pri každej administrácii hneď v úvode predstavila cieľ štúdie, vysvetlila spracovanie údajov získaných v šetrení a tiež priblížila zamýšľané výstupy z výskumu. Pri celom priebehu testovania sme dodržiavali anonymitu – nezisťovali sme žiadne identifikačné údaje respondentov, naopak sme ich upozorňovali, aby do dotazníkovej batérie nevpisovali žiadne osobné údaje, ktorými by ich bolo možné spätne identifikovať. V úvodnej časti dotazníku bol len kód, ktorý mali študenti vytvoriť podľa návodu; ten mal výskumníčke následne slúžiť ako unikátny identifikátor vyplnenej batérie, nie osoby.

Pred distribúciou batérie medzi respondentov, sme ich oboznámili s tým, že dotazníky obsahujú aj otázky, na ktoré nemusí byť každému príjemné odpovedať. Spolu s tým boli upovedomení, že účasť vo výskume je dobrovoľná, nikto nebol nútený sa šetrenia zúčastniť. Pre prípad, ak by niekto i po skončení výskumu mal pochybnosti a chcel byť z výskumu vyradený, bol na úvodnej strane dotazníka uvedený email i telefonický kontakt na prítomnú výskumníčku. Keďže vo výskume figurovali aj nepľnoleté deti, poskytli sme riaditeľom škôl informovaný súhlas pre rodičov, kde sme poskytli informácie o cieľoch a priebehu štúdie. Túto možnosť využili len 2 školy, ostatným stačilo, že študenti sú chránení anonymitou šetrenia.

V súlade so zachovaním dôvernosti informácií budú dotazníky po spracovaní výsledkov a obhájení práce, t. j. do konca januára 2024, vhodnou formou skartované.

8 POPIS VÝSKUMNÉHO SÚBORU

Základný súbor nášho výskumného súboru tvoria študenti stredných odborných škôl, podľa typu vzdelávania sme sa zamerali na školy so stredným vzdelávaním s výučným listom (SOU) a školy s odborným stredným vzdelávaním s maturitnou skúškou (SOŠ). Podľa údajov zo štatistického úradu v školskom roku 2020/2021 navštevovalo tento typ stredných škôl v dennej forme 274 385 študentov.

V rámci zberu dát sa nám vo vybraných školách podarilo administrovať testovú batériu 621 študentom a študentkám. Pri prepisovaní dát do elektronickej podoby sme museli vyradiť 7 dotazníkov, v ktorých chýbali odpovede na otázky v niektorých testových metódach, najčastejšie v SURPS. Po vyradení týchto dotazníkov nám ostalo 614 respondentov. V tabuľke 5 uvádzame počty študentov v našom výskumnom súbore pre jednotlivé kraje.

Tabuľka 5: Počet študentov vo výskumnom súbore pre jednotlivé kraje a porovnanie relatívneho počtu oproti populácii

Kraj	Základný súbor (ZS)		Výberový súbor (VS)		VS v ZS (%)
	Abs. počet	Rel. počet (%)	Abs. počet	Rel. počet (%)	
Hlavní město Praha	37 506	13,67	81	13,19	0,22
Středočeský kraj	24 545	8,95	0	0,00	0,00
Jihočeský kraj	18 081	6,59	86	14,01	0,48
Plzeňský kraj	15 136	5,52	0	0,00	0,00
Karlovarský kraj	6 956	2,54	55	8,96	0,79
Ústecký kraj	22 829	8,32	48	7,82	0,21
Liberecký kraj	11 462	4,18	68	11,07	0,59
Královéhradecký kraj	15 429	5,62	62	10,10	0,40
Pardubický kraj	15 052	5,49	57	9,28	0,38
Kraj Vysočina	13 625	4,97	0	0,00	0,00
Jihomoravský kraj	28 889	10,53	40	6,51	0,14
Olomoucký kraj	17 355	6,33	76	12,38	0,44
Zlínský kraj	15 984	5,83	41	6,68	0,26
Moravskoslezský kraj	31 536	11,49	0	0,00	0,00
Spolu	274 385	100,00	614	100,00	0,22

Zdroj: ČSÚ Tab. 3.1.29: Střední školy podle druhu středního vzdělávání v krajském srovnání – školy a žáci, ve školním roce 2020/21

Z tabuľky je zrejmé, že v našom výskumnom súbore nie sú zastúpené všetky kraje a preto aj relatívne početnosti študentov vo výskumnom súbore sú v niektorých krajoch oproti populácii výrazne nižšie, resp. vyššie. Dôvodom je, že sa nám v týchto krajoch vo vymedzenom čase nepodarilo dohodnúť sa so žiadnou školou. Na druhej strane, na navštívených školách boli veľmi ústretoví a umožnili nám administrovať batériu aj v 3–5 triedach, čo nám pomohlo naplniť zamýšľaný výskumný súbor o veľkosti minimálne 600 respondentov. Keďže v našej práci sme si nedali za cieľ štandardizáciu žiadnej metódy, nepovažujeme túto štatistickú „nedokonalosť“ za problém.

Za dôležitejší pre naše výskumné účely považujeme voči populácii reprezentatívny pomer medzi dievčatami a chlapcami. Štatistický úrad neuvádza počet študentov podľa pohlavia pre jednotlivé typy škôl, preto sme vychádzali z počtu dievčat a chlapcov na všetkých stredných školách.

Tabuľka 6: Počet študentov vo výskumnom súbore podľa pohlavia a porovnanie relatívneho počtu oproti populácii

	Základný súbor (ZS)		Výberový súbor (VS)	
	Abs. počet	Rel. počet (%)	Abs. počet	Rel. počet (%)
Dievčatá	214514	49,55	348	56,68
Chlapci	218392	50,45	266	43,32
Spolu	432906	100,00	614	100,00

Zdroj: ČSÚ Tab. 3.1.11: Střední školy celkem – žáci podle pohlaví, občanství a udaje, zda jsou zdravotně postižení, v časové řadě 2010/11–2020/21

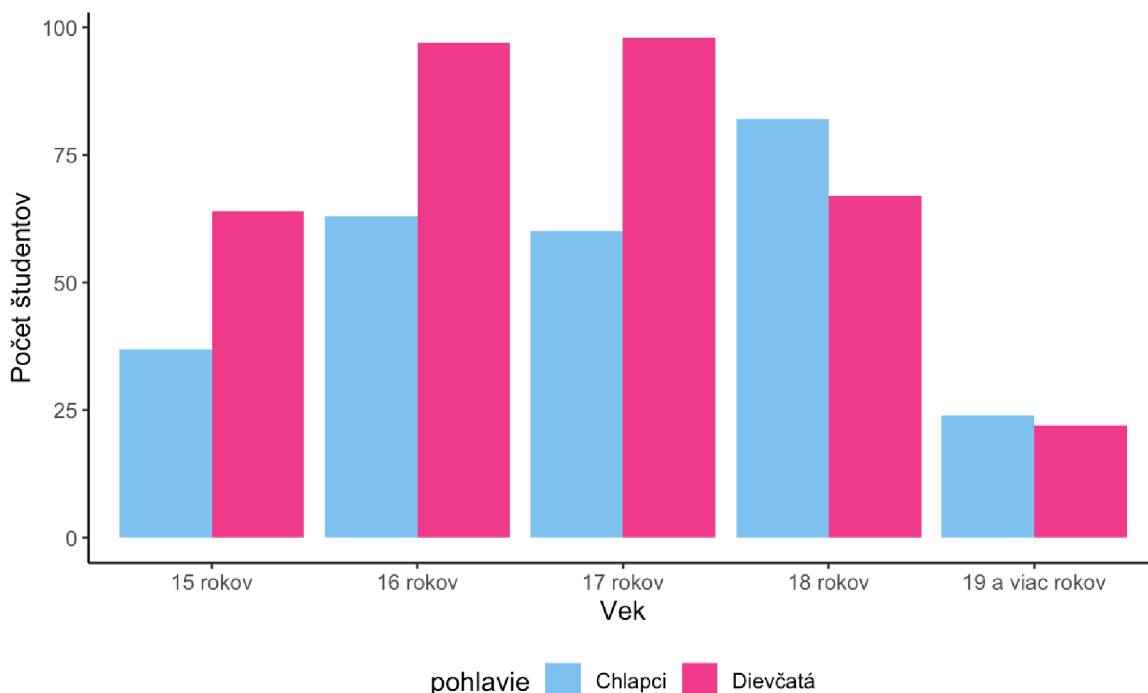
Náš výskumný súbor tvorí 348 dievčat ($M = 16,70$ rokov, $SD = \pm 1,24$) a 266 chlapcov ($M = 17,03$ rokov, $SD = \pm 1,34$). Dievčatá medzi respondentami mierne prevažujú (56,68 %); v porovnaní s populáciou je dievčat viac o 7,1 percentuálneho bodu (p. b.). Dievčatá i chlapci sú však zastúpení dostatočne veľkým počtom respondentov, naše výsledky preto budú pre obe pohlavia reprezentatívne a porovnateľné s inými štúdiami tejto problematiky.

Čo sa týka vekového rozloženia, najväčšie kohorty tvoria respondenti vo veku 16 (26,06 %) a 17 rokov (25,73 %). Významne zastúpená je aj kategória 18-ročných a to relatívnym počtom 24,27 % študentov. Zvyšok tvoria 15-roční študenti (16,45 %) a študenti vo veku nad 18 rokov (7,49 %). Do vekovej kategórie „19 a viac rokov“ sme zaradili študentov od 19 do 21 rokov. Absolútne a relatívne počty študentov podľa veku uvádzame v tabuľke 7, nižšie aj graficky (obrázok 2) pre obe pohlavia zvlášť.

Tabuľka 7: Absolútny a relatívny počet študentov vo výskumnom súbore podľa veku

Vek	Abs. počet	Rel. počet (%)
15 rokov	101	16,45
16 rokov	160	26,06
17 rokov	158	25,73
18 rokov	149	24,27
19 a viac rokov	46	7,49
Spolu	614	100,00

Obrázok 2: Počet študentov vo výskumnom súbore podľa veku a pohlavia

Z celkového počtu študentov v našom výskumnom súbore strednú odbornú školu s maturitnou skúškou (SOŠ) navštevovalo 91,4 % a zvyšných 8,6 % navštevovalo strednú odbornú školu s výučným listom (SOU). V našich výskumných cieľoch sa nezameriavame na zistenie rozdielov medzi týmito dvomi typmi školy, preto tento nepomer nepovažujeme za problematický.

9 ŠTATISTICKÉ SPRACOVANIE DÁT A POUŽITÉ METÓDY

Ako sme uviedli vyššie, dáta boli zbierané metódou pero-papier. Po každej administrácii sme vyplnené dotazníky prepísali do programu Microsoft® Excel pre Mac (verzia 16.77; ďalej len Excel) a vytvorili si tak základ dátovej matice pre štatistické spracovanie. V Exceli sme spravili aj hrubé čistenie dát – opravili sme preklepy, odstránili sme nadbytočné medzery a pod. Ďalšiu úpravu dát a následne aj analýzu sme robili v programe RStudio (verzia 2023.09.0+463) s R vo verzii 4.2.1. Postupovali sme v týchto krokoch:

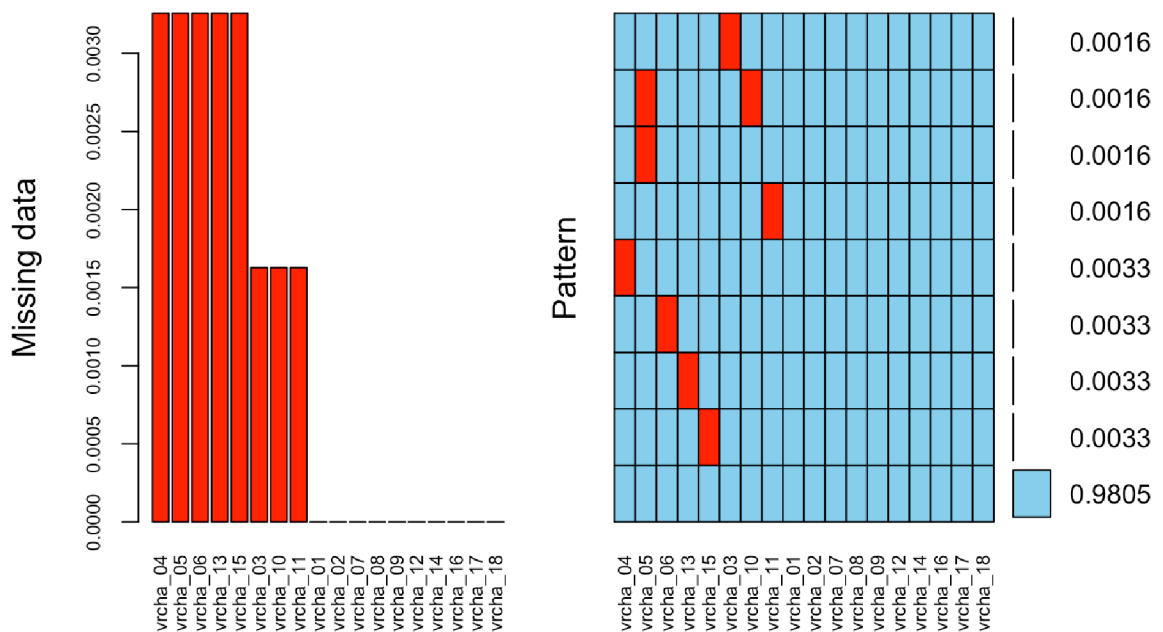
- a) skontrolovali sme správnosť vyplnených hodnôt a chýbajúce hodnoty,
- b) zoskupili sme podobné hodnoty do jednej premennej (týkalo sa málo početných kategórií a voľných odpovedí v dotazníku vlastnej konštrukcie),
- c) voľné odpovede v niektorých otázkach sme upravili na binárne premenné (napr. koničky),
- d) metódou imputácie sme dopočítali chýbajúce hodnoty,
- e) pre použité metódy (VRCHA, SURPS a IPPA) sme spočítali Cronbachovu alfu,
- f) podľa metodiky každej z metód sme spočítali skóre pre subškály a celkové skóre,
- g) tabuľkami a grafmi sme popísali výskumný súbor,
- h) štatisticky sme popísali použité metódy (min, max, medián, priemer, kvartily, štandardná odchýlka),
- i) otestovali sme hypotézy a
- j) preskúmali sme výskumné otázky.

Na mnoho operácií, najmä v prvých krokoch, nám pri práci s dátami postačili vstavané funkcie R, no používali sme aj ďalšie špecifické knižnice. Pri kontrole dát a ich čistení sme si kvôli prehľadnosti vytvárali pomocné tabuľky a grafy, k čomu sme využili knižnice knitr (verzia 1.40, Xie, 2022), kableExtra (verzia 1.3.4, Zhu, 2021), dplyr (verzia 1.1.2, Wickham et al., 2023), ggplot2 (verzia 3.4.3, Wickham, 2016) a ggpubr (verzia 0.6.0, Kassambara, 2023). Z knižnice DescTools (verzia 0.99.50, Signorell, 2023) sme využili funkcie na deskripciu dát.

Po začistení a prvotných úpravách dát sme pokračovali doplnením chýbajúcich hodnôt. Už na začiatku pri prepisovaní dát do Excelu sme vyradili tie dotazníky, kde v metódach SURPS a/alebo VRCHA chýbalo 5 a viac odpovedí. Ak nebola kompletne vyplnená IPPA, v prvej fáze sme takýto dotazník nevyradili, pretože to častokrát bolo z dôvodu, že respondent nemal niektorého z rodičov, prípadne sa s ním nestýkal. Pre imputácie sme použili knižnicu mice (verzia 3.16.0, van Buuren & Groothuis-Oudshoorn, 2011).

Kompletne vyplnených dotazníkov VRCHA sa nám vrátilo 98,05 % (abs. 602), v nekompletných dotazníkoch medzi chýbajúcimi otázkami boli 3, 4, 5, 6, 10, 11, 13 a 15. Uvedené zistenia názorne ukazujú grafy na obrázku 3.

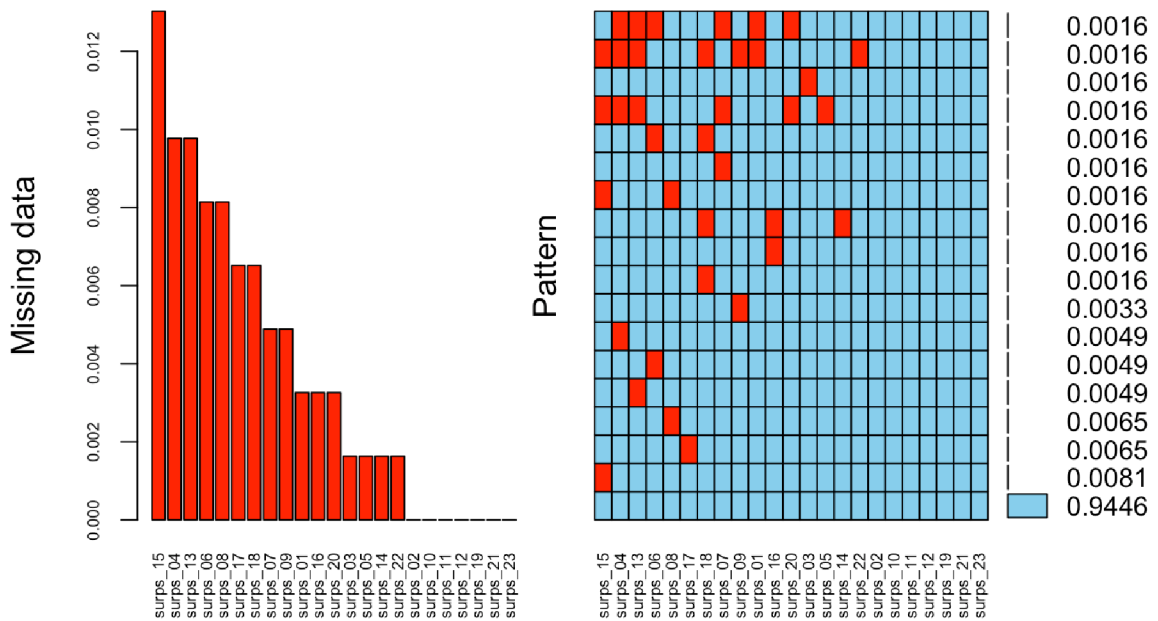
Obrázok 3: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách VRCHA

Chýbajúce hodnoty vo VRCHA boli dopočítané pomocou *logistickej regresie (logreg)*, keďže ide o binárne premenné, ktoré nadobúdajú hodnoty 0 (pre odpoveď „nie“) a 1 (pre odpoveď „áno“).

Podobne sme postupovali aj pri imputácii chýbajúcich hodnôt v metóde SURPS. Kompletne vyplnených dotazníkov bolo 94,46 % (abs. 580), medzi nevyplnenými položkami boli: 3, 8, 9, 13, 14, 15, 16 a 18, čo ukazuje obrázok 4.

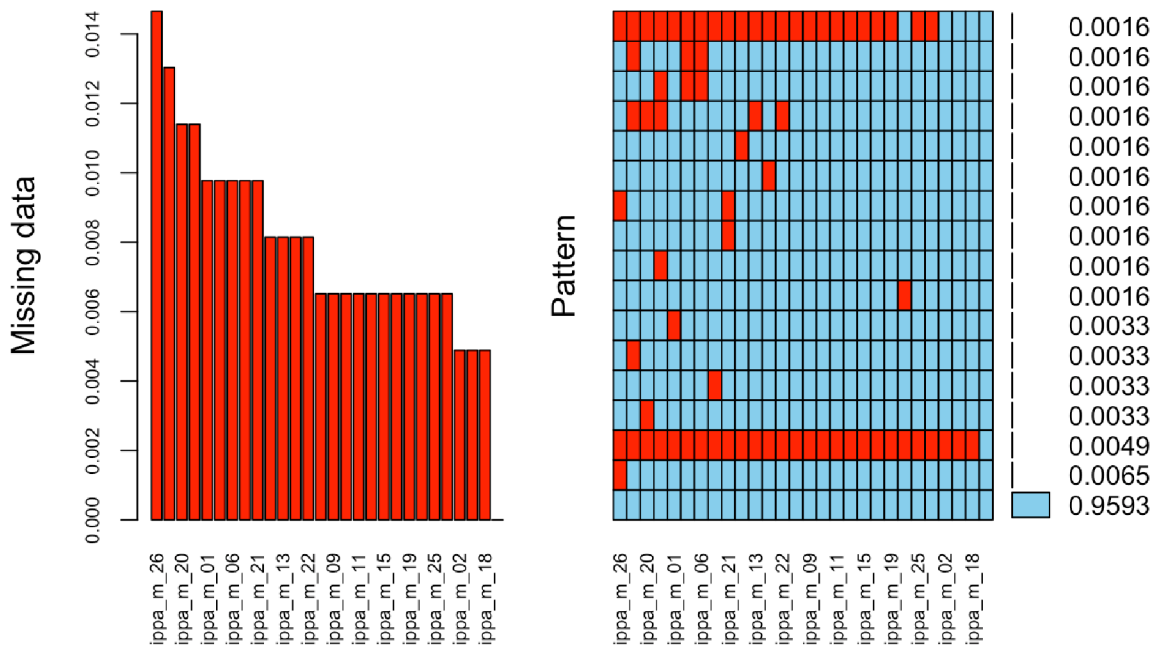
Obrázok 4: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách SURPS

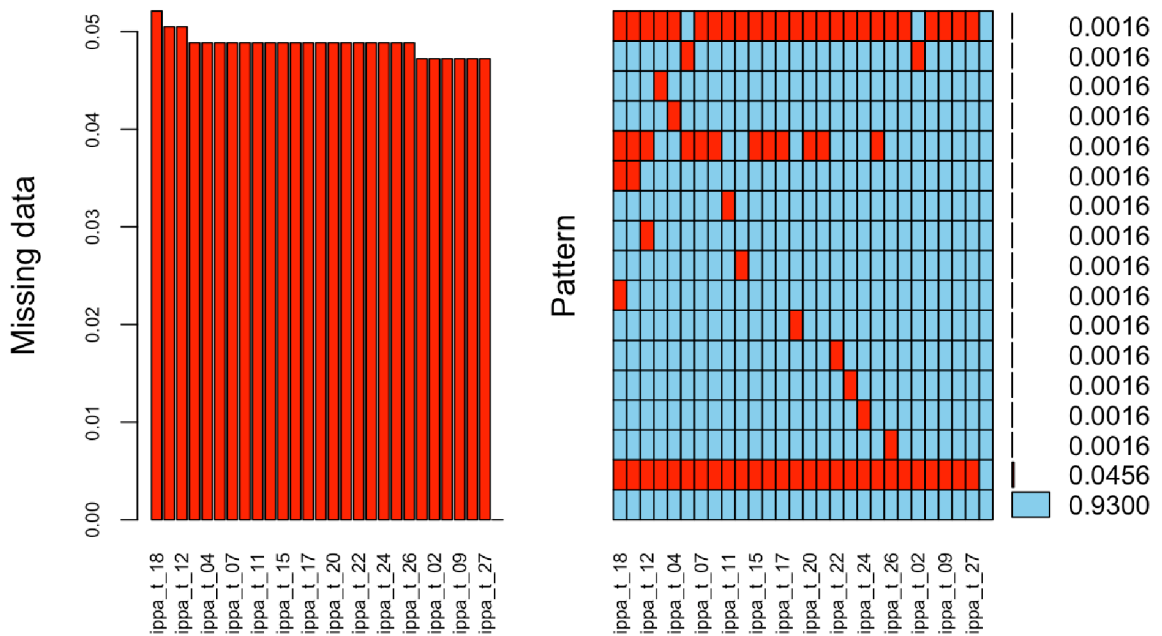
Pre dopočítanie chýbajúcich hodnôt v SURPS sme zvolili metódu *predictive mean matching (pmm)*, voľne preložené ako prediktívne porovnávanie strednej hodnoty. Táto metóda je dostatočne robustná a má široké použitie pre rôzne typy premenných. Princípom je vytvorenie malých skupiniek „darcov“ pre každú chýbajúcu položku, ktoré majú podobné predikované hodnoty ako chýbajúca položka. Náhodne sa vyberie jeden „darca“ a jeho pozorovaná hodnota sa vezme ako náhrada chýbajúcej hodnoty (van Buuren, 2018).

Rovnakú metódu sme použili aj na doplnenie chýbajúcich hodnôt v inštrumente IPPA. V IPPA pre matku sme mali 95,93 % (abs. 589) kompletne vyplnených dotazníkov, pre otca to bolo 93,00 % (abs. 571). Keďže sme nevyradili dotazníky s nevyplnenými hodnotami v IPPA už na začiatku, tu sme navyše doplnili podmienku, aby sa pre dotazníky s 5 a viac nevyplnenými položkami chýbajúce hodnoty nepočítali. V IPPA pre matku splnili túto podmienku 5 a pre otca 30 respondentov. Päť najčastejšie chýbajúcich odpovedí v IPPA pre matku boli otázky: 26, 20, 1, 6 a 21, v IPPA pre otca to boli tieto otázky: 18, 12, 4, 7 a 11. Na obrázkoch 5 a 6 si čitateľ môže uvedené zistenia prehliadnúť detailnejšie.

Obrázok 5: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách IPPA (matka)

Obrázok 6: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách IPPA (otec)

Všetky skóre sme počítali len pre kompletne vyplnené, resp. imputáciou dopočítané dotazníky a teda aj v hypotézach počítame len s týmito záznamami.

V ďalšom kroku sme pre všetky metódy spočítali vnútornú reliabilitu pomocou Cronbach alfa a overili tak ich spoľahlivosť. Pre výpočet bola použitá knižnica psych (verzia 2.3.9, Revelle, 2023). Výsledky uvádzame v ďalšej kapitole. Cronbach alfa nadobúda hodnoty od 0 po 1 a vyjadruje mieru, do akej všetky položky v teste merajú rovnaký konštrukt, súvisí teda so vzájomnou prepojenosťou položiek. Jej hodnotu ovplyvňuje počet položiek, ich dimenzionalita a prepojenosť medzi nimi. Prijateľná úroveň sa pohybuje v hodnotách od 0,70 po 0,95 (Tavakol & Dennick, 2011).

Pred testovaním hypotéz sme u všetkých sledovaných premenných (VRCHA: abúzus, delikvencia, šikana, celkové rizikové skóre; SURPS: negatívne myslenie, precitlivosť, impulzivita, vyhľadávanie vzrušenia, IPPA: dôvera, komunikácia, odcudzenie, celkové skóre pripútania) otestovali normalitu ich rozdelenia pomocou Shapiro-Wilkovho (S-W) testu a podľa rozloženia pozorovaní v histograme. Pre S-W test normality sme použili knižnicu stats (verzia 4.2.1, R Core Team, 2022), ktorá je dostupná v základom balíčku R, rovnako ako knižnica graphics (verzia 4.2.1, R Core Team, 2022) použitá pre vykreslenie histogramov.

Vzhľadom k tomu, že niektoré zo skúmaných premenných mali a niektoré nemali normálne rozdelenie, používali sme parametrické i neparametrické testy. V hypotézach H1–H8, kde sme testovali vzťahy medzi väzbou k matke, resp. k otcovi, a jednotlivými subškálami SURPS sme použili analýzu rozptylu (Welchova ANOVA) z knižnice jmv (verzia 2.3.4, Selker et al., 2022). Metóda *anovaOneW* okrem samotného testu vráti aj test normality testovanej premennej a tiež test na rovnosť rozptylov. Ak boli rozptyly v skupinách rovnaké, post-hoc testy sme počítali metódou *TukeyHSD*, ak neboli rovnaké, metódu post-hoc testu sme prepli na *Games-Howell*.

V hypotézach H9–H14 sme testovali vzťahy medzi väzbou k matke, resp. k otcovi, a výskytom rizikového chovania v subškálach podľa VRCHA. Výpočty sme robili tiež analýzou rozptylu, vzhľadom k rozdeleniu skúmaných premenných, sme zvolili neparametrickú Kruskal-Wallis ANOVA. Táto metóda je dostupná v základnom balíčku R stats (verzia 4.2.1, R Core Team, 2022). Pre post-hoc test sme použili metódu *Dunn's Kruskal-Wallis Multiple Comparisons* dostupnú v knižnici FSA (verzia 0.9.5, Ogle et al., 2023).

Vo výskumných otázkach sme okrem už spomínaných metód (ANOVA a Kruskal-Wallis ANOVA) použili aj Spearmanov test, Mann-Whitneyov U test, lineárny model a korelačnú analýzu. Pre otestovanie korelačného vzťahu medzi dvomi premennými sme využili funkciu *cor.test* z balíčku R stats (verzia 4.2.1, R Core Team, 2022), ktorá umožňuje

spočítať korelačný test rôznymi metódami (pearson, spearman alebo kendall). Spearmanov koeficient poradovej korelácie sa používa v prípade, ak niektorá z metrických premenných nemá normálne rozdelenie, prípadne ak testujeme koreláciu k ordinálnej premennej. Rovnako ako iné korelačné koeficienty, nadobúda hodnoty v intervale $\langle -1; 1 \rangle$, kde krajné hodnoty -1 a 1 značia dokonalú koreláciu medzi skúmanými premennými. Znamienko korelačného koeficientu určuje smer vzťahu a absolútna hodnota koeficientu určuje jeho silu: *malá*: $|r| < 0,3$; *stredná*: $0,3 \leq |r| \leq 0,5$; *veľká*: $|r| > 0,5$ (Hendl, 2022). Korelačné matice sme vytvárali použitím metódy *rcorr* z balíčku *Hmisc* (verzia 5.1-1, Harrell, 2023).

Na zistenie rozdielu medzi dvomi skupinami pri skúmaní subškál metódy VRCHA sme využili Mann-Whitneyov U test. V R sme ho spočítali pomocou funkcie *wilcox.test*, ktorá je opäť dostupná v základnom balíčku *R stats* (verzia 4.2.1, R Core Team, 2022) a správnym nastavením metódy vráti výsledky pre Mann-Whitneyov U test. Mieru účinku AUC (Area Under Curve) sme si spočítali pomocou vzorca zo štatistiky U, ktorú nám vrátila použitá metóda. Štatistika AUC ako miera účinku vyjadruje pravdepodobnosť, že náhodne vylosovaný prvok zo skupiny X bude mať väčšiu hodnotu ako náhodne vylosovaný prvok zo skupiny Y (Dostál, n.d.).

Modely a podmodely sme vytvárali využitím metódy lineárnej regresie, ktorá je v R dostupná v základnom balíčku *stats* (verzia 4.2.1, R Core Team, 2022). Regresná analýza je vhodná, keď skúmame vzťah jednej premennej k viacerým premenným (ale skúmať môžeme aj vzťah medzi 2 premennými), resp. sa pokúšame objasniť, s čím skúmaná premenná súvisí. Do vzťahu teda dávame jednu vysvetľovanú premennú a jednu alebo viac vysvetľujúcich premenných, čo v prípade jednoduchej lineárnej regresie môžeme zapísať nasledovne: $y = \beta_0 + \beta_1 x + e$, kde parameter β_0 definuje hodnotu priesečníku so zvislou osou, β_1 určuje sklon regresnej priamky a e udáva náhodnú chybu odhadu. Najpoužívanejšou metódou odhadu parametrov je metóda najmenších štvorcov; hľadajú sa také odhady, aby súčet štvorcov druhých mocnín odchýlok medzi odhadom a skutočnou hodnotou bol čo najmenší (Hendl, 2022).

K popísaniu priemerných hodnôt vysvetľovanej premennej v jednotlivých kategóriách regresora v namodelovaných vzťahoch sme použili knižnicu *emmeans* (verzia 1.8.8, Lenth, 2023). Pre výpočet stredných hodnôt, štandardných odchýlok a konfidenčných intervalov sme využili knižnicu *Rmisc* (verzia 1.5.1, Hope, 2022) a knižnica *car* (verzia 3.1-2, Fox & Weisberg, 2019) nám umožnila namodelované regresie vykresliť do grafov.

10 POPIS A INTERPRETÁCIA VÝSLEDKOV

V tejto kapitole popíšeme výsledky štatistického spracovania výskumných dát v 3 podkapitolách. V prvej sa budeme venovať štatistikám použitých diagnostických metód na našom výskumnom súbore. Ďalšie dve podkapitoly venujeme odpovediam na formulované výskumné hypotézy a výskumné otázky.

10.1 Analýza výsledkov použitých metód

Ako sme uviedli v kapitole 6 v rámci výskumného šetrenia sme s cieľom nájsť odpovede na naše výskumné hypotézy a otázky, použili 3 diagnostické metódy: Výskyt rizikového chovania u adolescentů (VRCHA; Dolejš & Skopal, 2015), Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS; Dolejš et al., 2012) a Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Arnsden & Greenberg, 1987). V tejto podkapitole postupne uvedieme namerané výsledky každej z metód.

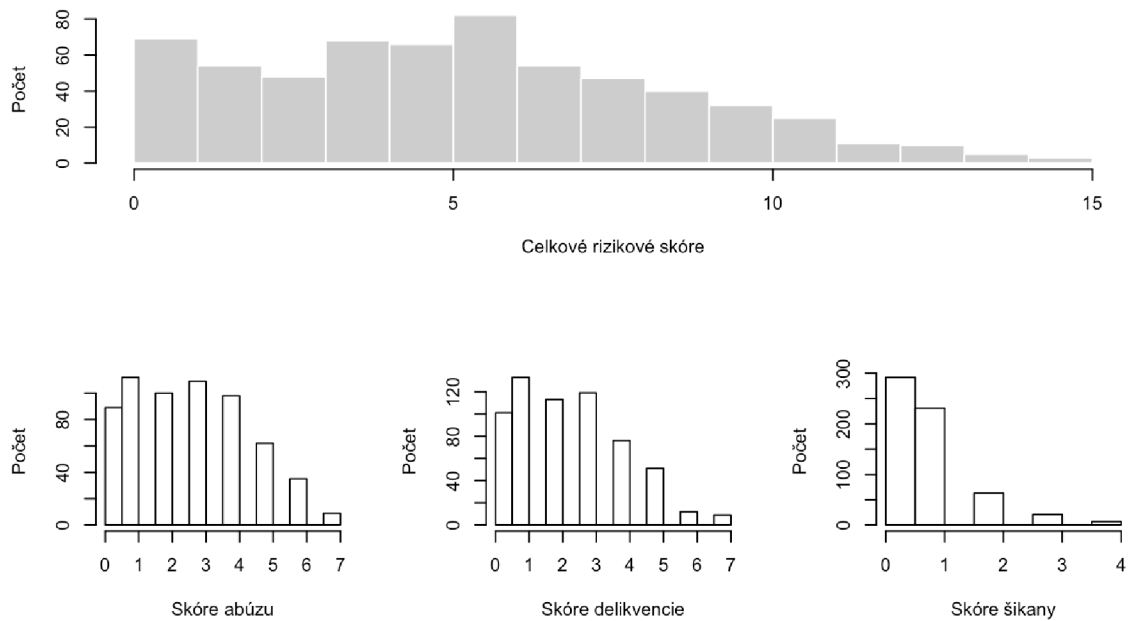
10.1.1 VRCHA

Adolescenti v našom výskumnom súbore v priemere v celkovom rizikovom skóre dosahujú 5,65 bodov ($SD = \pm 3,33$), pričom maximálne skóre je 15 a minimálne 0 bodov. Medián celkového skóre sa rovná hodnote 6, t. j. 50 % študentov v našom výskumnom súbore dosahuje hodnôt vyšších ako 6 bodov.

VRCHA okrem celkového skóre rizikového chovania meria tiež výskyt takéhoto chovania v 3 subškálach: abúzus, delikvencia a šikana. Vo výskyte abúzu namerané skóre u respondentov dosahuje priemernú hodnotu 2,63 bodov ($SD = \pm 1,84$); v rozpätí od 0 do 7 bodov. Medián dosahuje hodnotu 3 body. V meraní delikventného chovania testovaní študenti dosahujú priemernej hodnoty 2,29 bodov ($SD = \pm 1,70$); najvyššiu hodnotu sme namerali 7 bodov, najnižšiu 0. Polovica študentov skóruje vyššie ako 2 body, čo je mediánová hodnota. A nakoniec, skóre šikany v našom súbore dosahuje v priemere 0,73 bodov ($SD = \pm 0,86$), hodnoty sú v intervale od 0 po 4, s mediánom rovným 1. Na obrázku 7 prezentujeme histogramy pre všetky namerané skóre VRCHA, ktoré zobrazujú početnosti

respondentov pre jednotlivé bodové hodnoty. Podľa priebehu histogramov nepredpokladáme normálne rozdelenie týchto premenných.

Obrázok 7: Histogramy skóre pre jednotlivé subškály VRCHA

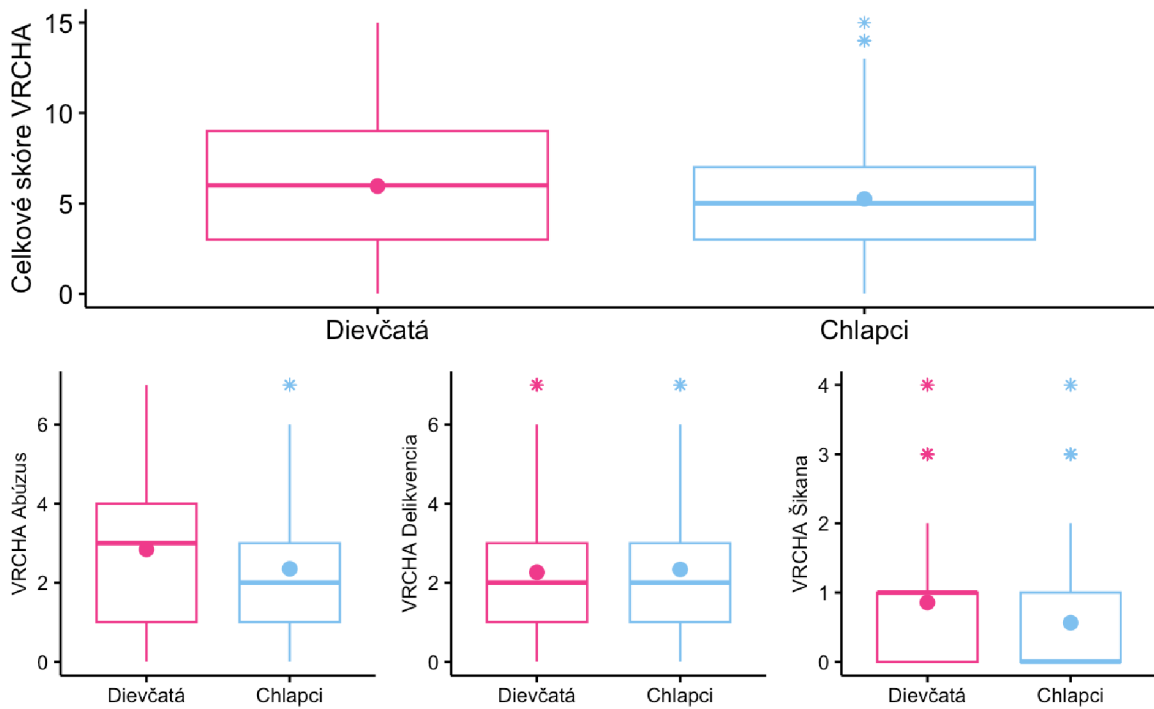

V celkovom rizikovom skóre sme zistili signifikantný rozdiel medzi pohlaviami [$U = 40\,224, Z = -2,794, p = 0,005$]; medián skóre u dievčat je o 1 bod vyšší ako u chlapcov (6 vs. 5). Rozdiel potvrdzuje aj miera účinku ($AUC = 0,43$); t. j. chlapci skórujú vyššie ako dievčatá v 43 % prípadov. Vyššie priemerné skóre dosahujú chlapci len na subškále delikvencie, rozdiel sa však ukázal ako štatisticky nevýznamný, vo zvyšných dvoch subškálach „vedú“ dievčatá. Štatistiky pre všetky 4 škály uvádzame v tabuľke 8, rozdiely medzi pohlaviami vo výskyte rizikového chovania ukazujú aj grafy na obrázku 8.

Tabuľka 8: Štatistické porovnanie skóre VRCHA podľa pohlavia

	priemer		medián		Mann-Whitney test			
	dievčatá	chlapci	dievčatá	chlapci	U	Z	p	AUC
Celkové skóre	5,96	5,25	6	5	40224	-2,794	0,005	0,43
Abúzus	2,84	2,35	3	2	39285	-3,253	0,001	0,42
Delikvencia	2,27	2,33	2	2	47174	-0,415	0,678	0,51
Šikana	0,86	0,56	1	0	36425	-4,944	< 0,001	0,39

Obrázok 8: Namerané skóre v škálach VRCHA podľa pohlavia

Priložený graf je takzvaný krabicový graf („boxplot“), ktorý graficky znázorňuje vyššie uvedené štatistiky. Horná a dolná čiara obdĺžnika naznačuje horný a dolný kvartil nameraných hodnôt. Stredová čiara obdĺžnika potom ich medián. Priemerná hodnota je znázornená bodkou (●) a odľahlé hodnoty („outliers“) sú naznačené hviezdikami (*).

Fakt, že rizikové chovanie sa častejšie vyskytuje u dievčat nás trochu prekvapil, skúmali sme preto aj odpovede na konkrétne otázky vo VRCHA, podiely kladných odpovedí dievčat i chlapcov uvádzame v tabuľke 9.

Tabuľka 9: Percentuálny podiel kladných odpovedí chlapcov a dievčat na konkrétne položky dotazníka VRCHA

	Otázka	Spolu (%)	Dievčatá (%)	Chlapci (%)	Rozdiel (v prospech dievčat; p. b.)
1	Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	75,90	75,57	76,32	-0,74
2	Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů?	59,45	66,38	50,38	16,00
3	Ukradl/a jsi někdy peníze rodičům nebo někomu jinému?	24,43	28,74	18,80	9,94
4	Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?	40,55	40,23	40,98	-0,75
5	Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (zdravotní problémy) a aniž by o tom věděli rodiče?	21,66	26,72	15,04	11,69
6	Ukradl/a jsi někdy něco někomu?	37,46	32,47	44,36	-11,89
7	Už sis někdy během života záměrně fyzicky ublížil/a?	41,21	55,75	22,18	33,57
8	Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašiš?	46,58	48,56	43,98	4,58
9	Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	36,32	46,26	23,31	22,96
10	Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	51,14	54,60	46,99	7,61
11	Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?	15,15	11,49	19,92	-8,43
12	Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	19,38	11,49	29,70	-18,20
13	Vykouříš denně více než 5 cigaret?	10,59	13,79	6,39	7,40
14	Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluvením, zvracel/a jsi nebo sis nepamatoval/a, co se stalo?	20,52	18,68	22,93	-4,25
15	Měl/a jsi někdy „opletačky“ s policií kvůli tomu, co jsi udělal/a?	15,64	12,64	19,55	-6,91
16	Ublížil ti někdo nebo tě zesměšňoval v posledních 30 dnech na internetu (sociální sítě, nevhodná videa, blogy a jiné)?	7,65	7,76	7,52	0,24
17	Ublížil ti některý ze spolužáků během posledních 30 dnů?	8,96	10,63	6,77	3,87
18	Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?	32,25	34,20	29,70	4,50

Rozdiely v rizikovom chovaní sme zistili aj pri pohľade na jednotlivé vekové kohorty zastúpené v našom výskumnom súbore. Podľa očakávania, s vekom rastú i skúsenosti s abúdom; zatiaľ čo 15-roční dosahujú v tejto subškále v priemere 2,03 bodov (SD = ± 1,71), 19 a viac-roční už skórujú v priemere na úrovni 3,39 bodov (SD = ± 1,60). V tejto subškále sa rozdiel medzi vekovými kategóriami ukázal ako najvýznamnejší ($H(4) = 40,89$, $p < 0,001$). Nedávne zážitky so šikanou uvádzajú v najväčšej miere adolescenti medzi 15. a 17.

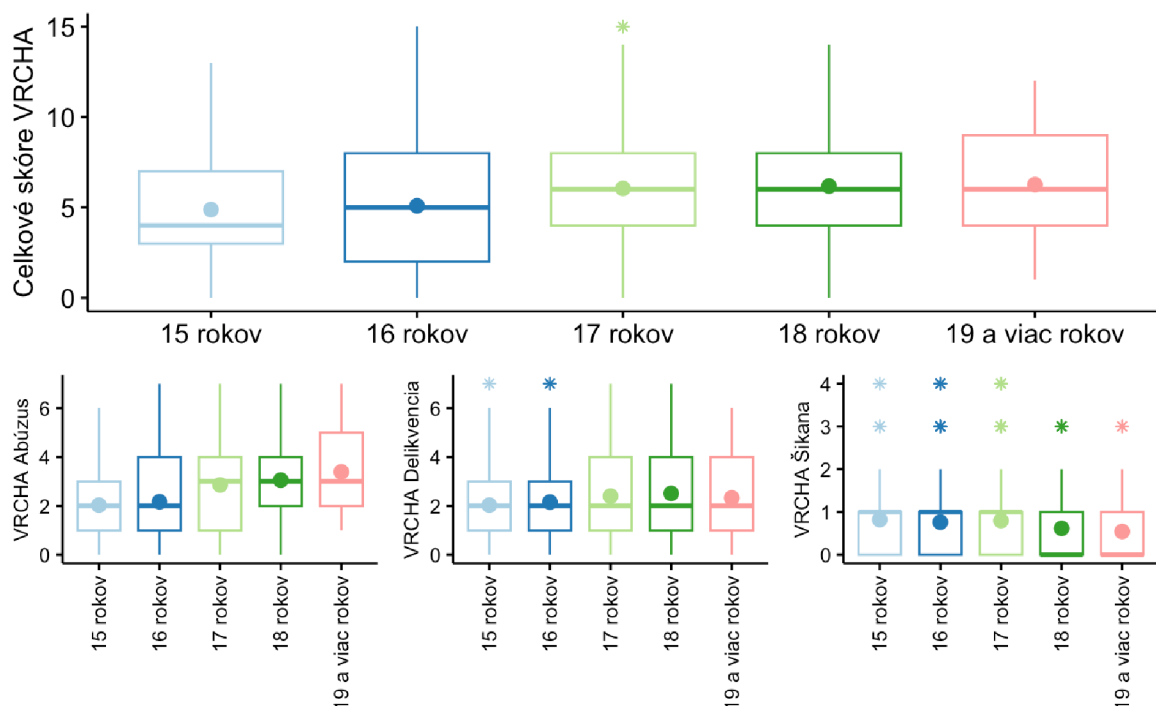
rokom života (0,76–0,82); v čase plnoletosti priemerná hodnota tohoto skóre významne klesá (0,54–0,62), avšak na 5% hladine významnosti testu nemôžeme konštatovať rozdiel vo výskyte šikany medzi vekovými kategóriami. Delikventné chovanie dosahuje v každej vekovej kohorte podobné hodnoty, čo potvrdzuje aj výsledok štatistického testu ($H(4) = 6,86$, $p = 0,144$), najvyššie hodnoty pozorujeme u mladistvých okolo 18. roka, rozdiel medzi 15 a 18-ročnými potvrdil aj post hoc test [$Z = -2,23$, $p = 0,026$]. Rozdiely v celkovom rizikovom chovaní a v 3 sledovaných subškálach ukazuje tabuľka 10 a graf na obrázku 9.

Tabuľka 10: Štatistické porovnanie skóre VRCHA podľa vekových kategórií

Vek	priemer					medián					Kruskal-Wallis ANOVA	
	15	16	17	18	19+	15	16	17	18	19+	H (df)	p
Celkové skóre	4,88	5,09	6,05	6,18	6,26	4	5	6	6	6	19,041 (4)	< 0,001
Abúzus	2,03	2,17	2,85	3,05	3,39	2	2	3	3	3	40,489 (4)	< 0,001
Delikvencia	2,03	2,16	2,40	2,51	2,33	2	2	2	2	2	6,856 (4)	0,144
Šikana	0,82	0,76	0,80	0,62	0,54	1	1	1	0	0	9,164 (4)	0,057

Z dôvodu hutnosti informácií v tabuľke sme upravili názvy vekových kategórií; 15 = 15 rokov, 16 = 16 rokov, 17 = 17 rokov, 18 = 18 rokov, 19+ = 19 a viac rokov

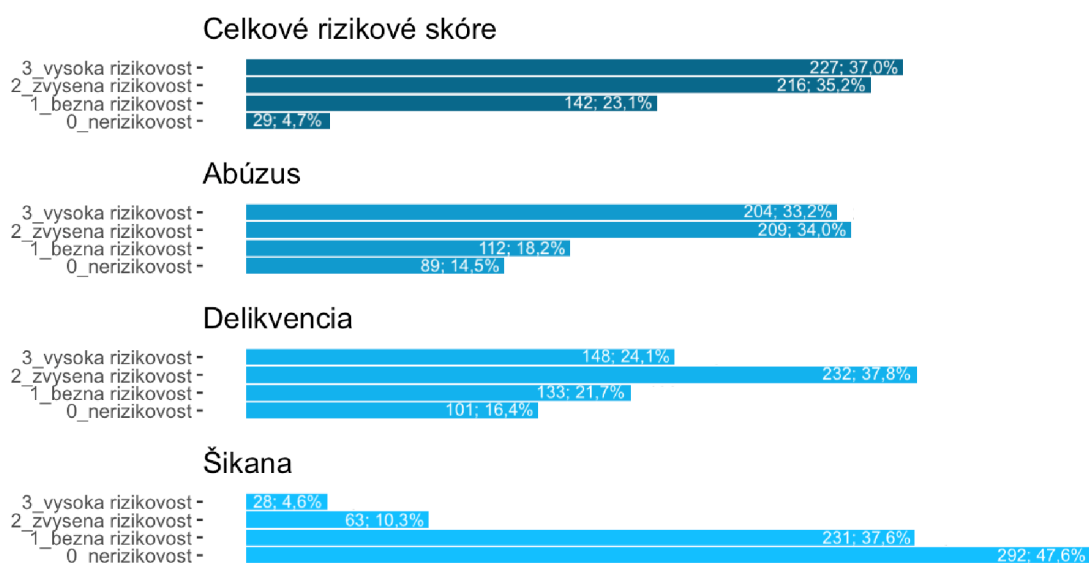
Obrázok 9: Namerané skóre VRCHA v jednotlivých vekových kategóriách

Koeficient Cronbach alfy pre celkové rizikové skóre merané metódou VRCHA má hodnotu 0,74, pre jednotlivé subškály sú hodnoty nasledovné: 0,70 (abúzus), 0,60 (delikvencia) a 0,46 (šikana).

Nakoniec ešte na obrázku 10 uvádzame absolútny a relatívny počet respondentov v jednotlivých kategóriách rizikovosti (0–3), ktoré navrhli autori metódy VRCHA.

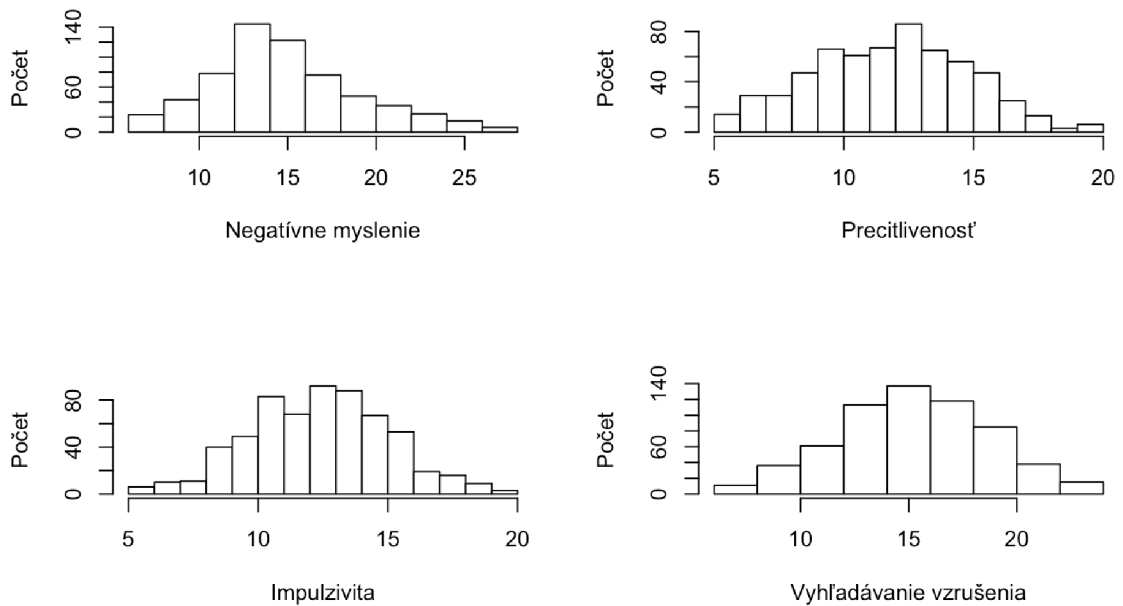
Obrázok 10: Počet respondentov v kategóriách rizikovosti podľa metódy VRCHA

10.1.2 SURPS

Pripomenieme, že metóda SURPS poskytuje skóre na 4 škálach, ktorými môžeme popísať osobnostné rysy súvisiace s promptnosťou k rizikovému chovaniu: negatívne myslenie, precitlivosť, impulzivita a vyhľadávanie vzrušenia. V negatívnom myslení respondenti v našom výskumnom súbore skórovali v priemere na úrovni 15,38 bodov ($SD = \pm 4,27$), v precitlivenosti na úrovni 12,26 bodov ($SD = \pm 3,04$), v impulzivite na úrovni 12,86 bodov ($SD = \pm 2,69$) a vo vyhľadávaní vzrušenia na úrovni 15,76 bodov ($SD = \pm 3,51$). Minimálne skóre, ktoré sme namerali u precitlivenosti a impulzivity je 5 bodov, u vyhľadávania vzrušenia 6 bodov a v negatívnom myslení 7 bodov. Maximálne hodnoty skóre pre jednotlivé škály sú nasledovné: 20 (precitlivenosť a impulzivita), 24 (vyhľadávanie vzrušenia) a 28 (negatívne myslenie). Popísané štatistiky sú zreteľné aj z histogramov na obrázku 11. Z priebehu rozloženia pozorovaní súdime na normálne rozdelenie u všetkých 4 subškál.

Obrázok 11: Histogramy skóre pre jednotlivé subškály SURPS

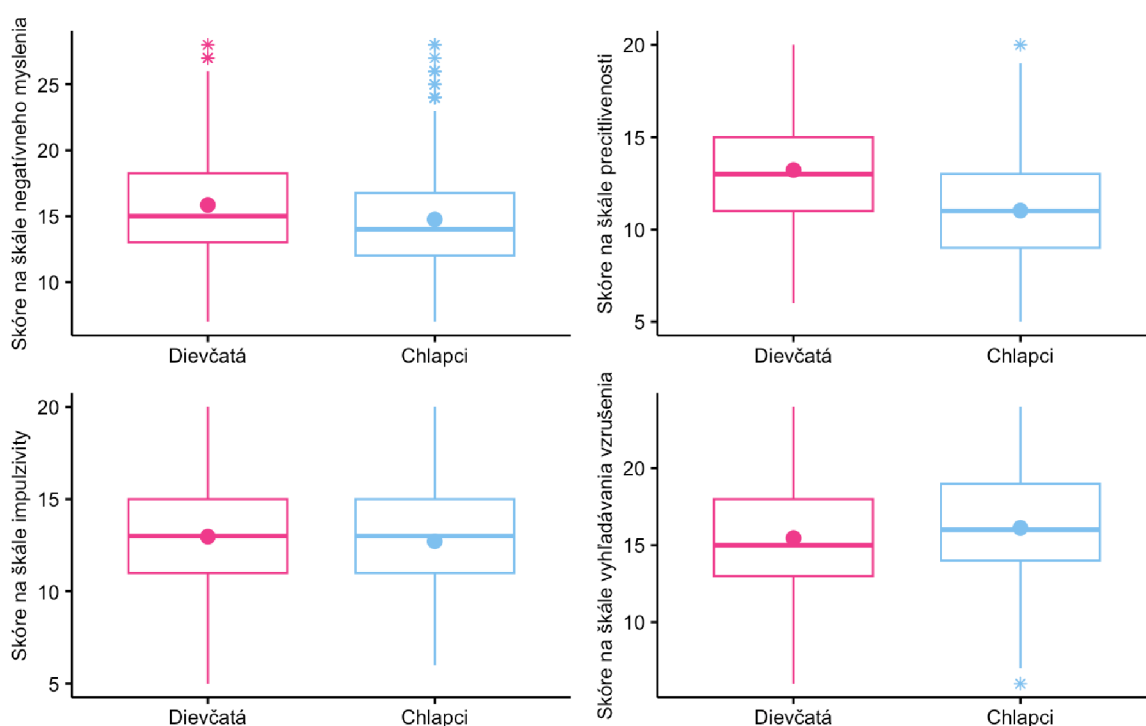

V troch škálach sme medzi chlapcami a dievčatami namerali štatisticky významné rozdiely; v impulzivite sa rozdiel v priemernom skóre ukázal ako nevýznamný. V negatívnom myslení chlapci v našom výskumnom súbore dosahujú priemerné skóre 14,76 ($SD = \pm 4,34$), dievčatá v priemere skórovali vyššie zhruba o 1 bod – 15,85 ($SD = \pm 4,16$). Rozdiel v uvedených hodnotách potvrdil výsledok t-testu: [$t(612) = -3,172, p = 0,002, d = -0,26$], t. j. chlapci skórujú v negatívnom myslení o 0,26 štandardnej odchýlky nižšie. V škále precitlivenosti je rozdiel v priemernom skóre ešte väčší a opäť v prospech dievčat, ktorých priemerné skóre má hodnotu 13,22 ($SD = \pm 2,80$), zatiaľ čo u chlapcov je skóre v priemere o 2 body nižšie – 11,02 ($SD = \pm 2,88$) [$t(612) = -9,511, p < 0,001, d = -0,77$]. Väčší rozdiel medzi zástupcami oboch pohlaví dokazuje aj hodnota Cohenovo d; dievčatá skórujú v precitlivenosti vyššie o 0,77 štandardnej odchýlky. Opačný efekt vidíme v škále vyhľadávania vzrušenia, kde chlapci oproti dievčatám skórujú vyššie o 0,19 štandardnej odchýlky. Výsledky Welchovho t-testu ukazujú na významný rozdiel medzi priemerným skóre chlapcov ($M = 16,14, SD = \pm 3,30$) a dievčat ($M = 15,47, SD = \pm 3,73$) [$t(531,512) = 2,315, p = 0,021, d = 0,19$]. Výsledky všetkých testov pre škály inventára SURPS uvádzame v tabuľke 11. Rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v jednotlivých subškálach názorne zobrazujú krabicové grafy na obrázku 12.

Tabuľka 11: Štatistické porovnanie skóre SURPS podľa pohlavia

	priemer		štand.odchýlka		F-test	t-test		
	dievčatá	chlapci	dievčatá	chlapci	p	t (df)	p	Cohen d
Negatívne myslenie	15,85	14,76	4,16	4,34	0,453	-3,172 (612)	0,002	-0,26
Precitlivenosť	13,22	11,02	2,80	2,88	0,645	-9,511 (612)	<0,001	-0,77
Impulzivita	12,97	12,71	2,76	2,60	0,274	-1,178 (612)	0,239	-0,10
Vyhľadávanie vzrušenia	15,47	16,14	3,30	3,73	0,034	2,315 (531,96)	0,021	0,19

Obrázok 12: Namerané skóre na škálach SURPS podľa pohlavia

Na rozdiel od pohlavia, vek sa v sledovaných osobnostných rysoch podľa metódy SURPS neukazuje ako významný faktor. Výsledky testov poskytujeme v tabuľke 12. Obrázok 13 znázorňuje rozdiely v skóre SURPS medzi jednotlivými vekovými kohortami graficky.

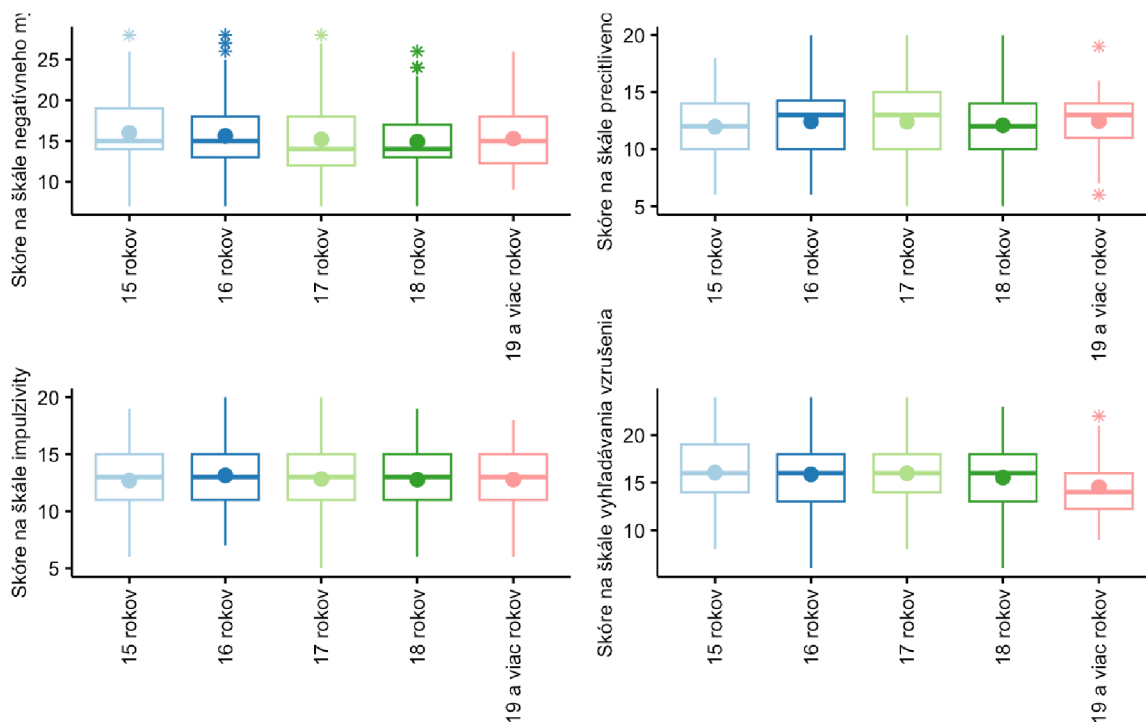
Koeficienty Cronbach alfa pre jednotlivé škály metódy SURPS sa pohybujú v intervale od 0,63 do 0,87, pričom najnižšiu reliabilitu sme namerali v škále impulzivít a najvyššiu v škále negatívneho myslenia. Cronbach alfa pre škálu precitlivenosti je rovná 0,72 a pre škálu vyhľadávania vzrušenia 0,65.

Tabuľka 12: Štatistické porovnanie skóre SURPS podľa vekových kategórií

Vek	priemer					štand. odchýlka					ANOVA	
	15	16	17	18	19+	15	16	17	18	19+	F (df1; df2)	p
Negatívne myslenie	16,00	15,68	15,14	14,91	15,28	4,7	4,24	4,45	3,81	4,09	1,267 (4, 216,80)	0,284
Precitlivosť	11,97	12,42	12,4	12,09	12,46	3,03	2,98	3,21	3,06	2,57	0,588 (4, 222,48)	0,671
Impulzivita	12,69	13,14	12,8	12,75	12,76	2,65	2,58	2,84	2,63	2,84	0,650 (4, 215,85)	0,627
Vyhľadávanie vzrušenia	16,06	15,87	16,00	15,54	14,54	3,50	3,54	3,45	3,53	3,38	2,041 (4, 218,16)	0,088

Z dôvodu hutnosti informácií v tabuľke sme upravili názvy vekových kategórií; 15 = 15 rokov, 16 = 16 rokov, 17 = 17 rokov, 18 = 18 rokov, 19+ = 19 a viac rokov

Obrázok 13: Namerané skóre na škálach SURPS v jednotlivých vekových kategóriách

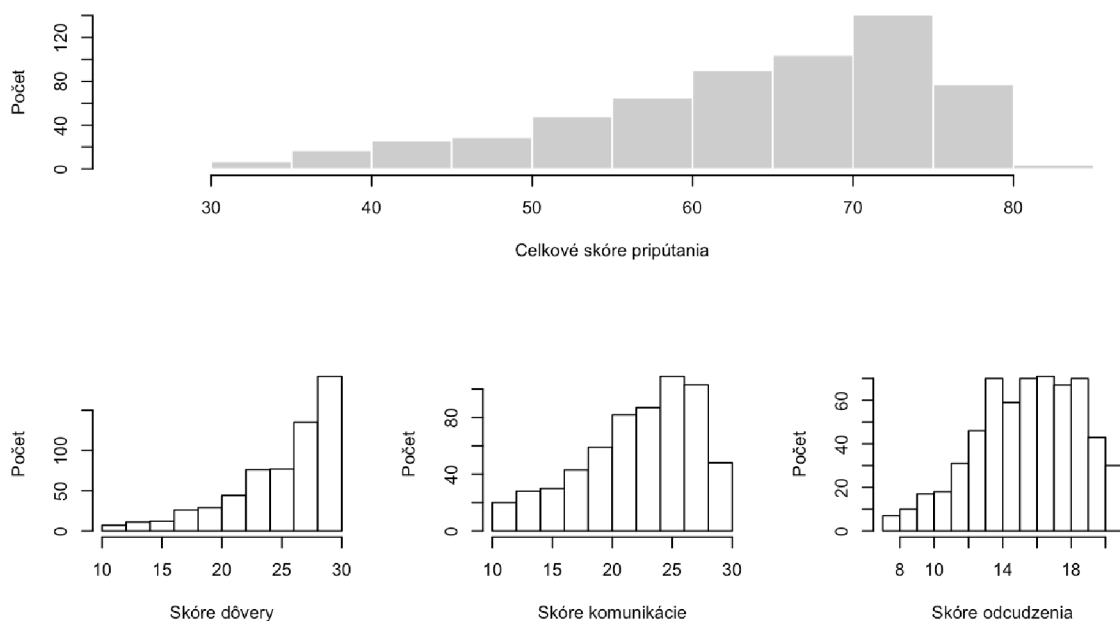
10.1.3 IPPA – matka

Položkami v inventári IPPA pre matku sme zisťovali celkovú pripútanosť k matke a tiež atribúty pripútanosti na 3 subškálach – dôveru, komunikáciu a odcudzenie. Ako sme už uviedli vyššie, kompletne vyplnených dotazníkov IPPA pre matku sa nám vrátilo 589, imputáciou sme doplnili chýbajúce hodnoty v 20 dotazníkoch, čo nám dáva dohromady 609 kompletných dotazníkov pre štatistické vyhodnotenie pripútania k matke.

Na škále pripútania naši respondenti skórovali v priemere na úrovni 64,11 bodov (SD = ± 11,20), pričom najnižšie skóre bolo 29 a najvyššie 81 bodov. Na subškále dôvery sa

skóre pohybovalo od 10 do 30 bodov s priemernou hodnotou 25,51 bodov ($SD = \pm 4,36$). Rovnako aj na subškále komunikácie s matkou bolo najnižšie skóre na úrovni 10 a najvyššie 30 bodov, v priemere študenti v našom súbore skórovali 22,68 bodmi ($SD = \pm 4,75$). A nakoniec, na subškále odcudzenia sme namerali skóre v intervale od 7 do 21 bodov, v priemere potom 15,92 bodov ($SD = \pm 3,07$). Početnosti respondentov v jednotlivých bodových kohortách znázorňujú histogramy na obrázku 14; podľa ich tvaru vyvodzujeme, že tieto premenné nemajú normálne rozdelenie.

Obrázok 14: Histogramy pre celkové skóre pripútania a jednotlivé subškály IPPA (matka)

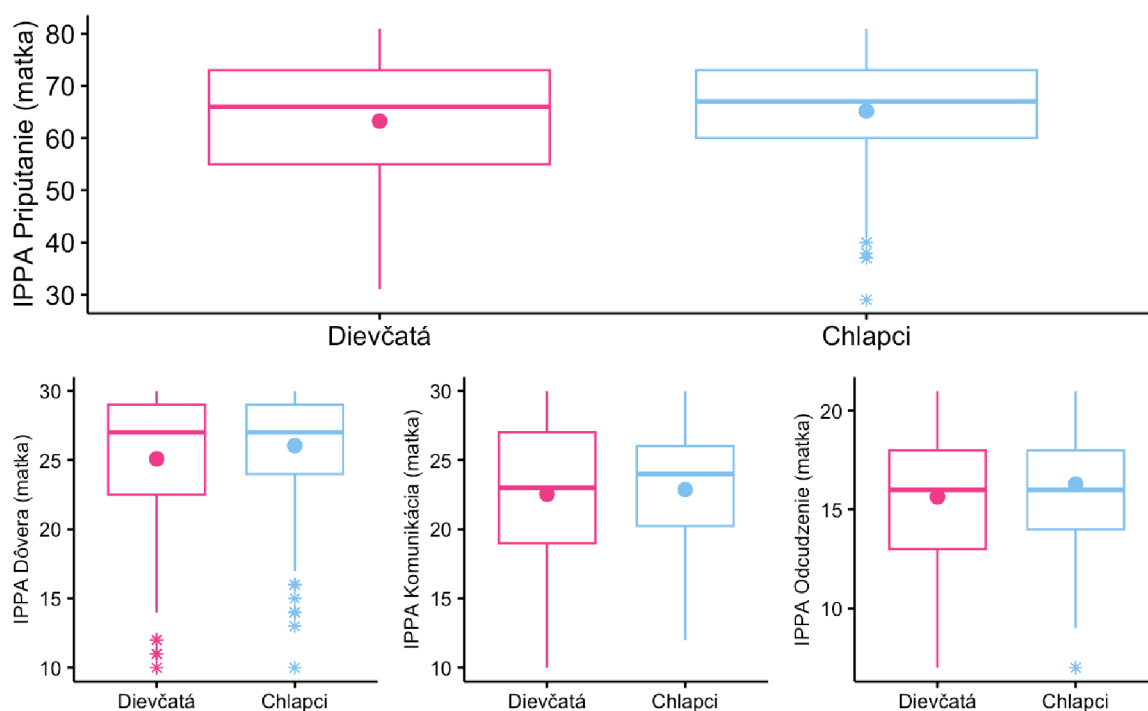
Medzi dievčatami a chlapcami sme vo väzbe k matke namerali len malé rozdiely. Rozdiel v celkovom skóre pripútania k matke sa ukazuje ako štatisticky nevýznamný [$U = 48\,481, Z = -1,329, p = 0,184$] s mierou účinku $AUC = 0,52$. Nevýznamný je aj rozdiel medzi zástupcami pohlaví v skóre dosiahnutom v subškále komunikácie s matkou. Rozdiel sme naopak našli v hodnotení dôvery k matke, kde síce v oboch skupinách je medián rovný hodnote 27, avšak miera účinku $AUC = 0,54$, čo v našom prípade značí, že chlapci v 54 % prípadov dosahujú vyššie skóre ako dievčatá; tento fakt je zjavný z krabicového grafu na obrázku 15, kde môžeme vidieť, že hodnota 1. kvartilu je u chlapcov vyššia ako u dievčat (24 vs. 22,5). Podobný výsledok môžeme vidieť aj pri porovnaní chlapcov a dievčat v nameranom skóre odcudzenia. Hoci mediánové hodnoty sú rovnaké (16 vs. 16), aj tu je hodnota 1. kvartilu u chlapcov vyššia (14 vs. 13), čo odráža aj hodnota $AUC = 0,54$.

Uvedené rozdiely nie sú veľké, ale sú štatisticky významné na hladine významnosti 5 %: [$U = 50\,436, Z = -2,247, p = 0,024$]. Kompletné porovnanie výsledkov skóre inštrumentu IPPA pre matku medzi dievčatami a chlapcami uvádzame v tabuľke 13, pod ňou opäť prikladáme krabicové grafy (obrázok 15).

Tabuľka 13: Štatistické porovnanie skóre IPPA (matka) podľa pohlavia

	priemer		medián		Mann-Whitney test			
	dievčatá	chlapci	dievčatá	chlapci	U	Z	p	AUC
Pripútanie	63,27	65,20	66	67	48481	-1,329	0,184	0,52
Dôvera	25,10	26,05	27	27	50215	-2,147	0,031	0,54
Komunikácia	22,53	22,87	23	24	45974	-0,165	0,869	0,50
Odcudzenie	15,64	16,28	16	16	50436	-2,247	0,024	0,54

Obrázok 15: Namerané skóre v škálach IPPA (matka) podľa pohlavia

Celkové skóre pripútania k matke v našom výskumnom súbore s vekom stúpa od hodnoty 62,74 v 15-stich rokoch až po 66,00 vo veku nad 18 rokov, pričom najväčší rozdiel na základe post hoc testu vidíme medzi 16 a 17-ročnými študentami [$Z = -2,289, p = 0,022$]. Rozdiel vo veku v tejto škále sa však na 5% hladine významnosti ukázal ako štatisticky nevýznamný [$H(4) = 9,284, p = 0,054$]. Podobne nemôžeme konštatovať ani závislosť medzi vekom a dôverou k matke [$H(4) = 8,998, p = 0,061$], resp.

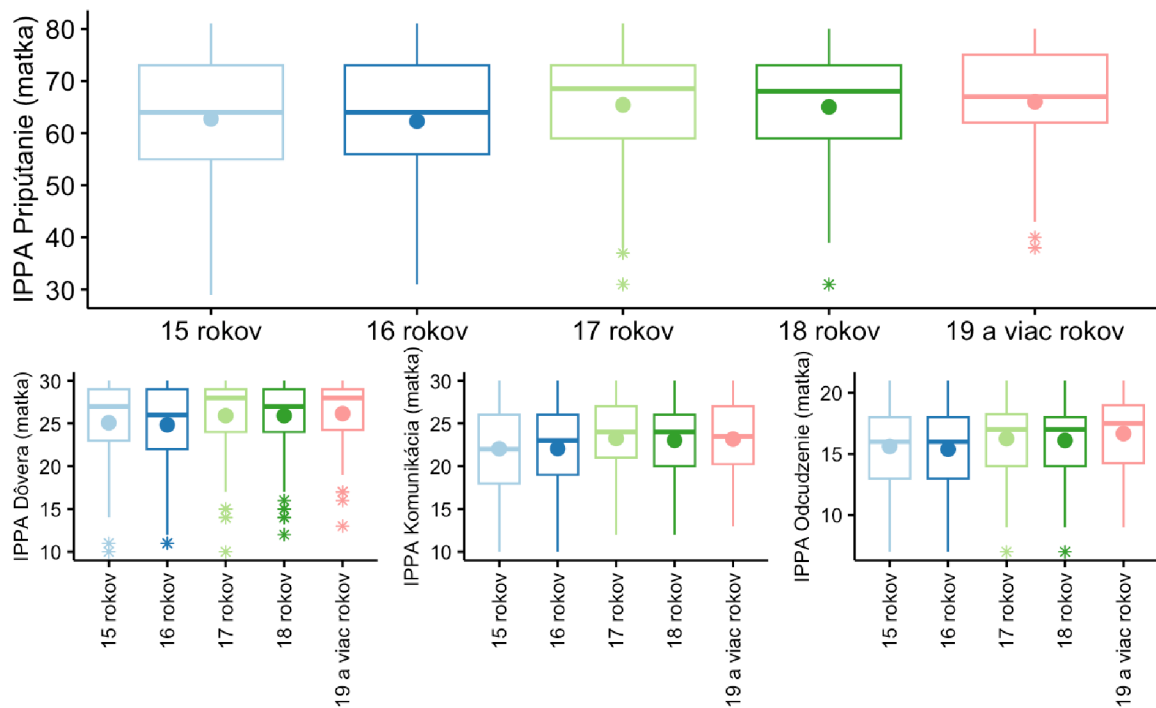
komunikáciou s matkou [$H(4) = 6,917, p = 0,140$]. Jediný atribút väzby, ktorý sa v našom výskumnom súbore mení s vekom, je odcudzenie [$H(4) = 10,725, p = 0,029$]. Tabuľka 14 a grafy na obrázku 16 prezentujú uvedené vzťahy.

Tabuľka 14: Štatistické porovnanie skóre IPPA (matka) podľa vekových kategórií

	priemer					medián					Kruskal-Wallis ANOVA	
	15	16	17	18	19+	15	16	17	18	19+	H(df)	p
Celkové skóre	62,74	62,28	65,41	65,04	66,00	64	64	68,5	68	67	9,284 (4)	0,054
Dôvera	25,10	24,84	25,91	25,91	26,15	27	26	28	27	28	8,998 (4)	0,061
Komunikácia	22,04	22,07	23,24	23,03	23,17	22	23	24	24	23,5	6,917 (4)	0,140
Odcudzenie	15,62	15,39	16,26	16,11	16,67	16	16	17	17	17,5	10,725 (4)	0,029

Z dôvodu hutnosti informácií v tabuľke sme upravili názvy vekových kategórií; 15 = 15 rokov, 16 = 16 rokov, 17 = 17 rokov, 18 = 18 rokov, 19+ = 19 a viac rokov

Obrázok 16: Namerané skóre IPPA (matka) v jednotlivých vekových kategóriách

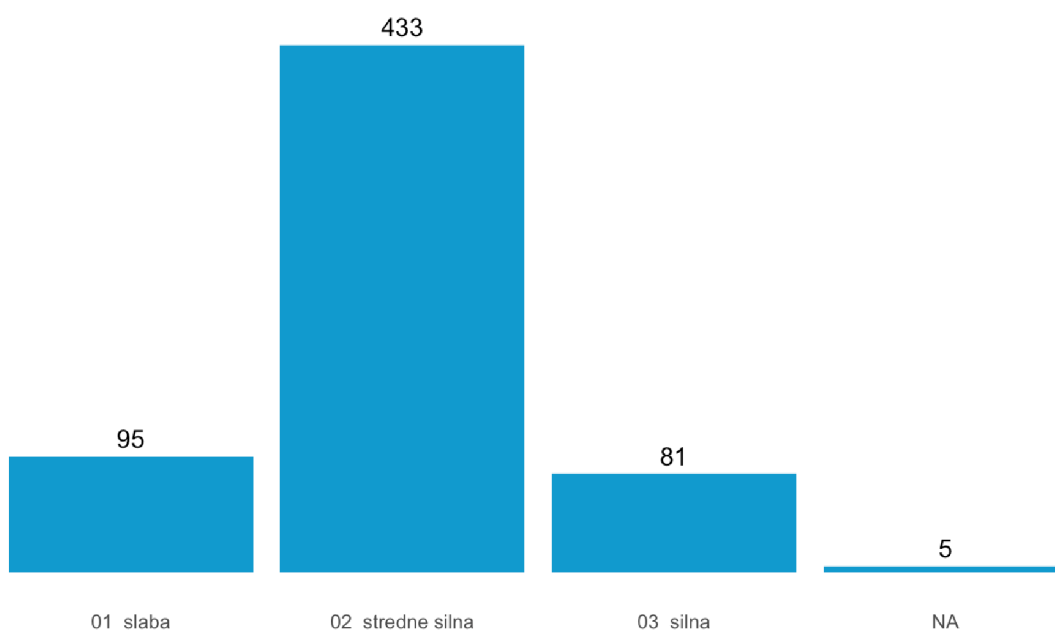

Pre vyhodnotenie postulovaných hypotéz sme si respondentov rozdelili do kategórií podľa dosiahnutého skóre vo väzbe k matke. Tie sme vypočítali nasledovne:

Tabuľka 15: Výpočet kategórií pre škálu pripútanosť k matke (IPPA)

	vzorec pre výpočet	výpočet	medzná hodnota
01_slabá väzba	< priemer - štand.odchýlka	64,11-11,20	52,91
02_stredne silná väzba	= medzi slabou a silnou väzbou	-	-
03_silná väzba	> priemer + štand.odchýlka	64,11+11,20	75,31

Obrázok 17: Počet respondentov podľa kategórie väzby k matke (IPPA)

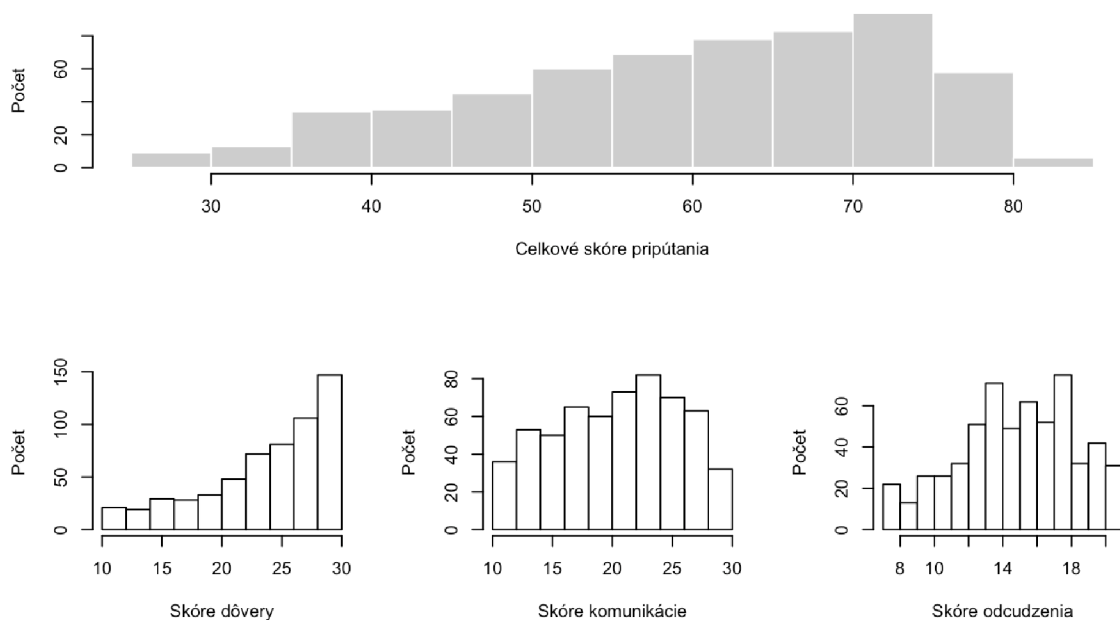
Nameraná Cronbach alfa pre celkovú pripútanosť k matke na našom súbore má hodnotu 0,94, v jednotlivých subškálach sú hodnoty nasledovné: 0,90 (dôvera), 0,86 (komunikácia) a 0,74 (odcudzenie).

10.1.4 IPPA – otec

Rovnako ako sme prezentovali IPPA pre matku, predstavíme v tejto podkapitole výsledky merania pripútania k otcovi vrátane 3 subškál tohoto inštrumentu. Kompletne vyplnených IPPA dotazníkov pre otca sa nám vrátilo 571, v ďalších 13 sme dopočítali chýbajúce hodnoty, dohromady sme teda pre vyhodnotenie väzby k otcovi mali 584 dotazníkov.

Minimálne a maximálne hodnoty vo všetkých 4 škálach sú rovnaké ako v IPPA pre matku, t. j. 10–30 pre dôveru, 10–30 pre komunikáciu, 7–21 pre odcudzenie a 27–81 pre celkové pripútanie. Dôveru k otcovi respondenti hodnotili v priemere 24,22 bodmi (SD = ± 5,21). Priemerná hodnota na škále komunikácie s otcom sa rovná 20,82 bodov (SD = ± 5,22) a na škále odcudzenia 15,29 bodov (SD = ± 3,45). V celkovom pripútaní k otcovi študenti skórovali v priemere na úrovni 60,33 bodov (SD = ± 12,92). Rozloženie skóre pre jednotlivé škály IPPA pre otca má podobný priebeh ako sme uvádzali u IPPA pre matku; nejedná sa o normálne rozdelenie (obrázok 18).

Obrázok 18: Histogramy pre celkové skóre pripútania a jednotlivé subškály IPPA (otec)

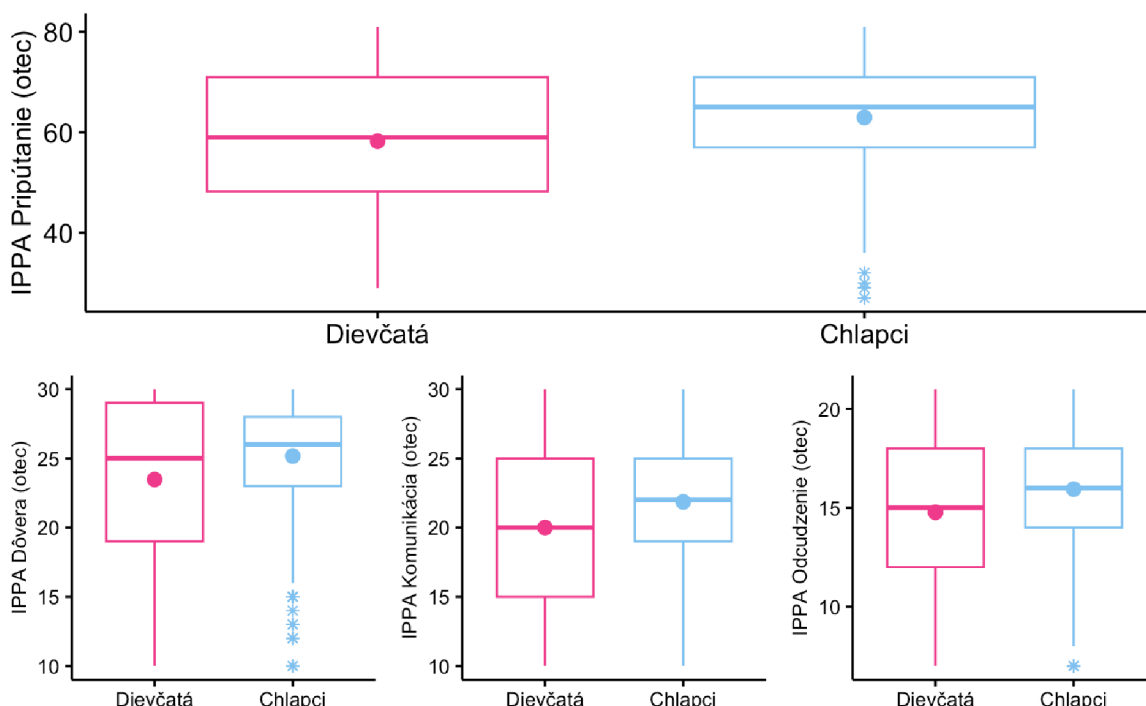

Už pri prvom pohľade na výsledky štatistických testov, ktorými sme porovnávali skóre IPPA škál pre otca medzi dievčatami a chlapcami, môžeme konštatovať väčšie rozdiely ako sme videli v IPPA škálach pre matku. Ako štatisticky významné sa ukázali rozdiely vo všetkých 4 škálach, pričom vo všetkých skórujú vyššie chlapci. Mediánový rozdiel je najmarkantnejší v celkovom skóre pripútania k otcovi, je rovný 6-tim bodom (65 vs. 59), [$U = 49\,946$, $Z = -3,898$, $p < 0,001$], $AUC = 0,54$, t. j. chlapci skórujú vyššie v 54 % prípadov. Výsledky štatistických testov pre ostatné škály uvádzame v tabuľke 16 a grafické porovnanie skóre na škálach pre obe pohlavia na obrázku 19.

Tabuľka 16: Štatistické porovnanie skóre IPPA (otec) podľa pohlavia

	priemer		medián		Mann-Whitney test			
	dievčatá	chlapci	dievčatá	chlapci	U	Z	p	AUC
Celkové skóre	58,24	62,96	59	65	49946	-3,898	<0,001	0,54
Dôvera	23,47	25,17	25	26	47840	-2,867	0,004	0,52
Komunikácia	20,00	21,85	20	22	50343	-4,099	<0,001	0,54
Odcudzenie	14,77	15,94	15	16	49814	-3,847	<0,001	0,54

Obrázok 19: Namerané skóre v škálach IPPA (otec) podľa pohlavia

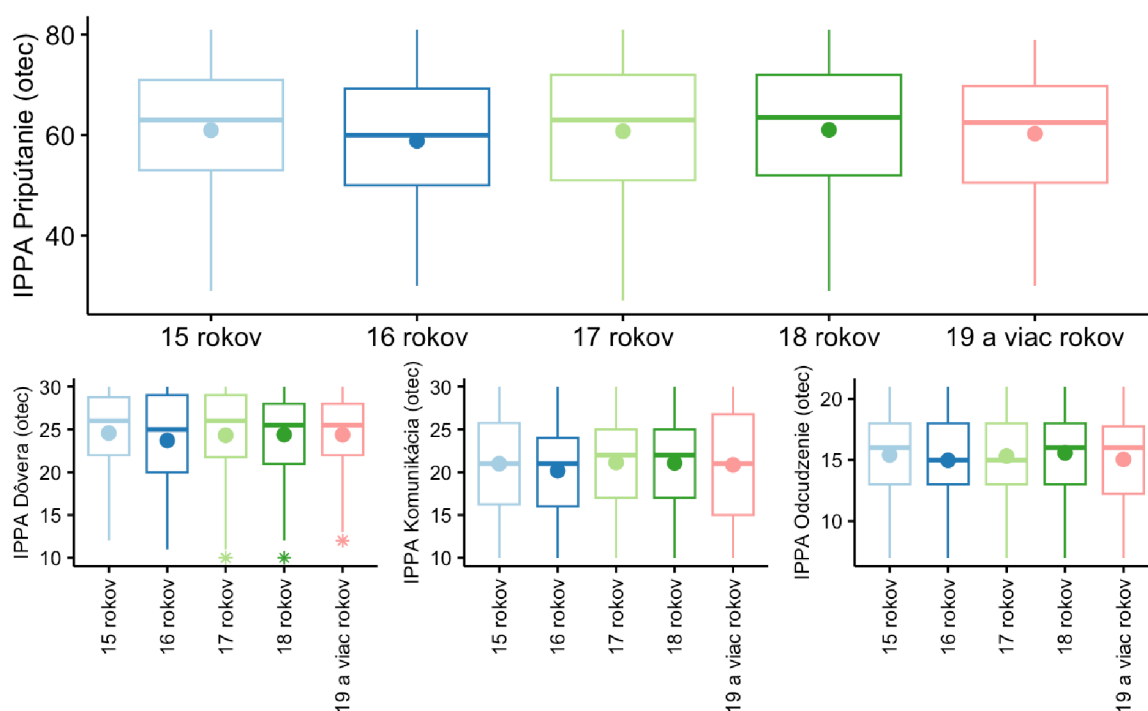
Pri porovnávaní skóre IPPA pre otca v jednotlivých vekových kategóriách nenachádzame žiadne rozdiely. Uvedený fakt je zrejmy aj z grafov na obrázku 20, kde môžeme vidieť „zhodu“ v mediánoch i niektorých kvartilových hodnotách vo všetkých škálach, detailnejšie výsledky zo štatistického vyhodnotenia uvádzame v tabuľke 17.

Tabuľka 17: Štatistické porovnanie skóre IPPA (otec) podľa vekových kategórií

	priemer					medián					Kruskal-Wallis ANOVA	
	15	16	17	18	19+	15	16	17	18	19+	H(df)	p
Celkové skóre	60,98	58,85	60,78	61,05	60,29	63	60	63	63,5	62,5	3,358 (4)	0,499
Dôvera	24,57	23,71	24,32	24,40	24,38	26	25	26	25,5	25,5	2,228 (4)	0,694
Komunikácia	20,99	20,17	21,13	21,08	20,86	21	21	22	22	21	3,755 (4)	0,440
Odcudzenie	15,41	14,97	15,32	15,58	15,05	16	15	15	16	16	2,965 (4)	0,564

Pozn.: Z dôvodu hutnosti informácií v tabuľke sme upravili názvy vekových kategórií; 15 = 15 rokov, 16 = 16 rokov, 17 = 17 rokov, 18 = 18 rokov, 19+ = 19 a viac rokov

Obrázok 20: Namerané skóre IPPA (otec) v jednotlivých vekových kategóriách

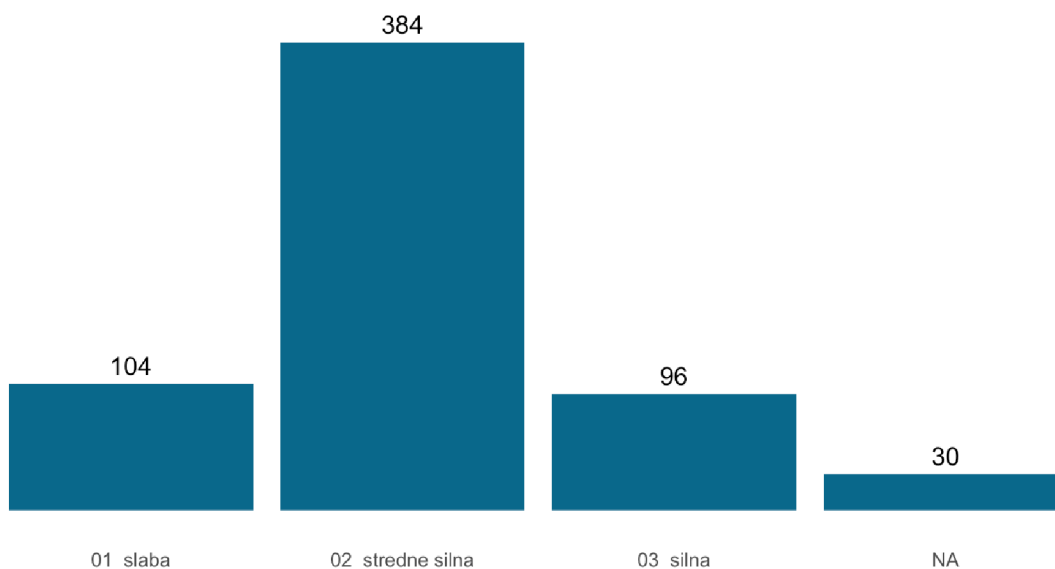

Študentov sme rozdelili do kategórií aj podľa nameranej väzby k otcovi. Kategórie sme počítali takto:

Tabuľka 18: Výpočet kategórií pre škálu pripútanosť k otcovi (IPPA)

	vzorec pre výpočet	výpočet	medzná hodnota
01_slabá väzba	< priemer - štand.odchýlka	60,33-12,92	47,41
02_stredne silná väzba	= medzi slabou a silnou väzbou		-
03_silná väzba	> priemer + štand.odchýlka	60,33+12,92	73,25

Obrázok 21: Počet respondentov podľa kategórie väzby k otcovi (IPPA)

V IPPA pre otca sme namerali Cronbach alfu na celom inventári 0,95 a pre 3 jeho subškály nasledovne: 0,92 pre dôveru, 0,87 pre komunikáciu a 0,80 pre odcudzenie.

10.2 Výsledky z testovania stanovených hypotéz

V tejto kapitole uvedieme výsledky formulovaných hypotéz nášho výskumného zámeru. Štrnásť hypotéz sme rozdelili do 2 skupín. Prvá skupina zahŕňa hypotézy, v ktorých skúmame vzťahy medzi väzbou k rodičom prostredníctvom inštrumentu IPPA a osobnostnými rysmi, ktoré sme u respondentov merali dotazníkom SURPS. Predpoklady, že sila väzby k matke, resp. k otcovi, môže mať vplyv na rozvoj sledovaných osobnostných rysov, overujeme v hypotézach H1–H8. Druhá skupina hypotéz H9–H14 skúma, či slabá, resp. silná väzba k obom rodičom súvisí s rizikovým chovaním v období adolescencie; tieto fenomény sme merali metódou VRCHA.

V predchádzajúcej podkapitole sme uviedli, ako sme respondentov zaradili do 3 skupín na základe sily väzby k matke, resp. k otcovi, na slabú, stredne silnú a silnú väzbu. V hypotézach budeme pracovať práve s touto kategorizovanou väzbou k rodičom.

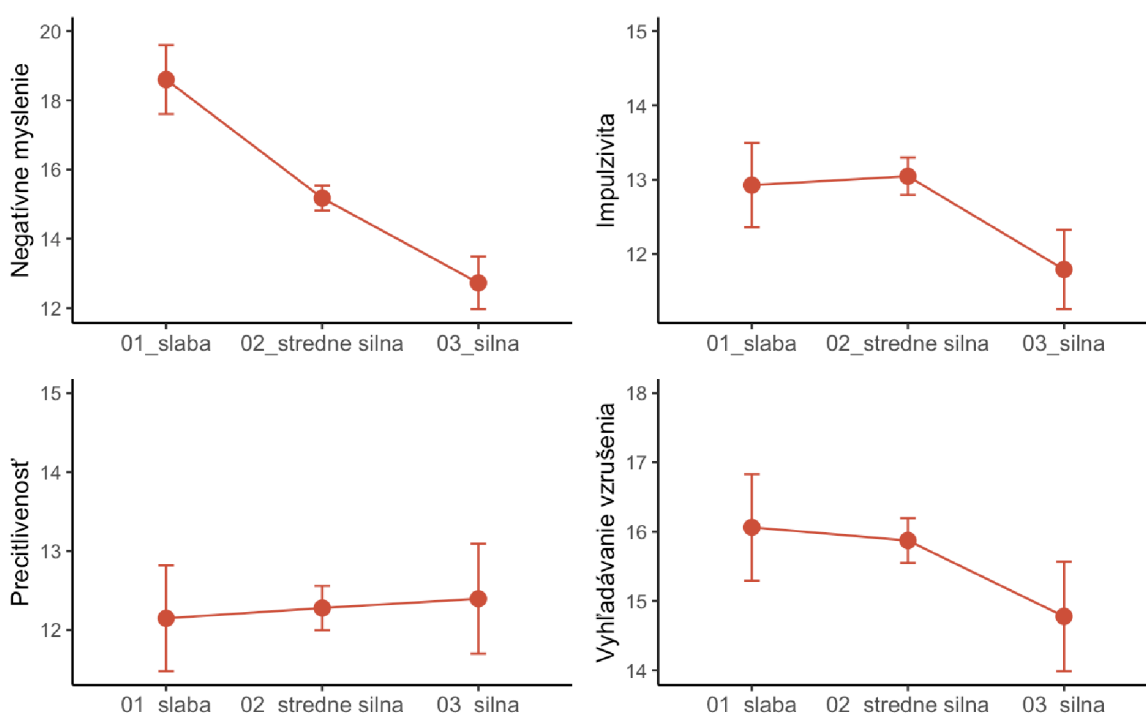
10.2.1 IPPA a SURPS

Vzťahy v hypotézach H1–H8 boli skúmané analýzou rozptylov medzi skupinami (ANOVA). Tabuľka 19 a grafy na obrázku 22 prezentujú výsledky prvých 4 hypotéz, kde sme skúmali väzbu k matke vo vzťahu k jednotlivým škálam SURPS.

Tabuľka 19: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H1-H4

Hypotéza	IPPA	SURPS	priemerné hodnoty skóre			ANOVA	
			slabá väzba	stredne silná väzba	silná väzba	F (df1; df2)	p
H1	Sila väzby k matke	Negatívne myslenie	18,60	15,18	12,73	43,448 (2; 153,027)	<0,001
H2		Precitlivosť	12,15	12,28	12,40	0,131 (2; 150,233)	0,878
H3		Impulzivita	12,93	13,05	11,80	9,070 (2; 157,782)	<0,001
H4		Vyhľadávanie vzrušenia	16,06	15,87	14,78	3,579 (2; 150,965)	0,030

Obrázok 22: Bodové a intervalové odhady škál SURPS v kategóriách väzby k matke

Pozn.: zobrazené sú 95% konfidenčné intervaly

Uvedené výsledky ANOVA nás informujú o platnosti 3 hypotéz (H1, H3 a H4), na základe našich dát nejde prijať H2. Konkrétne zistenia teda hovoria o tom, že:

- adolescenti so silnou väzbou k matke skórujú nižšie na škále negatívneho myslenia ako adolescenti so slabou väzbou k matke,
- adolescenti so silnou väzbou k matke skórujú nižšie na škále impulzivity ako adolescenti so slabou väzbou k matke,
- adolescenti so silnou väzbou k matke skórujú nižšie na škále vyhľadávania vzrušenia ako adolescenti so slabou väzbou k matke a

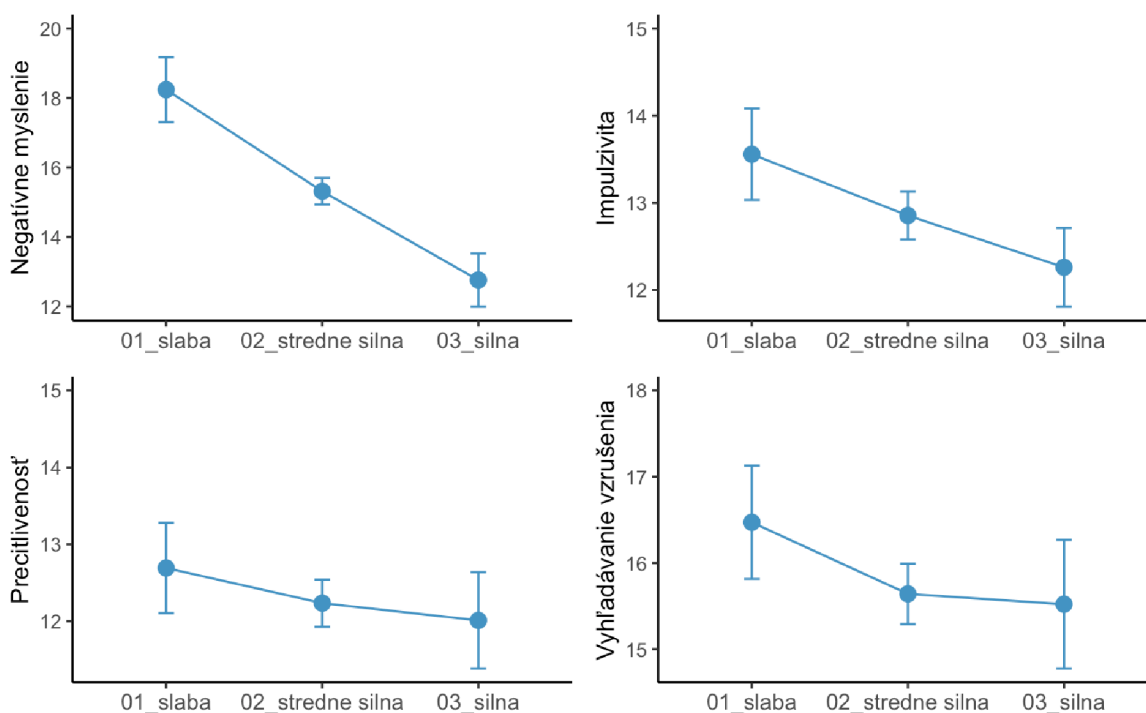
- o nemôžeme prijať hypotézu o vzťahu medzi silou väzby k matke a dosiahnutom skóre na škále precitlivenosti.

Rovnako sme postupovali aj pri vyhodnocovaní vzťahov medzi silou väzby k otcovi a nameraným skóre v škálach SURPS. Výsledky týchto hypotéz (H5–H8) uvádzame v tabuľke 20 a v grafoch na obrázku 23.

Tabuľka 20: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H5–H8

Hypotéza	IPPA	SURPS	priemerné hodnoty skóre			ANOVA	
			slabá väzba	stredne silná väzba	silná väzba	F (df1; df2)	P
H5	Silna väzby k otcovi	Negatívne myslenie	18,24	15,31	12,76	40,972 (2; 179,293)	<0,001
H6		Precitlivenosť	12,69	12,23	12,01	1,371 (2; 187,553)	0,256
H7		Impulzivita	13,56	12,85	12,26	6,907 (2; 199,216)	0,001
H8		Vyhľadávanie vzrušenia	16,47	15,64	15,52	2,706 (2; 186,587)	0,069

Obrázok 23: Bodové a intervalové odhady škál SURPS v kategóriách väzby k otcovi

Pozn.: zobrazené sú 95% konfidénčné intervaly

Z výsledkov ANOVA môžeme spraviť závery o platnosti 2 hypotéz (H5 a H7), hypotézy H6 a H8 nemôžeme na hladine významnosti 5 % prijať. Zo zistení teda vyplýva:

- adolescenti so silnou väzbou k otcovi skórujú nižšie na škále negatívneho myslenia ako adolescenti so slabou väzbou k otcovi,
- adolescenti so silnou väzbou k otcovi skórujú nižšie na škále impulzivity ako adolescenti so slabou väzbou k otcovi,
- nemôžeme prijať hypotézu o vzťahu medzi silou väzby k otcovi a dosiahnutom skóre na škále precitlivenosti a
- nemôžeme prijať hypotézu o vzťahu medzi silou väzby k otcovi a dosiahnutom skóre na škále vyhľadavanie vzrušenia.

10.2.2 IPPA a VRCHA

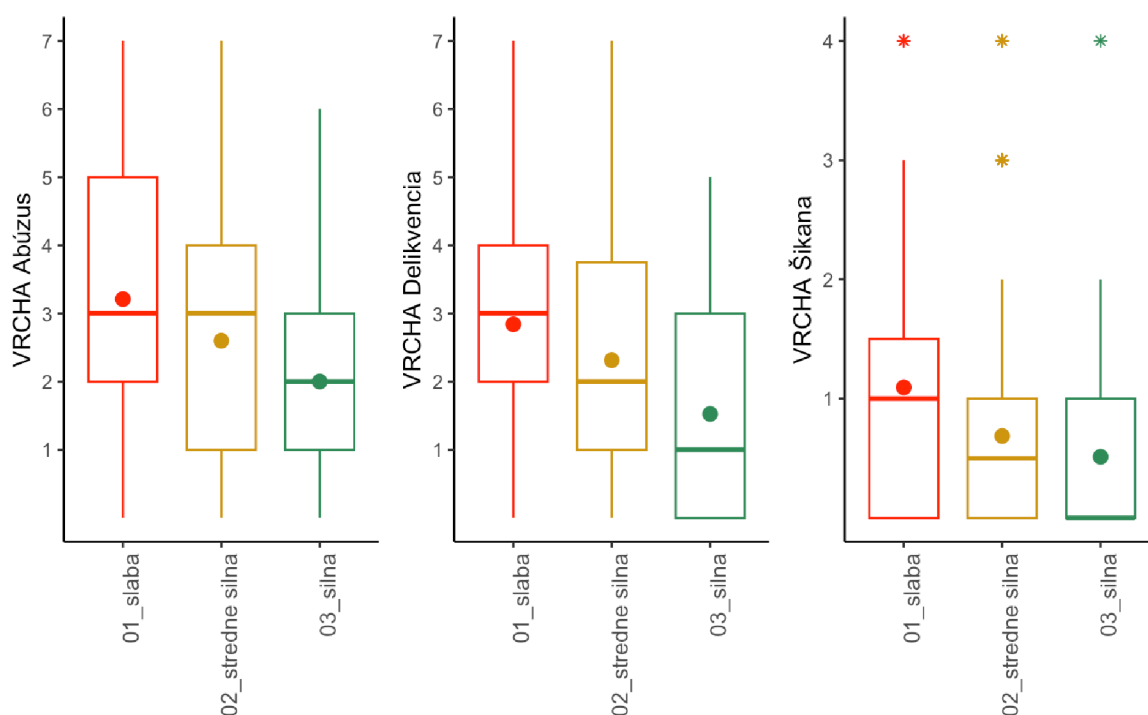
Hypotézy H9–H14 sme overovali neparametrickou analýzou rozptylov (Kruskal-Wallis ANOVA). Opäť výsledky uvádzame zvlášť pre väzbu k matke a zvlášť pre väzbu k otcovi.

Na základe výsledkov uvedených v tabuľke 21 prijímame stanovené hypotézy H9, H10 a H11, v ktorých sme si dali za cieľ preskúmať vzťah medzi väzbou k matke a rizikovým chovaním na 3 subškálach metódy VRCHA. Uvedené závery sú zrejmé aj z krabicových grafov na obrázku 24.

Tabuľka 21: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H9–H11

Hypotéza	IPPA	VRCHA	mediánové hodnoty skóre			Kruskal-Wallis ANOVA	
			slabá väzba	stredne silná väzba	silná väzba	H (df)	p
H9	Síla väzby k matke	Abúzus	3	3	2	20,011 (2)	<0,001
H10		Delikvencia	3	2	1	24,919 (2)	<0,001
H11		Šikana	1	0,5	0	21,964 (2)	<0,001

Obrázok 24: Namerané skóre v škálach VRCHA podľa sily väzby k matke

Zistenia nás utvrdili v našich teoretických východiskách a to, že:

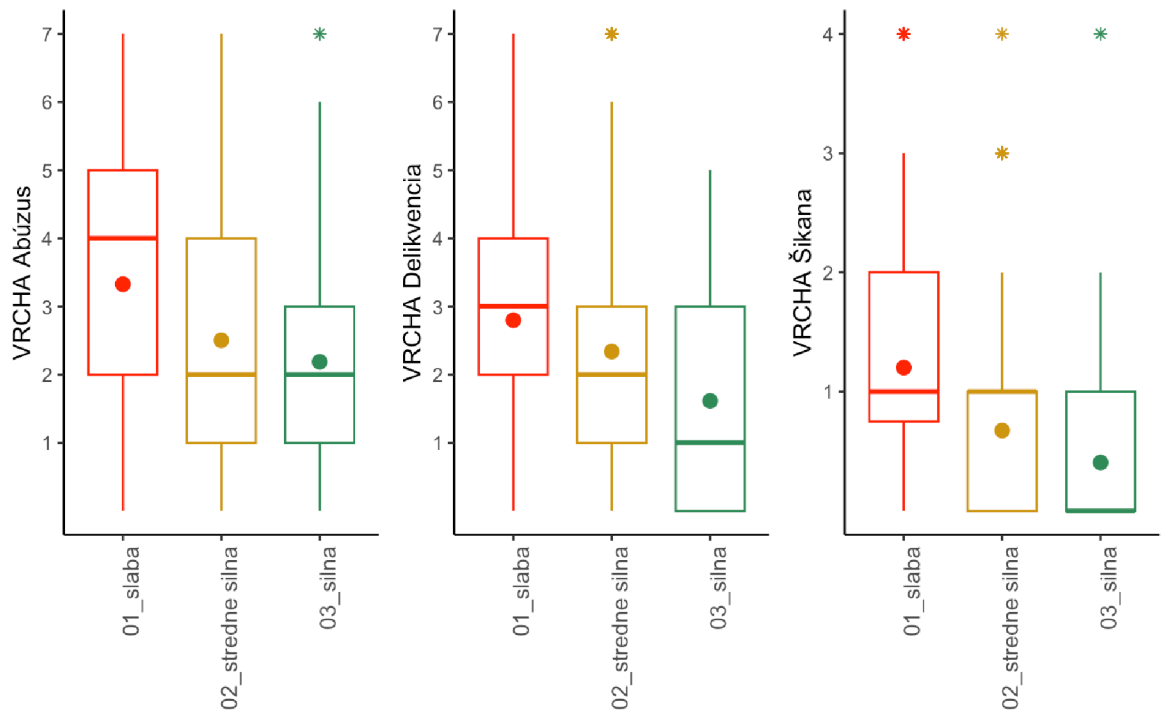
- adolescenti so slabou väzbou k matke skórujú vyššie na subškále abúzu ako adolescenti, ktorí majú silnú väzbu k matke,
- adolescenti so slabou väzbou k matke skórujú vyššie na subškále delikvencie ako adolescenti, ktorí majú silnú väzbu k matke a
- adolescenti so slabou väzbou k matke skórujú vyššie na subškále šikany ako adolescenti, ktorí majú silnú väzbu k matke.

Výsledky štatistických testov, ktorými sme skúmali vzťah medzi väzbou k otcovi a subškálami rizikového chovania, nás vedú k podobným záverom – môžeme prijať všetky stanovené hypotézy, čomu zodpovedajú údaje z tabuľky 22 a grafov na obrázku 25.

Tabuľka 22: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H12–H14

Hypotéza	IPPA	VRCHA	mediánové hodnoty skóre			Kruskal-Wallis ANOVA	
			slabá väzba	stredne silná väzba	silná väzba	H (df)	p
H12	Sila väzby k otcovi	Abúzus	4	2	2	21,815 (2)	<0,001
H13		Delikvencia	3	2	1	25,716 (2)	<0,001
H14		Šikana	1	1	0	42,612 (2)	<0,001

Obrázok 25: Namerané skóre v škálach VRCHA podľa sily väzby k otcovi

Pre kompletnosť uvádzame závery zrejmé z vyššie uvedeného aj slovné:

- adolescenti so slabou väzbou k otcovi skórujú vyššie na subškále abúzu ako adolescenti, ktorí majú silnú väzbu k otcovi,
- adolescenti so slabou väzbou k otcovi skórujú vyššie na subškále delikvencie ako adolescenti, ktorí majú silnú väzbu k otcovi a
- adolescenti so slabou väzbou k otcovi skórujú vyššie na subškále šikany ako adolescenti, ktorí majú silnú väzbu k otcovi.

10.2.3 Rekapitulácia hypotéz

Pre náš výskumný zámer sme formulovali 14 hypotéz. Na základe vyššie uvedených výsledkov štatistického testovania prijímame 11 z nich, o 3 nevieme rozhodnúť. Prehľad hypotéz aj so stanoviskom ohľadne ich prijatia uvádzame v tabuľke 23.

Tabuľka 23: Vyhodnotenie hypotéz

Číslo	Hypotéza	Stanovisko	α
Vzťah medzi silou väzby k matke (IPPA) a osobnostnými rysmi meranými SURPS			
H1	Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále negatívneho myslenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.	Prijímame	0,001
H2	Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále precitlivosti v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.	Nemôžeme prijať	-
H3	Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále impulzivitu v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.	Prijímame	0,001
H4	Adolescenti so silnou väzbou na matku (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále vyhľadávania vzrušenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na matku.	Prijímame	0,050
Vzťah medzi silou väzby k otcovi (IPPA) a osobnostnými rysmi meranými SURPS			
H5	Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále negatívneho myslenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.	Prijímame	0,001
H6	Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále precitlivosti v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.	Nemôžeme prijať	-
H7	Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále impulzivitu v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.	Prijímame	0,001
H8	Adolescenti so silnou väzbou na otca (podľa IPPA) dosahujú nižšie skóre na škále vyhľadávania vzrušenia v dotazníku SURPS ako adolescenti so slabou väzbou na otca.	Nemôžeme prijať	-
Vzťah medzi silou väzby k matke (IPPA) a výskytom rizikového chovania (VRCHA)			
H9	U adolescentov so slabou väzbou na matku (podľa IPPA) sa vyskytuje abúzus (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na matku silnú väzbu (podľa IPPA).	Prijímame	0,001
H10	U adolescentov so slabou väzbou na matku (podľa IPPA) sa vyskytuje delikventné chovanie (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na matku silnú väzbu (podľa IPPA).	Prijímame	0,001
H11	Adolescenti so slabou väzbou na matku (podľa IPPA) sú častejšie obeťami šikany (podľa VRCHA) ako adolescenti, ktorí majú na matku silnú väzbu (podľa IPPA).	Prijímame	0,001
Vzťah medzi silou väzby k otcovi (IPPA) a výskytom rizikového chovania (VRCHA)			
H12	U adolescentov so slabou väzbou na otca (podľa IPPA) sa vyskytuje abúzus (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na otca silnú väzbu (podľa IPPA).	Prijímame	0,001
H13	U adolescentov so slabou väzbou na otca (podľa IPPA) sa vyskytuje delikventné chovanie (podľa VRCHA) vo väčšej miere ako u adolescentov, ktorí majú na otca silnú väzbu (podľa IPPA).	Prijímame	0,001
H14	Adolescenti so slabou väzbou na otca (podľa IPPA) sú častejšie obeťami šikany (podľa VRCHA) ako adolescenti, ktorí majú na otca silnú väzbu (podľa IPPA).	Prijímame	0,001

Pozn.: v poslednom stĺpci uvádzame štatistickú hladinu významnosti testu α , na ktorej sme prijali danú hypotézu

10.3 Zodpovedanie výskumných otázok

Pri formulovaní výskumných cieľov a hlavných hypotéz nás zaujímali aj ďalšie skutočnosti, ktoré by mohli objasniť vzťah medzi väzbou k rodičom a chovaním adolescentov. Formulovali sme preto 8 výskumných otázok, ktorými sa pokúsime objasniť niektoré vzťahy medzi meranými atribútmi i ďalšími pozbieranými dátami. V tejto kapitole postupne uvedieme výsledky štatistického šetrenia a čiastočné závery z nich. Podrobnejšie sa výsledkom – z hypotéz i z výskumných otázok – budeme venovať v ďalšej kapitole.

V prvej výskumnej otázke sa pýtame, či existuje závislosť medzi štruktúrou rodiny, v ktorej adolescent žije, a jeho rizikovým chovaním. Tiež nás zaujíma, aký vplyv má rozpad rodiny pred 6. rokom života. K zisťovaniu týchto vzťahov sme využili 2 otázky z dotazníka vlastnej konštrukcie, konkrétne otázku 6, kde sme sa pýtali, či biologickí rodičia respondenta spolu aktuálne žijú, prípadne kedy sa rozviedli a otázku 7, kde sme sa pýtali, s kým respondent momentálne žije (pre presné znenie otázok čitateľa odkazujeme na prílohu 7). Po analýze surových dát sme odpovede z otázky 7 agregovali do menšieho počtu kategórií. Celkový počet vyplnených dotazníkov pre túto analýzu je 612. Počty študentov podľa štruktúry rodiny uvádzame v tabuľke 24.

Tabuľka 24: Počet respondentov podľa štruktúry rodiny

ot. 6/ ot. 7	s vlastnými rodičmi	s vlastnou mamou	s vlastným otcom	bez rodičov	striedavá starostlivosť	spolu
žijú spolu	354	0	0	7	0	361
rozvod pred 6. r.	5	74	10	8	16	113
rozvod po 6. r.	9	61	16	7	18	111
nikdy spolu nežili	0	10	1	3	0	14
neviem, nepoznám oboch rodičov	0	1	1	4	0	6
jeden z rodičov umrel	0	5	2	0	0	7
spolu	368	151	30	29	34	612

Využitím neparametrickej Kruskal-Wallis ANOVA sme otestovali závislosť medzi otázkou 6, resp. otázkou 7, a celkovým rizikovým skóre meraným metódou VRCHA. Výsledky testu pre otázku 6 uvádzame v tabuľke 25 a pre otázku 7 v tabuľke 26. Pre doplnenie štatistík prikladáme aj grafické zobrazenie (obrázok 26).

Tabuľka 25: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 1 (1)

		mediánové hodnoty skóre						Kruskal-Wallis ANOVA	
		Žijú spolu	Rozvod pred 6. r.	Rozvod po 6. r.	Nikdy spolu nežili	Neviem, nepoznám oboch rodičov	Jeden z rodičov umrel	H (df)	p
ot. 6: Moji biologickí rodičia...	Celkové skóre VRCHA	5	6	6	7,5	8,5	8	23,650 (5)	<0,001

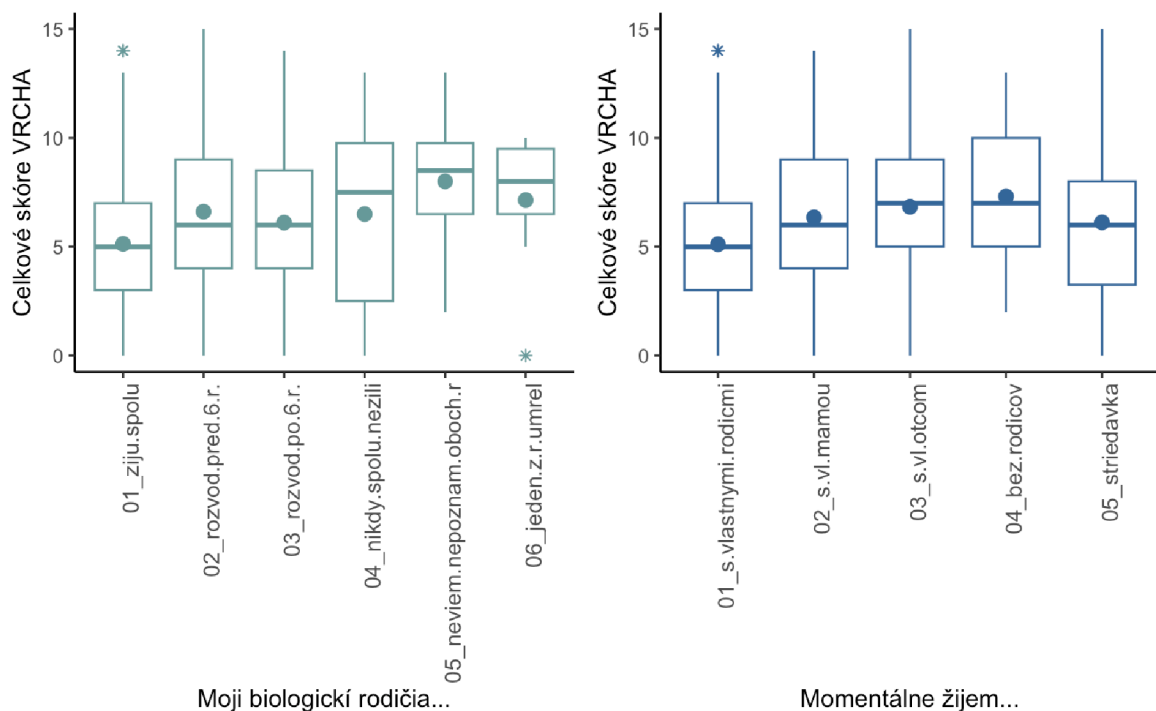
Tabuľka 26: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 1 (2)

		mediánové hodnoty skóre					Kruskal-Wallis ANOVA	
		S vlastnými rodičmi	S vlastnou mamou	S vlastným otcom	Bez rodičov	Striedavá starost.	H (df)	p
ot. 7: Momentálne žijem v jednej domácnosti...	Celkové skóre VRCHA	5	6	7	7	6	25,521 (4)	<0,001

Na základe výstupov zo štatistického šetrenia môžeme konštatovať, že štruktúra rodiny má významný vplyv na výskyt rizikového chovania v období adolescencie. Polovica respondentov, ktorí uvádzajú, že ich biologickí rodičia spolu žijú, skóruje v rizikovom chovaní do 5-tich bodov, rovnakú mediánovú hodnotu má aj skupina respondentov, ktorí žijú s oboma rodičmi, čo nie je prekvapením vzhľadom k tomu, že tieto 2 skupiny sa takmer v 100 % prekrývajú. Pre všetky ostatné kategórie pozorujeme vyššie mediánové hodnoty. Najrizikovejšími sa javia skupiny adolescentov, ktorí nepoznajú svojich biologických rodičov, prípadne jeden z rodičov umrel. Týchto študentov však máme v našom výskumnom súbore príliš málo (6, resp. 7) na to, aby sme mohlirobiť závery o efekte. Rozvod rodičov pred i po 6. roku života sa javí ako významný faktor vplývajúci na výskyt rizikového chovania, z oboch skupín dosiahlo 50 % študentov skóre nad 6 bodov. Efekt rozdielu medzi rodinami, kde obaja rodičia žijú spolu a rodinami s rozvedenými rodičmi, potvrdil aj post hoc test [rozvod pred 6. rokom: $Z = -3,803, p < 0,001$ a rozvod po 6. roku: $Z = -2,697, p = 0,007$]. Na základe hodnoty mediánov ale nemôžeme konštatovať rozdiel medzi skupinou respondentov, ktorých rodičia sa rozviedli pred ich 6. narodeninami a skupinou respondentov, ktorých rodičia sa rozviedli po ich 6. narodeninách, čo nám potvrdil aj post hoc test [$Z = -0,878, p = 0,380$]. Väčšina respondentov z rozvedených rodín v našom výskumnom súbore žije s matkou, čo do počtu druhú najväčšiu skupinu tvoria tí, ktorých rodičia vychovávajú v striedavej starostlivosti a najmenej početnou skupinou sú

respondenti žijúci po rozvode s otcom. Hoci sa mediánové hodnoty v týchto skupinách mierne líšia, post hoc test významný rozdiel nenašiel. Rozdiely medzi jednotlivými skupinami definovanými otázkou 7 nachádzame medzi tými, čo žijú s oboma rodičmi a tými, čo žijú len s jedným rodičom [s matkou: $Z = -3,663, p < 0,001$ a s otcom: $Z = -2,745, p = 0,006$]. Zaujímavosťou je, že rozdiel vo výskyte rizikového chovania v rodinách s oboma vlastnými rodičmi a striedavou starostlivosťou testy nepotvrdili [$Z = -1,516, p = 0,129$].

Obrázok 26: Celkové skóre VRCHA podľa štruktúry rodiny

Druhá výskumná otázka nadväzuje na prvú; zaujíma nás, či sú adolescenti z rozpadnutej rodiny, ktorí ale majú k rodičom dobrú väzbu, odolnejší voči rizikovému chovaniu. Má teda na rozvoj rizikového chovania väčší vplyv kompletnosť rodiny (prítomnosť oboch rodičov) alebo kvalitný vzťah s rodičmi? S cieľom odpovedať na tieto otázky sme si vytvorili 2 nové premenné. Prvou je premenná „rodina“ s 2 hodnotami („komplet“ a „nekomplet“), ktorá vznikla z otázok 6 a 7 dotazníka vlastnej konštrukcie, druhou premennou je „rodina_vazba“, kde sme skombinovali premennú „rodina“ a väzby k oboj rodičom v kategóriách podľa jej sily. Kód, ktorým sme premenné vytvorili, príkladáme do príloh (príloha 9). Početnosti respondentov uvádzame v tabuľke 27.

Tabuľka 27: Počet respondentov podľa štruktúry rodiny a väzby k rodičom

rodina	rodina_vazba	počet	% podiel
komplet	M.silna-O.silna	30	5,15
	M.silna-O.stredne.silna	21	3,61
	M.silna-O.slaba	0	0,00
	M.stredne.silna-O.silna	31	5,33
	M.stredne.silna-O.stredne.silna	198	34,02
	M.stredne.silna-O.slaba	27	4,64
	M.slaba-O.silna	1	0,17
	M.slaba-O.stredne.silna	22	3,78
	M.slaba-O.slaba	22	3,78
spolu-komplet		352	60,48
nekomplet	M.silna-O.silna	11	1,89
	M.silna-O.stredne.silna	12	2,06
	M.silna-O.slaba	2	0,34
	M.stredne.silna-O.silna	15	2,58
	M.stredne.silna-O.stredne.silna	113	19,42
	M.stredne.silna-O.slaba	32	5,50
	M.slaba-O.silna	7	1,20
	M.slaba-O.stredne.silna	17	2,92
	M.slaba-O.slaba	21	3,61
spolu-nekomplet		230	39,52
spolu		582	100,00

Pozn.: „M“ = matka, „O“ = otec

Počet respondentov, ktorí kompletne vyplnili otázky skúmané v tejto časti, je 582. V našom výskumnom súbore prevažujú kompletne rodiny (60,48 %) a medzi nimi najviac tie, kde má adolescent stredne silnú väzbu k obom rodičom. Rovnako aj medzi nekompletnými rodinami prevažujú tie so stredne silnou väzbou k obom rodičom.

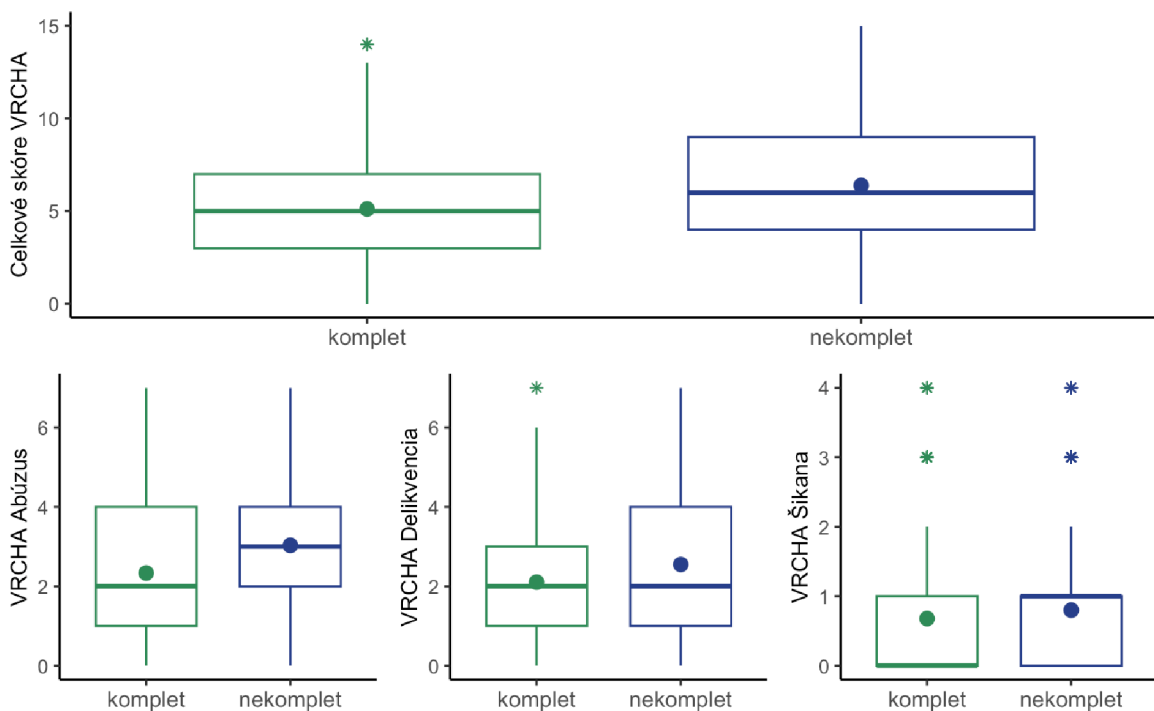
Najprv sme sa pozreli na výskyt rizikového chovania v kompletných a nekompletných rodinách. Na preskúmanie tejto výskumnej otázky sme zvolili neparametrický Mann-Whitney test pre dva nezávislé výbery. Rozdiel sa ukázal ako signifikantný; mediánové hodnoty sa líšia o 1 bod a podľa hodnoty AUC môžeme povedať, že adolescenti z kompletných rodín skórujú v rizikovom chovaní v 40 % prípadov vyššie ako adolescenti z nekompletných rodín [$U = 36\,413$, $Z = -4,441$, $p < 0,001$, $AUC = 0,40$]. Významné rozdiely nachádzame aj v dvoch subškálach VRCHA (abúzus a delikvencia), o vplyve kompletnosti rodiny na výskyt šikany nemôžeme urobiť závery.

Výsledky štatistických testov sú zreteľné aj z grafu na obrázku 27, detailné výsledky prezentujeme v tabuľke 28.

Tabuľka 28: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 2

	mediánové hodnoty skóre		Mann-Whitney test			
	komplet	nekomplet	U	Z	p	AUC
Celkové skóre	5	6	36413	-4,441	<0,001	0,40
Abúzus	2	3	36062	-4,641	<0,001	0,39
Delikvencia	2	2	39843	-2,889	0,004	0,43
Šikana	0	1	42341	-1,850	0,064	0,46

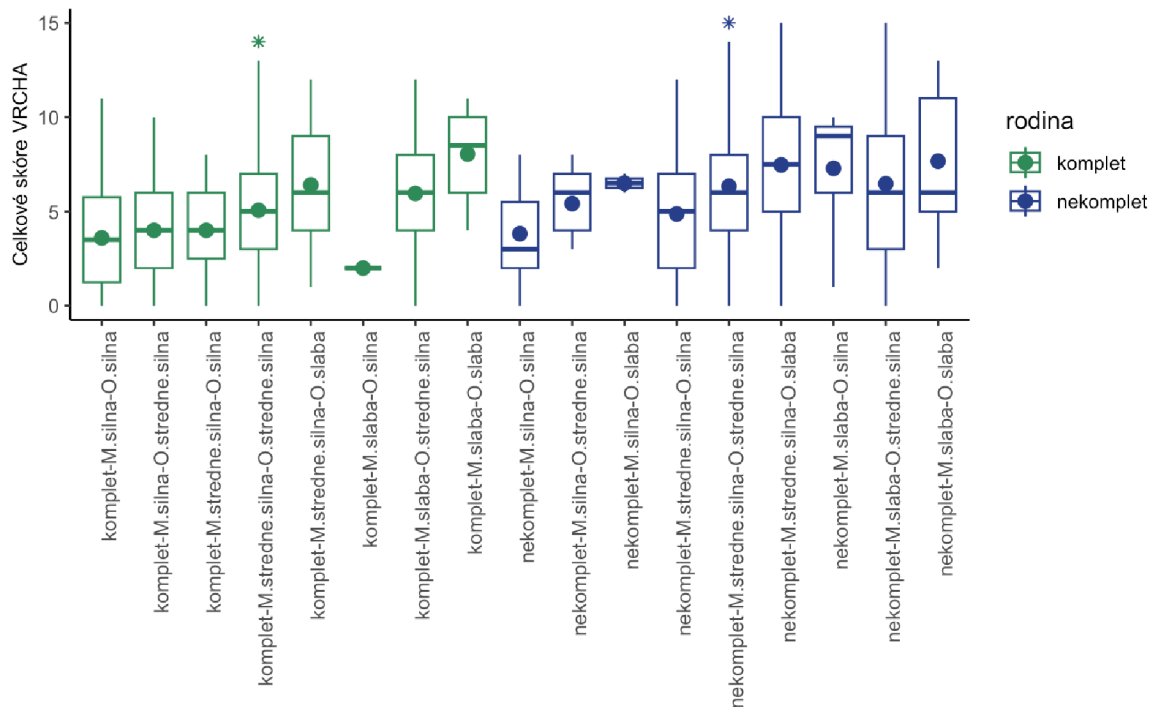
Obrázok 27: Skóre na škálach VRCHA podľa kompletnosti rodiny

Hypotézami H9–H14 sme overili predpoklad, že väzba k matke, resp. k otcovi, súvisí s výskytom rizikového chovania v období dospievania. Zároveň sme zistili, že na rizikovosť vplyva aj kompletnosť rodiny. Kruskal-Wallisovou ANOVA sme preverili vplyv kombinácie týchto dvoch faktorov a potvrdila sa silná závislosť [$H = 73,281(16), p < 0,001$]. Rozdiely medzi jednotlivými skupinami znázorňuje graf (obrázok 28). Môžeme konštatovať, že najnižší medián rizikového skóre sme namerali ako u adolescentov, ktorí žijú v kompletnej (3,5) tak i nekompletnej (3,0) rodine, ak majú k obom rodičom silnú

väzbu. Zaujímavé je, že u adolescentov, ktorí majú k obom rodičom slabú väzbu, sa líši mediánové skóre o 2,5 bodu v prospech nekompletnej rodiny (6,0) oproti kompletnej rodine (8,5), tento rozdiel sa však nepotvrdil v post hoc teste [$Z = 0,737, p = 0,461$], čo je dané veľkým kvartilovým rozpätím v skupine „nekomplet-M.slabá-O.slabá“. Najväčší medziskupinový rozdiel na základe výsledkov post hoc testu pozorujeme v rámci kompletných rodín a to medzi rodinami, kde majú dospievajúci k obom rodičom silnú väzbu a rodinami, kde sú obe väzby slabé [$Z = -4,930, p < 0,001$]. Mediánové rozdiel je až 5 bodov.

Obrázok 28: Celkové skóre VRCHA podľa kompletnosti rodiny a väzby k rodičom

Tretou výskumnou otázkou sme si dali za cieľ preskúmať, či užívanie návykových látok u rodičov súvisí s užívaním návykových látok ich potomkov. Vyskytuje sa užívanie tabakových výrobkov, prípadne alkoholu častejšie u tých respondentov, ktorých rodičia užívajú tieto látky?

Zo šetrenia sme vyradili dotazníky, v ktorých chýbali odpovede na otázky týkajúce sa abúzu u rodičov, prípadne odpovedali „neviem“; ostalo nám tak 558 respondentov. Na zistenie týchto vzťahov sme využili otázky 14 (fajčenie u rodičov) a 15 (frekvencia užívania alkoholu doma) z dotazníka vlastnej konštrukcie (príloha 7). Odpovede z otázky 14 sme

upravili tak, aby sme získali súhrnnú informáciu o oboch rodičoch. Počty respondentov podľa odpovedí uvádzame v tabuľke 29.

Tabuľka 29: Počet respondentov podľa abúzu rodičov

fajčenie/alkohol	takmer vôbec	keď je návšteva	len cez víkendy	takmer denne	spolu
nefajčí ani jeden	49	157	39	56	301
fajčí len mama	4	33	5	24	66
fajčí len otec	16	52	11	15	94
fajčia obaja	17	48	8	24	97
spolu	86	290	63	119	558

Významnosť uvažovaných vzťahov medzi abúzom rodičov a abúzom ich detí sme opäť overovali dvoma testami Kruskal-Wallis ANOVA – pre fajčenie a alkohol zvlášť. Ich výsledky uvádzame v tabuľkách 30 a 31 a na grafoch (obrázok 29).

Tabuľka 30: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 3(1)

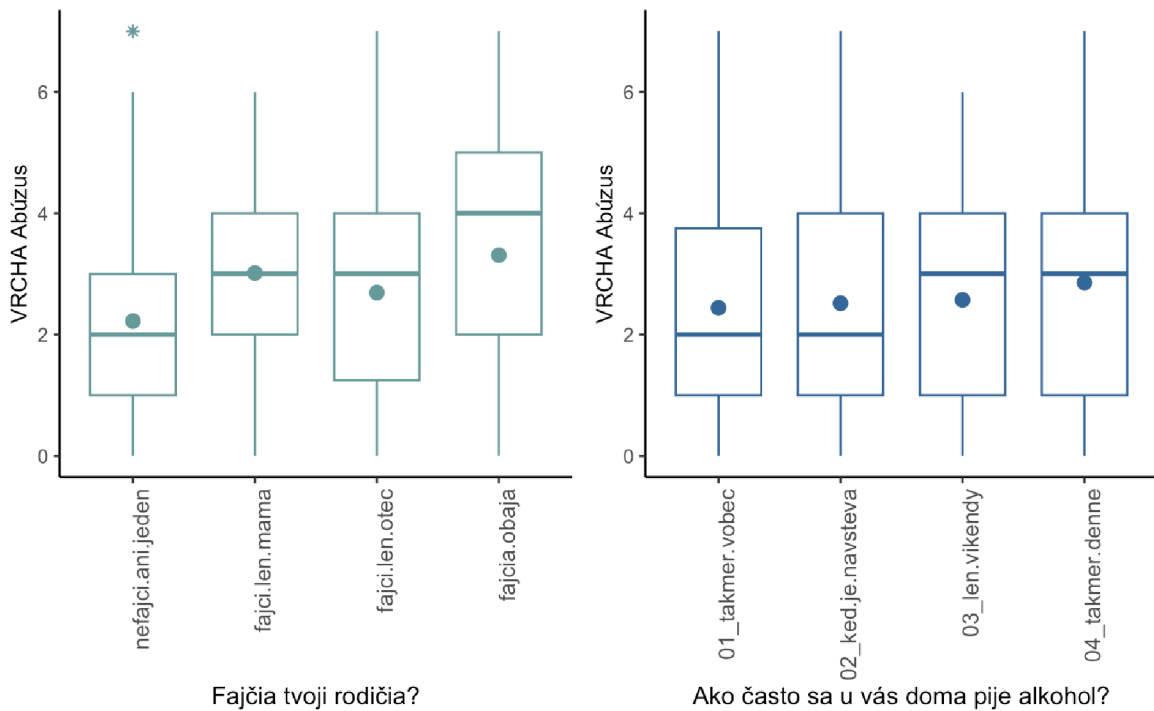
	mediánové hodnoty skóre				Kruskal-Wallis ANOVA	
	nefajčí ani jeden	fajčí len mama	fajčí len otec	fajčia obaja	H (df)	p
VRCHA Abúzus	2	3	3	4	31,091 (3)	<0,001

Tabuľka 31: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 3(2)

	mediánové hodnoty skóre				Kruskal-Wallis ANOVA	
	takmer vôbec	keď je návšteva	len cez víkendy	takmer denne	H (df)	p
VRCHA Abúzus	2	2	3	3	4,161 (3)	0,245

Na základe výsledkov oboch ANOVA môžeme na výskumnú otázku odpovedať nasledovne: fajčenie rodičov má významný vplyv na užívanie návykových látok u ich potomkov v čase dospievania; zatiaľ čo o efekte alkoholu toto tvrdiť nemôžeme. Ukazuje sa, že ak nefajčí ani jeden z rodičov, je mediánová hodnota abúzu až 2x nižšia ako keď fajčia obaja rodičia. Efekt užívania alkoholu u rodičov na abúzus našich respondentov konštatovať nemôžeme, avšak môžeme vidieť rozdiel v mediánoch medzi rodinami, kde sa nepije vôbec a rodinami, kde sa pije takmer denne; tento rozdiel post hoc test vyhodnotil tesne za hranicou 5% hladiny významnosti [$Z = -1,849, p = 0,065$].

Obrázok 29: Skóre abúzu VRCHA podľa abúzu u rodičov

V ďalšej výskumnej otázke sme sa pokúsili zistiť vplyv konfliktov medzi rodičmi a tiež vplyv konfliktov adolescenta s rodičmi na jeho rizikové chovanie. Môže konfliktné prostredie súvisieť s tendenciou chovať sa rizikovo? Ktoré osobnostné rysy najviac korelujú s výskytom hádok? Opäť sme využili otázky z dotazníka vlastnej konštrukcie, konkrétne otázky 19 a 24. Na tieto otázky odpovedalo 573 študentov, počty podľa odpovedí uvádzame v tabuľkách 32 a 33.

Tabuľka 32: Počet respondentov podľa frekvencie hádok s rodičmi

ot. 19: hádky s matkou/s otcom (posl. mesiac)	vôbec	raz	párkrát	takmer denne	spolu
vôbec	177	32	21	1	231
raz	69	37	29	5	140
párkrát	58	36	63	8	165
takmer denne	15	6	9	7	37
spolu	319	111	122	21	573

Tabuľka 33: Počet respondentov podľa frekvencie hádok medzi rodičmi

ot. 24: Ako často sa tvoji rodičia doma hádajú?	takmer vôbec	výnimočne	aspoň 1x mesačne	aspoň 1x týždenne	takmer denne	neviem	spolu
	125	181	101	86	29	51	573

Výsledky Kruskal-Wallis ANOVA uvádzame v 3 tabuľkách označené číslom 34, 35 a 36, na priloženom grafe (obrázok 30) rozdiely medzi skupinami prezentujeme graficky.

Tabuľka 34: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(1)

ot. 24: Ako často sa tvoji rodičia doma hádajú?	mediánové hodnoty skóre						Kruskal - Wallis ANOVA	
	takmer vôbec	výnimočne	aspoň 1x mesačne	aspoň 1x týždenne	takmer denne	neviem	H (df)	p
Celkové skóre VRCHA	5	5	6	7	8	6	40,184 (5)	<0,001

Tabuľka 35: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(2)

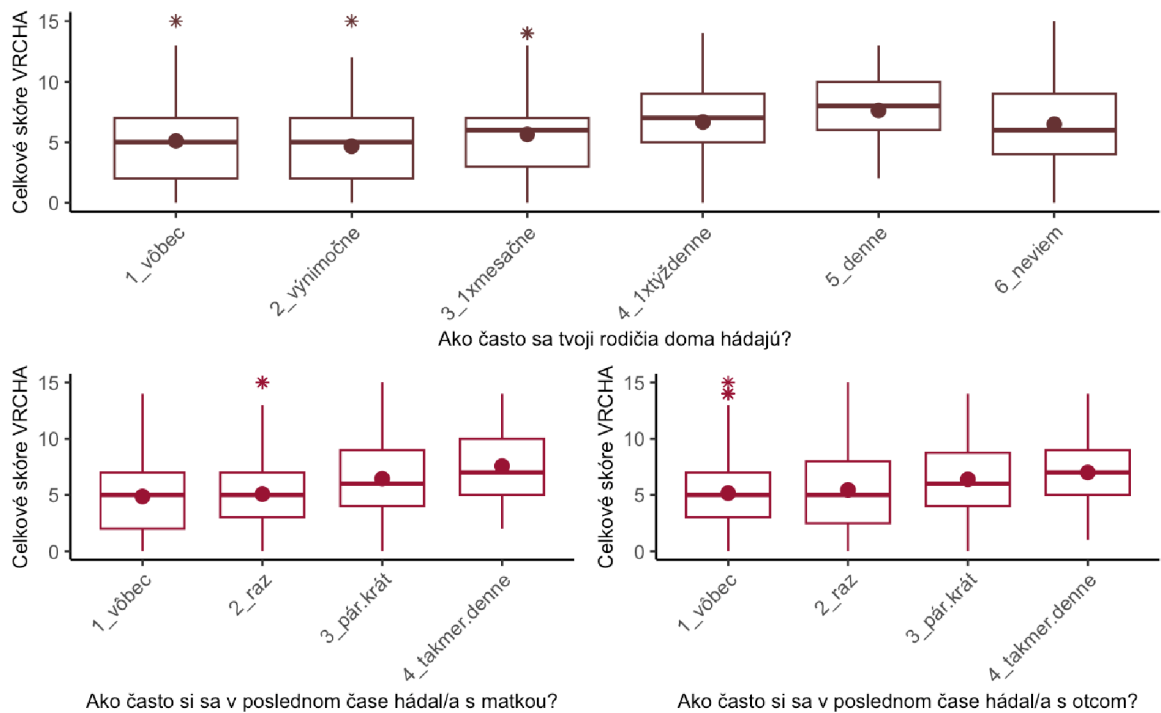
ot. 19: Ako často si sa v poslednom čase hádal/a s matkou?	mediánové hodnoty skóre				Kruskal - Wallis ANOVA	
	vôbec	raz	párkrát	takmer denne	H (df)	p
Celkové skóre VRCHA	5	5	6	7	34,793 (3)	<0,001

Tabuľka 36: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(3)

ot. 19: Ako často si sa v poslednom čase hádal/a s otcom?	mediánové hodnoty skóre				Kruskal - Wallis ANOVA	
	vôbec	raz	párkrát	takmer denne	H (df)	p
Celkové skóre VRCHA	5	5	6	7	17,752 (3)	<0,001

Z výsledkov je zrejmé, že konfliktné prostredie, v ktorom adolescent žije, súvisí s jeho rizikovým chovaním. Markantný rozdiel v mediánoch rizikového skóre pozorujeme medzi adolescentami, ktorých rodičia sa vôbec nehádajú (5) a tými, ktorých rodičia sa hádajú takmer denne (8). V jednotlivých skupinách adolescentov podľa frekvencie hádok s matkou i s otcom sme v rizikovom skóre namerali rovnaké mediánové hodnoty.

Obrázok 30: Rizikové skóre VRCHA podľa frekvencie hádok medzi rodičmi a s rodičmi

Zaujímá nás aj, či niektorý z osobnostných rysov adolescenta súvisí s frekvenciou jeho hádok s rodičmi. Z tabuľky 37, kde uvádzame výsledky štatistických testov ANOVA môžeme vyčítať silnú závislosť medzi 3 zo 4 škál SURPS a početnosťou hádok s matkou; osobnostný rys precitlivenosti nevykazuje významný vzťah. U hádok s otcom je to podobné, avšak tu nemôžeme konštatovať súvislosť s vyhľadávaním vzrušenia ako je to pri hádkach s matkou. Rozdiel môžeme vidieť aj v spomínanej precitlivenosti, kde ani tu sa neukázala štatistická významnosť na 5% hladine významnosti, ale tento osobnostný rys tu hrá väčšiu rolu ako pri hádkach s matkou. U hádok s oboma rodičmi najsilnejšie pôsobia osobnostné rysy negatívneho myslenia a impulzivity.

Tabuľka 37: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(4)

Hádky s matkou	mediánové hodnoty skóre				ANOVA	
	vôbec	raz	párkrát	takmer denne	F (df1; df2)	p
Negatívne myslenie	14	15	16	16	9,616 (3; 146,45)	<0,001
Precitlivenosť	12	12	12	14	0,758 (3; 149,05)	0,519
Impulzivita	12	13	14	13	7,130 (3; 151,54)	<0,001
Vyhľadávanie vzrušenia	15	15	17	17	5,419 (3; 151,05)	0,001
Hádky s otcom	vôbec	raz	párkrát	takmer denne	F (df1; df2)	p
Negatívne myslenie	14	15	16,5	18	13,301 (3; 84,003)	<0,001
Precitlivenosť	12	13	13	11	2,275 (3; 87,849)	0,085
Impulzivita	12	13	14	15	11,556 (3; 85,884)	<0,001
Vyhľadávanie vzrušenia	15	16	17	16	2,105 (3; 85,574)	0,106

Zistili sme už súvislosť medzi výskytom rizikového chovania a väzbe k rodičom, vypozerovali sme aj vzťah medzi rizikovým chovaním a štruktúrou rodiny a v predchádzajúcej otázke sme si potvrdili, že konfliktné prostredie má tiež svoj podiel. Potvrdil sa aj rozdiel v jednotlivých škálach VRCHA medzi dievčatami a chlapcami. Ale je efekt pohlavia platný, ak dievčatá, či chlapci vyrastajú v nefunkčnej rodine? Je jedno pohlavie odolnejšie voči nepriaznivým podmienkam ako druhé? Na to budeme hľadať odpoveď v piatej výskumnej otázke. K objasneniu tohoto komplexnejšieho vzťahu sme postavili model lineárnej regresie so závislou premennou celkového rizikového skóre VRCHA a všetkými menovanými faktormi ako prediktormi. Podmodelom bez pohlavia a následným porovnaním výsledkov oboch modelov sme zisťovali, či pohlavie samo o sebe má nejaký efekt. Vzťahy sme modelovali na 573 respondentoch, ktorí odpovedali na všetky súvisiace otázky.

V tabuľke 38 prezentujeme výstupy z oboch modelov a pod ňou (tabuľka 39) výsledky ANOVA, ktorou sme porovnali modely medzi sebou. Hodnota p veľmi blízka 1 nás informuje o tom, že vysvetlené percento rozptylu modelu sa po vyradení prediktora pohlavia nezmenilo; to môžeme vidieť aj na hodnotách R^2 a R_{adj}^2 , ktoré sú v oboch modeloch takmer identické. Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že na obe pohlavia prostredie vplýva rovnako dobre, resp. rovnako nedobre – pri porovnateľných domácich podmienkach bude rizikové chovanie u oboch pohlaví rovnaké.

Tabuľka 38: Výstupy z modelu (Model 1) a podmodelu (Model 2) vo výskumnej otázke 5

Model 1	Regresory	β	SE	t	p
	(Intercept)	8,614	1,132	7,607	<0,001
	Väzba k matke	-0,020	0,015	-1,340	0,181
	Väzba k otcovi	-0,045	0,013	-3,506	<0,001
	Rodina: nekomplet	0,890	0,300	2,964	0,003
	Hádky s matkou: raz	-0,096	0,345	-0,279	0,780
	Hádky s matkou: párkrát	0,794	0,366	2,174	0,030
	Hádky s matkou: takmer denne	1,480	0,658	2,249	0,025
	Hádky s otcom: raz	-0,088	0,363	-0,243	0,808
	Hádky s otcom: párkrát	0,225	0,392	0,574	0,566
	Hádky s otcom: takmer denne	-0,186	0,761	-0,245	0,807
	Hádky medzi rodičmi: výnimočne	-0,238	0,376	-0,633	0,527
	Hádky medzi rodičmi: 1xmesačne	0,413	0,440	0,940	0,348
	Hádky medzi rodičmi: 1xtýždenne	0,801	0,472	1,696	0,091
	Hádky medzi rodičmi: denne	1,316	0,696	1,892	0,059
	Hádky medzi rodičmi: neviem	0,637	0,535	1,190	0,235
	Pohlavie: Dievčatá	0,013	0,270	0,048	0,962
Model 2	(Intercept)	8,622	1,120	7,698	<0,001
	Väzba k matke	-0,019	0,015	-1,341	0,181
	Väzba k otcovi	-0,045	0,013	-3,528	<0,001
	Rodina: nekomplet	0,890	0,300	2,969	0,003
	Hádky s matkou: raz	-0,095	0,344	-0,277	0,782
	Hádky s matkou: párkrát	0,796	0,364	2,186	0,029
	Hádky s matkou: takmer denne	1,482	0,656	2,259	0,024
	Hádky s otcom: raz	-0,087	0,362	-0,241	0,810
	Hádky s otcom: párkrát	0,227	0,390	0,583	0,560
	Hádky s otcom: takmer denne	-0,187	0,760	-0,246	0,806
	Hádky medzi rodičmi: výnimočne	-0,239	0,376	-0,635	0,526
	Hádky medzi rodičmi: 1xmesačne	0,413	0,439	0,941	0,347
	Hádky medzi rodičmi: 1xtýždenne	0,801	0,471	1,700	0,090
	Hádky medzi rodičmi: denne	1,317	0,695	1,897	0,058
	Hádky medzi rodičmi: neviem	0,637	0,535	1,192	0,234

Tabuľka 39: Porovnanie modelu 1 a modelu 2 vo výskumnej otázke 5

	Štatistiky modelov				ANOVA				
	p	R^2	R^2_{adj}	Res Df.	RSS	Df	SS	F	p
Model 1	<0,001	0,168	0,145	546	5113,580				
Model 2	<0,001	0,168	0,146	545	5113,559	1	0,021	0,002	0,962

V ďalšej výskumnej otázke skúmame, ktoré osobnostné rysy najsilnejšie súvisia s výskytom rizikového chovania. Do vzťahu teda dávame hodnoty namerané v dotazníku SURPS s nameraným skóre v dotazníku VRCHA. Pre toto porovnanie sme zvolili korelačnú analýzu.

Tabuľka 40: Korelačná matica škál VRCHA a SURPS (výsk. otázka 6)

		SURPS			
		Negatívne myslenie	Precitlivosť	Impulzivita	Vyhľadávanie vzrušenia
VRCHA	Abúzus	0,13**	0,03	0,27***	0,29***
	Delikvencia	0,13**	-0,04	0,23***	0,30***
	Šikana	0,34***	0,15***	0,26***	0,05
	Celkové skóre	0,21***	0,03	0,33***	0,33***

Pozn.: **,*** = $p < 0,01$, ***,**** = $p < 0,001$

V tabuľke 40 vidíme, že impulzivita a negatívne myslenie súvisí s výskytom každého meraného typu rizikového chovania, osobnostný rys vyhľadávanie vzrušenia nepozorujeme u adolescentov, ktorí sa stali obeťami šikany. Naopak, precitlivosť koreluje práve s nedávnymi zážitkami šikany.

Korelačnú analýzu sme využili aj v ďalšej výskumnej otázke pre skúmanie vzťahov medzi atribútmi pripútania k rodičovi a rizikovým chovaním; zaujíma nás ktorá zložka väzby k matke, resp. k otcovi, najsilnejšie koreluje s celkovým skóre VRCHA.

Všetky korelácie sú v intervale malých, prípadne stredne silných korelácií (tabuľka 41). Podľa očakávania má dôvera a komunikácia nepriamo úmerný vzťah k výskytu rizikového chovania, t. j. čím sú tieto hodnoty vyššie, rizikové skóre vo všetkých škálach VRCHA je nižšie. Opačný efekt má odcudzenie od rodiča, ktoré keď nadobúda vyššie hodnoty, narastá aj rizikové chovanie.

Tabuľka 41: Korelačná matica škál VRCHA a IPPA (výsk. otázka 7)

		VRCHA			
		Celkové skóre	Abúzus	Delikvencia	Šikana
subškály IPPA	Dôvera k matke	-0,24***	-0,16***	-0,18***	-0,23***
	Komunikácia s matkou	-0,20***	-0,11***	-0,17***	-0,21***
	Odcudzenie od matky	0,30***	0,21***	0,23***	0,27***
	Dôvera k otcovi	-0,29***	-0,20***	-0,18***	-0,32***
	Komunikácia s otcom	-0,22***	-0,14***	-0,14***	-0,25***
	Odcudzenie od otca	0,32***	0,24***	0,20***	0,32***

Pozn.: u korelačných koeficientov subškály „odcudzenie“ sme zmenili znamienko, pre účely výpočtu celkového skóre pripútania sa táto škála skóruje reverzne, ***,**** = $p < 0,001$

V poslednej výskumnej otázke sme sa venovali vzťahu medzi väzbou k matke, resp. k otcovi, a spokojnosťou so sebou a svojim životom. Spokojnosť študentov sme zisťovali v 5 otázkach dotazníku vlastnej konštrukcie v časti E – (príloha 7). Respondenti mali na otázky typu „Jseš spokojená/ý s tým, jak vypadáš?“ odpovedať hodnotou na škále 1 až 5 ako v škole. Celkové skóre sme spočítali ako súčet všetkých odpovedí, t. j. minimum je 5 a maximum 25 bodov – čím menej bodov, tým vyššia spokojnosť. Táto premenná má normálne rozdelenie.

Na základe výsledkov analýzy rozptylov medzi skupinami študentov podľa sily väzby vidíme, že sila väzby k rodičom úzko súvisí pocitom spokojnosti – u slabšej väzby skórovali študenti okolo 15 bodov, zatiaľ čo u silnej väzby to bolo zhruba o 5 bodov menej.

Tabuľka 42: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 8

	priemerné hodnoty skóre Spokojnosť			ANOVA	
	slabá väzba	stredne silná väzba	silná väzba	F (df1; df2)	p
Pripútanie k matke	15,89	12,88	9,98	68,196 (2; 162,780)	<0,001
Pripútanie k otcovi	15,63	12,90	10,40	52,427 (2; 187,877)	<0,001

V tejto hutnej kapitole sme dopodrobna popísali výsledky všetkých stanovených hypotéz a výskumných otázok a čiastočne sme výsledky interpretovali. Dôkladnejšej interpretácii sa budeme venovať v nasledujúcej kapitole, kde tiež popíšeme súvislosti medzi jednotlivými zisteniami a porovnáme naše závery s výskumnými závermi podobných štúdií.

11 DISKUSIA

V tejto kapitole zrekapitulujeme zistenia, ktoré priniesla naša štúdia vzhľadom k cieľom, ktoré sme si na začiatku vytýčili. Naše výsledky porovnáme s teoretickými predpokladmi, z ktorých sme vychádzali a s inými štúdiami, ktoré mali podobný zámer ako bol ten náš. Časť tejto kapitoly venujeme aj úskaliam projektu, ktorým sme museli čeliť pri jeho realizácii. Nakoniec sa zamyslíme nad tým, ako by sme v praxi mohli naše zistenia aplikovať a akými ďalšími štetreniami by bolo vhodné naviazať na výsledky našej štúdie.

Naším hlavným cieľom bolo na súčasných adolescentoch (vo veku 15–18 rokov) overiť vplyv rodinného zázemia na rozvoj osobnostných rysov, ktoré úzko súvisia s výskytom rizikového chovania. Pod rodinným zázemím rozumieme jednak väzby k rodičom a ďalšie rodinné faktory ako napríklad kompletnosť rodiny, užívanie nikotínu a alkoholu u rodičov, konfliktnosť domáceho prostredia a pod. Ďalšie čiastkové ciele dopĺňali hlavný cieľ; overovali sme súvislosť medzi väzbou k rodičom a výskytom rizikového chovania, skúmali sme aj vzťahy medzi osobnostnými rysmi adolescentov a skúsenosťou s rizikovým chovaním, zamerali sme sa tiež na rozdiely medzi dievčatami a chlapcami vo všetkých sledovaných premenných (pripútanie k matke a otcovi, skóre rizikového chovania vrátane jeho subškál, osobnostné rysy) a vplyv väzby k rodičom na spokojnosť adolescentov. V dotazníku vlastnej konštrukcie sme sa pýtali aj na ďalšie informácie (napríklad vzdelanie rodičov, čas trávený s rodičmi, prítomnosť nastavených domácich pravidiel, atď.), no napriek tomu, že sa domnievame, že by sme prišli k ďalším zaujímavým zisteniam, sme sa vzhľadom k rozsahu práce rozhodli ich do predkladanej štúdie nezaradiť.

Pôvodný plán zberu dát sme si stanovili na obdobie od 1.12.2021 do 31.3.2022; dúfali sme, že v tom čase už bude opäť v školách štandardná – prezenčná výuka, bohužiaľ naše nádeje stroskotali pri ďalších obmedzeniach vyhlásených vládou, ktoré sa dotkli aj fungovania škôl. Po epidemiologických reštrikciách prišli letné prázdniny a tak sme so zberom začali až v novom školskom roku. Istý čas nám zabralo aj samotné oslovovanie vedenia škôl a hľadanie vhodných termínov a tak sa prvý zber uskutočnil až na začiatku novembra 2022. Najväčšiu časť dát sme stihli zozbierať ešte do konca roka 2022, zvyšok prevažne na jar 2023 a posledné návštevy škôl sme absolvovali v júni 2023. V technickom

pláne výskumu sme počítali so zberom dát na stredných školách vo všetkých krajoch ČR. Z tabuľky 5 je zrejme, že tento plán sa nám nepodarilo realizovať. Dôvodom je, že sa nám vo zvyšnom čase, ktorý nám na zber ostal, nepodarilo dohodnúť sa na spolupráci so školami vo všetkých krajoch, konkrétne v Stredočeskom, Plzeňskom, Moravskoslezskom a na Vysočíne. Vedenie týchto škôl ako dôvod neúčasti uvádzalo, že ide o príliš osobné témy, prípadne že už sa zúčastnili iných šetrení a už si nemohli dovoliť študentov uvoľniť z ďalšej výuky. Síce sa nám zamýšľaný výskumný súbor o veľkosti minimálne 600 študentov podarilo „dohnať“ na iných školách, náš výskumný súbor nie je normovaný podľa populácie študentov v krajoch ČR. V štyroch vyššie uvedených krajoch máme nulové zastúpenie, zatiaľ čo v niektorých krajoch je relatívny pomer študentov oproti populácii značne vyšší, napríklad študenti z Jihočeského kraja tvoria v našom výskumnom súbore (VS) 14,01 %, na celkovej populácii študentov (základný súbor; ZS) je to len 6,59 %. Podobne je to v Karlovarskom kraji (VS: 8,96 %; ZS: 2,54 %), Libereckom kraji (VS: 11,07 %; ZS: 4,18 %), Královehradeckom kraji (VS: 10,10 %; ZS: 5,62 %), Pardubickom kraji (VS: 9,28 %; ZS: 5,49 %) a Olomouckom kraji (VS: 12,38 %; ZS: 6,33 %). Sme si vedomí, že medzi krajoimi sa môžu najmä v rizikovitom chovaní vyskytovať rozdiely (napr. Dolejš & Orel, 2017), ale ako sme už písali v kapitole 8, v ktorej sme predstavili výskumný súbor, túto nevyváženosť oproti populácii nepokladáme v našej štúdií za problém; našim cieľom nebolo študentov zrovnávať medzi jednotlivými krajoimi, nedali sme si za cieľ ani štandardizáciu žiadnej psychodiagnostickej metódy, kde by VS vyrovnaný oproti populácii bol žiadúci.

Pri administrácii sme sa nestretli so žiadnymi vážnejšími problémami, všeobecne môžeme konštatovať, že študenti boli výskumom zaujatí a pri samotnom vyplňaní dotazníkovej batérie boli sústredení a ponorení do zodpovedania otázok. V triedach vládlo ticho, len výnimočne sme museli zopár študentov upozorniť, aby nerušili. Myslíme si, že tomu prispel aj fakt, že mladí dospievajúci v tomto veku sú viac sústredení na seba, viac premýšľajú o sebe a svojom živote, porovnávajú sa s rovesníkmi, za každú cenu túžia byť „normálni“ (Carr-Gregg & Shale, 2010). V tom nás utvrdilo aj nemálo študentov, ktorí po skončení administrácie osobne požiadali o zaslanie ich výsledkov na ich emailovú adresu. Pri administrácii sme sa ale pomerne často stretali s neporozumením dvoch konkrétnych otázok v dotazníku SURPS, konkrétne šlo o položky č. 6 („Užívám si nové a vzrušujúce zážitky, i když jsou nekonvenční.“) a č. 15 („Jsem celkově impulzivní člověk.“), kde respondenti nerozumeli slovám „nekonvenčný“ a „impulzivný“. Domnievame sa, že otázky v štandardizovaných dotazníkoch, ktoré sa predkladajú študentom (prípadne žiakom) bez požiadavky na úroveň intelektu, by mali obsahovať slová a vetné konštrukcie primerané

priemernému intelektu v tomto veku. Administrátorka síce pojmy vysvetlila a doplnila príkladmi, ale je dosť možné, že dodatočným vysvetlením (navyššie nie štandardizovaným) celkom neznámeho pojmu mohlo dôjsť k rôznemu porozumeniu otázky a tým pádom k skresleniu celkového výsledku. V niektorých navštívených triedach sa na tieto otázky nespýtal žiadny z respondentov, nepredpokladáme ale, že by práve v týchto triedach všetci bez výnimky rozumeli; dôvodom mohli byť obavy zo strápnenia sa alebo len nechceli rušiť klud v triede. Pri pohľade na obrázok 4 v kapitole 9 môžeme vidieť, že otázka č. 15 bola najčastejšie nevyplnená, otázka č. 6 bola štvrtou najčastejšie nevyplnenou otázkou. Zaujímavé je, že často respondenti nechali prázdnu aj otázku č. 4 („Jsem šťastný.“) a č. 13 („Jsem hrdý na to, co jsem dokázal/a.“). Dokážeme si predstaviť, že pre niektorých ľudí môže byť ťažké na tieto otázky si odpovedať aj pre samého seba. Aj keď na prvý pohľad tieto otázky pôsobia „nevinne“, môžu sa dotknúť boľavého miesta, prípadne sama otázka môže jedinca „upovedomiť“ o tom, že niečo nie je v poriadku. Samozrejme, pripúšťame aj dielo náhody, že zrovna tieto otázky niektorí študenti omylom preskočili, predsa len ide o jednotky chýbajúcich odpovedí. Bolo by určite zaujímavé sa bližšie pozrieť na ostatné zistené informácie o týchto respondentoch, v tejto práci to ale nechávame otvorené len k úvahám o možných príčinách.

Celkovo nám dotazníkovú batériu v papierovej forme vyplnilo 621 študentov. Pri prepisovaní dát do Excelu sme v 7 dotazníkoch zistili značné množstvo nevyplnených otázok, preto sme tieto zo štatistického šetrenia vyradili; ostalo nám tak 614 respondentov. Aj medzi týmito nám ostalo niekoľko nekompletne vyplnených dotazníkov, avšak šlo už len o jednotky chýbajúcich odpovedí, ktoré sme dopočítali metódou štatistickej imputácie chýbajúcich hodnôt (viz kapitola 9). Medzi 7-mimi vyradenými dotazníkmi boli aj traja ukrajinskí študenti, ktorí toho času boli ešte len krátko po nástupe na českú strednú školu a neovládali dostatočne český jazyk. Nechceli sme ich však diskriminovať a vyradiť zo šetrenia, oni sami sa chceli administrácii zúčastniť a tak sme ich nechali dotazník vyplňať za pomoci prekladača, čo im zabralo dosť času a preto nestihli odpovedať na všetky otázky. Vo zvyšných 4 vyradených dotazníkoch chýbali otázky hlavne z dotazníka SURPS. Pred administráciou sme apelovali na študentov, aby nevynechávali žiadnu z otázok, toto opatrenie však nebolo postačujúce. Nekompletne vyplneným dotazníkom sme mohli čiastočne predísť aj kontrolou ihneď po ich odovzdaní, bohužiaľ vzhľadom k veľkému rozsahu dotazníkovej batérie (16 strán A4), a veľkému počtu naraz odovzdaných dotazníkov, toto nebolo v moci jednej prítomnej administrátorky.

Náš výskumný súbor (VS) tvorí 348 dievčat (56,68 %; $M = 16,70$ rokov, $SD = \pm 1,24$) a 266 chlapcov (43,32 %; $M = 17,03$ rokov, $SD = \pm 1,34$). Našou snahou bolo mať VS normovaný oproti populácii (ZS) vzhľadom k pohlaviu, toto sa nám podarilo len čiastočne. Na základe porovnania zastúpení pohlaví vo VS a v populácii stredoškolských študentov (viz tabuľka 6) konštatujeme, že dievčat v našom VS oproti ZS je o 7,1 p. b. viac. Absolútne početnosti oboch pohlaví sú ale dostatočne veľké, aby sme mohli robiť závery na základe štatistických testov pre obe pohlavia zvlášť. Vo VS máme zastúpené vekové kategórie od 15 do 21 rokov, pričom študentov vo veku nad 18 rokov sme zoskupili do jednej kategórie „19 a viac rokov“. Aj keď náš výskumný zámer bol designovaný pre mladistvých vo veku od 15 do 18 rokov, rozhodli sme nevylúčiť starších respondentov, aby sme neprišli o možnosť porovnania mladších stredoškolských študentov so staršími. Táto skupina je v našom súbore zastúpená 46 respondentami, čo už je dosť na to, aby sme mohli o nej robiť závery.

Predtým, ako sme sa pustili do štatistického vyhodnocovania hypotéz a výskumných otázok, preskúmali sme výstupy jednotlivých výskumných metód separátne. V našom výskumnom šetrení sme využili psychodiagnostické metódy VRCHA, SURPS a IPPA (pre viac informácií o metódach odkazujeme čitateľa na kapitolu 6.2). Aj z týchto analýz nám vyšli zaujímavé výsledky, ktoré okomentujeme v nasledujúcich odstavcoch.

Vnútoraná reliabilita jednotlivých škál dotazníka VRCHA meraná Cronbach alfou na našom výskumnom súbore má nasledovné hodnoty: 0,74 pre celkové rizikové skóre, 0,70 pre abúzus, 0,60 pre delikvenciu a 0,46 pre šikanu. Naše hodnoty sú veľmi podobné tým, ktoré namerali autori Čerešník a Dolejš (2015): 0,77; 0,70; 0,60; 0,56 a Laštůvková (2015): 0,73; 0,64; 0,60; 0,40 (pozn. hodnoty uvádzame v rovnakom poradí ako sme uviedli na našom súbore). U subškály šikana sú namerané hodnoty výrazne najnižšie, mohli by sme uvažovať o jej spoľahlivosti, resp. či skutočne meria jeden fenomén. Tri položky v tejto subškále sa pýtajú na fakt, či respondent bol sám obeťou šikany zo strany spolužiakov (alebo „niekoho“ na sociálnych sieťach), jedna položka (č. 7) sa pýta na to, či si dotyčný/á sám/sama ublížil/a, čo súvisí so sebapoškodzovaním. Vzhľadom k tomu, že ostatné subškály VRCHA sa zameriavajú na produkciu rizikového chovania (respondent vystupuje ako aktér), zdá sa nám, že subškála šikany sa z tohoto vymyká. Bolo by vhodné buď (a) formulovať tieto otázky tak, aby sa respondent hodnotil ako aktér šikany a/alebo (b) doplniť ďalšie otázky k 7. položke, t. j. pýtať sa aj na iné formy sebapoškodzovania, napríklad aj zneužívanie liečiv (položka č. 5), ktorá je súčasťou subškály abúzu; na našom súbore sme však medzi 5. a 7. položkou namerali koreláciu $r = 0,31$ pri $p < 0,001$ (ako jednu z vyšších interkorelácií), čo podľa nášho názoru potvrdzuje, že tieto dve položky merajú jeden druh

rizikového chovania a tým je sebapoškodzovanie. Aby sme však neuvádzali jednostranné informácie, doplníme, že položka č. 5 má na našom súbore najsilnejšiu koreláciu k subškále abúzu ($r = 0,45$) a položka č. 7 zas k šikane ($r = 0,67$), čo ozrejmuje, prečo sú tieto položky zaradené k „svojim“ faktorom. Priemerné rizikové skóre, ktoré sme na našich respondentoch namerali metódou VRCHA, má hodnotu 5,65 bodov ($SD \pm 3,33$), na jednotlivých subškálach potom 2,63 bodov ($SD \pm 1,84$) pre abúzus, 2,29 bodov ($SD \pm 1,70$) pre delikventné chovanie a 0,73 bodu ($SD \pm 0,86$) pre šikanu. Neprekvapuje nás, že s vekom výskyt rizikového chovania rastie [$p < 0,001$], tiež tak skúsenosti s abúzom [$p < 0,001$]. Hodnoty skóre šikany sú na začiatku sledovaného vekového obdobia na úrovni 0,82 bodu, po dovŕšení dospelosti klesajú na 0,62, resp. 0,54 bodu vo veku 19 rokov a vyššie [$p = 0,057$]. Zdá sa, že delikventné chovanie ako jediné z 3 subškál metódy VRCHA je stabilné, v jednotlivých vekových kohortách sa hodnoty líšia len mierne [$p = 0,144$]. V tabuľke 10 môžeme vidieť, že minimálne skóre na subškále delikvencie dosahujú adolescenti vo veku 15 rokov (2,03), maximálne vo veku 18 rokov (2,51). Mediány vo všetkých piatich skupinách sa rovnajú 2 bodom. Na základe uvedených výsledkov by sme mohli uvažovať o pomerne stabilnom prejave chovania, minimálne v rámci neskoršieho obdobia dospievania. Je tiež pravdepodobné, že u niektorých jedincov delikventné chovanie, prisudzované obdobiu „búrky a vzdoru“, nemusí v dospelosti vymiznúť. Moffittová (1993) vo svojej duálnej taxonómii tieto dve skupiny odlišuje: (1) menšia skupina jedincov, u ktorých je prítomné antisociálne chovanie počas celého života (*life-course-persistent; LCP*) a (2) väčšia skupina s antisociálnym správaním v období dospievania (*adolescent-limited; AL*). Podľa autorky je etiológia delikventného chovania u týchto dvoch skupín odlišná; u LCP sa predpokladá vznik už v ranom veku, zatiaľ čo u AL ide len o dočasné prejavy chovania a sú dôsledkom nezrelosti v období dospievania (Moffitt, 1993). Tomšík s kolektívom (2017), na rozdiel od nás, na výskumnom súbore gymnazistov vo veku 11–19 rokov zistili medzi vekovými kategóriami v delikvencii signifikantný rozdiel [$p < 0,001$] a od 15 do 19 rokov priemerná hodnota na tejto subškále kontinuálne rastie. Môžeme tiež konštatovať, že priemerné hodnoty, ktoré namerali títo autori u adolescentov vo veku 15–18 rokov sú od tých našich nižšie; Tomšík a kolegovia (2017) uvádzajú priemerné hodnoty delikvencie v intervale od 1,33 (15 rokov) do 2,21 bodov (18 rokov). Kasalová a Dolejš (2015), ktorí skúmali životnú spokojnosť detí a mládeže v nízkoprahových zariadeniach, uvádzajú ešte o čosi vyššie hodnoty; 15-roční chlapci v ich výskumnom súbore skórovali v delikvencii na úrovni 3,68 bodu a dievčatá na úrovni 2,70 bodu, 18-roční chlapci i dievčatá

presiahli na tejto subškále hranicu 4 bodov a prekvapivo v tomto veku dievčatá chlapcov mierne predbehli (4,13 vs. 4,17). Podobne ako Kasalová a Dolejš (2015) a Tomšík s kolektívom (2017) aj v našom súbore sme namerali len veľmi malé (štatisticky nevýznamné) medzipohlavné rozdiely v delikvencii [$p = 0,678$]. Tomšík a jeho spolupracovníci (2017) rozdiely v delikvencii medzi dievčatami a chlapcami namerali len v rámci vekových skupín 17- a 18-ročných adolescentov. Významné medzipohlavné rozdiely sme však namerali v celkovom rizikovom skóre [$p = 0,005$], v abúze [$p = 0,001$] a v šikane [$p < 0,001$], pričom prekvapivo vo všetkých 3 menovaných škálach je mediánová hodnota vyššia o 1 bod u dievčat. Detailnejší pohľad na kladne zodpovedané položky VRCHA nám ukázal výrazné rozdiely v konkrétnych prejavoch rizikového chovania medzi chlapcami a dievčatami. Najväčší rozdiel „v prospech“ dievčat nachádzame v otázke zisťujúcej sebapoškodzovanie: túto skúsenosť uvádza až 55,75 % dievčat, čo je alarmujúce číslo, rovnako ako užitie liekov bez prítomnosti somatických symptómov, ktoré priznalo 26,72 % dievčat. Takéto vysoké štatistiky nás šokovali, na druhej strane, na základe osobných rozhovorov so známymi a kamarátmi a taktiež z médií, sme tušili, že tento fenomén neostane skrytý ani v našom výskume. Podľa psychiatra Pavla Mohra z NÚDZ počet ľudí, ktorí si zámerne ubližujú, v poslednej dobe rastie a dodáva, že sa to týka predovšetkým mladých dievčat. Tento trend sa odrazil aj na počte i dôvodoch telefonátov na Linku bezpečia, čo tamojší pracovníci pripisujú stresu z covidu a vojny na Ukrajine (Prešinská, 2022). Sebapoškodzovanie sa objavuje u detí a dospelých zažívajúcich stavy psychickej bolesti, ktoré sú pre nich subjektívne neznesiteľné. Často môže ísť o nespracovanú traumú – sexuálne zneužitie, násilie, šikanu, nezvládnutý rozchod rodičov a pod. Fyzická bolesť im od týchto neprijemných stavov uľavuje (Adicare, n.d.). Vzhľadom k vážnosti a citlivosti témy nebudeme formulovať žiadne hypotézy, ani závery z týchto zistení, táto problematika si však bezpochyby zaslúži samostatné výskumné šetrenie. Ďalej sme zistili, že dievčatá viac fajčia (rozdiel v otázke 9 je 22,96 p. b., v otázke 13 je to 7,40 p. b.), nevynímajúc marihuanu (rozdiel 4,58 p. b.). U študentiek gymnázií ($M = 16,94$ roka, $SD = \pm 1,05$) pred pár rokmi Suchá s kolegami (2016) takýto náskok pred ich spolužiakmi ($M = 17,02$ roka, $SD = \pm 1,05$) nezistila. V jej skúmanom súbore uviedlo 5,52 % dievčat a 5,29 % chlapcov, že vyfajčia viac ako 5 cigariet denne. Úplne opačný pomer ako my, autori zistili v položke týkajúcej sa užitia marihuany; rozdiel bol v prospech chlapcov a to o 6,16 p. b. Čo sa týka zneužívania liečiv u dievčat, Suchá uvádza o polovicu menší podiel dievčat ako sme zistili my (13,22 %). Na základe našich zistení ďalej konštatujeme, že dievčatá aj

viac podvádžajú rodičov (sfalšovaný podpis, rozdiel: 16,00 p. b. a krádež peňazí, rozdiel: 9,94 p. b.). Chlapci sa zasa viac „realizujú“ pri poškodzovaní cudzieho majetku, túto skúsenosť uvádza 29,70 % (a „len“ 11,49 % dievčat). Necelých 20 % chlapcov už malo kvôli svojim priestupkom čo dočinenia s políciou (dievčat o 6,91 p. b. menej). Chlapci častejšie ako dievčatá priznávajú krádež „niečo niekomu“ (rozdiel: 11,89 p. b.). Užitie alkoholu v posledných 30 dňoch priznáva celkovo 75,90 % študentov, pomer medzi dievčatami a chlapcami je vyrovnaný. Vyrovnaný pomer medzi gymnaziálnymi študentkami a študentami zistila aj Suchá a kolektív autorov (2016); užitie alkoholu v posledných 30 dňoch uviedlo 73,65 % chlapcov a 73,27 % dievčat. Fajčenie v posledných 30 dňoch v našom súbore priznalo 36,32 % respondentov, čo oproti poslednému šetreniu ESPAD z roku 2019 (Chomynová et al., 2020) je o 12,72 p. b. viac. V súvislosti s vyššou rizikovosťou dievčat, ktorú sme zistili, sa nám zdajú prekvapivé výsledky tohtoročnej štúdie Mayra a kolegov (2023), ktorí tvrdia, že dospelávajúci muži produkujú viac rizikového správania v porovnaní s dospelávajúcimi ženami. Autori tiež zistili, že mladé dievčatá dosahujú vyššie skóre na škále postoja k riziku oproti im mužským rovesníkom, t. j. sú náchylnejšie vnímať riziko spojené s rizikovými aktivitami a preto sa zvyčajne takémuto rizikovému správaniu vyhýbajú. Po uvedení detailných štatistík jednotlivých rizikových aktivít nás už veľmi neprekvapí konštatovanie, že do skupiny vysoko rizikových adolescentov sme zaradili viac ako 2/3 nášho výskumného súboru.

Osobnostné rysy predikujúce rizikové chovanie sme merali metódou SURPS. Jej spoľahlivosť sme overili Cronbach alfou, ktorá na jej 4 škálach na našom výskumnom súbore dosahuje uspokojivých hodnôt: 0,63 (impulzivita), 0,65 (vyhľadávanie vzrušenia), 0,72 (precitlivosť) a 0,87 (negatívne myslenie). Naše hodnoty sú veľmi podobné tým, ktoré vo svojej štúdií namerali napríklad Woiciková a kolektív (2009): 0,68/0,66/0,67/0,76, Lammers a jeho kolegovia (2015): 0,69/0,66/0,72/0,84 a autori Dolejš so Skopalom (2013): 0,64/0,64/0,58/0,72 (pozn. poradie rovnaké ako na našom súbore). Respondenti v našom výskume na škále negatívneho myslenie skórovali v priemere na úrovni 15,38 bodov ($SD \pm 4,27$), na škále precitlivenosti to bolo 12,26 bodov ($SD \pm 3,04$), priemerná hodnota na škále impulzivity bola na úrovni 12,86 bodov ($SD \pm 2,69$) a nakoniec na škále vyhľadávania vzrušenia sme namerali v priemere 15,76 bodov ($SD \pm 3,51$). Woiciková s kolektívom (2009) v 3 referenčných štúdiách k metóde SURPS namerala pre jednotlivé škály takéto hodnoty: negatívne myslenie od 12,8 do 15,7 bodov, precitlivosť od 12,2 do 14,0 bodov, impulzivita od 10,0 do 11,1 bodov a vyhľadávanie vzrušenia od 11,4 do 16,0 bodov.

Vzhľadom k veku respondentov je pre nás najrelevantnejšou štúdiá 3 s 4 234 respondentami ($M = 15,7$ rokov, $SD = \pm 1,0$). Môžeme konštatovať, že naši respondenti v priemerných hodnotách značne prevyšovali respondentov vo Woicikovej výskumnom súbore v škálach impulzivity (12,86 vs. 10,00) a vyhľadávania vzrušenia (15,76 vs. 11,40), v škále precitlivenosti naopak dosahujú naši respondenti nižších hodnôt (12,26 vs. 14,00) a v škále negatívneho myslenia sú priemerné hodnoty podobné (15,38 vs. 15,70). Medzipohlavné rozdiely sme zistili v 3 zo 4 škál a to v negatívnom myslení [$p = 0,002$], precitlivenosti [$p < 0,001$] a v tendencii vyhľadávať vzrušenie [$p = 0,021$], pričom dievčatá skórujú vyššie na škálach negatívneho myslenia [$Cohen\ d = -0,26$] a precitlivenosti [$Cohen\ d = -0,77$] a chlapci zas na škále vyhľadávania vzrušenia [$Cohen\ d = 0,19$]. V škále impulzivity sme významný rozdiel medzi dievčatami a chlapcami nenašli [$p = 0,239$], priemerné hodnoty oboch skupín na tejto škále sú veľmi blízko seba; 12,97 pre dievčatá a 12,71 pre chlapcov. Naše zistenia o vyššom skóre negatívneho myslenia a precitlivenosti u dievčat súhlasia napríklad aj so zisteniami Lenghartovho autorského kolektívu (2020), rovnako ako súhlasí aj vyššia miera vyhľadávania vzrušenia u chlapcov. Autori však konštatujú aj vyššiu mieru impulzivity u chlapcov ako u dievčat (rovnako ako Carvalho et al., 2023 a Perez et al., 2016), čo sa na našom súbore nepotvrdilo. Prevodné tabuľky metódy SURPS normované na českú populáciu mládeže vo veku 11–16 (Dolejš et al., 2012) uvádzajú na škále impulzivity pre dievčatá i chlapcov vo veku 16 rokov podobné hodnoty: 13,33 (dievčatá) a 13,28 (chlapci), čo sú hodnoty blízke našim výsledkom. Zistené rozdiely v precitlivenosti a negatívnom myslení, resp. úzkostnosti a depresivity medzi pohlaviami nachádzame aj u ďalších autorov, napríklad podľa Dudovej (2007) sú pomery vo výskyte depresii medzi dievčatami a chlapcami až do začiatku puberty vyrovnané, neskôr je prevalencia dvojnásobne vyššia u žien. Vyššiu mieru depresivity u dievčat zistili aj Suchá s Dolejšom (2016). Všetky škály osobnostných rysov, ktoré metóda SURPS meria, vyzerajú byť v našom výskumnom súbore stabilné v čase, t. j. ani u jednej sa nepotvrdilo, že by sa s vekom tento rys zväčšoval alebo ustupoval. Pri pohľade do prevodných tabuliek (Dolejš et al., 2012) sa zdá naše tvrdenie „správne“, v troch škálach vidíme veľmi malé (alebo žiadne) zmeny medzi jednotlivými vekovými kohortami a to ako u dievčat, tak u chlapcov. Meniacu sa priemernú bodovú hodnotu môžeme vidieť u škály vyhľadávania vzrušenia, ktorá podľa Dolejša a jeho kolegov (2012) rastie od 15,75/14,45 v 11 rokoch k hodnote 17,23/16,00 v 16 rokoch u chlapcov/dievčat. Takýto trend sa na našom výskumnom súbore

neukazuje, naopak – hodnoty tejto škály vekom mierne klesajú [$p = 0,088$], čo môže byť dané aj tým, že sme skúmali starších adolescentov v porovnaní s týmito autormi.

V nasledujúcom odstavci zhodnotíme namerané výsledky v inventári IPPA pre matku i otca. Ako sme uviedli v kapitole 6.2, dotazník k tejto metóde sme si trochu upravili, vrátane spôsobu výpočtu skóre, z tohoto dôvodu nebudeme porovnávať naše namerané hodnoty s hodnotami z iných štúdií. Upravený dotazník a pozbierané dáta nám ale nebránia v porovnaní zistených vzťahov v ďalších analýzach. Naš upravený inventár IPPA dosahuje na základe vypočítaných Cronbach alfa uspokojivú spoľahlivosť pre matku i pre otca (hodnoty uvádzame v poradí IPPA matka/IPPA otec): 0,94/0,95 (celková pripútanosť), 0,90/0,92 (dôvera), 0,86/0,87 (komunikácia) a 0,74/0,80 (odcudzenie). Na rozdiel od metód VRCHA a SURPS, kde nám takmer všetci študenti odpovedali na všetky otázky, u tejto metódy tomu bolo inak, čo vychádza zo samotného zamerania metódy. Respondenti, ktorí (už) nemajú matku alebo otca, prípadne s nimi neudržiavajú vôbec žiadny kontakt, nemohli na otázky v IPPA relevantne odpovedať, preto túto časť v dotazníkovej batérii vynechávali. Kompletných, prípadne imputáciou dopočítaných, dotazníkov pre matku máme 609, pre otca 584. Už táto štatistika nám napovedá, že častejšie sa v našom súbore vyskytovali študenti, ktorí nemali vytvorenú väzbu s otcom, resp. aspoň nie takú, ktorú by chceli hodnotiť; chýbajúca väzba s matkou je menej častá. Podľa priemernej hodnoty celkového skóre a štandardnej odchýlky sme zaradili respondentov do 3 kategórií podľa sily väzby k matke/otcovi. Počty od slabej po silnú väzbu pre matku/otca sú nasledovné: 95/104, 433/384, 81/96, väčšina respondentov má teda stredne silnú väzbu k obom rodičom. Celkové pripútanie k matke/otcovi dosahovalo v našom súbore v priemere 64,11/60,33 bodov, na subškále komunikácie s matkou/otcom bolo priemerné skóre 22,68/20,82 bodov, na subškále dôvery to bolo 25,51/24,22 bodov pre matku/otca a na subškále odcudzenia (reverzná) priemerné skóre pre matku/otca dosahovalo 15,92/15,29 bodov. U všetkých škál pozorujeme vyššie hodnoty voči matke, u odcudzenia môžeme konštatovať pomerne vyrovnané skóre. Pri pohľade na výsledky merania väzby k matke, sa nám zdá zaujímavé, že podobné hodnoty dosahovali chlapci i dievčatá v celkovej škále pripútania i v komunikácii. Rozdiel, aj keď malý, sme namerali v subškále dôvery [$p = 0,031$], pričom chlapci skórovali v 54 % prípadov vyššie ako dievčatá. Rovnako v 54 % prípadov chlapci vyššie skórovali aj v škále odcudzenia [$p = 0,024$]. U väzby k otcovi je situácia troška iná – významné medzipohlavné rozdiely sme namerali vo všetkých 4 škálach a jednoznačne vo všetkých skórujú vyššie chlapci. U celkového skóre [$p < 0,001$], komunikácie [$p < 0,001$] a odcudzenia [$p < 0,001$] je to v 54 % prípadov, u dôvery [$p = 0,004$] v 52 %

prípadoch. Na jednotlivých škálach väzby k otcovi medzi vekovými kohortami sme nenamerali žiadne významné rozdiely, voči matke len v škále odcudzenia [$p = 0,029$]; v celkovom pripútaní [$p = 0,054$] a dôvere [$p = 0,061$] by sme mohli konštatovať významnosť testu na 10% hladine spoľahlivosti.

V našom výskume sme si stanovili 14 hypotéz; v prvej skupine (H1–H4 pre matku a H5–H8 pre otca) sme overovali teoretické predpoklady vzťahov medzi väzbou k matke/otcovi a osobnostnými rysmi adolescentov meranými metódou SURPS, v druhej skupine (H9–H11 pre matku a H12–H14 pre otca) sme testovali vzťah medzi silou väzby k rodičom a výskytom rizikového chovania podľa metódy VRCHA. Premenné, ktoré vyjadrovali silu väzby k matke a k otcovi (zvlášť), sme skonštruovali ako nominálne premenné na základe priemerných hodnôt celkového skóre pripútania a jeho štandardných odchýlok; tieto tak nadobúdajú 3 hodnoty: slabá – stredne silná – silná väzba. Súvislosť medzi silou väzby a osobnostnými rysmi sme skúmali pomocou analýzy rozptylov ANOVA. Na základe výsledkov sme mohli prijať 5 z 8 stanovených hypotéz (H1, H3, H4, H5, H7); pre hypotézy H2, H6 a H8 test na hladine významnosti 5 % nepotvrdil dostatočne silnú závislosť.

Ukázalo sa, že čím silnejšia je väzba k matke, tým nižšie naši adolescenti skórujú na škále negatívneho myslenia [$p < 0,001$], impulzivity [$p < 0,001$] i na škále vyhľadávania vzrušenia [$p = 0,030$]. Prekvapivo, vzťah medzi silou väzbou k matke a hodnotou skóre na škále precitlivenosti nemôžeme konštatovať [$p = 0,878$]. Podľa mnohých psychoanalytických teórií (napr. Bowlby, Freud, Horneyová, Sullivan) i dnešných autorov (napr. Halamová & Popelková, 2015; Hašto, 2005; Dalairre & Weinraub, 2007; Lecompte et al., 2014; Lam et al., 2019) práve narušená (neistá) vzťahová väzba s matkou v útlom detstve má za následok anxiózne prežívanie i depresívnu symptomatiku v období dospievania. Vystáva tu otázka, či precitlivosť (*anxiety sensitivity*), ktorú napr. Reiss (2008) nazýva aj „strachom zo strachu“ a ktorú skutočne SURPS spoľahlivo meria (Cronbach alfa = 0,72), je tým druhom úzkosti, ktorý má pôvod v internalizovanej nedôvere v dostupnosť väzbovej osoby, keď sa oprieme o Bowlbyho (2012) vysvetlenie. Podľa Dolejša a jeho kolektívu (2012) konštrukt precitlivenosti v SURPS vykazuje stredne silné korelácie s úzkostnou sebaistotou ($r = 0,34$), citovou nestálosťou ($r = 0,32$), plachosťou ($r = 0,31$) a výbušnosťou ($r = 0,31$), čo by sme mohli pripísať aj rysom úzkostne vyhýbavému alebo úzkostne vzdorujúcemu typu väzby (napr. Shaver et al., 2009). Štúdie potvrdili aj súvislosť precitlivenosti s panickými atakami v budúcnosti (napr. Reiss & Maller, 1992; Schmidt et al., 1999; Mantar et al., 2011). Je zjavné, že faktor precitlivenosti

v metóde SURPS sa zameriava hlavne na fyzické prežívanie úzkosti, menej na vnútorné nepríjemné pocity, napätie, nepokoj a strach bez zjavnej príčiny, ktoré sú napr. podľa Orla (2020) pre úzkosti príznačné. Na základe uvedeného si pokladáme otvorenú otázku a námietku pre ďalšie výskumy, ktoré by sa mohli pokúsiť objasniť neurčitý pôvod precitlivenosti v metóde SURPS; na základe nášho výskumného súboru nemôžeme tvrdiť, že medzi silnou väzbou k matke a týmto osobnostným rysom je nejaká súvislosť, hoci sme tak na základe teoretických východísk predpokladali. Na našom výskumnom súbore sa ale potvrdila súvislosť medzi silou väzby k matke a úrovňou pociťovanej beznádeje na škále negatívneho myslenia. Podľa APA (n.d.) je beznádej pociťovaná pri ťažkých depresívnych stavoch, dokazujú to aj viaceré Beckove štúdie (napr. 1963, 1974, 1993, 2006), korelácie ku konštruktom, ktoré merajú depresívnu symptomatiku uvádza aj Woiciková s kolegami (2009). Bowlby (2013) vznik depresie interpretuje ako dôsledok nemožnosti nadviazať istý a stabilný vzťah s väzbovou postavou v ranom veku. Podľa Hašta (2005) sa deti s úzkostne-ambivalentnou väzbou javia okoliu ako napäté, impulzívne, s nízkou frustračnou toleranciou alebo ako pasívne a bezmocné. Aj nedávna štúdia kolektívu autorov pod vedením Cortés-García (2019) potvrdila, že lepšia pripútanosť súvisí s menšou mierou depresívnych symptómov, zároveň depresívne symptómy znižujú kvalitu pripútania k väzbovým osobám. Podľa niektorých autorov na vznik depresie pôsobia hlavne zhoršené vzťahy s matkou (napr. Allen et al., 2007; Lewis et al., 2015). Vyššie sme uviedli, že aj rys impulzivity má silný vzťah k väzbe na matku. K rovnakému záveru prišiel aj Carvalho s kolektívom (2023), ktorý medzi impulzivitou a náklonnosťou k rodičom namerlal štatisticky významnú koreláciu ($r = -0,22$). Väzba k rodičom sa uplatnila aj v ich modeli adolescentnej impulzivity ako jedna z 3 premenných, pričom tento model vysvetľoval celkovú variabilitu impulzivity na úrovni 10,2 %. Podobne aj Banárová a Čerešník (2019) uvádzajú významnú závislosť medzi silou väzby k matke a impulzívnym chovaním. V našom výskume sa ukazuje, že väzba k otcovi má slabší dopad na rozvoj sledovaných osobnostných rysov ako to pozorujeme u väzby k matke. Potvrdila sa súvislosť s negatívnym myslením [$p < 0,001$] a s impulzivitou [$p = 0,001$] – čím silnejšia väzba, tým nižšie hodnoty skóre na oboch škálach, súvislosť sa nepotvrdila s precitlivenosťou [$p = 0,256$], ani s vyhľadávaním vzrušenia [$p = 0,069$].

Výsledky zistené z merania závislosti medzi väzbou k rodičom a výskytom rizikového chovania (H9–H14) nás naopak ničím neprekvapili – výskyt všetkých sledovaných typov rizikového chovania, ktoré metóda VRCHA meria, súvisí so silou väzby k obom rodičom a platí, že čím je väzba silnejšia, tým sa adolescent chová menej rizikovo. Všetkých 6 hypotéz sme prijali pri $p < 0,001$. Keď sa však pozrieme na hodnoty štatistiky

H v Kruskal-Wallis ANOVA, výrazne najvyššiu hodnotu sme namerali vo vzťahu sila väzby k otcovi vs. šikana (2x vyššiu ako u matky), čo inými slovami znamená, že na to, či sa adolescent stane obeťou šikany majú vplyv väzby k obom rodičom, ale o čosi viac tu môže protektívne pôsobiť kvalitné pripútanie k otcovi. V česko-slovenskom prostredí sa výskumu ohľadne väzby k rodičom a jej súvislosti s rizikovým chovaním venuje Čerešník s kolegami. Napríklad v spolupráci s Banárovou (Banárová & Čerešník, 2019) na výskumnom súbore žiakov zo slovenských základných škôl ($M = 12,59$ rokov, $SD = \pm 1,48$) namerali u respondentov s nízkym pripútaním k matke významne vyššie hodnoty celkového rizikového skóre (4,29) ako u tých s vysokým pripútaním (1,43). Významné sa ukázali rozdiely vo všetkých 3 subškálach metódy VRSA (slovenská adaptácia VRCHA). U väzby k otcovi sa ukázali ako významné vzťahy medzi celkovým rizikovým skóre, abúzom a delikvenciou, avšak vzťah medzi šikanou a väzbou k otcovi sa na ich súbore ukázal ako nevýznamný, čo nesúhlasí s našim zistením. V inej štúdii (Čerešník, 2019) opäť na žiakoch základných škôl ($M = 12,75$ rokov, $SD = \pm 1,48$) autor skúmal súvislosť medzi väzbou k rodičom a rôznymi atribútmi rizikového chovania meranými dotazníkom QRB (Questionnaire of Risk Behavior; Čerešník, 2016). Aj tu zistil štatisticky významné vzťahy medzi silou väzby k matke a všetkými sledovanými škálami rizikového chovania, medzi nimi aj abúzom, delikvenciou a šikanou. Rovnako významné sa tieto prejavy rizikového chovania javia aj vo vzťahu k pripútanosti k otcovi. Medzi štúdiami, ktoré potvrdzujú podobné zistenia spomenieme aj autorov Wolta a Halamu (2014), ktorí väzbu k rodičom a abúzus skúmali na vysokoškolských študentoch ($M = 20,96$ rokov, $SD = \pm 1,88$). Ich výsledky ukazujú, že typ vzťahovej väzby u týchto respondentov súvisí s rizikovým užívaním nelegálnych drog a alkoholu, pričom napríklad u žien užívajúcich nelegálne drogy je to neisté pripútanie, na pozadí ktorého je bojzlivý a zaoberajúci sa štýl väzby.

Okrem hypotéz sme si dali za cieľ preskúmať aj 8 výskumných otázok, ktoré súvisia s problematikou rodinného zázemia a jeho vplyvu na rizikové chovanie adolescenta. V prvej otázke sme chceli zistiť, či štruktúra rodiny, v ktorej adolescent žije, súvisí s jeho rizikovým chovaním. V dotazníku vlastnej konštrukcie sme v 2 otázkach zisťovali (1) rodinný stav biologických rodičov adolescenta (či spolu žijú, prípadne či a kedy sa rozviedli) a (2) s kým aktuálne tento mladý dospelávajúci žije. Do analýzy sme zahrnuli 612 respondentov, od ktorých sme získali odpovede na obe otázky. K zisteniu súvislosti sme použili Kruskal-Wallisovu ANOVA a prišli sme k záverom, ktoré potvrdili naše predpoklady a to, že štruktúra rodiny významne súvisí s tým, či sa adolescent chová alebo nechová rizikovo.

V prvom teste sme potvrdili, že u adolescentov, ktorých biologickí rodičia stále spolu žijú, dosahujú na škále celkového rizikového skóre významne nižšie mediánové hodnoty (5) ako tí, ktorých rodičia sa rozviedli (6), prípadne spolu nikdy nežili (7,5) [$p < 0,001$]. Posledné dve skupiny („nepoznám oboch rodičov“ a „jeden z rodičov umrel“) zahŕňajú príliš málo respondentov, aby sme mohli spraviť závery o ich mediánových hodnotách rizikového skóre. Domnievali sme sa, že významný rozdiel nájdeme aj vo výskyte rizikového chovania medzi tými, ktorých rodičia sa rozviedli pred ich 6. narodeninami a po ich 6. narodeninách. V oboch prípadoch však medián nadobúda hodnotu 6 bodov, rozdiel medzi skupinami nepotvrdil ani post hoc test [$p = 0,380$]. S kým adolescent aktuálne žije tiež súvisí s jeho rizikovým chovaním, čo ukázali výsledky druhého testu [$p < 0,001$]. Najnižšie skórovali respondenti, ktorí žijú s oboma svojimi rodičmi (5), pričom táto skupina sa v takmer 100 % prekrýva so skupinou z prvej otázky („moji biologickí rodičia spolu žijú“). Zaujímavejšie sú výsledky ďalších skupín. Väčšina respondentov z rozvedenej rodiny v našom výskumnom súbore žije s matkou, nasleduje striedavá starostlivosť a najmenej početnú skupinu tvoria adolescenti žijúci s otcom (tabuľka 24). Medzi týmito skupinami post hoc testy rozdiel nepotvrdili. Potvrdili sa však rozdiely v rizikovom chovaní medzi tými, čo žijú s jedným rodičom alebo oboma [s matkou: $p < 0,001$, s otcom: $p = 0,006$]. Pri pohľade na mediánové hodnoty skupín adolescentov, ktorí žijú s oboma rodičmi a ktorých rodičia vychovávajú v striedavej starostlivosti, by sa mohlo zdať, že v druhej menovanej skupine ich bude viac rizikových; rozdiel v mediánoch je 1 bod (5 vs. 6), post hoc test však tento rozdiel nepotvrdil [$p = 0,129$], čo dobre ukazuje graf vpravo na obrázku 26, kde môžeme vidieť väčšie kvartilové rozpätie u striedavej starostlivosti. Naše zistenia podporujú výsledky štúdie Browna a Rinelliho (2010), ktorí skúmali tieto vzťahy na amerických adolescentoch. Autori zistili, že podiel adolescentov, ktorí fajčia, užívajú alkohol alebo fajčia aj užívajú alkohol, je najnižší v manželských rodinách s dvoma biologickými rodičmi a najvyšší v nevlastných rodinách, t. j. s jedným nevlastným rodičom. Zatiaľ čo v rodinách dvoch biologických zosobášených rodičov fajčí/užíva alkohol 24 %/43 % adolescentov, v rodinách s matkou-samoživiteľkou 27 %/47 %, v manželských rodinách s nevlastným rodičom 31 %/52 %, v nezosobášených rodinách s nevlastným rodičom to je až 39 %/58 % respondentov.

Druhou výskumnou otázkou sme nadviazali na prvú a chceli sme objasniť vplyv väzby na rizikové chovanie v súvislosti s kompletnosťou rodiny, t. j. či platí, že adolescenti z rozpadnutej rodiny sa „automaticky“ budú chovať rizikovo, alebo bude rozdiel medzi tými, ktorí majú kvalitné, resp. nekvalitné pripútanie k rodičom. Z vyššie uvedených 2 otázok

v dotazníku vlastnej konštrukcie sme vytvorili premennú „rodina“ s dvomi hodnotami „komplet“ a „nekomplet“ a ďalšiu premennú, v ktorej sme skombinovali premennú „rodina“ so silou väzby k matke i k otcovi. Konkrétne kategórie v tejto premennej spolu s početnosťami uvádzame v tabuľke 27. V prvom z testov (Mann-Whitney) sme medzi skupinami „komplet“ a „nekomplet“ namerali štatisticky významné rozdiely na škále celkového rizikového skóre a na škále abúzu pri [$p < 0,001$], na škále delikvencie pri [$p = 0,004$]; súvislosť so šikanou by sme mohli prijať na hladine 10 % [$p = 0,064$]. Súdiac podľa hodnoty AUC môžeme povedať, že najsilnejšie sa protektívny vplyv kompletnej rodiny prejavuje v riziku abúzu – „len“ 39 % adolescentov z kompletných rodín skóruje na tejto škále vyššie ako ich rovesníci z nekompletných rodín. Na analýzu druhej časti tejto výskumnej otázky – súvislosť medzi rizikovým chovaním a kompletnosťou rodiny „zviazanou“ s väzbou k rodičom – sme použili Kruskal-Wallisovu ANOVA a náš predpoklad sme potvrdili pri [$p < 0,001$]. Pre grafické zobrazenie výsledkov čitateľa odkazujeme na obrázok 28, z ktorého sú rozdiely medzi skupinami dobre čitateľné. Najnižšie mediánové hodnoty rizikového skóre sme namerali u adolescentov, ktorí žijú v nekompletnej (3) a kompletnej (3,5) rodine a zároveň majú k obom rodičom silné pripúťanie. Za prekvapivé zistenie považujeme, že u adolescentov so slabou väzbou k obom rodičom, je rozdiel mediánových hodnôt 2,5 bodu medzi tými z kompletnej a nekompletnej rodiny, pričom nižšie skórujú tí z nekompletnej rodiny (6). Tento rozdiel však post hoc test nepotvrdil [$p = 0,461$] – v skupine „nekomplet-M.slabá-O.slabá“ je príliš veľké kvartilové rozpätie. Najväčší medziskupinový rozdiel v mediánoch (až 5 bodov) nachádzame medzi skupinami v rámci kompletných rodín – na jednom póle adolescenti s oboma silnými, na druhom s oboma slabými väzbami. Tieto závery hovoria jednoznačne – ak sa aj primárna rodina rozpadne, nemusí to automaticky smerovať k rozvoju rizikového chovania u dospievajúcich, kvalitná väzba k obom rodičom pôsobí ako protektívny faktor. Dôležitá je pritom väzba k obom rodičom, u všetkých ostatných kombinácií pozorujeme zvýšené tendencie k rizikovému chovaniu. Teší nás, že podobné závery nachádzame napríklad aj u Ledoux a kolektívu (2002): adolescenti, ktorí žijú v neúplných rodinách, častejšie užívajú alkohol, tabak alebo nelegálne drogy. Avšak deti z neúplných rodín nemajú vyššie riziko experimentovania s psychoaktívnymi látkami, ak sa ich rozídení rodičia naďalej o nich láskyplne starajú a kontrolujú ich. Autori sú toho názoru, že rozvod rodičov má malý vplyv na užívanie drog dospievajúcimi, ak sa podarí udržať vzťahy s rodičmi.

Skúmali sme aj súvislosť medzi užívaním návykových látok u rodičov a abúzu ich potomkov. K tomuto sme opäť využili 2 otázky z dotazníka vlastnej konštrukcie, ktorými

sme od respondentov zisťovali, či ich rodičia fajčia a ako často sa u nich doma pije alkohol. Rovnako ako Novotný a Okrajek (2012) konštatujeme, že užívanie tabakových výrobkov rodičov má významný vplyv na zvýšené riziko abúzu ich detí v období dospievania [$p < 0,001$], ale vplyv alkoholu sa nepotvrdil ani u týchto autorov, ani v našej štúdii [$p = 0,245$]. K odlišným záverom prišiel Kandel s jeho kolektívom (2015), podľa ktorých fajčenie i užívanie alkoholu súvisí s fajčením a užívaním alkoholu u ich detí. Na našom výskumnom súbore však môžeme vidieť rozdiel v mediánových hodnotách medzi rodinami, kde sa nepije takmer vôbec (2) a kde sa pije takmer denne (3), na základe post hoc testu by sme mohli tento rozdiel potvrdiť na 10% hladine významnosti [$p = 0,065$]. Ani my, ani autori Novotný a Okrajek (2012), sme nenašli rozdiel vo vplyve jedného, či druhého rodiča, čo sa týka ich užívania tabakových výrobkov; na našom výskumnom súbore sme namerali rovnaký medián a to 3 body. Ak nefajčí ani jeden rodič, medián abúzu je 2, ak fajčia obaja, tak sú to 4 body, čo hovorí o 2-násobne vyššom riziku abúzu u ich detí. Novotný a Okrajek (2012) ďalej zistili, že významný vplyv hrá aj množstvo cigariet, ktoré rodičia priemerne vyfajčia – najväčšie percento 15-ročných adolescentov, ktorí fajčia, sa objavuje u rodičov, ktorí vyfajčia 10–19 cigariet denne.

V ďalšej výskumnej otázke sme skúmali vplyv konfliktov medzi rodičmi a konfliktov adolescenta s rodičmi na jeho rizikové chovanie. Výskyt konfliktov sme tiež zisťovali v dotazníku vlastnej konštrukcie. Zaoberali sme sa aj tým, s ktorými osobnostnými rysmi sa najviac konflikty adolescentov spájajú. Tromi Kruskal-Wallis analýzami rozptylu sme zistili významný vzťah medzi celkovým rizikovým skóre a (1) rodičovskými konfliktami [$p < 0,001$], (2) konfliktami s matkou [$p < 0,001$] a (3) konfliktami s otcom [$p < 0,001$]. Najviac skúseností s rizikovými aktivitami deklarujú adolescenti, ktorých rodičia sa hádajú takmer denne (med = 8), najmenej zas tí, ktorých rodičia sa nehádajú takmer vôbec (med = 5). Čo sa týka hádok respondenta s rodičmi – čím viac hádok, tým vyššie skóre rizikového chovania a platí to rovnako o hádkach s matkou ako i s otcom. Mayra s kolektívom (2023) prišli k rovnakým záverom; podľa týchto autorov konflikt medzi rodičmi a dospievajúcimi a rizikové správanie dospievajúcich spolu negatívne korelujú. Z regresnej analýzy tiež vyplýva, že 30% podiel rozptylu v rizikovom správaní možno vysvetliť konfliktami s rodičmi. Tu, samozrejme, vyvstáva otázka, či sa adolescenti hádajú s rodičmi preto, že sú rizikovní, alebo sú rizikovní preto, že sa hádajú s rodičmi. Ako píše Carr-Gregg & Shale (2010), adolescent má v tomto období potrebu nahlas demonštrovať svoju autonómiu a vôľu odtrhnúť sa od rodičov a tak odmieta akúkoľvek kontrolu a podporu zo strany dospelých, čo samozrejme vedie k mnohým konfliktom. Konflikty s rodičmi sú

teda súčasťou dospievania, avšak môžu byť aj odrazom nefunkčných vzťahov, čo môže následne viesť k zníženej adaptácii a celkovo rizikovému chovaniu. Podľa Cheina a jeho kolegov (2011) je vzťah medzi rodičmi a dospievajúcimi dôležitý pri formovaní duševného fungovania dospievajúcich, ukázalo sa, že viac hádok s rodičmi môže ľahko viesť k zvýšenému rizikovému správaniu. Aj Novotný a Okrajek (2012) zistili, že konflikty s rodičmi súvisia so všetkými prejavmi rizikového chovania u adolescentov – s abúzm (alkohol, tabak i nelegálne drogy), poruchami chovania, agresiou i záškoláctvom. Neprekvapivo, úzky vzťah sme namerali medzi hádkami s matkou/otcom a impulzívnosťou adolescenta – čím impulzívnejší, tým častejšie konflikty s oboma rodičmi dospievajúci priznal; [$p < 0,001$] a [$p < 0,001$]. Už menej samozrejmy sa nám zdá výsledok, ktorý potvrdil vzťah medzi hádkami s rodičmi a negatívnym myslením (opäť priama úmera; [$p < 0,001$] a [$p < 0,001$]). Možno by sme to mohli pripísať citovej nestálosti, ktorú Dolejš a jeho kolegovia (2012) uvádzajú ako jednu z najsilnejších charakteristík týchto jedincov, v našom výskumnom šetrení sme však nezberali dáta, ktoré by nám to mohli potvrdiť/vyvrátiť. S matkou sa hádajú častejšie aj dospievajúci s rysom vyhľadávanie vzrušenia [$p = 0,001$], čo ale neplatí o hádkach s otcom [$p = 0,106$]. Zatiaľ čo u prvých 2 uvedených osobnostných rysoch by sme si v prípade ďalšieho výskumu spravili hypotézu o kauzalite smerom od osobnostného rysu k hádkam, v tomto prípade by sme uvažovali opačne: hádky s matkou môžu vzniknúť následkom priestupkov, ktoré adolescent spravil v túžbe po vzrušení, či dobrodružstve.

V piatej výskumnej otázke sme chceli zistiť, či je niektoré z pohlaví rezistentnejšie voči nefunkčným rodinným podmienkam, v ktorých vyrastá. Z výsledkov už vieme, že protektívne pôsobí silná väzba k obom rodičom (alebo aspoň k jednému), kompletná rodina, neprítomnosť konfliktov v rodine a tiež sme zistili, že dievčatá v našom výskumnom súbore sa chovajú rizikovejšie ako chlapci. Všetky tieto zistenia sú výstupmi jednorozmerných analýz, v tejto časti sme menované premenné postavili ako regresory do lineárnej regresie oproti vysvetľovanej premennej – celkovému rizikovému skóre VRCHA. V druhom modeli (podmodeli prvého modelu) sme premennú pohlavia odobrali a následne sme oba modely porovnali analýzou rozptylov. Keďže oba modely vykazujú takmer rovnakú hodnotu R^2 [$p = 0,962$], t. j. vylúčenie premennej pohlavia z podmodelu neznižilo schopnosť modelu vysvetliť celkovú variabilitu, usudzujeme, že nefunkčné rodinné prostredie má rovnaký vplyv na dievčatá i na chlapcov – budú sa chovať rovnako rizikovo.

V ďalšej z výskumných otázok sme potvrdili, že s rizikovým chovaním súvisia všetky osobnostné rysy merané metódou SURPS. Negatívne myslenie najsilnejšie koreluje

so šikanou v roli obeť ($r = 0,34$) a s celkovým rizikovým skóre ($r = 0,21$), slabšie korelácie sme namerali aj v súvislosti s abúzom a delikvenciou (obe $r = 0,13$). Adolescenti, ktorí sa stávajú obeťami šikany okrem negatívneho myslenia, vykazujú aj rysy precitlivenosti ($r = 0,15$) a impulzivity ($r = 0,26$). Precitlivenosť v našom výskumnom súbore s iným typom rizikového chovania nesúvisí. Impulzivita naopak súvisí s každým sledovaným typom rizikového chovania, najsilnejšia korelácia bola nameraná s celkovým rizikovým skóre ($r = 0,33$), najnižšia s delikvenciou ($r = 0,23$). Rovnako aj Laštůvková (2015) na žiakoch základných škôl v 8. a 9. ročníku potvrdila vplyv impulzivity na výskyt všetkých foriem rizikového chovania, na rozdiel od nás však najsilnejšiu koreláciu namerala s delikvenciou ($r = 0,40$). A nakoniec vyhľadávanie vzrušenia vykazuje stredne silné korelácie s abúzom, delikvenciou a celkovým skóre ($r = 0,29; 0,30; 0,33$). Pri porovnaní našich výsledkov s výsledkami Woicikovej a jej kolegov (2009) nachádzame podobnosti i mierne rozdiely. Naše zistenia sa s týmito autormi zhodujú v sile a smere závislosti medzi frekvenciou užívania alkoholu a vyhľadávaním vzrušenia ($r = 0,29$), pričom najčastejšími motívmi pre užívanie alkoholu sú podľa autorov posilnenie prežívania a s tým súvisiaci sociálny kontext. Tento osobnostný rys sa objavuje aj u užívateľov halucinogénov, marihuany a stimulancií. Podľa Crawfordovej a kolektívu (2003) a Quinna a jeho kolegov (2013) je vyhľadávanie vzrušenia jednou z najspôhlivejších osobnostných čŕt korelujúcich s rizikovým správaním adolescentov. Crawfordová s kolektívom (2003) napríklad zistili, že tento osobnostný rys najlepšie predikuje užívanie marihuany, avšak spoľahlivo predikuje aj užívanie tabaku a alkoholu. U impulzívnych adolescentov Woiciková s kolegami (2009) uvádzajú významné korelácie pri užívaní tabakových výrobkov ($r = 0,21$) a stimulancií ($r = 0,19$). Vzťah medzi impulzivitou a užívaním alkoholu (a iných drog) potvrdili napríklad Dolejš a Skopal (2016), Dolejš a Orel (2017), Quinn s kolektívom (2011), aj Čerešník (2016), ktorý píše, že impulzívní adolescenti častejšie užívajú psychoaktívne látky a produkujú delikventné i šikanujúce správanie. Tiež Khodarahimi a jeho spolupracovníci (2022) zistili medzi impulzivitou a užívaním návykových látok silný vzťah ($r = 0,62$). U jedincov so zvýrazneným rysom precitlivenosti Woiciková s kolektívom (2009) zistila problematické užívanie alkoholu ($r = 0,16$), ale zároveň opačný vzťah uvádza s frekvenciou užívania alkoholu ($r = -0,14$). Na našom súbore sa medzi rysom precitlivenosti a abúzom ukázala nulová korelácia, čo čiastočne súhlasí so zisteniami Woicikovej. VRCHA sa v 3 položkách faktoru abúzu pýta na užitie alkoholu/nikotínu v posledných 30 dňoch, čo by sme čiastočne mohli považovať za frekvenciu užívania. Aj

u jedincov s negatívnym myslením Woiciková uvádza problémy s užívaním alkoholu ($r = 0,25$). S týmto sú naše zistenia v zhode; v našom súbore sme u jedincov s týmto rysom tiež namerali riziko nadmerného užívania alkoholu. Woiciková s kolektívom (2009) ako motívy k užívaniu návykových látok u týchto dvoch skupín adolescentov uvádza hlavne zvládanie depresívnych či úzkostlivých stavov; alkohol (a iné návykové látky) užívajú ako „samoliečbu“.

Zaujímalo nás tiež, ktoré zo zložiek vzťahovej väzby k matke a k otcovi korelujú s jednotlivými formami rizikového chovania. Korelačnou analýzou sme zistili, že medzi všetkými zložkami väzby a všetkými škálami VRCHA sú štatisticky významné vzťahy slabej až strednej sily; všetky korelácie sú významné pri $p < 0,001$. Podľa očakávania dôvera a komunikácia sú priamo úmerné výskytu akéhokoľvek rizikového chovania, kým odcudzenie má opačný efekt. Rovnaké závery uvádza aj Čerešník a jeho kolektív (2017). Najvyššie riadkové korelácie sme zistili práve u škály odcudzenia od otca (celkové rizikové skóre: $r = 0,32$, abúzus: $r = 0,24$, delikvencia: $r = 0,20$ a šikana: $r = 0,32$); táto škála má teda najsilnejší vzťah ku všetkým pozorovaným prejavom rizikového chovania. Pri delikvencii sme zaznamenali ešte vyššiu koreláciu u odcudzenia od matky ($r = 0,23$). U šikany sa nám opäť potvrdilo, že ako protektívny faktor pôsobí dobré pripútanie k otcovi ($r = 0,32$) i k matke ($r = 0,27$). U abúzu podobne nachádzame najsilnejšiu súvislosť s odcudzením od otca ($r = 0,24$) i od matky ($r = 0,21$).

V poslednej výskumnej otázke sme zisťovali vzťah medzi väzbou k matke (a k otcovi) a celkovým skóre z krátkého dotazníka spokojnosti so sebou a svojím životom, ktorý bol súčasťou dotazníka vlastnej konštrukcie. Odpovede na otázky študenti hodnotili ako v škole známkami od 1 do 5, z piatich otázok bolo teda možné dosiahnuť 5 až 25 bodov, pričom čím vyšší súčet, tým nižší pocit spokojnosti. Podľa očakávania sme zistili, že sila väzby k obom rodičom úzko súvisí so spokojnosťou so sebou; adolescenti so slabou väzbou k matke/k otcovi skórovali v priemere na úrovni 15,89/15,63 bodov, so silnou väzbou to bolo 9,98/10,40 bodov [$p < 0,001/p < 0,001$]. Mónaco s kolektívom (2019) prišla k podobným záverom v štúdiu, v ktorej skúmala vzťah medzi komponentami väzby k matke i k otcovi a viacerými sociálne-behaviorálnymi škálami. Okrem iného namerali silné a štatisticky významné korelácie medzi väzbou k matke/otcovi a životnou spokojnosťou ($r = 0,52/0,57$), pričom na tomto vzťahu sa podobnou mierou podieľali všetky tri komponenty vzťahovej väzby.

Potvrdili sme, že sledované rizikové osobnostné rysy sú viac zvýraznené u adolescentov so slabou väzbou k rodičom oproti rovesníkom so silnými väzbami, pričom väčšiu súvislosť pozorujeme u väzby k matke. Tiež sme zistili, že rizikové chovanie sa vyskytuje najmä u adolescentov, ktorí majú slabú väzbu s rodičmi a/alebo žijú v nekompletnej rodine, prípadne v konfliktnom prostredí a zároveň ich osobnostné rysy im neumožňujú tento nápor zvládať inak ako rizikovými aktivitami.

Prehodnocujúc zistené výstupy z nášho výskumného šetrenia nám najviac „bije na poplach“ veľmi vysoká miera rizikového chovania u dospievajúcich dievčat. Zo všetkých zistení práve tento narastajúci fenomén, najmä vysoká miera sebapoškodzovania, by mal byť predmetom ďalšieho skúmania a čo je ešte dôležitejšie – za urgentnú považujeme prevenciu s cieľom už v zárodku zabrániť tomu, aby tieto mladé dievčatá ako jediné východisko zo svojich psychických problémov nachádzali cigarety, alkohol, drogy a ubližovanie si. Keďže často sa takéto chovanie objavuje u dievčat z nefunkčných rodín, sme toho názoru, že keď už nie rodina, aspoň škola, prípadne školský (alebo mimoškolský) psychológ by mohli zastúpiť rolu „búťľavej vrby“ a v prípade potreby byť k dispozícii a zasiahnuť. Obzvlášť deti a mladí dospievajúci, ktorých rodinné zázemie nie je z tých ideálnych, by mali byť dostatočne upovedomení o dostupnosti psychologickej starostlivosti v škole, alebo mimo nej. Zároveň vyjadrujeme nádej, že nielen „odborníci na dušu“, ale aj pedagógovia svojich zverencov denne pozorujú a keď majú podozrenie, že niečo nie je v poriadku, podniknú potrebné kroky k riešeniu.

V čase, keď jedinec dospieva, sú už „kocky hodené“, čím máme na mysli, že v tomto období už je typ väzby k rodičom dávno vytvorený. Ako sme písali v teoretickej časti práce a dokladali mnohými výskumami, väzba k rodičom sa odráža vo vnútornom modeli sveta jednotlivca, s čím súvisí jeho sebahodnotenie, úspech v živote a v neposlednom rade vzťahy v dospelom živote. Domnievame, že je potrebné skúmať túto problematiku už v období raného detstva a na výskumy naviazať prevenciou napríklad vo forme edukácie rodičov a zariadení pre malé deti, napríklad i prostredníctvom populárno-vedeckých publikácií na základe výskumov.

Za pozitívne zistenie v našom výskume považujeme, že aj v rozpadnutých rodinách je možné vytvoriť a udržať kvalitnú väzbu medzi rodičmi a deťmi, čo je bezpochyby silným protektívnym faktorom v produkcii rizikového chovania v období dospievania. Našťastie v mnohých prípadoch rozvod rodičov neznamená odchod rodičov od detí, mnohí robia všetko pre to, aby aj naďalej svojim deťom poskytovali to najdôležitejšie, čo im do života môžu dať – lásku a porozumenie.

12 ZÁVERY

V súvislosti s cieľmi nášho výskumu sme si stanovili 14 hypotéz a 8 doplňujúcich výskumných otázok. Nimi sme potvrdili, že rizikové chovanie sa vyskytuje najmä u adolescentov, ktorí majú slabú väzbu s rodičmi a/alebo žijú v nekompletnej rodine, prípadne v konfliktnom prostredí a zároveň ich osobnostné rysy im neumožňujú tento nápor zvládať inak ako rizikovými aktivitami.

Vzhľadom k tomu, že zistení uvedených v tejto práci je pomerne dost, považujeme za užitočné kľúčové z nich zhrnúť v bodoch:

- dievčatá skórujú vyššie na škálach celkového rizikového skóre, abúzu i šikane,
- dievčatá sa oproti chlapcom viac sebapoškodzujú (vrátane zneužívania liečiv), viac užívajú tabakové výrobky i marihuanu, viac kradnú (rodičom a v obchode), falšujú podpisy rodičov,
- chlapci viac poškodzujú cudzí majetok, kradnú, užívajú alkohol tak, že majú napr. amnéziu, častejšie boli kvôli svojim priestupkom konfrontovaní s policajným zásahom,
- v sledovanom období adolescencie s vekom stúpa celkové skóre rizikového chovania a abúzu; u delikvencie a šikany takýto trend nepozorujeme,
- dievčatá vykazujú vyššie známky negatívneho myslenia a precitlivenosti, chlapci zasa tendencie k vyhľadávaniu vzrušenia, u impulzivity je priemerné skóre medzi pohlaviami vyrovnané,
- všetky sledované osobnostné rysy merané SURPS sa v čase ukazujú ako stabilné,
- v pripútaní k matke medzi dievčatami a chlapcami sú len malé rozdiely, vyššie priemerné skóre v dôvere a v odcudzení sme namerali u chlapcov, u ďalších 2 škál sú rozdiely nevýznamné,
- vo všetkých 4 škálach IPPA pre otca dosahujú vyššie skóre chlapci,
- adolescenti so silnou väzbou k matke skórujú nižšie na škále negatívneho myslenia, impulzivity i vyhľadávania vzrušenia,
- adolescenti so silnou väzbou k otcovi skórujú nižšie na škále negatívneho myslenia a impulzivity,

- adolescenti so slabou väzbou k matke skórujú vyššie na všetkých subškálach VRCHA (abúzus, delikvencia, šikana), to isté platí o väzbe k otcovi,
- štruktúra rodiny významne súvisí s rizikovým chovaním adolescenta; najnižšie rizikové skóre dosahujú tí, ktorí žijú s oboma svojimi rodičmi, najvyššie sme namerali u tých, ktorých rodičia spolu nikdy nežili, v strede medzi min a max hodnotami boli adolescenti s rozvedenými rodičmi,
- dospievajúci z nekompletných rodín, ktorí majú silné väzby k obom rodičom, vykazujú rovnakú mieru rizikového chovania ako ich rovesníci z kompletných rodín so silnými väzbami k obom rodičom, najrizikovejší z tohoto pohľadu sú adolescenti, ktorí síce žijú v kompletnej rodine, ale s rodičmi majú slabú väzbu,
- ak fajčia obaja rodičia, pravdepodobnosť abúzu u ich potomka je 2x vyššia ako keď nefajčí ani jeden rodič,
- v rodinách, kde sa denne pije alkohol, dosahujú adolescenti vyššie rizikové skóre ako v rodinách, kde sa nepije alkohol vôbec,
- čím viac konfliktov je medzi rodičmi, tým viac sa adolescent chová rizikovo,
- rizikovní adolescenti majú viac konfliktov s matkou i s otcom,
- najsilnejším rysom u konfliktných mladistvých je impulzivita a negatívne myslenie, u hádok s matkou navyše aj vyhľadávanie vzrušenia,
- nefunkčné prostredie rovnako nevhodne pôsobí na dievčatá i chlapcov, pri rovnakých podmienkach sa budú obe pohlavia chovať rovnako rizikovo,
- osobnostný rys vyhľadávanie vzrušenia najlepšie predikuje celkové rizikové chovanie, riziko delikvencie a abúzu, impulzivita súvisí so všetkými 4 meranými škálami, rovnako ako negatívne myslenie, precitlivosť súvisí len s pravdepodobnosťou, že sa dotýčný stane obeťou šikany,
- dôvera a komunikácia k matke/otcovi je priamo úmerná výskytu akéhokoľvek rizikového chovania, odcudzenie má opačný efekt, u šikany pôsobí dobré pripúťanie k otcovi i k matke ako protektívny faktor, u abúzu je to podobné,
- sila väzby úzko súvisí s úrovňou spokojnosti – čím silnejšia väzba, tým vyššia spokojnosť so sebou a svojím životom.

Výsledkami našej práce by sme radi prispeli rozšíreniu znalostí a povedomia o rizikovom chovaní adolescentov a jeho príčinách. Veríme, že naša práca môže byť podnetom pre ďalšie výskumy, vedecké i populárno-náučné publikácie a v neposlednom rade pre prevenciu rizikového chovania mladých ľudí.

SÚHRN

V teoretickej časti práce sme sa v štyroch kapitolách venovali rodinnému zázemiu, teórii pripútania, rizikovým osobnostným rysom a nakoniec obdobiu adolescencie a prejavom rizikového chovania v tomto období. Hlavnou funkciou rodiny podľa Fišerovej (2018) je reprodukcia a výchova a s tým súvisiace zachovanie kontinuity kultúrneho vývoja. S výchovou detí súvisí rodičovský výchovný štýl, za najlepší výchovný štýl sa dnes považuje autoritatívno-demokratický štýl charakteristický vrúcnosťou, vedením či psychologickou autonómiou a zodpovednosťou (Nicoll, 2008). Medzi rizikovými rodinnými faktormi, ktoré majú dopad na vývoj detí v rodine popisujeme rodičovské konflikty, neúplné rodiny a delikventné chovanie rodičov.

Pri formulovaní teórie pripútania Bowlby a Ainsworthová vychádzali z pozorovania detí v ich prirodzenom prostredí a/alebo v laboratórnych podmienkach. V umelo vytvorených podmienkach Ainsworthová vytvorila *Strange situation*, na základe ktorej popísala 3 štýly pripútania u detí (Ainsworth & Bell, 1970), štvrtú doplnila Mary Mainová. Štyri základné typy väzieb sú: bezpečná, úzkostne vyhýbavá, úzkostne vzdorujúca a dezorganizovaná (van IJzendoorn & Kroonenberg, 1988). Bezpečné pripútanie sa vyznačuje dobrou komunikáciou medzi dieťaťom a väzbovými osobami, absenciou úzkosti a frustrácie a normálnym vývojom fyzických, akademických a sociálnych zručností. V období adolescencie a v dospelosti je prítomné zdravé vyjadrovanie emócií, ľahký prístup k spomienkam na emočné zážitky, primerané sebaodhaľovanie i sebavedomie (Shaver et al., 2009).

Negatívne myslenie súvisí s pocitmi beznádeje a skleslosti (Dolejš et al., 2012), pričom beznádej je bežná pri ťažkých depresívnych stavoch a často sa pripisuje samovraždám a samovražedným pokusom (APA, n.d.). Precitlivosť alebo „strach zo strachu“ (napr. Reiss, 2008) sa prejavuje strachom, že zažívaná úzkosť bude mať za následok ochorenie, zahanbenie alebo ďalšiu úzkosť (Reiss, 1986; Huppert, 2022). Adolescenti s vysokou mierou precitlivosti užívajú alkohol a iné návykové lieky s cieľom eliminovať nepríjemné úzkostné stavy (Woicik et al., 2009). Impulzivitu považujeme za relatívne stálu osobnostnú črtu (Dolejš & Orel, 2017), pre ktorú je typický sklon k rýchlym, neplánovaným reakciám na vnútorné alebo vonkajšie podnety bez ohľadu na negatívne dôsledky týchto reakcií (Moeller et al., 2001). Impulzivita úzko súvisí s adolescentným vandalizmom, či krádežami a tiež s užívaním drog (Dolejš & Skopal, 2016). Osobnostný rys vyhľadávanie vzrušenia sa prejavuje „vyhľadávaním rozmanitých, nových, komplexných a intenzívnych

pocitov a zážitkov a ochotou kvôli takýmto zážitkom podstúpiť fyzické, sociálne, právne a finančné riziko“ (Zuckerman, 1994, citované v Zuckerman & Kuhlman, 2000, s. 1000).

V búrlivom období dospievania je jednou z úloh mladého človeka hľadanie identity, čo sa podľa Eriksona nezaobíde bez explorácie. Dospievajúci, ktorí sa aktívne zaoberajú skúmaním svojej identity, o sebe častejšie pochybujú, sú viac zmätení, impulzívnejší a majú viac konfliktov s rodičmi, či inými autoritami (Erikson, 1956). V časti kapitoly o rizikových aktivitách sme vychádzali hlavne z Dolejšovho (2010) zoznamu rizikových aktivít, medzi ktoré autor radí: (1) abúzus, (2) kriminalitu, (3) šikanu, (4) problémové sexuálne aktivity, (5) školské problémy, (6) extrémistické, hazardné a sektárske aktivity a (7) ostatné formy rizikového chovania. Tieto rizikové aktivity podľa autora spôsobujú nárast sociálnych, psychologických, zdravotných, vývojových, fyziologických a ďalších rizík pre jedinca, pre jeho okolie a/alebo pre spoločnosť.

Výskumná časť tejto práce má 8 kapitol, v ktorých popisujeme výskumný problém a stanovené ciele výskumu spolu s hypotézami, použité testové metódy, výskumný súbor, priebeh zberu dát a ich štatistické spracovanie a nakoniec v troch posledných kapitolách podrobne prezentujeme a diskutujeme zistené závery.

Naším hlavným cieľom bolo preskúmať vplyv rodinného prostredia (najmä sily pripútania k rodičom) na rozvoj rizikových osobnostných rysov a na samotné rizikové chovanie adolescentov vo veku 15–18 rokov. Zamerali sme sa aj na súvislosť medzi výskytom rizikového chovania a štruktúrou rodiny, zisťovali sme, ako s rizikovým chovaním súvisí frekvencia domácich konfliktov a pozreli sme aj na to, či je nejaký vzťah medzi abúzom u rodičov a abúzom u ich potomkov. V poslednej výskumnej otázke sme zisťovali súvislosť medzi silou väzby k obom rodičom a spokojnosťou respondenta.

Pre náš výskumný zámer sme zvolili kvantitatívny design hlavne z dôvodu možnosti operacionalizovať skúmané fenomény. K tomu sme využili 3 psychodiagnostické metódy: Výskyt rizikového chovania u adolescentů (VRCHA; Dolejš & Skopal, 2015), Škála osobnostných rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS; Dolejš et al., 2012) a Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987). Okrem nich sme si vytvorili vlastný dotazník, ktorým sme zisťovali socio-demografické údaje, informácie o rodine, o vzťahu s rodičmi (napr. trávený čas, hádky), pýtali sme sa aj na záľuby respondenta a nakoniec sme zaradili 5 otázok zisťujúce spokojnosť.

Zber dát sa uskutočnil na 11 stredných školách v 10 krajoch ČR v čase od novembra 2022 do polovice júna 2023. Administrácia prebiehala metódou pero-papier v školách za

prítomnosti výskumníčky, pričom sme dodržiavali etické štandardy pre vedecký výskum, zber bol anonymný. Celkovo sa nám podarilo administrovať testovú batériu 621 študentom a študentkám. Z nich sme pri prepisovaní dát do elektronickej podoby museli 7 vyradiť z dôvodu chýbajúcich odpovedí, najčastejšie v SURPS. Po vyradení týchto dotazníkov nám ostalo 614 respondentov. Naš výskumný súbor tvorí 348 dievčat ($M = 16,70$ rokov, $SD = \pm 1,24$) a 266 chlapcov ($M = 17,03$ rokov, $SD = \pm 1,34$).

V súvislosti s uvedenými cieľmi sme si stanovili 14 hypotéz a 8 výskumných otázok. Nad rámec výskumných hypotéz a otázok sme preskúmali aj výsledky všetkých testových metód, zaujímali nás rozdiely medzi dievčatami a chlapcami i medzi jednotlivými vekovými kohortami. Štatistické analýzy sme robili v programe RStudio (verzia 2023.09.0+463) s R vo verzii 4.2.1.

Vnútorá reliabilita jednotlivých škál dotazníka VRCHA meraná Cronbach alfou na našom výskumnom súbore má nasledovné hodnoty: 0,74 pre celkové rizikové skóre, 0,70 pre abúzus, 0,60 pre delikvenciu a 0,46 pre šikanu. S vekom výskyt rizikového chovania rastie [$p < 0,001$], tiež tak skúsenosti s abúzom [$p < 0,001$], naproti tomu delikventné chovanie ako jediné z 3 subškál metódy VRCHA je stabilné, v jednotlivých vekových kohortách sa hodnoty líšia len mierne [$p = 0,144$]. Významné rozdiely sme namerali medzi dievčatami a chlapcami a to v celkovom rizikovom skóre [$p = 0,005$, $AUC = 0,43$], v abúze [$p = 0,001$, $AUC = 0,42$] a v šikane [$p < 0,001$, $AUC = 0,39$], pričom prekvapivo vo všetkých 3 menovaných škálach je mediánová hodnota vyššia o 1 bod u dievčat. Dievčatá chlapcov výrazne prevyšujú v sebaškodovaní, túto skúsenosť uvádza až 55,75 % dievčat, zneužitie liečiv priznalo 26,72 % dievčat, čo považujeme za alarmujúce hodnoty. Dievčatá chlapcov prevyšujú aj vo fajčení, vrátane marihuany, a viac podvádžajú rodičov (falšovanie podpisov, krádež peňazí). Chlapci sa viac „realizujú“ pri poškodovaní cudzieho majetku a krádežiach, častejšie ako dievčatá sa už kvôli svojim priestupkom stretli s policajným zásahom. Čo sa týka užívania alkoholu, pomer medzi dievčatami a chlapcami je vyrovnaný.

Cronbach alfou sme na dotazníku SURPS namerali uspokojivé hodnoty: 0,63 (impulzivita), 0,65 (vyhľadávanie vzrušenia), 0,72 (precitlivosť) a 0,87 (negatívne myslenie). Medzipohlavné rozdiely sme zistili v 3 zo 4 škál a to v negatívnom myslení [$p = 0,002$], precitlivenosti [$p < 0,001$] a v tendencii vyhľadávať vzrušenie [$p = 0,021$], pričom dievčatá skórujú vyššie na škálach negatívneho myslenia [$Cohen\ d = -0,26$] a precitlivenosti [$Cohen\ d = -0,77$] a chlapci zas na škále vyhľadávania vzrušenia [$Cohen\ d = 0,19$].

Inventár IPPA (upravená verzia) na našom výskumnom súbore dosahuje na položkách pre matku/otca vysokú spoľahlivosť: 0,94/0,95 (celková pripútanosť), 0,90/0,92 (dôvera), 0,86/0,87 (komunikácia) a 0,74/0,80 (odcudzenie). Podľa priemernej hodnoty celkového skóre a štandardnej odchýlky sme zaradili respondentov do 3 kategórií podľa sily väzby k matke/otcovi; od slabej po silnú väzbu pre matku/otca sú počty nasledovné: 95/104, 433/384, 81/96 – väčšina respondentov má stredne silnú väzbu k obom rodičom. U všetkých škál pozorujeme vyššie hodnoty voči matke, u odcudzenia je skóre vyrovnané. Medzi dievčatami a chlapcami sme na dvoch atribútoch pripútania k matke namerali rozdiely – v subškále dôvery [$p = 0,031$], pričom chlapci skórovali v 54 % prípadov vyššie ako dievčatá a v škále odcudzenia [$p = 0,024$], kde tiež v 54 % prípadov chlapci skórovali vyššie. U väzby k otcovi sme významné medzipohlavné rozdiely namerali vo všetkých 4 škálach a jednoznačne vo všetkých skórujú vyššie chlapci – v celkovom skóre, komunikácii a v odcudzení chlapci skórujú vyššie v 54 % prípadov, v dôvere v 52 % prípadov.

Na prvých 8 hypotézach sme overovali teoretické predpoklady vzťahov medzi väzbou k matke/otcovi a osobnostnými rysmi adolescentov meranými metódou SURPS. Na základe výsledkov ANOVA sme prijali 5 z 8 stanovených hypotéz (H1, H3, H4, H5, H7); pre hypotézy H2, H6 a H8 sa test na hladine významnosti 5 % nepotvrdil. Ukázalo sa, že čím silnejšia je väzba k matke, tým nižšie naši adolescenti skórujú na škále negatívneho myslenia [$p < 0,001$], impulzivity [$p < 0,001$] i na škále vyhľadávania vzrušenia [$p = 0,030$]. Prekvapivo, vzťah medzi silou väzbou k matke a hodnotou skóre na škále precitlivenosti nemôžeme konštatovať [$p = 0,878$]. Vystáva otázka, či precitlivenosť je tým druhom úzkosti, ktorý má pôvod v internalizovanej nedôvere v dostupnosť väzbovej osoby, keď sa oprieme o Bowlbyho (2012) vysvetlenie. Väzba k otcovi má slabší dopad na rozvoj sledovaných osobnostných rysov ako to pozorujeme u väzby k matke. Potvrdila sa súvislosť s negatívnym myslením [$p < 0,001$] a s impulzivitou [$p = 0,001$] – čím silnejšia väzba, tým nižšie hodnoty skóre na oboch škálach, súvislosť sa nepotvrdila s precitlivenosťou [$p = 0,256$], ani s vyhľadávaním vzrušenia [$p = 0,069$].

V druhej skupine hypotéz sme testovali vzťah medzi silou väzby k rodičom a výskytom rizikového chovania podľa metódy VRCHA. Tu nás nečakalo žiadne prekvapenie a všetkých 6 hypotéz (H9–H14) sme prijali pri $p < 0,001$. Výskyt všetkých sledovaných typov rizikového chovania súvisí so silou väzby k obom rodičom a platí, že čím je väzba silnejšia, tým sa adolescent chová menej rizikovo. U šikany nám vyšiel 2krát silnejší test vo vzťahu k väzbe k otcovi, z čoho vyvodzujeme, že na to, či sa adolescent stane obeťou šikany majú vplyv väzby k obom rodičom, ale o čosi viac tu môže protektívne

pôsobiť kvalitné pripútanie k otcovi. V doplňujúcej výskumnej otázke sme zistili, že najsilnejšie na všetky prejavy rizikového chovania pôsobí odcudzenie od otca, t. j. čím je odcudzenie väčšie, tým bude aj rizikovejšie chovania u adolescentov častejšie.

V prvých dvoch výskumných otázkach sme na našich respondentoch skúmali vplyv samotnej štruktúry rodiny, a tiež v kombinácii s väzbou k rodičom, na produkciu rizikového chovania. Potvrdili sme náš predpoklad a to, že štruktúra rodiny významne súvisí s tým, či sa adolescent chová alebo nechová rizikovo. Adolescenti, ktorých biologickí rodičia stále spolu žijú, dosahujú na škále celkového rizikového skóre významne nižšie mediánové hodnoty (5) ako tí, ktorých rodičia sa rozviedli (6), prípadne spolu nikdy nežili (7,5) [$p < 0,001$]. Rozdiel medzi tými, ktorých rodičia sa rozviedli pred ich 6. narodeninami a tými, ktorých rodičia sa rozviedli po ich 6. narodeninách, sme nezistili [$p = 0,380$]. Potvrdili sa aj rozdiely v rizikovom chovaní medzi tými, čo žijú s jedným rodičom alebo oboma [s matkou: $p < 0,001$, s otcom: $p = 0,006$]. V kombinácii s väzbou k rodičom sme najnižšie mediánové hodnoty rizikového skóre namerali u adolescentov, ktorí žijú v nekompletnej (3) a kompletnej (3,5) rodine a zároveň majú k obom rodičom silné pripútanie [$p < 0,001$]. Najväčší medziskupinový rozdiel v mediánoch (až 5 bodov) nachádzame medzi skupinami v rámci kompletných rodín – na jednom póle adolescenti s oboma silnými, na druhom s oboma slabými väzbami. Tieto závery hovoria, že ak sa aj primárna rodina rozpadne, nemusí to automaticky smerovať k rozvoju rizikového chovania u dospievajúcich, kvalitná väzba k obom rodičom pôsobí ako protektívny faktor.

Pri skúmaní závislosti medzi abúzm u rodičov a u ich potomkov sme došli k záveru, že užívanie tabakových výrobkov rodičov má významný vplyv na zvýšené riziko abúzu ich detí v období dospievania [$p < 0,001$], pričom sme namerali až 2x násobne vyšší výskyt abúzu u adolescentov, ktorých obaja rodičia fajčia oproti tým, ktorých rodičia nefajčia vôbec. Na našom výskumnom súbore sme nenamerali takýto vplyv alkoholu [$p = 0,245$], vidíme však rozdiel v mediánových hodnotách abúzu adolescentov medzi rodinami, kde sa nepije takmer vôbec (2) a kde sa pije takmer denne (3) [$p = 0,065$].

Analýzou rozptylu sme zistili významný vzťah medzi celkovým rizikovým skóre a (1) rodičovskými konfliktami [$p < 0,001$], (2) konfliktami s matkou [$p < 0,001$] a (3) konfliktami s otcom [$p < 0,001$]. Najviac rizikoví sú adolescenti, ktorých rodičia sa hádajú takmer denne (med = 8), najmenej zas tí, ktorých rodičia sa nehádajú takmer vôbec (med = 5). Čo sa týka hádok respondenta s rodičmi – čím viac hádok, tým vyššie skóre rizikového chovania a platí to o hádkach s matkou i s otcom. Čím impulzívnejší dospievajúci je, tým

častejšie sú konflikty s oboma rodičmi. Prekvapivo, rovnakú priamu úmeru sme našli aj pri skúmaní negatívneho myslenia v súvislosti s hádkami s rodičmi, s matkou sa častejšie hádajú aj tí so zvýraznenou potrebou vyhľadávať vzrušenie.

V piatej výskumnej otázke sme skonštruovali model lineárnej regresie, aby sme zistili, či je niektoré pohlavie odolnejšie voči rizikovým rodinným faktorom. Medzi modelom a jeho podmodelom (bez pohlavia) sme však nezistili žiadny rozdiel [$p = 0,962$], t. j. usudzujeme, že nefunkčné rodinné prostredie má rovnaký vplyv na dievčatá i na chlapcov – budú sa chovať rovnako rizikovo.

Potvrdili sme aj súvislosť medzi rizikovým chovaním a všetkými meranými osobnostnými rysmi. Negatívne myslenie najsilnejšie koreluje so šikanou v roli obeť a s celkovým rizikovým skóre. Adolescenti, ktorí sa stávajú obeťami šikany vykazujú aj rysy precitlivenosti a impulzivitu. Impulzivita súvisí s každým sledovaným typom rizikového chovania, najsilnejšia korelácia bola nameraná s celkovým rizikovým skóre, najnižšia s delikvenciou. Vyhľadávanie vzrušenia vykazuje stredne silné korelácie s abúzm, delikvenciou a celkovým skóre.

Medzi spokojnosťou dospievajúceho a jeho vzťahom k matke i k otcovi sa potvrdila očakávaná závislosť – čím slabšia väzba k matke/k otcovi, tým nižší pocit spokojnosti.

Potvrdili sme, že sledované rizikové osobnostné rysy sú viac zvýraznené u adolescentov so slabou väzbou k rodičom oproti rovesníkom so silnými väzbami, pričom väčšiu súvislosť pozorujeme u väzby k matke. Tiež sme zistili, že rizikové chovanie sa vyskytuje najmä u adolescentov, ktorí majú slabú väzbu s rodičmi a/alebo žijú v nekompletnej rodine, prípadne v konfliktnom prostredí a zároveň ich osobnostné rysy im neumožňujú tento nápor zvládať inak ako rizikovými aktivitami.

Za najkritickejšie považujeme zistenie o významne zvýšenej rizikivosti dievčat, u ktorých sa okrem iných prejavov, ukázala nadpolovičná incidencia sebapoškodzovania. Okrem výskumov, ktoré by bolo vhodné realizovať a objasniť komplexné príčiny tohoto javu, za urgentnú považujeme prevenciu s cieľom už v zárodku zabrániť tomu, aby tieto mladé dievčatá ako jediné východisko zo svojich psychických problémov nachádzali cigarety, alkohol, drogy a ubližovanie si.

Za pozitívne zistenie v našom výskume považujeme, že aj v rozpadnutých rodinách je možné vytvoriť a udržať kvalitnú väzbu medzi rodičmi a deťmi, čo je bezpochyby silným protektívnym faktorom v produkcii rizikového chovania v období dospievania.

LITERATÚRA

- Adicare (n.d.). *Sebepoškozování dětí a mládeže*. Získané 5.11.2023 z <https://adicare.cz/sluzby/psychoterapie-pro-mladez/sebeposkozovani-deti-mladeze/>
- Aguayo, J., & Salomonsson, B. (2017). The Study and Treatment of mothers and Infants, then and now: Melanie Klein's „Notes on Baby“ in a contemporary psychoanalytic context. *The Psychoanalytic quarterly*, 86(2), 383–408. <https://doi.org/10.1002/psaq.12144>
- Ainsworth, M. D. S. (1967). *Infancy in Uganda: infant care and the growth of love*. Johns Hopkins Press.
- Ainsworth, M. D., & Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41(1), 49–67.
- Allen, J. J., & Tan, J. S. (2016). The multiple facets of attachment in adolescence. In Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds), *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications*. 3rd ed. (399–415). New York, NY: Guilford Press.
- Allen, J. P., McElhaney, K. B., & Marsh, P. (2007). The Relation of Attachment Security to Adolescents' Paternal and Peer Relationships, Depression, and Externalizing Behavior. *Child Development*, 78(4), 1222–1239.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- American Psychological Association. (2022). *What's the difference between stress and anxiety? Knowing the difference can ensure you get the help you need*. Získané 23.9.2023 z https://www.apa.org/topics/stress/anxiety-difference?utm_source=linkedin&utm_medium=social&utm_campaign=apa-stress&utm_content=stress-anxiety-difference
- American Psychological Association. (n.d.). *APA Dictionary of Psychology*. Získané 19.10.2023 z <https://dictionary.apa.org/>
- Anderson, J. E. (2014). *The impact of family structure on the health of children: Effects of divorce*. Maney Publishing.
- Andretta, J. R., McKay, M. T., Harvey, S. A., & Perry, J. L. (2017). Inventory of Parent and Peer Attachment—Revised Scores in Adolescents: A Psychometric and Person-Oriented Study. *Family Relations*, 66(3), 527–540.

- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *16*(5), 427-454-454. <https://doi.org/10.1007/BF02202939>
- Arnett, J. J. (1990). Drunk driving, sensation seeking, and egocentrism among adolescents. *Personality and Individual Differences*, *11*(6), 541-546-546. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(90\)90035-P](https://doi.org/10.1016/0191-8869(90)90035-P)
- Arnett, J. J. (1996). Sensation seeking, aggressiveness, and adolescent reckless behavior. *Personality and Individual Differences*, *20*(6), 693-702-702. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(96\)00027-X](https://doi.org/10.1016/0191-8869(96)00027-X)
- Arnett, J. J. (2006). G Stanley Hall's Adolescence: Brilliance and nonsense. *History of Psychology*, *9*(3), 186-197. <https://doi.org/10.1037/1093-4510.9.3.186>
- Assari, S., Caldwell, C., & Mincy, R. (2018). Family socioeconomic status at birth and youth impulsivity at age 15; Blacks' diminished return. *Children*, *5*(5), Article 58 <https://doi.org/10.3390/children5050058>
- Bačíková, M., Janovská, A., & Orosová, O. (2019). Rodičia v prevencii rizikového správania sa dospievajúcich. *E-psychologie*, *13*(4), 23-36. <https://doi.org/10.29364/epsy.357>
- Banárová, K., & Čerešník, M. (2019). Príčiny produkcie rizikového správania v dospievaní. Vzťahová perspektíva. In Verešová, M., Gatíal, V., & Tomšík, R. (Eds.) *ŠVOČ KPŠP 2019. Zborník príspevkov zo Študentskej vedeckej a odbornej činnosti*, s. 31-44. Nitra: PF UKF.
- Banárová, K., & Čerešník, M. (n.d.). Pripútanie dospievajúcich k rodičom a rovesníkom vo vzťahu k miere rizikovosti ich správania. In Aigelová, E., Viktorová, L., & Dolejš, M. (Eds.). (2021). *PhD EXISTENCE 11: Česko-slovenská psychologická konferencia (nejen) pro doktorandy a o doktorandech: Sborník odborných příspěvků: Vol. 1. vydání*. Palacký University Olomouc.
- Bandelow, B., & Michaelis, S. (2015). Epidemiology of anxiety disorders in the 21st century. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, *17*(3), 327-335.
- Bassani, C. (2012). *Adolescent Behavior*. Nova Science Publishers, Inc.
- Bazo Perez, M., Hayes, T. B., & Frazier, L., D. (2023). Beyond generalized anxiety: the association of anxiety sensitivity with disordered eating. *Journal of Eating Disorders*, *11*(1), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s40337-023-00890-0>

- Beck, A. T. (1963). Thinking and Depression. I. Idiosyncratic Content and Cognitive Distortions. *Archives of General Psychiatry*, 9, 324–333. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1963.01720160014002>
- Beck, A. T. (1974). The development of depression: A cognitive model. In Friedman, R. J., & Katz, M. M. (Eds.), *The psychology of depression: Contemporary theory and research*. John Wiley & Sons.
- Beck, A. T., Steer, R. A., Beck, J. S., & Newman, C. F. (1993). Hopelessness, depression, suicidal ideation, and clinical diagnosis of depression. *Suicide & Life-Threatening Behavior*, 23(2), 139–145.
- Beck, A. T., Ward, Ch., Mendelson, M., Mock, J., & Erbaugh, J. (1961). An Inventory for Measuring Depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561–571. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1961.01710120031004>
- Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: the hopelessness scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(6), 861–865. <https://doi.org/10.1037/h0037562>
- Beck, A. T., Wenzel, A., Riskind, J. H., Brown, G., & Steer, R. A. (2006). Specificity of Hopelessness about Resolving Life Problems: Another Test of the Cognitive Model of Depression. *Cognitive Therapy and Research*, 30(6), 773–781. <https://doi.org/10.1007/s10608-006-9081-2>
- Bigner, J. J., & Brooke, R. J. (2020). *Parenting Behaviors of Homosexual and Heterosexual Fathers*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315864150-9>
- Blackwell, D., Leaman, C., Tramposch, R., Osborne, C., & Liss, M. (2017). Extraversion, neuroticism, attachment style and fear of missing out as predictors of social media use and addiction. *Personality and Individual Differences*, 116, 69–72. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.04.039>
- Bolger, M. A., Meldrum, R. C., & Liu, L. (2022). Maternal low self-control, maternal attachment toward children, parenting practices, and adolescent low self-control: A prospective 15-year study. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 8, 206–231. <https://doi.org/10.1007/s40865-022-00198-8>.
- Bowlby, J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *The International Journal of Psychoanalysis*, 39, 350–373. <http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/online/nature%20of%20the%20childs%20tie%20bowlby.pdf>

- Bowlby, J. (1960a). Separation anxiety. *The International Journal of Psychoanalysis*, 41, 89–113. https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Bowlby_Separation.pdf
- Bowlby, J. (1960b). Grief and mourning in infancy and early childhood. *The Psychoanalytic Study of the Child*, VX, 9–52 https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Bowlby_Grief.pdf
- Bowlby, J. (2010). *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Portál.
- Bowlby, J. (2012). *Odloučení: kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem*. Portál.
- Bowlby, J. (2013). *Ztráta: smutek a deprese*. Portál.
- Boyer, T. W., & Byrnes, J. P. (2009). Adolescent risk-taking: integrating personal, cognitive, and social aspects of judgment. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(1), 23–33. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.10.009>
- Branje, S. J. T., Hale, W. W., 3rd, Frijns, T., & Meeus, W. H. J. (2010). Longitudinal associations between perceived parent-child relationship quality and depressive symptoms in adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(6), 751–763. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9401-6>
- Branje, S. J. T., van Doorn, M., van der Valk, I., & Meeus, W. (2009). Parent-adolescent conflicts, conflict resolution types, and adolescent adjustment. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(2), 195–204. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.12.004>
- Brenning, K., Soenens, B., Braet, C., & Bosmans, G. (2011). The Role of Depressogenic Personality and Attachment in the Intergenerational Similarity of Depressive Symptoms: A Study With Early Adolescents and Their Mothers. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 37(2), 284–297. <https://doi.org/10.1177/0146167210393533>
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28(5), 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>
- Brisch, K. H. (2011). *Poruchy vztahové vazby: od teorie k terapii*. Portál.
- Brown, S. L., & Rinelli, L. N. (2010). Family Structure, Family Processes, and Adolescent Smoking and Drinking. *Journal of Research on Adolescence*, 20(2), 259–552. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00636.x>

- Buehler, C., & Welsh, D. P. (2010). “A process model of adolescents’ triangulation into parents’ marital conflict: The role of emotional reactivity’: Correction to Buehler and Welsh (2009). *Journal of Family Psychology*, 24(2), 167–180. <https://doi.org/10.1037/a0019350>
- Carr-Gregg, M., & Shale, E. (2010). *Pubertáci a adolescenti: prívodce výchovou dospívajících*. Portál.
- Carvalho, C. B., Arroz, A. M., Martins, R., Costa, R., Cordeiro, F., & Cabral, J. M. (2023). “Help Me Control My Impulses!”: Adolescent Impulsivity and Its Negative Individual, Family, Peer, and Community Explanatory Factors. *Journal of Youth and Adolescence*. <https://doi.org/10.1007/s10964-023-01837>
- Chavda, K., & Nisarga, V. (2023). Single Parenting: Impact on Child’s Development. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*. 19(1). 14–20. <https://doi.org/10.1177/09731342231179017>
- Chein, J. M., Albert, D., O’Brien, L., Uckert, K., & Steinberg, L. (2011). Peers increase adolescent risk taking by enhancing activity in the brain’s reward circuitry. *Developmental Science*, 14(2), F1–F10. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2010.01035.x>
- Chomynová, P., Csémy, L., & Mravčík, V. (2020). 05/20 Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2019. Národný inštitút vzdelávania a mládeže. https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/33292/1057/Zaostreno%202020-05_ESPAD%202019.pdf
- Clark, M. S., Jansen, K. L., & Cloy, J. A. (2012). Treatment of childhood and adolescent depression. *American Family Physician*, 86(5), 442–448.
- Cloninger C. R. (1987). Neurogenetic adaptive mechanisms in alcoholism. *Science*, 236(4800), 410–416. <https://doi.org/10.1126/science.2882604>
- Cortés-García, L., Wichstrøm, L., Viddal, K. R., & Senra, C. (2019). Prospective Bidirectional Associations between Attachment and Depressive Symptoms from Middle Childhood to Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence: A Multidisciplinary Research Publication*, 48(11), 2099–2113. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01081-4>
- Costello, E. J., Erkanli, A., & Angold, A. (2006). Is there an epidemic of child or adolescent depression? *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 47(12), 1263–1271. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01682.x>

- Crawford, A. M., Pentz, M. A., Chou, C.-P., Li, C., & Dwyer, J. H. (2003). Parallel developmental trajectories of sensation seeking and regular substance use in adolescents. *Psychology of Addictive Behaviors*, 17(3), 179–192. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.17.3.179>
- Creemers, H. E., Buil, J. M., van Lier, P. A. C., Keijsers, L., Meeus, W., Koot, H. M., & Huizink, A. C. (2015). Early onset of cannabis use: Does personality modify the relation with changes in perceived parental involvement? *Drug and Alcohol Dependence*, 146, 61–67. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2014.11.004>
- Crosnoe, R., Erickson, K. G., & Dornbusch, S. M. (2002). Protective Functions of Family Relationships and School Factors on the Deviant Behavior of Adolescent Boys and Girls: Reducing the Impact of Risky Friendships. *Youth and Society*, 33(4), 515–544.
- Čechová, D. (2011). Štýl rodičovstva a reziliencia adolescentov. *Proceedings of the Conference on Social Processes & Personality*, 60–64.
- Čerešník, M. (2016). Osobnostné vlastnosti dospelých v kontexte produkcie rizikového chovania. In: *PhD existence 6: Česko-slovensko psychologická konferencia (nejen) pro doktorandy a o doktorandech*, 132–146.
- Čerešník, M. (2019). Quality of Close Relations and Risk Behavior of Adolescents in the System of Lower Secondary Education in Slovakia. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*, 9(1), 29–33.
- Čerešník, M., & Dolejš, M. (2015). Spoločný projekt dvoch národov alebo podobnosti a rozdiely v procese a výsledkoch výskumu zameraného na rizikové správanie a osobnostné rysy dospelých na Slovensku a v Českej republike. In: *PhD existence 2015: sborník příspěvků z česko-slovenské psychologické konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech*. Olomouc: UP, p. 55.
- Čerešník, M., Tomšík, R., Dolejš, M., & Suchá, J. (2018). Impulzivita ako prediktor rizikového správania adolescentov. *Československá Psychologie*, 62(5), 503–512. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=133152127&lang=cs&site=eds-live&scope=site&authtype=shib&custid=s7108593>
- Červenka, J. (2023). *Národní monitoring duševního zdraví dětí: 40 % vykazuje známky střední až těžké deprese, 30 % úzkosti. Odborníci připravují preventivní opatření*. NÚDZ. <https://www.nudz.cz/pro-media/tiskove-zpravy/narodni-monitoring-dusevniho-zdravi-deti-40-vykazuje-znamky-stredni-az-tezke-deprese-30-uzkosti-odbornici-pripravuji-preventivni-opatreni>

- Česko v datech. (2021). *Tátové na Rodičovské*. (2021).. Získané 29. 10. 2022 z <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/163-tatove-na-rodicovske/>
- Český statistický úřad. [ČSÚ] (n.d.a). *Podíl dětí narozených mimo manželství v letech 1950-2019*. Získané 9.11.2023 z <https://www.czso.cz/csu/czso/podil-deti-narozenyh-mimo-manzelstvi-v-letech-1950-2019>
- Český statistický úřad. [ČSÚ] (n.d.b). *Aktuální populační vývoj v kostce*. Získané 9.11.2023 z <https://www.czso.cz/csu/czso/aktualni-populacni-vyvoj-v-kostce>
- Český statistický úřad. [ČSÚ] (n.d.c). *Svateb přibývá*. Získané 9.11.2023 z <https://www.czso.cz/csu/czso/svateb-pribyva>
- Český statistický úřad. [ČSÚ] (n.d.d). *Školy a školská zařízení za školní rok 2020/2021*. Získané 18.2.2022 z <https://www.czso.cz/documents/10180/143118302/230042210301.pdf/88a72c10-1ebb-42bd-9b5e-37560854e481?version=1.1>
- Davies, P. T., Hentges, R. F., Coe, J. L., Martin, M. J., Sturge-Apple, M. L., & Cummings, E. M. (2016). The multiple faces of interparental conflict: Implications for cascades of children's insecurity and externalizing problems. *Journal of Abnormal Psychology, 125*(5), 664–678. <https://doi.org/10.1037/abn0000170>
- Davies, P. T., & Lindsay, L. L. (2004). Interparental Conflict and Adolescent Adjustment: Why Does Gender Moderate Early Adolescent Vulnerability?. *Journal of Family Psychology, 18*(1), 160–161.
- Diem-Wille, G. (2021). *Psychoanalytic Perspectives on Puberty and Adolescence: The Inner Worlds of Teenagers and Their Parents*. Routledge.
- Dishion, T. J., & McMahon, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical Child and Family Psychology Review, 1*(1), 61–75. <https://doi.org/10.1023/A:1021800432380>
- Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., Miovský, M., & Řehan, V. (2012). *Testová příručka ke škále osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek*. TOGGA.
- Dolejš, M., & Orel, M. (2017). *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohto chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., & Skopal, O. (2015). *Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA). Příručka pro praxi. Verze 1.0*. Univerzita Palackého v Olomouci.

- Dolejš, M., Zemanová, V., & Vavrysová, L. (nepublikované). *Standardizační studie na populaci českých adolescentů ve věku 11–19 let z roku 2017*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Dostál, D. (n.d.). *Statistické metody v psychologii – studijní opora pro rok 2022/23 k předmětům BSMP1, DSMP1, BSMP2 a DSMP2*. https://dostal.vyzkum-psychologie.cz/skripta_statistika.pdf
- Dozois, D. J. A., & Beck, A. T. (2008). Cognitive schemas, beliefs and assumptions. In Dobson, K. S., & Dozois, D. J. A. (Eds.), *Risk factors in depression*. (121–143). Elsevier Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-045078-0.00006-X>
- Dudová, I. (2007). Současný pohled na dětskou a adolescentní depresi. *Psychiatrie pro praxi*, 1(2007), 29–31. <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2007/01/07.pdf>
- Dunovský, J. (1999). *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Grada.
- Ďuricová, L., & Stenová, B. (2019). Emocionalita a optimizmus adolescentov v kontexte ich self-konceptu. *Psychology & Its Contexts / Psychologie a Její Kontexty*, 9(2), 81–90.
- Eaton, L., Flisher, A. J., & Aarø, L. E. (2003). Unsafe sexual behaviour in South African youth. *Social Science & Medicine*, 56(1), 149–165. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00017-5](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00017-5)
- European Federation of Psychologists' Association (2005). *Meta-Code of Ethics*. <https://www.efpa.eu/sites/default/files/2023-04/meta-code-of-ethics.pdf>
- Erikson, E. H. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4(1), 56–121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: youth and crisis*. Norton & Co.
- Erikson, E. H. (1982). *Lebensgeschichte und historischer Augenblick*. Suhrkamp.
- Fairbairn, C. E., Briley, D. A., Kang, D., Fraley, R. C., Hankin, B. L., & Ariss, T. (2018). A meta-analysis of longitudinal associations between substance use and interpersonal attachment security. *Psychological Bulletin*, 144(5), 532–555. <https://doi.org/10.1037/bul0000141>
- Fekete, M. (2010). *Autorita a význam otca a matky v období adolescence*. In Zborník filozofickej fakulty univerzity Komenského Paedagogica. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kped/projekty/Archiv_Paedagogica/22_-_9.pdf

- Fetene, N., & Mekonnen, W. (2018). The prevalence of risky sexual behaviors among youth center reproductive health clinics users and non-users in Addis Ababa, Ethiopia: A comparative cross-sectional study. *PLoS ONE*, *13*(6). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198657>
- Ferjenčík, J. (2010). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Portál.
- Finer, L. B., & Philbin, J. M. (2013). Sexual initiation, contraceptive use, and pregnancy among young adolescents. *Pediatrics*, *131*(5), 886–891. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-3495>
- Fišerová, V. (2018). *Rodina*. Sociologická encyklopedie. Získané 11. 11. 2022 z <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Rodina>
- Fletcher, J. M. (2010). Adolescent depression and educational attainment: Results using sibling fixed effects. *Health Economics*, *19*(7), 855–871. <https://doi.org/10.1002/hec.1526>
- Flykt, M., Vänskä, M., Punamäki, R.-L., Heikkilä, L., Tiitinen, A., Poikkeus, P., & Lindblom, J. (2021). Adolescent attachment profiles are associated with mental health and risk-taking behavior. *Frontiers in Psychology*, *12*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.761864>
- Freud, S. (2020). *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Portál.
- Fontana, D. (2014). *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Portál.
- Forsyth, G., & Hundleby, J. D. (1987). Personality and situation as determinants of desire to drink in young adults. *The International Journal of the Addictions*, *22*(7), 653–669. <https://doi.org/10.3109/10826088709027449>
- Fosco, G. M., & Grych, J. H. (2008). Emotional, Cognitive, and Family Systems Mediators of Children's Adjustment to Interparental Conflict. *Journal of Family Psychology*, *22*(6), 843–854. <https://doi.org/10.1037/a0013809>
- Fox, J., & Weisberg, S. (2019). *An R Companion to Applied Regression*, Third edition. Sage, Thousand Oaks CA. <https://socialsciences.mcmaster.ca/jfox/Books/Companion/>
- Gibbons, F. X., Houlihan, A. E., & Gerrard, M. (2009). Reason and reaction: the utility of a dual-focus, dual-processing perspective on promotion and prevention of adolescent health risk behaviour. *British Journal of Health Psychology*, *14*(2), 231–248. <https://doi.org/10.1348/135910708X376640>.

- GoodTherapy. (2018). *Hopelessness*. Získané 19.10.2023 z <https://www.goodtherapy.org/blog/psychpedia/hopelessness>
- Greenberg, M. T. (2017). *Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA) Manual*. The Edna Bennett Pierce Prevention Research Center. Získané 24. 9. 2021 z <https://prevention.psu.edu/wp-content/uploads/2022/05/IPPA-Manual-May-2017.pdf>
- Grigoryan, G. A. (2012). Serotonin and impulsivity (animal experiments). *Neuroscience and Behavioral Physiology*, 42(8), 885–894. <https://doi.org/10.1007/s11055-012-9654-3>
- Grych, J. H., Fincham, F. D., Jouriles, E. N., & McDonald, R. (2000). Interparental Conflict and Child Adjustment: Testing the Mediational Role of Appraisals in the Cognitive-Contextual Framework. *Child Development*, 71(6), 1648–1661.
- Guerin, P. J., Jr., Fogarty, T. F., Fay, L. F., & Kautto, J. G. (1996). *Working with relationship triangles: The one-two-three of psychotherapy*. Guilford Press.
- Gullone, E., & Robinson, K. (2005). The Inventory of Parent and Peer Attachment - Revised (IPPA-R) for children: A psychometric investigation. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12(1), 67–79. <https://doi.org/10.1002/cpp.433>
- Habartová, P. (2014). *Singles tvoří již pětinu domácností jednotlivců*. Statistika&My. <https://www.statistikaamy.cz/2014/05/16/singles-tvori-jiz-petinu-domacnosti-jednotlivcu/>
- Halamová, M., & Popelková, M. (2015). Reprezentácia vzťahovej väzby ako prediktor internalizujúcich problémov u detí v strednom detstve. *Psychology & Its Contexts / Psychologie a Její Kontexty*, 6(2), 49–63.
- Harden, K. P., & Tucker-Drob, E. M. (2011). Individual differences in the development of sensation seeking and impulsivity during adolescence: further evidence for a dual systems model. *Developmental Psychology*, 47(3), 739–746. <https://doi.org/10.1037/a0023279>.
- Harrell, Jr. F. (2023). *_Hmisc: Harrell Miscellaneous_*. R package version 5.1-1, <https://CRAN.R-project.org/package=Hmisc>
- Hasking, P., & Claes, L. (2020). Transdiagnostic mechanisms involved in nonsuicidal self-injury, risky drinking and disordered eating: Impulsivity, emotion regulation and alexithymia. *Journal of American College Health*, 68(6), 603–609. <https://doi.org/10.1080/07448481.2019.1583661>

- Hašto, J. (2005). *Vztahová väzba: ku koreňom lásky a úzkosti*. Vydavateľstvo F. https://www.researchgate.net/publication/280556041_Vztahova_vazba_Ku_korenom_lasky_a_uzkosti_Attachment_To_the_roots_of_love_and_anxiety
- Hawkins, D. L., Pepler, D. J., & Craig, W. M. (2001). Naturalistic Observations of Peer Interventions in Bullying. *Social Development*, 10(4), 512–527. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00178>
- Hayatbakhsh, R., Williams, G. M., Najman, J. M., & Bor, W. (2013). Early childhood predictors of age of initiation to use of cannabis: A birth prospective study. *Drug and Alcohol Review*, 32(3), 232–240. <https://doi.org/10.1111/j.1465-3362.2012.00520.x>
- Hendl, J. (2004). *Přehled statistických metod zpracování dat*. Portál.
- Hendl, J. (2022). *Základy matematiky, logiky a statistiky pro sociologii a ostatní společenské vědy v příkladech*. Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Herman, J. L. (2018). *Shattered shame states and their repair*.
- Hiemstra, M., de Leeuw, R. N., Engels, R. C., & Otten, R. (2017). What parents can do to keep their children from smoking: A systematic review on smoking-specific parenting strategies and smoking onset. *Addictive Behaviors*, 70, 107–128. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2017.02.003>
- Höhne, S., & Paloncyová, J. (2021). Péče a výživa dětí po rozchodu rodičů podle výsledků opatrovnických řízení. *Demografie*, 63(4), 3–21. https://www.czso.cz/documents/10180/143550791/13005321q1_3-21.pdf/1b601bb1-def9-4b3a-8e54-8caf54c6526d?version=1.1
- Hope, R. M. (2022). *_Rmisc: Ryan Miscellaneous_. R package version 1.5.1*, <https://CRAN.R-project.org/package=Rmisc>
- Horvath, P., & Zuckerman, M. (1993). Sensation seeking, risk appraisal, and risky behavior. *Personality and Individual Differences*, 14(1), 41–52. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90173-Z](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90173-Z)
- Hovenkamp-Hermelink, J. H. M., van der Veen, D. C., Oude Voshaar, R. C., Jeronimus, B. F., Schoevers, R. A., Riese, H., Batelaan, N. M., & Penninx, B. W. J. H. (2019). Anxiety sensitivity, its stability and longitudinal association with severity of anxiety symptoms. *Scientific Reports*, 9(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-019-39931-7>
- hroch. (2019). *Úzkost Vás může úplně ovládnout. Jak poznat, kdy navštívit odborníka?* AdiCare. <https://adicare.cz/aktuality/uzkost-vas-muze-uplne-ovladnout-jak-poznat-kdy-navstivit-odbornika/>

- Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti: přístupy, diagnostika, uplatnění*. Grada.
- Hudson, J. I., Hiripi, E., Pope, J. H. G., & Kessler, R. C. (2007). The Prevalence and Correlates of Eating Disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Biological Psychiatry*, *61*(3), 348–358. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2006.03.040>
- Huppert, J. D. (2022). Panic disorder. In G. J. G. Asmundson (Ed.), *Comprehensive clinical psychology*, 320–335. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818697-8.00226-0>
- Hyde, J. S., Mezulis, A. H., & Abramson, L. Y. (2008). The ABCs of depression: integrating affective, biological, and cognitive models to explain the emergence of the gender difference in depression. *Psychological Review*, *115*(2), 291–313.
- Chráska, M. (2016). *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Grada.
- Inuggi, A., Sanz-Arigita, E., González-Salinas, C., Valero-García, A. V., García-Santos, J. M., & Fuentes, L. J. (2014). Brain functional connectivity changes in children that differ in impulsivity temperamental trait. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, *8*, Article 156 <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2014.00156>
- Jacob, T., & Johnson, S. (1997). Parenting influences on the development of alcohol abuse and dependence. *Alcohol Health and Research World*, *21*(3), 204–209.
- Jain, M., & Mahmoodi, V. (2022). Being One in a World of Twos: Experiences and Consequences of Single Parenting'. *Graduate Student Journal of Psychology*, *18*.
- Janssen, T., Larsen, H., Peeters, M., Pronk, T., Vollebergh, W. A., & Wiers, R. W. (2014). Interactions between parental alcohol-specific rules and risk personalities in the prediction of adolescent alcohol use. *Alcohol and Alcoholism*, *49*(5), 579–585. <https://doi.org/10.1093/alcalc/agu039>
- Jedlička, R. (2015). *Poruchy socializace u dětí a dospívajících: prevence životních selhání a krizová intervence*. Grada.
- Jelihovschi, A. P. G., Cardoso, R. L., & Linhares, A. (2018). An analysis of the associations among cognitive impulsiveness, reasoning process, and rational decision making. *Frontiers in Psychology*, *8*, Article 2324 <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02324>
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, *12*(8), 597–605. [https://doi.org/10.1016/1054-139X\(91\)90007-K](https://doi.org/10.1016/1054-139X(91)90007-K)

- Jessor, R., & Turbin, M. S. (2014). Parsing protection and risk for problem behavior versus pro-social behavior among US and Chinese adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(7), 1037–1051. <https://doi.org/10.1007/s10964-014-0130-y>
- Kalina, K. (2015). *Klinická adiktologie*. Grada.
- Kaločaiová, L. (2019). *Vztahová väzba, úzkostnosť, depresivita a sebahodnotenie u adolescentov*. [Magisterská diplomová práca, Univerzita Palackého v Olomouci]. Informační systém Univerzity Palackého v Olomouci. <https://library.upol.cz/arl-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=14000199232>
- Kandel, D. B., Griesler, P. C., & Hu, M. C. (2015). Intergenerational patterns of smoking and nicotine dependence among US adolescents. *American Journal of Public Health*, 105(11), e63-e72. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2015.302775>
- Kasalová, V., & Dolejš, M. (2015). *Životní spokojenost, sebahodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kassambara, A. (2023). *_ggpubr: 'ggplot2' Based Publication Ready Plots_*. R package version 0.6.0, <https://CRAN.R-project.org/package=ggpubr>
- Kassel, J. D., Wardle, M., & Roberts, J. E. (2007). Adult attachment security and college student substance use. *Addictive Behaviors*, 32 (6), 1164–1176.
- Kast, V. (2012). *Úzkost a její smysl*. Portál.
- Keenan-Miller, D., Hammen, C. L., & Brennan, P. A. (2007). Health Outcomes Related to Early Adolescent Depression. *Journal of Adolescent Health*, 41(3), 256–262. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.03.015>
- Khodarahimi, S., Ghadampour, E., Pourkord, M., Sheikhi, S., & Mazraeh, N. (2022). The Roles of Attachment Style, Self-Efficacy, and Impulsivity on the Prediction of Attitudes toward Substance Use in Male Adolescents. *Journal of Psychoactive Drugs*, 54(3), 217–223. <https://doi.org/10.1080/02791072.2021.1957185>
- Khurana, A., Romer, D., Betancourt, L. M., Brodsky, N. L., Giannetta, J. M., & Hurt, H. (2012). Early adolescent sexual debut: the mediating role of working memory ability, sensation seeking, and impulsivity. *Developmental Psychology*, 48(5), 1416–1428. <https://doi.org/10.1037/a0027491>
- Kidwell, J. S., & Dunham, R. M. (1995). Adolescent identity exploration: A test of Erikson's theory of transitional crisis. *Adolescence*, 30(120), 785–793.

- Kim, K., & Kim, K. (2015). Internet Game Addiction, Parental Attachment, and Parenting of Adolescents in South Korea. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 24(6), 366–371. <https://doi.org/10.1080/1067828X.2013.872063>
- Kirby, D. B., Laris, B. A., & Roller, L. A. (2007). Sex and HIV Education Programs: Their Impact on Sexual Behaviors of Young People Throughout the World. *Journal of Adolescent Health*, 40(3), 206–217. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.11.143>
- Koning, I. M., Vollebergh, W. A., Smit, F., Verdurmen, J. E., van Den Eijnden, R. J., Ter Bogt, T. F., & Engels, R. C. (2009). Preventing heavy alcohol use in adolescents (PAS): cluster randomized trial of a parent and student intervention offered separately and simultaneously. *Addiction*, 104(10), 1669–1678. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02677.x>
- Koutek, J., & Kocourková, J. (2019). Psychiatrické poruchy s převahou somatických projevů v dětství a adolescenci. *Czecho-Slovak Pediatrics / Česko-Slovenská Pediatrie*, 74(4), 220–223.
- Kovářová, D. (2018). *SPOLEČNOST: Ženy tvrdnou a muži měknou aneb Soumrak otců a moderní otcovství*. Neviditelný pes. https://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost/spolecnost-zeny-tvrdnou-a-muzi-meknou.A180702_153616_p_spolecnost_wag
- Krásová, P. (2008). *Prožívání vysokoškoláků ve vztahu k osobnostním charakteristikám ve vybraných sportech*. Autoreferát disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Portál.
- Kraus, B. (2013). Rodina v procesech transformace společnosti. *Kontakt*, 15(4), 422–430. <https://doi.org/10.32725/kont.2013.050>
- Kraus, B. (n.d.). *Sociologie rodiny. Studijní opora k předmětu pro studenty kombinované formy studia oboru Sociální patologie a prevence*. Univerzita Hradec Králové.
- Kreider, R. M., & Fields, J. M. (2005). *Living arrangements of children, 2001 [electronic resource] / by Rose M. Kreider and Jason Fields*. [Washington, D.C.]: U.S. Dept. of Commerce, Economics and Statistics Administration, U.S. Census Bureau, 2005.
- Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Nešporová, O., Paloncyová, J., & Vidovičová, L. (2020). *Zpráva o rodině 2020*. VÚPSV, v. v. i.
- Lacinová, L. (2011). Konflikty mezi rodiči a dětmi: Současné teorie. *Československá psychologie*, 55(5), 433–447.

- Lacinová, L., & Michalčáková, R. (2012). Konflikty mezi rodiči a strachy v období adolescence. In Tyrlík, M. (Ed.). *Zátěž v adolescenci*. Masarykova univerzita.
- Lam, L. T., Rai, A., & Lam, M. K. (2019). Attachment problems in childhood and the development of anxiety in adolescents: A systematic review of longitudinal and prospective studies. *Mental Health and Prevention*, 14. <https://doi.org/10.1016/j.mhp.2019.02.002>
- Lammers, J., Goossens, F., Conrod, P., Engels, R., Wiers, R. W., & Kleinjan, M. (2015). Effectiveness of a selective intervention program targeting personality risk factors for alcohol misuse among young adolescents: results of a cluster randomized controlled trial. *Addiction*, 110(7), 1101–1109. <https://doi.org/10.1111/add.12952>
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Grada.
- Langmeier, J., & Matějček, Z. (2011). *Psychická deprivace v dětství*. Karolinum.
- Larson, R. W., Moneta, G., Richards, M. H., & Wilson, S. (2002). Continuity, Stability, and Change in Daily Emotional Experience across Adolescence. *Child Development*, 73(4), 1151–1165.
- Laštůvková, K. (2015). *Vztah mezi locus of control, rizikovým chováním a vybranými osobnostními charakteristikami žáků 8. a 9. tříd v Moravskoslezském kraji*. [Bakalárska diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci]. Informační systém Univerzity Palackého v Olomouci. <https://library.upol.cz/arl-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=8521780593>
- Lecompte, V., Moss, E., Cyr, C., & Pascuzzo, K. (2014). Preschool attachment, self-esteem and the development of preadolescent anxiety and depressive symptoms. *Attachment & Human Development*, 16(3), 242–260. <https://doi.org/10.1080/14616734.2013.873816>
- Ledoux, S., Miller, P., Choquet, M., & Plant, M. (2002). Family structure, parent-child relationships, and alcohol and other drug use among teenagers in France and the United Kingdom. *Alcohol and Alcoholism (Oxford, Oxfordshire)*, 37(1), 52–60. <https://doi.org/10.1093/alcalc/37.1.52>
- Lenghart, D., Čerešník, M., & Dolejš, M. (2020). Rizikové osobnostné rysy dospievajúcich: Špecifiká vo vzťahu k veku, pohlaviu a typu socializačnej skúsenosti. *Diskuze v psychologii*, 2(2), 64–74. <https://doi.org/10.5507/dvp.2020.007>
- Lenth, R. (2023). *_emmeans: Estimated Marginal Means, aka Least-Squares Means_*. R package version 1.8.8, <https://CRAN.R-project.org/package=emmeans>

- Lewis, A. J., Kremer, P., Douglas, K., Toumborou, J. W., Hameed, M. A., Patton, G. C., & Williams, J. (2015). Gender differences in adolescent depression: Differential female susceptibility to stressors affecting family functioning. *Australian Journal of Psychology*, *67*(3), 131–139. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12086>
- Li, Q., Dai, W., Zhong, Y., Wang, L., Dai, B., & Liu, X. (2019). The mediating role of coping styles on impulsivity, behavioral inhibition/approach system, and internet addiction in adolescents from a gender perspective. *Frontiers in Psychology*, *10*, Article 2402 <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02402>
- Lichner, V., Petriková, F., & Žiaková, E. (2021). Teoretické východiská skúmania starostlivosti o seba a rizikového správania u adolescentov. *Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca*, *21*(2), 57–75.
- Lin, M.-P., Ko, H.-C., & Wu, J. Y.-W. (2011). Prevalence and psychosocial risk factors associated with internet addiction in a nationally representative sample of college students in taiwan. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *14*(12), 741–746. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0574>
- Lindsay, G., Koene, C., Øvreeide, H., & Lang, F. (2010). *Etika pro evropské psychology*. Triton.
- Ludwig-Körner, C. (2017). Anna Freud and Observation: Memoirs of Her Colleagues from the Hampstead War Nurseries. *Journal of Infant, Child & Adolescent Psychotherapy*, *16*(2), 131–137. <https://doi.org/10.1080/15289168.2017.1307072>
- Lukšik, I. (2003). Interakcie sexuálnych a drogových rizík Sumarizácia výsledkov z dvoch sociokultúrnych prostredí. *Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii a Praxi*, *47*(5), 437–450.
- Lynam, D. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Wikström, P.-O. H., Loeber, R., & Novak, S. (2000). The Interaction Between Impulsivity and Neighborhood Context on Offending: The Effects of Impulsivity Are Stronger in Poorer Neighborhoods. *Journal of Abnormal Psychology*, *109*(4), 563–574.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Portál.
- Macháčková, J. (2008). Change in the family social situation in association with birth of a child. *Kontakt*, *10*(1), 68–71. <https://doi.org/10.32725/kont.2008.009>
- Macía, L., Estévez, A., & Jáuregui, P. (2023). Gambling: Exploring the Role of Gambling Motives, Attachment and Addictive Behaviours Among Adolescents and Young Women. *Journal of Gambling Studies*, *39*(1), 183–201. <https://doi.org/10.1007/s10899-022-10124-8>

- Mayra, M., Rajak, R., Sarkar, N., & Deogharia, M. (2023). Parent-adolescent Conflicts on Self-esteem, Achievement Motivation, Risk-taking Attitude and Behavior of Adolescents. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 14(3), 288–293.
- Monacis, L., De Palo, V., Griffiths, M. D., & Sinatra, M. (2017a). Exploring individual differences in online addictions: The role of identity and attachment. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 15(4), 853–868. <https://doi.org/10.1007/s11469-017-9768-5>
- Monacis, L., De Palo, V., Griffiths, M. D., & Sinatra, M. (2017b). Social networking addiction, attachment style, and validation of the Italian version of the Bergen Social Media Addiction Scale. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(2), 178–186.
- Madigan, S., Brumariu, L. E., Villani, V., Atkinson, L., & Lyons-Ruth, K. (2016). Representational and questionnaire measures of attachment: A meta-analysis of relations to child internalizing and externalizing problems. *Psychological Bulletin*, 142(4), 367–399. <https://doi.org/10.1037/bul0000029>
- Maierová, E. (2015). *Poruchy osobnosti a vztahová vazba u patologických hráčů*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Malá, E. (2012). *Problémy s úzkostí a strachem. Šance Dětem*. <https://sancedetem.cz/problemy-s-uzkosti-strachem#uzkost-a-uzkostne-stavy>
- Mantar, A., Yemez, B., & Alkın, T. (2011). Anxiety sensitivity and its importance in psychiatric disorders. *Türk psikiyatri dergisi = Turkish journal of psychiatry*, 22(3), 187–193.
- Martin, M. J., Conger, R. D., & Robins, R. W. (2019). Family stress processes and drug and alcohol use by Mexican American adolescents. *Developmental Psychology*, 55(1), 170–183. <https://doi.org/10.1037/dev0000629>
- Marvin, R. S. (1995). On the Shaping of Attachment Theory and Research: An Interview with Mary D. S. Ainsworth (Fall 1994). *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 60(2/3), 3–21. <https://doi.org/10.2307/1166167>
- Maslowsky, J., Buvinger, E., Keating, D. P., Steinberg, L., & Cauffman, E. (2011). Cost-benefit analysis mediation of the relationship between sensation seeking and risk behavior. *Personality and Individual Differences*, 51(7), 802–806. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.06.028>
- Maslowsky, J., Owotomo, O., Huntley, E. D., & Keating, D. (2019). Adolescent Risk Behavior: Differentiating Reasoned And Reactive Risk-taking. *Journal of Youth & Adolescence*, 48(2), 243–255. <https://doi.org/10.1007/s10964-018-0978-3>

- Matějček, Z. (1999). *Výchovný styl jako stín vlastního dětství*. Rodina.cz. <https://www.rodina.cz/clanek23.htm>
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. SLON.
- Matoušek, O., & Matoušková, A. (2011). *Mládež a delikvence*. Portál.
- Medical Tribune. (2022). *Nárůst deprese u dětí a adolescentů doprovází i vyšší suicidalita*. Získané 19.10.2023 z <https://www.tribune.cz/medicina/narust-deprese-u-deti-a-adolescentu-doprovazi-i-vyssi-suicidalita/>
- Meier, M. H., Slutske, W. S., Arndt, S., & Cadoret, R. J. (2008). Impulsive and Callous Traits Are More Strongly Associated With Delinquent Behavior in Higher Risk Neighborhoods Among Boys and Girls. *Journal of Abnormal Psychology, 117*(2), 377–385.
- Mičková, Z., & Blatný, M. (2019). Rodinné Vztahy v Súvislosti so Somatickou Symptomatológiou v Období Adolescencie. *Česká a Slovenská Psychiatrie, 115*(5), 207–214.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood*. New York: Guilford Press.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2012). An attachment perspective on psychopathology. *World Psychiatry, 11*(1), 11–15. <https://doi.org/10.1016/j.wpsyc.2012.01.003>
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Pereg, D. (2003). Attachment Theory and Affect Regulation: The Dynamics, Development, and Cognitive Consequences of Attachment-Related Strategies. *Motivation & Emotion, 27*(2), 77–102. <https://doi.org/10.1023/A:1024515519160>
- Ministerstvo vnitra České republiky. (2022). *Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2021*. Získané 23. 8. 2022 z <https://www.mvcr.cz/soubor/zprava-o-situaci-v-oblasti-verejneho-poradku-a-vnitni-bezpecnosti-na-uzemi-ceske-republiky-v-roce-2021.aspx>
- Ministerstvo zdravotnictví České republiky. (n.d.). *Katalog otevřených dat*. Získané 19.10.2023 z <https://opendata.mzcr.cz/dataset?tags=psychiatrie>
- Miovský, M., Adámková, T., Barták, M., Čablová, L., Čech, T., Doležalová, P., Reichelová, L., Gabrhelík, R., Charvát, M., Jurystová, L., Macková, L., Martanová, V., Nejedlá, M., Nevoralová, M., Novák, P., Orosová, O., Skácelová, L., Šťastná, L., Širůčková, M., et al. (2015). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze.

- Mioviský, M., Bártík, P., Běhounková, L., Budinská, M., Černý, M., Doležalová, P., Gabrhelík, R., Holická, N., Kolář, M., Majtnerová Kolářová, S., Kubů, P., Pavlas Martanová, V., Novák, P., Pilař, J., Pilík, V., Skácelová, L., Slavíková, I., Širůčková, M., Štech, S., Skácelová, L., Zapletalová, J., & Novák, P. (Eds.). (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství: monografie*. Sdružení SCAN.
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T., & Daciuk, J. (2012). Risk factors for involvement in cyber bullying: victims, bullies and bully-victims. *Children and Youth Services Review*, *Vol. 34*(1), 63–70. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chilyouth.2011.08.032>
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M., Schmitz, J. M., & Swann, A. C. (2001). Psychiatric Aspects of Impulsivity. *The American Journal of Psychiatry*, *158*(11), 1783–1793.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, *100*(4), 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- Mónaco, E., Schoeps, K., & Montoya-Castilla, I. (2019). Attachment Styles and Well-Being in Adolescents: How Does Emotional Development Affect This Relationship? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *16*(14). <https://doi.org/10.3390/ijerph16142554>
- Morley, T. E., & Moran, G. (2011). The origins of cognitive vulnerability in early childhood: Mechanisms linking early attachment to later depression. *Clinical Psychology Review*, *31*(7), 1071–1082. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.06.006>
- Národný inštitút vzdelávania a mládeže. (n.d.). *Východiská k príprave školskej preventívnej stratégie - prevencia rizikového správania detí a žiakov*. Získané 27. 8. 2022 z https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/ucebnice-metodiky-publikacie/metodika_prevencia_rizikoveho_spravania_deti_ziakov.pdf
- Nešpor, K., & Csémy, L. (2011). Hazard u dětí a dospívajících. *General Practitioner / Praktický Lékař*, *91*(3), 158–161.
- Nicoll, W. G. (2008). The Emerging Paradigm Shift in Psychotherapy: Rediscovering Adler's Individual Psychology. In Čechová, D., Benedikovičová, J., & Golecká, L (Eds.), *Psychologica XXXIX. Zborník z medzinárodnej konferencie „Osobnosť v kontexte kognícií, emocionality a motívácií“*. Bratislava: Univerzita Komenského, Stimul.
- Nielsen Sobotková, V. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Grada.

- Novotný, J. S., & Okrajek, P. (2012). Vliv vybraných charakteristik rodinného prostředí na rizikové chování 15letých adolescentů. *E-Psychologie*, 6(2), 9–21.
- OECD (2017), "Bullying", in *PISA 2015 Results (Volume III): Students' Well-Being*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264273856-12-en>
- Ogle, D. H., Doll, J. C., Wheeler, A. P., & Dinno, A. (2023). *FSA: Simple Fisheries Stock Assessment Methods*. R package version 0.9.5, <https://CRAN.R-project.org/package=FSA>
- Olmstead, S. B. (2020). A decade review of sex and partnering in adolescence and young adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 82(2), 769–795. <https://doi.org/10.1111/jomf.12670>
- Orel, M. (2020). *Psychopatologie: nauka o nemocech duše*. Grada.
- Owino, W. O., Asakhulu, N. M., Mwanja, J. M., & Mwanza, R. (2021). Attachment Styles and Risky Sexual Behaviors in Adolescents. *Problems of Education in the 21st Century*, 79(6), 928–941.
- Pan, H.-H., & Chiou, C.-P. (2004). [Hopelessness: a concept analysis]. *Hu Li Za Zhi The Journal of Nursing*, 51(1), 85–90.
- Perez, N. M., Jennings, W. G., Piquero, A. R., & Baglivio, M. T. (2016). Adverse childhood experiences and suicide attempts: The mediating influence of personality development and problem behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(8), 1527–1545. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0519-x>
- Petrík, Š. (2021). Špecifická rizikového sexuálního správania dospievajúcich a možnosti jeho prevencie. (Czech). *Pediatric pro Praxi*, 22(1), 49–53.
- Pipová, H., Dolejš, M., Suchá, J., Kostková, M., & Urešová, Jochamnov A. (2021). *Stravování a vztah k jídlu u českých adolescentů ve 21. století*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Grada.
- Praško, J. (2005). *Úzkostné poruchy: klasifikace, diagnostika a léčba*. Portál.
- Prešinská, M. (2022). *Řezáním si ulevují od bolesti. sebepoškozování u dětí přibývá, varují psychologové*. Aktuálně.cz. Získané 5.11.2023 z <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/sebeposkozovani-mladistvych/r~aad4c1caeca011ec8980ac1f6b220ee8/>
- Probstová, V., & Pěč, O. (2014). *Psychiatrie pro sociální pracovníky: vybrané kapitoly*. Portál.

- Quinn, P. D., & Harden, K. P. (2013). Differential changes in impulsivity and sensation seeking and the escalation of substance use from adolescence to early adulthood. *Development and Psychopathology*, 25(1), 223–239. <https://doi.org/10.1017/S0954579412000284>
- Quinn, P. D., Stappenbeck, C. A., & Fromme, K. (2011). Collegiate heavy drinking prospectively predicts change in sensation seeking and impulsivity. *Journal of Abnormal Psychology*, 120(3): 543–556. <https://doi.org/10.1037/a0023159>
- R Core Team (2022). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. Vienna. <https://www.R-project.org/>
- Ran, H., Fang, D., Che, Y., Donald, A. R., Peng, J., Chen, L., Wang, S., & Xiao, Y. (2022). Resilience mediates the association between impulsivity and self-harm in Chinese adolescents. *Journal of Affective Disorders*, 300, 34–40. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.12.077>
- Reiss, S. (2008). *The Normal Personality: A New Way of Thinking About People*. Cambridge University Press.
- Reiss, S., Peterson, R. A., Gursky, D. M., & McNally, R. J. (1986). Anxiety sensitivity, anxiety frequency and the prediction of fearfulness. *Behaviour Research and Therapy*, 24(1), 1–8. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(86\)90143-9](https://doi.org/10.1016/0005-7967(86)90143-9)
- Reiss, S., & Maller, R. G. (1992). Anxiety sensitivity in 1984 and panic attacks in 1987. *Journal of Anxiety Disorders*, 6, 241–247.
- Revelle, W. (2023). *_psych: Procedures for Psychological, Psychometric, and Personality Research_*. Northwestern University, Evanston, Illinois. R package version 2.3.9, <https://CRAN.R-project.org/package=psych>
- Roelofs, J., Meesters, C., ter Huurne, M., Bamelis, L., & Muris, P. (2006). On the Links Between Attachment Style, Parental Rearing Behaviors, and Internalizing and Externalizing Problems in Non-Clinical Children. *Journal of Child and Family Studies*, 15(3), 319–332. <https://doi.org/10.1007/s10826-006-9025-1>
- Romer, D., Duckworth, A. L., Sznitman, S., & Park, S. (2010). Can adolescents learn self-control? Delay of gratification in the development of control over risk taking. *Prevention Science*, 11(3), 319–330. <https://doi.org/10.1007/s11121-010-0171-8>
- Romer, D., Reyna, V. F., & Satterthwaite, T. D. (2017). Beyond stereotypes of adolescent risk taking: placing the adolescent brain in developmental context. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 27, 19–34. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2017.07.007>
- Röhr, H.-P. (2015). *Podminované dětství: obnova sebejistoty*. Dialog.

- Řehan, V. (2007). *Sociální psychologie 1. Studijní texty pro distanční studium*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Říčan, P. (2014). *Cesta životem: vývojová psychologie*. Portál.
- Říčan, P., & Janošová, P. (2010). *Jak na šikamu*. Grada.
- Salmivalli, C., Sainio, M., & Hodges, E. V. E. (2013). Electronic victimization: correlates, antecedents, and consequences among elementary and middle school students. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology: The Official Journal for the Society of Clinical Child and Adolescent Psychology, American Psychological Association, Division 53, 42(4), 442–453*.
<https://doi.org/10.1080/15374416.2012.759228>
- Salter Ainsworth, M. D. (1985). Attachments across the life span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine: Journal of Urban Health, 61(9), 792–812*.
- Sarracino, D., Presaghi, F., Degni, S., & Innamorati, M. (2011). Sex-specific relationships among attachment security, social values, and sensation seeking in early adolescence: Implications for adolescents' externalizing problem behaviour. *Journal of Adolescence, 34(3), 541–554*. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.05.013>
- Satan, A., & Kaplaner, K. (2022). The Impact of Attachment Styles and Peer Pressure on Risk Taking Behavior in Adolescents. *Cukurova University Faculty of Education Journal, 51(2), 870–884*. <https://doi.org/10.14812/cuefd.934701>
- Ščítání 2021. (n.d.). *Velikost hospodařící domácnosti*. Získané 5.11.2023 z <https://www.scitani.cz/velikost-hospodarici-domacnosti>
- Schmidt, N. B., Lerew, D. R., & Jackson, R. J. (1999). Prospective evaluation of anxiety sensitivity in the pathogenesis of panic: Replication and extension. *Journal of Abnormal Psychology, 108(3), 532–537*. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.108.3.532>
- Schulz, M. S., Waldinger, R. J., Hauser, S. T., & Allen, J. P. (2005). Adolescents' behavior in the presence of interparental hostility: Developmental and emotion regulatory influences. *Development and Psychopathology, 17(2), 489–507*.
<https://doi.org/10.1017/S0954579405050236>
- Sekalová, L. (2009). *Vnímání vlastního těla u dospívajících v kontextu jejich sebepojetí*. [Magisterská diplomová práce, Jihočeská univerzita]. Theses.cz.
<https://theses.cz/id/1y8x9o/400864>
- Sekot, A. (2019). *Rodiče a sport dětí: Rodičovské výchovné styly jako motivační faktor sportování dětí a mládeže*. Masarykova univerzita

- Selker, R., Love, J., Dropmann, D., & Moreno, V. (2022). *_jmv: The 'jamovi' Analyses_*. R package version 2.3.4, <https://CRAN.R-project.org/package=jmv>
- Seltzer V. C. (1989). *The psychosocial worlds of the adolescent: Public and private*. Wiley & Sons.
- Shaver, P. R., Mikulincer, M., & Feeney, B. C. (2009). What's Love Got to Do with It? Insecurity and Anger in Attachment Relationships. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 16(2), 491–513.
- Shulman, B. H. (1981). *Contributions to Individual Psychology*. Alfred Adler Institute of Chicago.
- Signorell, A. (2023). *_DescTools: Tools for Descriptive Statistics_*. R package version 0.99.50, <https://CRAN.R-project.org/package=DescTools>
- Sinaiko, H. W., & Brislin, R. W. (1973). Evaluating language translations: Experiments on three assessment methods. *Journal of Applied Psychology*, 57(3), 328–334. <https://doi.org/10.1037/h0034677>
- Sobotková, I. (2012). *Psychologie rodiny*. Portál.
- Spitz, R. A. (1945). Hospitalism; an inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1, 53–74.
- Spitz, R. A. (1946). Anaclitic depression; an inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2, 313–342.
- Spruit, A., Goos, L., Weenink, N., Rodenburg, R., Niemeyer, H., Stams, G. J., & Colonnese, C. (2020). The Relation Between Attachment and Depression in Children and Adolescents: A Multilevel Meta-Analysis. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 23(1), 54–69. <https://doi.org/10.1007/s10567-019-00299-9>
- Stein, L. A., & Graham, J. R. (2001). Use of the MMPI-A to detect substance abuse in a juvenile correctional setting. *Journal of Personality Assessment*, 77(3), 508–523. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA7703_10
- Steinberg, L., Albert, D., Cauffman, E., Banich, M., Graham, S., & Woolard, J. (2008). Age differences in sensation seeking and impulsivity as indexed by behavior and self-report: evidence for a dual systems model. *Developmental Psychology*, 44(6), 1764–1778. <https://doi.org/10.1037/a0012955>

- Steinberg, S. J., Davila, J., & Fincham, F. (2006). Adolescent Marital Expectations and Romantic Experiences: Associations With Perceptions About Parental Conflict and Adolescent Attachment Security. *Journal of Youth and Adolescence: A Multidisciplinary Research Publication*, 35(3), 314–329. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9042-9>
- Suchá, J., & Dolejš, M. (2016). Agresivita, depresivita, sebehodnocení a impulzivita u českých adolescentů. <https://doi.org/10.5507/ff.16.24450445>
- Suchá, J., Dolejš, M., Skopal, O., & Vavryšová, L. (2016). Míra impulzivity, úzkostnosti a agresivity u ne/rizikových studentů a studentek českých gymnázií. *Adiktologie*, 16(4), 320–328
- Suchá, L. (2019). *Z úzkosti se stává epidemie, stále více trápí děti. Jak jim mohou rodiče pomoci?* deník.cz. <https://www.denik.cz/zdravi/kondice-detska-uzkost.html>
- Suchý, A. (2008). *Otcové, Otec jako ochránce a autorita*. MUDr. Zbyněk Mlčoch. <https://www.zbynekmlcoch.cz/vztahy/psychologie-vztahy/otcove-otec-jako-ochrance-a-autorita>
- Šturák, P. (2005). Výchovné činitele rozvoja osobnosti. *Theologos*, 6(1), 187–199. http://oskwkbbk.zoe.sk/pub/doc/theologos/t_vychovne_cinitele.pdf
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53–55. <https://doi.org/10.5116/ijme.4dfb.8dfd>
- Thapar, A., Collishaw, S., Pine, D. S., & Thapar, A. K. (2012). Depression in adolescence. *The Lancet*, 379(9820), 1056–1067. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60871-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60871-4)
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Portál.
- Tomášek, M. (2006). Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabituující jednotlivce v České republice / Singles and Their Relationships: A Qualitative Look at Single and Non-cohabitating Individuals in the Czech Republic. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 42(1), 81–105.
- Tomšík, R., & Čerešník, M. (2017). Adolescent's Personality through Big Five Model: The Relation with Parenting Styles. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*, 7(2), 225–231.
- Tomšík, R., Dolejš, M., Čerešník, M., Suchá, J., & Skopal, O. (2017). Rizikové správanie študentov gymnázií Českej republiky (Reprezentatívny výskum metódou VRCHA). *Adiktologie*, 17(1), 46–55.

- Trampotová, O., & Lacinová, L. (2015). Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: Porovnání a kritické zhodnocení současných koncepcí. *Československá Psychologie*, 59(1), 57–70.
- Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1), 27–56.
- Turiuc, M. N., & Pojoga, S. (2018). Reward, impulsivity and parental self-control as antecedents of self-control in children. *Annals of the Alexandru Ioan Cuza University Psychology Series*, 27, 27–40. <https://www.psih.uaic.ro/anale-psi/2018/12/20/reward-impulsivity-and-parental-self-control-as-antecedents-of-self-control-in-children/>
- Vágnerová, M., & Lisá, L. (2021). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Vallová, J., & Božik, J. (2011). Význam terciárnej prevencie. *Prohuman*, 2(14). <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/vyznam-terciarnej-prevencie>
- Vápeníková, I. (n.d.). *Deti potrebujú hranice (metodická príručka pre rodičov)*. Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie. Rožňava.
- van Buuren, S., & Groothuis-Oudshoorn, K. (2011). *mice: Multivariate Imputation by Chained Equations in R*. *Journal of Statistical Software*, 45(3), 1–67. DOI [10.18637/jss.v045.i03](https://doi.org/10.18637/jss.v045.i03)
- van Buuren, S. (2018). *Predictive mean matching*. Stef van Buuren. <https://stefvanbuuren.name/fimd/sec-pmm.html>
- van Dijk, R., van der Valk, I. E., Deković, M., & Branje, S. (2020). A meta-analysis on interparental conflict, parenting, and child adjustment in divorced families: Examining mediation using meta-analytic structural equation models. *Clinical Psychology Review*, 79. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101861>
- van IJzendoorn, M. H., & Kroonenberg, P. M. (1988). Cross-Cultural Patterns of Attachment: A Meta-Analysis of the Strange Situation. *Child Development*, 59(1), 147–156. <https://doi.org/10.2307/1130396>
- van Petegem, S., Zimmer-Gembeck, M. J., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Brenning, K., Mabbe, E., Vanhalst, J., & Zimmermann, G. (2017). Does general parenting context modify adolescents' appraisals and coping with a situation of parental regulation? The case of autonomy-supportive parenting. *Journal of Child and Family Studies*, 26(9), 2623–2639. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0758-9>

- Xie, Y. (2022). *knitr: A General-Purpose Package for Dynamic Report Generation in R. R package version 1.40*. <https://yihui.org/knitr/>
- Wellman, R. J., Dugas, E. N., Dutczak, H., O'Loughlin, E. K., Datta, G. D., Lauzon, B., & O'Loughlin, J. (2016). Predictors of the onset of cigarette smoking: a systematic review of longitudinal population-based studies in youth. *American Journal of Preventive Medicine*, *51*(5), 767-778. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2016.04.003>
- Wickham, H. (2016). *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. Springer-Verlag New York.
- Wickham, H., François, R., Henry, L., Müller, K., & Vaughan, D. (2023). *_dplyr: A Grammar of Data Manipulation_ . R package version 1.1.2*. <https://CRAN.R-project.org/package=dplyr>
- Windfuhr, K., While, D., Hunt, I., Turnbull, P., Lowe, R., Burns, J., Swinson, N., Shaw, J., Appleby, L., & Kapur, N. (2008). Suicide in juveniles and adolescents in the United Kingdom. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, *49*(11), 1155–1165. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01938.x>
- Winnicott, D. W. (1953). Transitional objects and transitional phenomena; a study of the first not-me possession. *The International Journal of Psychoanalysis*, *34*, 89–97.
- Woicik, P. A., Stewart, S. H., Pihl, R. O., & Conrod, P. J. (2009). The substance use risk profile scale: A scale measuring traits linked to reinforcement-specific substance use profiles. *Addictive Behaviors*, *34*(12), 1042–1055. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2009.07.001>
- Wolt, R., & Halama, P. (2014). Vzťahová väzba v kontexte rizikového užívania alkoholu, nelegálnych drog a interpersonálnych problémov. *Adiktologie*, *14*(2), 146–157.
- World Health Organization. (2023). *Anxiety disorders*. Získané 23.10.2023 z <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/anxiety-disorders>
- Zhu, H. (2021). *_kableExtra: Construct Complex Table with 'kable' and Pipe Syntax_ . R package version 1.3.4*. <https://CRAN.R-project.org/package=kableExtra>
- Zuckerman, M. (1995). Good and Bad Humors: Biochemical Bases of Personality and Its Disorders. *Psychological Science*, *6*(6), 325–332.
- Zuckerman, M. (2007). The sensation seeking scale V (SSS-V): Still reliable and valid. *Personality and Individual Differences*, *43*(5), 1303–1305.
- Zuckerman, M., Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J. (1978). Sensation seeking in England and America: Cross-cultural, age, and sex comparisons. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *46*(1), 139–149.

Zuckerman, M., & Kuhlman, D. M. (2000). Personality and risk-taking: common biosocial factors. *Journal of Personality*, 68(6), 999–1029. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00124>

PRÍLOHY

Zoznam príloh:

Príloha 1: Abstrakt diplomovej práce

Príloha 2: Abstract of thesis

Príloha 3: Zoznam tabuliek a obrázkov s grafmi

Príloha 4: Žiadosť o spoluprácu na výskumnej štúdií

Príloha 5: Informácie pre vedenie školy k výskumnej štúdií

Príloha 6: Informovaný súhlas s účasťou na výskumu a zpracovaním osobných údajů

Príloha 7: Dotazník vlastnej konštrukcie

Príloha 8: Preklad inštrumentu IPPA (Inventory of parent and peer attachment)

Príloha 9: Ukážka kódu z R pre vytvorenie premenných "rodina" a "rodina_vazba"

Príloha 1: ABSTRAKT DIPLOMOVEJ PRÁCE

Názov práce: Vplyv rodinného zázemia na rozvoj osobnosti so sklonom k rizikovému chovaniu v období dospievania

Autor práce: Ing. Vanda Gomolčáková

Vedúci práce: PhDr. Martin Dolejš, PhD.

Počet strán a znakov: 156 a 334 855

Počet príloh: 9

Počet titulov použitej literatúry: 302

Abstrakt:

Cieľom predkladanej práce bolo zistiť vplyv rodinného prostredia (väzby k rodičom, štruktúry rodiny, konfliktnosti) na rizikové osobnostné rysy a rizikové chovanie v období adolescencie. Kvantitatívny výskum bol realizovaný na stredných školách v krajoch ČR, cieľovou skupinou boli študenti vo veku 15–18 rokov (614 respondentov). Na zisťovanie sledovaných fenoménov sme použili štandardizované metódy: Výskyt rizikového chováni u adolescentů (VRCHA; Dolejš & Skopal, 2015), Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS; Dolejš et al., 2012) a Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987; upravená verzia), ďalšie informácie o respondentoch sme zisťovali vlastným dotazníkom. Potvrdili sme, že čím slabšiu väzbu má adolescent k rodičom, tým rizikovejšie je jeho správanie. Dospievajúci so slabou väzbou k rodičom sú viac impulzívni a vyššie skórujú i na škálach negatívneho myslenia a vyhľadávania vzrušenia. Zistili sme aj silný vzťah medzi rizikovým chovaním a frekvenciou hádok s rodičmi. Ďalším zistením bolo, že dospievajúci v nekompletných rodinách sa chovajú viac rizikovo, ak sa ale s oboma rodičmi podarí udržať kvalitnú väzbu, je miera rizikového chovania rovnaká ako u tých z kompletých rodín. Prekvapivo, viac rizikovo sa chovajú dievčatá, najväčší rozdiel oproti chlapcom sme zistili v sebapoškodzovaní, k čomu sa priznala viac ako polovica dievčat. Protektívny/rizikový vplyv pohlavia sa ale v nefunkčnej rodine nepotvrdil. Adolescenti, ktorí majú dobré väzby s rodičmi sú spokojnejší so sebou i svojím životom.

Kľúčové slová: väzba, rodina, rizikové chovanie, rizikové osobnostné rysy, adolescenti

Príloha 2: ABSTRACT OF THESIS

Title: The influence of family environment on the development of personality prone to risky behaviour in adolescence

Author: Ing. Vanda Gomolčáková

Supervisor: PhDr. Martin Dolejš, PhD.

Number of pages and characters: 156 and 334 855

Number of apendencies: 9

Number of referencies: 302

Abstract:

Aim of the study was to investigate the influence of family environment (attachment to parents, family structure, conflict) on risky personality traits and risky behavior during adolescence. The quantitative research was conducted in high schools in the regions of the Czech Republic, target group was students aged 15–18 years (614 respondents). To detect the observed phenomena we used standardized methods: Prevalence of risky behaviour in adolescents (VRCHA; Dolejš & Skopal, 2015), Substance Use Risk Profile Scale (SURPS; Dolejš et al., 2012) and Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987; modified version), other information about students was collected by self-constructed questionnaire. We confirmed that the weaker the bond an adolescent has with his/her parents, the more risky his/her behaviour is. Adolescents with weak attachment to parents are more impulsive and also score higher on the hopelessness and sensation seeking scales. We also found a strong relationship between risk-taking behaviour and the frequency of arguments with parents. Another finding was that adolescents in incomplete families engage in more risk-taking behavior, but if attachment to both parents is maintained, the rate of risk-taking behavior is at the same level as of those in complete families. Surprisingly, more risk-taking behaviour was found in girls, with the biggest difference from boys in self-harm, which more than half of the girls admitted to. However, protective/risky effect of gender was not confirmed in the dysfunctional family. Adolescents having good ties with their parents are more satisfied with themselves and their lives.

Klíčové slová: attachment, family, risky behavior, risky personality traits, adolescents

Príloha 3: Zoznam tabuliek a obrázkov s grafmi

Tabuľka 1: Prehľad položiek v jednotlivých faktoroch metódy VRCHA

Tabuľka 2: Prehľad položiek v jednotlivých faktoroch metódy SURPS

Tabuľka 3: Prehľad položiek v jednotlivých faktoroch metódy IPPA

Tabuľka 4: Expertný odhad počtu respondentov v krajoch na základe počtu študentov na stredných odborných školách v ČR v školskom roku 2020/2021

Tabuľka 5: Počet študentov vo výskumnom súbore pre jednotlivé kraje a porovnanie relatívneho počtu oproti populácii

Tabuľka 6: Počet študentov vo výskumnom súbore podľa pohlavia a porovnanie relatívneho počtu oproti populácii

Tabuľka 7: Absolútny a relatívny počet študentov vo výskumnom súbore podľa veku

Tabuľka 8: Štatistické porovnanie skóre VRCHA podľa pohlavia

Tabuľka 9: Percentuálny podiel kladných odpovedí chlapcov a dievčat na konkrétne položky dotazníka VRCHA

Tabuľka 10: Štatistické porovnanie skóre VRCHA podľa vekových kategórií

Tabuľka 11: Štatistické porovnanie skóre SURPS podľa pohlavia

Tabuľka 12: Štatistické porovnanie skóre SURPS podľa vekových kategórií

Tabuľka 13: Štatistické porovnanie skóre IPPA (matka) podľa pohlavia

Tabuľka 14: Štatistické porovnanie skóre IPPA (matka) podľa vekových kategórií

Tabuľka 15: Výpočet kategórií pre škálu pripútanosť k matke (IPPA)

Tabuľka 16: Štatistické porovnanie skóre IPPA (otec) podľa pohlavia

Tabuľka 17: Štatistické porovnanie skóre IPPA (otec) podľa vekových kategórií

Tabuľka 18: Výpočet kategórií pre škálu pripútanosť k otcovi (IPPA)

Tabuľka 19: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H1–H4

Tabuľka 20: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H5–H8

Tabuľka 21: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H9–H11

Tabuľka 22: Výsledky štatistických testov pre hypotézy H12–H14

Tabuľka 23: Vyhodnotenie hypotéz

Tabuľka 24: Počet respondentov podľa štruktúry rodiny

Tabuľka 25: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 1 (1)

Tabuľka 26: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 1 (2)

Tabuľka 27: Počet respondentov podľa štruktúry rodiny a väzby k rodičom

Tabuľka 28: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 2
Tabuľka 29: Počet respondentov podľa abúzu rodičov
Tabuľka 30: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 3(1)
Tabuľka 31: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 3(2)
Tabuľka 32: Počet respondentov podľa frekvencie hádok s rodičmi
Tabuľka 33: Počet respondentov podľa frekvencie hádok medzi rodičmi
Tabuľka 34: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(1)
Tabuľka 35: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(2)
Tabuľka 36: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(3)
Tabuľka 37: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 4(4)
Tabuľka 38: Výstupy z modelu (Model 1) a podmodelu (Model 2) vo výskumnej otázke 5
Tabuľka 39: Porovnanie modelu 1 a modelu 2 vo výskumnej otázke 5
Tabuľka 40: Korelačná matica škál VRCHA a SURPS (výsk. otázka 6)
Tabuľka 41: Korelačná matica škál VRCHA a IPPA (výsk. otázka 7)
Tabuľka 42: Výsledky štatistických testov pre výskumnú otázku 8

Obrázok 1: Počet adolescentov vo veku 10-19 rokov, ktorým boli predpísané antidepresíva po diagnostikovaní depresívnych príznakov v rokoch 2010-2021

Obrázok 2: Počet študentov vo výskumnom súbore podľa veku a pohlavia

Obrázok 3: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách VRCHA

Obrázok 4: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách SURPS

Obrázok 5: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách IPPA (matka)

Obrázok 6: Chýbajúce hodnoty v jednotlivých položkách IPPA (otec)

Obrázok 7: Histogramy skóre pre jednotlivé subškály VRCHA

Obrázok 8: Namerané skóre v škálach VRCHA podľa pohlavia

Obrázok 9: Namerané skóre VRCHA v jednotlivých vekových kategóriách

Obrázok 10: Počet respondentov v kategóriách rizikovosti podľa metódy VRCHA

Obrázok 11: Histogramy skóre pre jednotlivé subškály SURPS

Obrázok 12: Namerané skóre na škálach SURPS podľa pohlavia

Obrázok 13: Namerané skóre na škálach SURPS v jednotlivých vekových kategóriách

Obrázok 14: Histogramy pre celkové skóre pripútania a jednotlivé subškály IPPA (matka)

Obrázok 15: Namerané skóre v škálach IPPA (matka) podľa pohlavia

Obrázok 16: Namerané skóre IPPA (matka) v jednotlivých vekových kategóriách

Obrázok 17: Počet respondentov podľa kategórie väzby k matke (IPPA)

- Obrázok 18: Histogramy pre celkové skóre pripútania a jednotlivé subškály IPPA (otec)
- Obrázok 19: Namerané skóre v škálach IPPA (otec) podľa pohlavia
- Obrázok 20: Namerané skóre IPPA (otec) v jednotlivých vekových kategóriách
- Obrázok 21: Počet respondentov podľa kategórie väzby k otcovi (IPPA)
- Obrázok 22: Bodové a intervalové odhady škál SURPS v kategóriách väzby k matke
- Obrázok 23: Bodové a intervalové odhady škál SURPS v kategóriách väzby k otcovi
- Obrázok 24: Namerané skóre v škálach VRCHA podľa sily väzby k matke
- Obrázok 25: Namerané skóre v škálach VRCHA podľa sily väzby k otcovi
- Obrázok 26: Celkové skóre VRCHA podľa štruktúry rodiny
- Obrázok 27: Skóre na škálach VRCHA podľa kompletnosti rodiny
- Obrázok 28: Celkové skóre VRCHA podľa kompletnosti rodiny a väzby k rodičom
- Obrázok 29: Skóre abúzu VRCHA podľa abúzu u rodičov
- Obrázok 30: Rizikové skóre VRCHA podľa frekvencie hádok medzi rodičmi a s rodičmi

Príloha 4: Žiadosť o spoluprácu na výskumnej štúdií

Korespondenčná adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc

Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700

Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

Žiadosť

Vec: Žiadosť o spoluprácu na výskumnej štúdií

V Prahe 05.06.2023

Vážený/á pán/pani riaditeľ/ka,

obraciame sa na Vás so žiadosťou o spoluprácu pri realizácii výskumnej štúdie. Výskumný projekt má za cieľ zistiť, ako rodinné zázemie vplyva na rozvoj osobnostných rysov, ktoré súvisia s nízkym chovaním dospievajúcich mladých ľudí vo veku 15-18 rokov. Projekt je realizovaný v rámci záverečnej študentskej práce na Katedre psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Odborným garantom je PhDr. Martin Dolejš, Ph.D, realizátorkou výskumu je Ing. Vanda Gomoľčáková, študentka jednodobrovej psychológie na uvedenej katedre.

Touto cestou by sme Vás radi požiadali o spoluprácu na uvedenom výskumnom projekte. Výskumná činnosť bude realizovaná výhradne s informovaným súhlasom študentov (ktorí majú právo štúdie sa nezúčastniť). Predpokladáme osobnú účasť na Vašej škole pri administrácii dotazníkov, tie však budú úplne anonymné, t.j. nebudeme pracovať so žiadnymi osobnými údajmi Vašich študentov. Všetky zozbierané údaje budú spracovávané hromadne použitím štatistického softvéru a výhradne pre účely uvedenej výskumnej štúdie. S dátami budeme nakladať v súlade s príslušnými zákonnými a etickými normami. Rovnako budeme pristupovať aj k údajom o Vašej škole a z výsledkov výskumu nebude možné zistiť, z ktorých škôl aké dáta pochádzajú.

Ak máte akékoľvek ďalšie otázky k cieľom štúdie alebo jej harmonogramu, budeme radi, keď sa obrátíte na realizátorku štúdie Vandu Gomoľčákovú (telefón: XXX XXX XXX, email: vanda.gomolcakova01@upol.cz). V nasledujúcich dňoch Vás budeme kontaktovať, aby sme si potvrdili prípadnú spoluprácu a dohodli sa na podrobnostiach.

Za výskumný tím ďakuje a srdečne zdraví

Ing. Vanda Gomoľčáková

Katedra psychológie, FF Univerzita Palackého

Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

www.psych.upol.cz

Príloha 5: Informácie pre vedenie školy k výskumnej štúdií

KATEDRA
PSYCHOLOGIE
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Korespondenčná adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc

Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700

Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

Informácie pre vedenie školy k výskumnej štúdií

V Prahe 05.06.2023

Vážený/á pán/pani riaditeľ/ka,

týmto dokumentom by sme Vás radioznámili s cieľmi výskumnej štúdie a najmä s jej procedurálnou stránkou pre prípad, že sa dohodneme na vzájomnej spolupráci.

Hlavným cieľom výskumnej štúdie je overenie a preskúmanie vplyvu rodinného prostredia (napríklad štýlu výchovy, väzby medzi rodičom a dieťaťom a štruktúry rodiny) na rozvoj osobnostných rysov merané škálou SURPS – negatívne myslenie, precitlivosť, impulzivita a vyhľadávanie vzrušenia – ako prediktorov rizikového správania adolescentov. Zároveň si kladieme za cieľ otestovať v českom prostredí validitu dotazníku IPPA (*Inventory of Parent and Peer Attachment*), ktorým budeme merať silu väzby medzi matkou / otcom a dieťaťom.

Považujeme problematiku vzťahov medzi rodičmi a adolescentami za obzvlášť dôležitú v tomto vývojovom období, kedy sa viac ako inokedy odráža štýl väzby a výchovy na úspešnom, či neúspešnom zaradení do spoločnosti a plnení vývojových úloh, ktoré na adolescenta kladie spoločnosť, škola, rodina i on sám. Niektorí z nich, bohužiaľ, nemajú stabilné zázemie, ani kvalitné vzťahy s rodičmi a častokrát „utekajú“ k riskovaniu a rizikovému chovaniu (napr. alkohol, cigarety, agresívne chovanie a pod), ktoré môže mať z perspektívy ich ďalšieho života veľmi negatívne dopady. Určité prejavy rizikového chovania u adolescentov majú rastúci trend (napr. podľa štatistik Linky bezpečí v roku 2020 medziročne narástol počet hovorov kvôli problémom so šikanou o 67%), niektoré sa zdajú byť na ústupe (napr. podľa ESPAD z roku 2019 za posledných 30 dní fajčilo 23,6% študentov, v roku 2015 to bolo 29,8%), v každom prípade je v danej populácii stále vysoké percento takých, ktorých chovanie je za hranicami bežného, veku primeraného, experimentovania.

Preto by sme radi viac preskúmali túto oblasť, pričom si kladieme za cieľ výsledky našej štúdie prezentovať odbornej i neodbornej verejnosti. Z tohoto dôvodu si dávame veľmi záležať na tom, aby prevedenie štúdie od jej započatia (postavenie hypotéz, administrácia dotazníkov) až po jej ukončenie (štatistické vyhodnotenie, písanie záverov a publikácia) dosahovala čo možno najvyššej kvality. Pri výbere škôl sme postupovali metódou náhodného výberu tak, aby žiadna škola nebola uprednostnená pred inou a do výskumného súboru sa nám

dostali študenti zo stredných škôl naprieč celou Českou republikou. Aby sme zabezpečili relevantnosť výsledkov našej štúdie, počítame s administráciou dotazníkov u zhruba 600-700 študentov.

Nižšie popisujeme jednotlivé dotazníky, ktoré sú súčasťou testovej batérie. Administrácia bude skupinová a bude prebiehať osobne za prítomnosti realizátorky štúdie Vandy Gomolčákovéj v triedach Vašej školy. Konkrétne, vzhľadom k našej cieľovej skupine (študenti vo veku 15-18 rokov), budeme testovú batériu predkladať študentom 1. až 3. ročníkov stredných škôl (prípadne kvinte až septíme gymnázií). Výber konkrétnych tried by sme prípadne upresnili telefonicky.

Administrácia celej testovej batérie trvá jednu vyučovaciu hodinu (45 minút). Neradi by sme vám administráciou dotazníkov komplikovali výuku, v čo najväčšej miere sa budeme snažiť prispôsobiť vami navrhovaným časom, avšak aby študenti neboli pri vyplňovaní dotazníkov unavení (čím by mohli byť ich odpovede skreslené), uprednostňujeme ranné hodiny, pokiaľ to bude možné. Pred započatím administrácie budú študenti oboznámení s cieľom štúdie ako aj s etickými pravidlami. Počas administrácie dotazníkov nie je prítomnosť pedagóga nutná, naopak, domnievame sa, že jeho absencia môže napomôcť tomu, aby odpovede študentov neboli ovplyvnené prítomnosťou autority. Účasť študentov vo výskume je anonymná a dobrovoľná a zodpovedá všetkým etickým štandardom psychologického testovania formou dotazníka u tejto cieľovej populácie. Dáta budú spracovávané výlučne v súlade s cieľom štúdie a chránené proti zneužitiu.

Dotazníkovú batériu tvoria dohromady 4 dotazníky:

- 1) **Úvodný dotazník** – dotazník vlastnej konštrukcie zisťuje základné sociodemografické informácie o študentovi, jeho rodine, záľubách, zahrnuli sme aj niekoľko otázok na sebahodnotenie.
- 2) **Dotazník Výskyt rizikového chování u adolescentů VRCHA (Dolejš, Skopal, 2015)** sa zameriava na detekciu šikany, delikvencie a abúzu.

- 3) **Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska návykových látek SURPS (Dolejš, Miovský, Řehan, 2012)** umožňuje měřit vybrané osobnostní rysy, které mají vztah k výskytu rizikového chování.
- 4) **Dotazník The Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987)** – zisťuje silu väzby k obom rodičom a vrstovníkom. V tejto štúdii budeme používať len časť otázok týkajúcich sa väzby k rodičom.

Odborným garantom popísanej štúdie je PhDr. Martin Dolejš, PhD. (Katedra psychologie na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci).

V priebehu niekoľkých dní Vás budeme telefonicky kontaktovať, aby sme sa dohodli na konkrétnych podmienkach prípadnej spolupráce a presnom dátume pre administráciu dotazníkov. V prípade, že máte akékoľvek otázky k cieľom výskumu alebo administrácii, radi Vám počas telefonátu odpovieme.

Ďakujeme za Vaše príspevanie k výskumu a tým podporu vnímania dôležitosti vzťahov medzi rodičmi a deťmi ako základného stavebného kameňa jednotlivca.

Za výskumný tím

Ing. Vanda Gomolčáková

Email: vanda.gomolcakova01@upol.cz

Telefón: XXX XXX XXX

Katedra psychologie

FF Univerzita Palackého

Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

www.psych.upol.cz

Príloha 6: Informovaný souhlas s účastí na výzkumu a zpracováním osobních údajů

Korespondenční adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc

Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700

Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

Informovaný souhlas s účastí na výzkumu a zpracováním osobních údajů

Milá paní / slečno, milý pane,

Byl/a jste osloven/a s nabídkou účasti na výzkumném projektu Jak rodinné zázemí vplývá na rozvoj osobnosti se sklonem k rizikovému chování v období dospívání.

Výzkum je realizován v rámci závěrečné studentské práce na Katedře psychologie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen "UP"), garantem výzkumu je PhDr. Martin Dolejš a realizátorkou je Ing. Vanda Gomolčáková.

Cílem studie je ověření a prozkoumání vlivu rodinného prostředí (např. stylu výchovy, vztahů s rodiči) na rozvoj osobnostních rysů jako jsou negativní myšlení, přecitlivělost, impulzivita a vyhledávání vzrušení, které úzce souvisí s rizikovým chováním v adolescenci.

Úloha účastníka výzkumu spočívá ve vyplnění osobnostních dotazníků v tištěné formě, celková doba potřebná k testování je 45 minut. Vaše účast na výzkumu je dobrovolná a máte plné právo vyjádřit svůj nesouhlas s účastí tím, že nepodepíšete tento dokument. Vaše účast ve výzkumu je založena na principu anonymity, tj. po vyplnění osobnostních dotazníků UP nebude schopna identifikovat autora vyplněného dotazníku. Zpracování osobnostních dotazníků tak není zpracováním osobních údajů, jelikož dané údaje nejsou způsobilé Vás identifikovat.

UP jako tzv. správce osobních údajů bude nicméně zpracovávat Vaše osobní údaje pro účel evidence udělení tohoto Vašeho souhlasu s účastí na výzkumu, a to v následujícím rozsahu: Vaše jméno, příjmení, podpis (osobní údaje uvedené v tomto souhlasu), e-mail. UP Vaše osobní údaje nepředá jinému subjektu a bude s nimi nakládat v souladu s platnou legislativou. Přístup k Vaším osobním údajům budou mít pouze příslušní oprávnění zaměstnanci UP.

Další informace o zpracování Vašich osobních údajů včetně informace o Vašich právech obsahují internetové stránky UP, část Univerzita, sekce Ochrana osobních údajů, a také Obecné nařízení o ochraně osobních údajů (GDPR), zejména v článcích 15–22, 34 a 77. Budete-li chtít uplatnit svá práva plynoucí z právní úpravy na úseku ochrany osobních údajů, můžete kontaktovat pověřence pro ochranu osobních údajů, výkonem této pozice je pověřen kancléř UP (jeho kontaktní údaje jsou dostupné na výše uvedené internetové stránce).

V případě otázek ohledně výzkumu či Vašich práv můžete rovněž kontaktovat autora / realizátora studie:

Ing. Vanda Gomolčáková

email: vanda.gomolcakova01@upol.cz

Telefon: XXX XXX XXX,

Univerzita Palackého v Olomouci | Filozofická fakulta | Katedra psychologie

(Text pokračuje na další straně)

Prohlašuji, že souhlasím s účastí na výše uvedeném výzkumu a zpracováním svých osobních údajů. Řešitel/ka výzkumu mne informoval/a o jeho podstatě a seznámil/a mne s cíli, metodami a postupy, které budou při výzkumu používány, podobně jako s jeho výhodami a riziky, které pro mne z účasti na výzkumu vyplývají. Souhlasím s tím, že všechny získané údaje budou použity jen pro účely výzkumu a že výsledky výzkumu mohou být anonymně publikovány či ústně prezentovány.

Měl/a jsem možnost vše si řádně, v klidu a v dostatečně poskytnutém čase zvážit, měl/a jsem možnost se řešitele/ky zeptat na vše, co jsem považoval/a za pro mne podstatné a potřebné vědět. Na své případné dotazy jsem dostal/a jasnou a srozumitelnou odpověď. Jsem informován/a, že mám možnost kdykoliv od spolupráce na výzkumu odstoupit (svůj souhlas odvolat), a to i bez udání důvodu.

Vaše jméno a příjmení (čitelně)

Místo a datum

Váš podpis

V případě, že nejste osobou plně svéprávnou (zpravidla nedovršil/a-li jste 18 let či jste byl/a soudním rozhodnutím omezen/a ve svéprávnosti), je pro platné udělení souhlasu zapotřebí souhlasu Vašeho zákonného zástupce (zpravidla rodiče či opatrovníka).

Jméno a příjmení Vašeho zákonného zástupce (čitelně)

Vztah zákonného zástupce k účastníkovi výzkumu

Podpis zákonného zástupce

Príloha 7: Dotazník vlastnej konštrukcie

KATEDRA
PSYCHOLOGIE
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

DOTAZNÍKOVÁ STUDIE

JAK RODINNÉ ZÁZEMÍ VPLÝVÁ NA ROZVOJ OSOBNOSTI SE SKLONEM K RIZIKOVÉMU CHOVÁNÍ V OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ

Realizátor studie:

Katedra psychologie, Univerzita Palackého v Olomouci,

Ing. Vanda Gomolčáková,

email: vanda.gomolcakova01@upol.cz.

Milá studentko / milý studente,

v rukách držíš testovou baterii ke studii, která si klade za cíl zjistit, jestli mají rodinné zázemí a vztahy s rodiči vliv na rizikové chování v mladém věku.

Období dospívání je období života, ve kterém více poznáváš sebe i svět kolem. Méně tě to táhne k rodičům, a naopak více ke kamarádům a novým zážitkům. Toužíš objevovat, poznávat a občas též riskovat.

Kromě nezapomenutelných zážitků se s objevováním a poznáváním pojí i rizika. Určitě tě nepřekvapí, že většina dospělých závislých (např. na drogách, či alkoholu) začínala s užíváním návykových látek právě ve tvém věku. Proto je taky důležité pracovat s mladými dospívajícími a preventivně je edukovat a informovat o hrozbách pravidelného užívání návykových látek.

Účastí v této studii přispěješ užitečnému výzkumu, jehož výsledky bychom následně rádi představili odborné i laické veřejnosti, aby se závěry o důležitosti rodičovské výchovy a podpory dostaly do povědomí například i současných, či budoucích rodičů.

Nemusíš mít obavy, že tvoje odpovědi uvidí někdo mimo výzkumný tým a též v rámci našeho týmu nejsme schopni identifikovat konkrétní osobu, která dotazník vyplňovala. Dotazník je zcela **anonymní**, proto, prosím, nikde neuváděj své jméno, ani jiné kontaktní údaje. Pomocí kódu, kterým dotazníky označíš, není možné zjistit tvoji identitu. Tvé údaje budou zpracovávány výlučně v souladu s účelem tohoto výzkumu a nebudou k dispozici žádné jiné fyzické, ani právnické osobě mimo výzkumný tým. Vyplněním dotazníku zároveň souhlasíš se zpracováním tvých odpovědí v souladu s tímto výzkumem.

Testová baterie obsahuje 4 dotazníky. Každým z nich zjišťujeme jinou sadu informací, abychom pak mohli poskládat celý „obrázek“ sledované problematiky. Jednotlivé dotazníky jsou:

1. **Úvodní dotazník** – zjišťuje základní informace o tobě, tvé rodině, tvých zálibách a na konci pár otázek na tvé vlastní sebehodnocení. Dotazník obsahuje 37 otázek. Instrukce k vyplňování najdeš níže.
2. **Dotazník VRCHA** (*Výskyt rizikového chování u adolescentů*) obsahuje 18 položek, které jsou zaměřeny na detekci šikany, delikvence a užívání psychoaktivních látek. Instrukce k vyplňování budou uvedeny v samotném dotazníku.
3. **Dotazník SURPS** (*Substance Use Risk Profile Scale*) – umožňuje měřit vybrané osobnostní rysy, které mají vztah k výskytu rizikového chování (např. užívání návykových látek). Dotazník má 23 položek. Instrukce k vyplňování budou uvedeny v samotném dotazníku.
4. **Dotazník IPPA** (*The Inventory of Parent and Peer Attachment*) – zjišťuje sílu vazby k oběma rodičům a tvým vrstevníkům. V této studii budeme používat jen část otázek týkajících se rodičů, což je 27 otázek pro matku a stejný počet pro otce. Instrukce k vyplňování budou uvedeny v samotném dotazníku.

Vyplnění každého dotazníku ti zabere zhruba 10-20 minut. Na otázky odpovídej, prosím, co nejupřímněji. Moc dlouho nad odpovědi nepřemýšlej, každý jsme originální, odpovídej proto podle sebe. Pokud by ti bylo nepříjemné na některou z otázek odpovídat, prostě ji přeskoč, ale věříme, že to vzhledem k zaručené anonymitě, nebude nutné.

Filozofická
fakulta

Katedra psychologie Univerzity Palackého v Olomouci
Vodňáni 6, 779 00 Olomouc

Budeš-li mít jakékoli další dotazy před, v průběhu nebo i po vyplnění (a odevzdání) dotazníku, klidně napiš na tento email: vanda.gomolcakova01@upol.cz, rádi na tvé dotazy odpovíme.

Předem mockrát **děkujeme** za tvou ochotu zúčastnit se výzkumu a čas, který tomu věnuješ. Pomůžeš tak vědě dostat se o krok blíž k poznání v této oblasti.

Kód respondenta:

7-místný kód, který vytvoříš následovně:

tvůj měsíc narození (01-12)

+ prvé dvě písmena tvého rodného města

+ prvé písmeno tvého křestního jména

+ poslední dvě číslice tvého telefonního čísla.

Např.: 03PAZ56 pro měsíc narození = březen (03), rodné město = PArdubice, křestní jméno = Zuzana a tel. číslo = 725123456.

Kód respondenta: _____

Instrukce pro vyplnění 1. dotazníku (otázky začínají na další straně)

Na otázky, prosím, odpovídej následujícím způsobem:

- Ve většině otázek požadujeme právě jednu odpověď, u některých je možné zaškrtnout více možností. Pod každou otázkou najdeš konkrétní instrukci, prosím, přečti si ji.
- Není-li uvedeno jinak, **označ svou odpověď křížkem v příslušném rámečku** .
- Chceš-li změnit svou odpověď, novou odpověď označ křížkem a zakroužkuj ji:** (původní odpověď nijako neupravuj).
- Spleteš-li se dvakrát a chceš se znovu vrátit k původní odpovědi, konečnou odpověď zakroužkuj a ještě podtrhni:** .
- V některých otázkách požadujeme doplnit odpověď vlastními slovy, prostor pro vlastní odpověď je označený takto:** _____.

ČÁST A: SOCIO-DEMOGRAFICKÉ ÚDAJE

1. Jaké je tvé pohlaví?

(Označ jednu z možností)

01 muž

02 žena

2. Kolik je ti let?

(Napiš číslo)

3. Na jaké škole studuješ?

(Označ jednu z možností)

01 4-leté gymnázium

02 6-leté gymnázium

03 8-leté gymnázium

04 střední škola s maturitou

05 střední odborné učiliště

4. Ve kterém jsi ročníku?

(Označ jednu z možností)

01 1. (SŠ, SOU, 4-leté gym.) / kvinta (6 / 8-leté gym.)

02 2. (SŠ, SOU, 4-leté gym.) / sexta (6 / 8-leté gym.)

03 3. (SŠ, SOU, 4-leté gym.) / septima (6 / 8-leté gym.)

04 4. (SŠ, SOU, 4-leté gym.) / oktáva (6 / 8-leté gym.)

5. V jaké velké obci momentálně žiješ?

(Označ jednu z možností)

01 do 1 000 obyvatel

02 1 001 – 5 000 obyvatel

03 5 001 – 20 000 obyvatel

04 20 001 – 100 000 obyvatel

05 100 001 a víc obyvatel

Pokračuj na další straně

ČÁST B: TVOJE RODINA

6. Moji vlastní (biologičtí) rodiče...

(Označ jednu z možností)

- 01 žijí spolu
02 se rozvedli / rozešli před mými 6-tými narozeninami
03 se rozvedli / rozešli po mých 6-tých narozeninách
04 spolu nikdy nežili
05 neumím říct, neznám oba své biologické rodiče

7. Momentálně žiji v jedné domácnosti...

(Označ jednu z možností)

Pozn. Přebýváš-li v týdnu na internátu, uveď, jak vypadá domácnost, kam se vracíš na víkendy domů. Vracíš-li se do dvou různých domovů (například máte-li střídavou péči, zaškrtni obě možnosti).

- 01 s oběma vlastními rodiči
02 s oběma vlastními rodiči a sourozencem / sourozenci
03 s vlastní mámou a nevlastním tátou (s nebo bez sourozenců)
04 s vlastním tátou a nevlastní mámou (s nebo bez sourozenců)
05 jen s vlastní / nevlastní mámou (s nebo bez sourozenců)
06 jen s vlastním / nevlastním tátou (s nebo bez sourozenců)
07 s vlastními / nevlastními rodiči a starými rodiči (s nebo bez sourozenců)
08 s vlastními / nevlastními rodiči, a ještě jinou rodinou (s nebo bez sourozenců)
09 bez rodičů, s jinou rodinou (Uveď) _____
10 jiné (Uveď) _____

8. Máš sourozence? Kolik? (vlastních, či nevlastních)

(Označ jednu z možností)

- 01 ne, nemám žádného (ani vlastního, ani nevlastního)
02 ano, mám jednoho sourozence
03 ano, mám dva sourozence
04 ano, mám víc jak dva sourozence (Uveď počet) _____

Máš-li sourozence (vlastních, či nevlastních), pokračuj otázkou 9. Nemáš-li žádné sourozence, pokračuj otázkou 12 na další straně.

9. Kolikáté dítě jsi v rodině dle stáří?

(Označ jednu z možností)

- 01 první (jsem nejstarší)
02 druhé (mám jednoho staršího sourozence)
03 třetí (a více) (mám dva nebo více starších sourozenců)

10. Máš i nevlastní sourozence?

(Označ jednu z možností)

- 01 ano
02 ne

11. Kolik máš sourozenců? Bratry nebo sestry? (Počítej vlastní i nevlastní sourozence)

(Pro obě podotázky uveď číslo)

- 11a) Mám _____ sester
11b) Mám _____ bratrů

Pokračuj na další straně

12. Jaké je nejvyšší dosažené vzdělání tvých rodičů, se kterými žiješ v jedné domácnosti?

(V každém sloupci označ jen jednu možnost – pro mámu a pro tátu)

	12a) máma	12b) táta
základní vzdělání	01 ☐	01 ☐
středoškolské vzdělání bez maturity	02 ☐	02 ☐
středoškolské vzdělání s maturitou nebo nadstavba (titul DiS.)	03 ☐	03 ☐
vysokoškolské vzdělání I. stupně (titul Bc.)	04 ☐	04 ☐
vysokoškolské vzdělání II. stupně (titul Ing., Mgr., Ing arch., MUDr.,...)	05 ☐	05 ☐
vysokoškolské vzdělání III. stupně / postgraduální (titul Ph.D., Doc., Prof.,...)	06 ☐	06 ☐
nevím	07 ☐	07 ☐

13. Kdy většinou přicházejí tví rodiče domů z práce?

(V každém sloupci označ jen jednu možnost – pro mámu a pro tátu)

	13a) máma	13b) táta
odpoledne, mezi 16-18hod	01 ☐	01 ☐
večer, mezi 18-20hod	02 ☐	02 ☐
po 20-té hod	03 ☐	03 ☐
pracuje na směny (dopolední, odpolední, noční)	04 ☐	04 ☐
pracuje z domova	05 ☐	05 ☐
za práci jezdí na týden (nebo déle) pryč, doma je jenom o víkendech	06 ☐	06 ☐
nepracuje	07 ☐	07 ☐
nevím	08 ☐	08 ☐

14. Kouří tví rodiče cigarety? (klasické nebo elektronické)

(V každém sloupci označ jen jednu možnost – pro mámu a pro tátu)

	14a) máma	14b) táta
ano	01 ☐	01 ☐
ne	02 ☐	02 ☐
nevím	03 ☐	03 ☐

15. Jak často se u vás doma pije alkohol?

(Označ jednu z možností)

- 01 téměř vůbec
 02 jen když máme doma návštěvu nebo máme nějakou oslavu
 03 jen o víkendech
 04 téměř denně (např. rodiče si každý den dají alespoň jednu sklenku alkoholu – vína, piva atd.)
 05 nevím

Pokračuj na další straně

ČÁST C: TVŮJ VZTAH S RODIČI

V následující části se zaměříme na tvůj vztah k mámě a otci. Otázky se vztahují k rodičům, se kterými žiješ v jedné domácnosti nebo k osobám, které za rodiče považuješ (nemusí se tedy jednat o tvé vlastní rodiče).

16. Jaká je nejčastější reakce tvých rodičů, když se ti něco povede? Např. úspěch ve sportu, dobrá známka ve škole
(V každém sloupci označ jen jednu možnost – pro mámu a pro tátu)

	16a) máma	16b) táta
pochválí mě	01 ☐	01 ☐
dostanu dárek	02 ☐	02 ☐
neříkám jí / mu to	03 ☐	03 ☐
většinou neřekne nic	04 ☐	04 ☐
shodí to (např. „to je toho, je to jen jednička z matiky“)	05 ☐	05 ☐

17. Jaká je nejčastější reakce tvých rodičů, když se ti něco nepovede? Např. špatná známka ve škole nebo se doma něco rozbije.
(V každém sloupci označ jen jednu možnost – pro mámu a pro tátu)

	17a) máma	17b) táta
povzbudí mě (např. „netrap se, příště to vyjde líp“)	01 ☐	01 ☐
vynadá mi	02 ☐	02 ☐
dostanu facku, občas i víc	03 ☐	03 ☐
dostanu trest (např. nemůžu za kamarády, vezme mi mobil)	04 ☐	04 ☐
neříkám jí / mu to	05 ☐	05 ☐
většinou neřekne nic	06 ☐	06 ☐

18. Máš strach ze svých rodičů?
(V každém řádku označ jednu možnost)

	vůbec	jen výjimečně, např. když něco provedu	ano, někdy i bezdůvodně	ano, moc – téměř neustále
18a) z mámy	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐
18b) z tátou	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐

19. Jak často ses v posledním měsíci hádal/a s rodiči?
(V každém řádku označ jednu možnost)

	vůbec	jen jednou	pár krát	téměř každý den nebo každý den
19a) s mámou	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐
19b) s tátou	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐

20. Na škále od 1 do 4 ohodnot, jak přísná pravidla platí u vás doma?
(Označ jednu z možností)

- 01 1 – mám doma přísný režim, jsem pořád pod kontrolou např.: večerka přesně v osm, úklid každou sobotu, „nejdřív práce, pak zábava“, pozdní příchod domů se trestá apod.
- 02 2 – jsou dána pravidla a povinnosti, ty musím dodržovat, ale pak mám čas pro sebe
- 03 3 – mám nějaké povinnosti, ale nikdo mě nekontroluje
- 04 4 – nemáme doma žádný režim, žádná pravidla např.: domů můžu chodit, kdy chci, nikdo mi nekontroluje domácí úkoly do školy, nemám ani žádné domácí povinnosti apod.

21. Jak s rodiči trávíš čas?

(pro mámu i tátu označ všechny vyhovující možnosti)

	21a) máma	21b) táta
povídáme si	01 ☐	01 ☐
koukáme doma na filmy	01 ☐	01 ☐
jezdíme na výlety	01 ☐	01 ☐
sportujeme	01 ☐	01 ☐
zajdeme do kina, divadla, na výstavu	01 ☐	01 ☐
jiné (Uveď)	01 ☐	01 ☐
netrávím s ní / ním čas	01 ☐	01 ☐

22. Jak často trávíš čas s rodiči? Např. aktivitami z předchozí otázky nebo „jen tak“.

(V každém řádku označ jednu možnost)

	vůbec	jen o víkendech	pár krát do týdne	téměř každý den nebo každý den
22a) s mámou	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐
22b) s tátou	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐
22c) s oběma rodiči najednou	01 ☐	02 ☐	03 ☐	04 ☐

23. Trávíš svůj čas s rodiči rád/a? Např. aktivitami z otázky č.21 nebo „jen tak“.

(V každém řádku označ jednu možnost)

	vůbec ne, vyhýbám se tomu	občas jo, ale moc to nevyhledávám	ano, užívám si to
23a) s mámou	01 ☐	02 ☐	03 ☐
23b) s tátou	01 ☐	02 ☐	03 ☐
23c) s oběma rodiči najednou	01 ☐	02 ☐	03 ☐

24. Jak často se tví rodiče doma hádají?

(Označ jednu z možností)

- 01 téměř vůbec
 02 výjimečně (třeba párkrát do roka)
 03 alespoň jednou měsíčně
 04 alespoň jednou týdně
 05 téměř denně
 06 nevím

Pokračuj na další straně

ČASŤ D: NĚCO O TOBĚ A TVÝCH ZÁJMECH

25. Co děláš ve svém volném čase?

(Označ všechny vyhovující možnosti)

- 01 sportuji
- 01 čtu si
- 01 hraju počítačové hry
- 01 brouzdám po sociálních sítích (Tik-Tok, Facebook, Instagram...)
- 01 brouzdám po internetu
- 01 koukám doma na filmy / seriály (TV, PC, tablet...)
- 01 potkávám se s kamarády
- 01 jezdím na výlety (do měst nebo přírody)
- 01 rád/a vařím, pečů
- 01 věnuji se umění (maluji, zpívám, ...)
- 01 zajdu do divadla, kina, na výstavy
- 01 dělám ruční práce (šiji, vyšívám, ...)
- 01 medituji nebo dělám jiné duchovní „cvičení“
- 01 jiné *(uved)* _____
- 01 nemám čas na koničky
- 01 nemám žádné koničky

26. Jak často se věnuješ svým koničkům?

(Označ jednu z možností)

- 01 každý den
- 02 několikrát do týdne
- 03 jednou týdně
- 04 nepravidelně
- 05 nemám čas na koničky
- 06 nemám žádné koničky

27. Jak často se potkáváš s kamarády? (mimo školy)

(Označ jednu z možností)

- 01 každý den
- 02 několikrát do týdne
- 03 jednou týdně
- 04 několikrát do měsíce
- 05 nesetkávám se s kamarády mimo školu

28. Co rád/a čteš? (kromě učebnic ☺)

(Označ všechny vyhovující možnosti)

- 01 beletrii (romány, povídky, ...)
- 01 odbornou literaturu, publikace, časopisy
- 01 volnočasové časopisy (tištěné i internetové) – např. o sportu, módě, celebritách apod.
- 01 noviny (tištěné i internetové)
- 01 blogy, komentáře lidí pod různými články
- 01 nečtu

Pokračuj na další straně

29. Byl/a si někdy (kdykoliv v minulosti) „za školou“?

(Označ jednu z možností)

- 01 nikdy
02 jen jednou
03 párkrát (2-5krát)
04 vícekrát (6 a vícekrát)

30. Dostal/a ses někdy (kdykoliv v minulosti) do konfliktu s učitelem? (např. kvůli špatné známce, nebo kritice nebo napomenutí od učitele)

(Označ jednu z možností)

- 01 nikdy
02 jen jednou
03 párkrát se mi to stalo (2-3krát)
04 stalo se mi to vícekrát (4 a vícekrát)

31. Dostal/a ses někdy (kdykoliv v minulosti) do konfliktu se spolužáky?

(Označ jednu z možností)

- 01 nikdy
02 jen jednou
03 párkrát se mi to stalo (2-3krát)
04 stalo se mi to vícekrát (4 a vícekrát)

32. Porval/a ses někdy (kdykoliv v minulosti) ve škole?

(Označ jednu z možností)

- 01 nikdy
02 jen jednou
03 párkrát se mi to stalo (2-3krát)
04 stalo se mi to vícekrát (4 a vícekrát)

Pokračuj na další straně

ČÁST E: SPOKOJENOST A SEBEHODNOCENÍ

V následujících otázkách zhodnoť své pocity v posledních 12 měsících.

Podobně jako známkou ve škole označ v každé otázce jednu z možností, 1 je nejlepší hodnocení, 5 je nejhorší hodnocení

33. Seš spokojená/y se svým životem?

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

34. Jak často se cítíš šťastná/y?

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

35. Seš spokojená/y s tím, jak vypadáš?

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

36. Jak moc se ti daří ve škole?

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

37. Seš hrdá/y na to, co se ti v životě dosud podařilo?

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

KONEC úvodního dotazníku.

→ Pokračuj, prosím, na další straně.

Príloha 8: Preklad inštrumentu IPPA (Inventory of parent and peer attachment)

IPPA: DOTAZNÍK PŘIPOUTÁNÍ K RODIČŮM

(autoři původního dotazníku *Inventory of Parent and Peer Attachment*: Gay Arnsden & Mark T. Greenberg, do češtiny z anglického originálu převedli: Vanda Gomolčáková a Martin Doljš)

Tento dotazník (IPPA) obsahuje otázky týkající se tvého vztahu s mámou a tátou. Níže najdeš sadu otázek zvlášť pro mámu a zvlášť pro tátou. Dřív, než začneš vyplňovat dotazník, přečti si, prosím, následující instrukce.

Část I – vztah s mámou nebo s osobou, kterou za svoji mámu považuješ.

Máš-li ve svém životě více osob, které považuješ za mámu, odpověď na otázky pro tu, která tě více ovlivnila.

Postupně si přečti každý z následujících výroků a rozhodni, jak moc uvedený výrok platí: nikdy, často nebo vždy. V každém řádku vybereš jen JEDNU možnost a tam udělej křížek ☒. Chceš-li změnit svou odpověď, novou odpověď označ křížkem a zakroužkuj ji (☒) (původní odpověď nijako neupravuj).

	Platí vždy	Platí někdy	Neplatí nikdy
1. Moje máma respektuje moje pocity.	☐	☐	☐
2. Moje máma je dobrá máma.	☐	☐	☐
3. Přál/a bych si mít jinou mámu.	☐	☐	☐
4. Moje máma mě přijímá takového/takovou, jaký/á jsem.	☐	☐	☐
5. Nemůžu se spolehnout na svoji mámu, když mám nějaký problém.	☐	☐	☐
6. Zajímá mě mámin pohled na věci, které mě trápí.	☐	☐	☐
7. Když mě něco štve, ničemu nepomůže, projeví-li své city před mámou.	☐	☐	☐
8. Moje máma pozná, když mě něco štve.	☐	☐	☐
9. Cítím se hloupě nebo zahanbeně, když mluvím s mámou o svých problémech.	☐	☐	☐
10. Moje máma ode mě očekává příliš mnoho.	☐	☐	☐
11. Snadno se rozčilím v přítomnosti svoji mámy.	☐	☐	☐
12. Rozčiluji se mnohem víc, než moje máma ví.	☐	☐	☐
13. Když o něčem mluvím se svoji mámou, naslouchá tomu, co si myslím.	☐	☐	☐
14. Moje máma naslouchá mým názorům.	☐	☐	☐
15. Moje máma má své vlastní problémy, tudíž ji nezatežují těmi svými.	☐	☐	☐
16. Moje máma mi pomáhá lépe porozumět sobě samé/mu.	☐	☐	☐
17. Říkám mámě o svých problémech a starostech.	☐	☐	☐
18. Jsem naštvaný/á na svoji mámu.	☐	☐	☐
19. Nedostává se mi moc pozornosti od moji mámy.	☐	☐	☐
20. Moje máma mě podporuje v tom, abych mluvil/a o svých obavách.	☐	☐	☐
21. Moje máma mi rozumí.	☐	☐	☐
22. Nevím, mohu-li se na svou mámu spolehnout.	☐	☐	☐
23. Když mě něco štve, moje máma se mě snaží pochopit.	☐	☐	☐
24. Důvěřuji svoji mámě.	☐	☐	☐
25. Moje máma nerozumí mým problémům.	☐	☐	☐
26. Můžu se spolehnout na svou mámu, když si potřebuji promluvit o nějakém problému.	☐	☐	☐
27. Když moje máma ví, že mě něco štve, zeptá se mě na to.	☐	☐	☐

Část II – vztah s tátou nebo s osobou, kterou za svého tátu považuješ.

Máš-li ve svém životě více osob, které považuješ za tátu, odpovídej na otázky pro toho, který tě více ovlivnil.

Postupně si přečti každý z následujících výroků a zhodnoť, jak moc uvedený výrok platí: nikdy, často nebo vždy. V každém řádku vybírej jen JEDNU možnost a tam udělej křížek ☒. Chceš-li změnit svou odpověď, novou odpověď označ křížkem a zakroužkuj ji: ☒ (původní odpověď nijako neupravuj).

	Platí vždy	Platí někdy	Neplatí nikdy
1. Můj táta respektuje moje pocity.	☐	☐	☐
2. Můj táta je dobrý táta.	☐	☐	☐
3. Přál/a bych si mít jiného tátu.	☐	☐	☐
4. Můj táta mě přijímá takového/takovou, jaký/á jsem.	☐	☐	☐
5. Nemůžu se spolehnout na svého tátu, když mám nějaký problém.	☐	☐	☐
6. Zajímá mě tátův pohled na věci, které mě trápí.	☐	☐	☐
7. Když mě něco štve, ničemu nepomůže, projevim-li své city před tátou.	☐	☐	☐
8. Můj táta pozná, když mě něco štve.	☐	☐	☐
9. Cítím se hloupě nebo zahanbeně, když mluvím s tátou o svých problémech.	☐	☐	☐
10. Můj táta ode mě očekává příliš mnoho.	☐	☐	☐
11. Snadno se rozčilím v přítomnosti svého táty.	☐	☐	☐
12. Rozčiluji se mnohem víc, než můj táta ví.	☐	☐	☐
13. Když o něčem mluvím se svým tátou, naslouchá tomu, co si myslím.	☐	☐	☐
14. Můj táta naslouchá mým názorům.	☐	☐	☐
15. Můj táta má své vlastní problémy, tudíž jej nezatěžuji těmi svými.	☐	☐	☐
16. Můj táta mi pomáhá lépe porozumět sobě samé/mu.	☐	☐	☐
17. Říkám tátovi o svých problémech a starostech.	☐	☐	☐
18. Jsem naštvaný/á na svého tátu.	☐	☐	☐
19. Nedostává se mi moc pozornosti od mého táty.	☐	☐	☐
20. Můj táta mě podporuje v tom, abych mluvil/a o svých obavách.	☐	☐	☐
21. Můj táta mi rozumí.	☐	☐	☐
22. Nevím, mohu-li se na svého tátu spolehnout.	☐	☐	☐
23. Když mě něco štve, můj táta se mě snaží pochopit.	☐	☐	☐
24. Důvěřuji svému tátovi.	☐	☐	☐
25. Můj táta nerozumí mým problémům.	☐	☐	☐
26. Můžu se spolehnout na svého tátu, když si potřebuji promluvit o nějakém problému.	☐	☐	☐
27. Když můj táta ví, že mě něco štve, zeptá se mě na to.	☐	☐	☐

Príloha 9: Ukážka kódu z R pre vytvorenie premenných "rodina" a "rodina_vazba"

```
#Vysporie skusliny: 1-kompletna rodina, 2-nekompletna
nekompletRodiny_VSirodina <- as.factor(
  ifelse(nekompletRodiny_VSiOT_1.06 == "1" & nekompletRodiny_VSiOT_1.07 %in% c("1", "2", "8"), "komplet", "nekomplet"))

#Vysporie kombinaciu kompletnosti rodiny a vazieb k obom rodiacom
nekompletRodiny_VSirodina_vazba <- as.factor(
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="01_slaba" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="01_slaba", "komplet-M.slaba-0.slaba",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="01_slaba" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="02_stredne silna", "komplet-M.slaba-0.stredne silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="01_slaba" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="03_silna", "komplet-M.slaba-0.silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="02_stredne silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="01_slaba", "komplet-M.stredne silna-0.slaba",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="02_stredne silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="02_stredne silna", "komplet-M.stredne silna-0.stredne silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="02_stredne silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="03_silna", "komplet-M.stredne silna-0.silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="03_silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="01_slaba", "komplet-M.silna-0.slaba",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="03_silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="02_stredne silna", "komplet-M.silna-0.stredne silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="komplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="03_silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="03_silna", "komplet-M.silna-0.silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="01_slaba" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="01_slaba", "nekomplet-M.slaba-0.slaba",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="01_slaba" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="02_stredne silna", "nekomplet-M.slaba-0.stredne silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="01_slaba" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="03_silna", "nekomplet-M.slaba-0.silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="02_stredne silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="01_slaba", "nekomplet-M.stredne silna-0.slaba",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="02_stredne silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="02_stredne silna", "nekomplet-M.stredne silna-0.stredne silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="02_stredne silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="03_silna", "nekomplet-M.stredne silna-0.silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="03_silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="01_slaba", "nekomplet-M.silna-0.slaba",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="03_silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="02_stredne silna", "nekomplet-M.silna-0.stredne silna",
  ifelse(nekompletRodiny_VSirodina=="nekomplet" & nekompletRodiny_VSiVazbaMiska.kat=="03_silna" & nekompletRodiny_VSiVazbaOtec.kat=="03_silna", "nekomplet-M.silna-0.silna", "?")
  ))))))))))))))))
```